

# 31

## ARAşTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

1. CİLT



T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü





T.C.  
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI  
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

31.  
ARAŞTIRMA  
SONUÇLARI  
TOPLANTISI  
1. CİLT

27 - 31 MAYIS 2013  
MUĞLA

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:164-1

YAYINA HAZIRLAYAN

Dr.Adil ÖZME



27- 31 Mayıs 2013 tarihlerinde geręekleřtirilen  
35. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,  
Muğla Sıtkı Koğman niversitesi'nin katkılarıyla geręekleřtirilmiřtir.

ISSN:1017-7663

Kapak Fotoğrafı: Murat ARSLAN

“2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması”

Not: Yayınlanan yazıların iğeriğinden yazarları sorumludur.

Muğla Sıtkı Koğman Üniversitesi Basımevi  
MUğLA – 2014

## İÇİNDEKİLER

Marc WAELKENS - Eva KAPTIJN - Ralf VANDAM - Branko MUŞIÇ - Patrick DEGRYSE - Katrijn DIR - Kim EEKELERS - Annelore BLOMME - Gert VERSTRAETEN Sagalassos'ta 2012 Senesinde Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları.....	7
Günder VARİNLİOĞLU Boğsak Yüzey Araştırması (2012).....	20
Ayşe F. EROL Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012.....	28
Mustafa H. SAYAR - Gökür BEKTAŞ Güneydoğu Trakya Eskiçağ Tarihi - Coğrafya Araştırması.....	41
Mustafa ŞAHİN - Christof BERNS Bursa İli Yüzey Araştırması - 2012, İznik.....	49
İbrahim ÜNGÖR - Akın BİNGÖL - Yasin TOPALOĞLU - Yavuz GÜNAŞDI- Nezahat CEYLAN - Oktay ÖZGÜL - Alpaslan CEYLAN 2012 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları.....	61
Murat ARSLAN - Nihal TÜNER ÖNEN 2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması.....	78
Erksin GÜLEÇ - Mehmet SAĞIR - İsmail ÖZER - Serkan ŞAHİN - İsmail BAYKARA 2012 Yılı Konya Ve Hatay İlleri Yüzey Araştırması.....	90
Yiğit Hayati ERBİL Konya İli Beyşehir İlçesi Fasillar Aniti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2012 Yılı Çalışmaları.....	99
Ali BORAN - Tolga BOZKURT - Hasan YAŞAR Ortaçağdan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri 2012 Yılı Yüzey Araştırması.....	112
İrfan YILDIZ - Zekai ERDAL - Dursun YILDIZ - Erkan KOÇ Diyarbakir İli ve İlçeleri Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari ve Sanat Eserlerinin İncelenmesi Yüzey Araştırması - 2012 “Ergani - Çınar İlçeleri” Kuriki Höyük (Batman) Kazısında Ortaya Çıkarılan Silonun.....	127

Mithat ATABAY Anzak (Ariburnu) Savaş Alanı Üzerine Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Ortak Tarihsel ve Arkeolojik Araştırması Projesi 2012 Yılı Çalışmaları.....	145
Nazlı ÇINARDALI-KARAASLAN - Neyir KOLANKAYA BOSTANCI İzmir İli, Menemen İlçesi Prehistorik ve Mimarî Protohistorik Dönem 2012 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.....	169
Ayşe Ç. TÜRKER An Archaeological Survey Of Early Christian-Byzantine Period On The Valleys That Reached The Hellespont: 2012 Research.....	186
Osman DOĞANAY - Emine KÖKER Zengibar Kalesi (Bozkır/ Konya) 2012 Yılı Yüzey Araştırmaları.....	207
Mehmet ÖZSAİT - Sinem Üstün TÜRKTEKİ Pisidya Yüzey Araştırmaları İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği.....	214
Mehmet ÖZSAİT - Nesrin ÖZSAİT - Özgür ÇOMAK 2012 Yılı Isparta Yüzey Araştırmaları.....	228
Meral ORTAÇ Bolu İli Akeolojik Yüzey Araştırması 2012: Mengen İlçesi Çalışmaları.....	245
Güner SAĞIR Kars İli Ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri Yüzey Araştırması 2012 Yılı Çalışmaları.....	261
Ahmet ÇAYCI - Zekeriya ŞİMŞİR - İ. Mete MİMİROĞLU Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları.....	276
Hamdi ŞAHİN Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi Ve Epigrafiya Araştırmaları 2012.....	287
İsmail ÖZER - Mehmet SAĞIR - Serkan ŞAHİN - İsmail BAYKARA - Erksin GÜLEÇ 2012 Yılı Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması.....	297
Fusun TÜLEK 2012 Yılı Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırmaları.....	304



Zeynep KOÇEL ERDEM Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012 Yılı Çalışmaları.....	313
Christopher H. ROOSEVELT - Christina LUKE - Peter COBB - Caitlin O'GRADY - Bradley SEKEDAT The Central Lydia Archaeological Survey: 2012 Work at Kaymakçı and in The Marmara Lake Basin.....	333
Reyhhan KÖRPE - Mehmet Fatih YAVUZ 2012 Sestos Yüzey Araştırması.....	356
Ahmet Cem ERKMAN - Cesur PEHLEVAN - Şakir Önder ÖZKURT - Nuretdin KAYMAKÇI - Ferhat KAYA - Yarenkür ALKAN - Ali AKBABA - Kutay Murat BOZCA - İsmail Ergün AYDOĞDU 2012 Yılı Kırşehir ve Yozgat İlleri Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yatakları Yüzey Araştırması.....	369
Turgay YAZAR - Ebru BİLGET FATAHA Sivas İli 2011-2012 Yılları Yüzey Araştırması.....	378
Asuman BALDIRAN - Aytekin BÜYÜKÖZER - Zeliha GİDER Seydişehir 2012 Yılı Çalışmaları.....	395
Metin KARTAL Yukarı Dicle Havzası'nda Neolitik Çağ Yontmataş Endüstri Araştırmaları 2005-2013: Körtik Tepe, Boncuklu Tarla ve Hakemi Use.....	411



# SAGALASSOS'TA 2012 SENESİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI<sup>1</sup>

**Marc WAELKENS\***  
**Eva KAPTIJN**  
**Ralf VANDAM**  
**Branko MUŞIÇ**  
**Patrick DEGRYSE**  
**Katrijn DIR,**  
**Kim EEKELERS**  
**Annelore BLOMME**  
**Gert VERSTRAETEN**  
**J. POBLOME**

## 1. GİRİŞ

*Marc WAELKENS*

1993 yılında, o zamanki adı ile T.C. Kültür Bakanlığı'nın Türkiye'nin kültür mirası envanterini çıkartılması talebi üzerine, Sagalassos topraklarında disiplinler arası yüzey araştırma çalışmalarına başlanmıştır. Disiplinler arası çalışma Marc Waelkens (Leuven Üniversitesi) tarafından yönetilmiştir.

Sagalassos Arkeolojik Yüzey Araştırmaları ile, 1993 – 1996 yılları arasında, söz konusu bölgede yaklaşık 300 yeni ören yeri bulunmuştur. 1999 yılından itibaren kent merkezine iki saat yürüme mesafesindeki bölgelerde yeni yöntemler kullanılarak yüzey araştırmaları yapılmıştır. Daha önce tespit edilmiş olan alanların yeniden incelenmesi ile kronolojik eksiklikler tamamlanması amaçlanmıştır. Bu süreç içinde diğer disiplinlerin çalışmaları da devam etmiştir.

2008 senesinde, Sagalassos topraklarının dış sınırları yakınlarında yeni bir “yoğun yüzey araştırması” programına başlanmıştır. Bu dış çeperde yerleşim düzeninin tarih içinde geçirdiği değişiklikler incelenmektedir. Özellikle, dış bölgeler ile bölgesel merkezlerin ilişkisi üzerinde durulmuş; bu merkezler oluşmadan önce, bunların varlığı sırasında ve önemini yitirdiklerinde, dış çeperde kalan yerleşimlerin ne gibi değişiklikler geçirdiğini belirlemek amaçlanmaktadır.

2012 yılındaki yüzey araştırmaları toplam 8 hafta (03 Temmuz - 28 Ağustos 2012) sürmüştür. Jeomorfoloji ve jeoloji çalışmaları sırasında ekibimize MTA enstitüsünden ve Burdur İl Tarım Müdürlüğü'nden birer temsilci de katılmıştır. Yüzey araştırması

<sup>1</sup> Bu araştırma Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma finansal açıdan Belçika Üniversitelerarası Çekim Kutupları Programının CORES ağı (IAP 6/22+ 7/09); Leuven Üniversitesi Araştırma Ödeneği (BOF-GOA 07/02); G.0421.06 numaralı Flanders Bilimsel Araştırma Ödeneği; Leuven Üniversitesi Projesi (GOA 13/04); G.0562.11 numaralı Flanders Bilimsel Araştırma Ödeneği ve Hercules Vakfı (AKUL/09/16) ile M.Waelkens'e Flaman hükümeti tarafından yapılan Methusalem bağışı tarafından desteklenmektedir. J. Poblome 2011 – 2014 seneleri arasında Francqui Araştırma Profesörü olarak atanmıştır.

\* Marc WAELKENS, Sagalassos Araştırma Projesi, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven/BELÇİKA.

çalışmalarımıza 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak katılan Mustafa Eryaman'a yardım ve katkılarından dolayı en derin şükranlarımızı sunarız. Burdur Müzesi müdürü H. A. Ekinci'ye de çalışmalarımıza göstermiş oldukları yardım, destek ve ilgiden dolayı teşekkürler ederiz.

## 2.ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Eva KAPTIJN\*  
Ralf VANDAM

### Giriş

Arkeolojik yüzey araştırmaları, 3 Temmuz – 2 Ağustos 2012 tarihlerinde Burdur Ovası'nda gerçekleştirilmiştir. 3-7 Temmuz ve 5-28 Ağustos 2012 tarinlerin toplanan eserler kazı evinin deposunda çalışılmıştır.

### Amaçlar

Bu yüzey araştırmasının amacı, Sagalassos topraklarının dış çeperlerinde tarih boyunca yerleşim düzeninin anlaşılması ve belgelenmesidir. 1999 ve 2005<sup>2</sup> yılları arasında Dr. Hannelore Vanhaverbeke'nin Sagalassos kent merkezinin hemen dışında kalan *suburbia* (banliyö) bölgesinde gerçekleştirdiği yoğun yüzey araştırmaları sayesinde, kentin yakın çevresinde yerleşim düzeni iyi bilinmektedir. Ancak Sagalassos topraklarının genelinde, özellikle dış sınırlarında yerleşim tarihi göreceli olarak daha az detaylı anlaşılmaktadır, çünkü bu alanda sadece 1993 – 1998<sup>3</sup> seneleri arasında Marc Waelkens tarafından gerçekleştirilen geniş çaplı yüzey taraması çalışmaları mevcuttur. Bundan sonra 2008 ve 2009 yıllarında Dr. Vanhaverbeke tarafından bu alanların daha iyi tanınması

---

\* Eva KAPTIJN- Ralf VANDAM, Leuven Üniversitesi/BELÇİKA.

2 Waelkens, M., Vanhaverbeke, H. 2002. The 2000 survey at Sagalassos. In K. Olşen, F. Bayram, A. Özme, N. Güder and I. Gençtürk (eds): *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara*. Kültür Bakanlığı. Anıtlar ve müzeler genel müdürlüğü. Ankara, p. 271-278.

Waelkens, M., Martens, F., Vanhaverbeke, H. 2003: The 2001 survey season at Sagalassos and in its territory. In K. Olşen, F. Bayram, A. Özme and N. Ülgen (eds): *Araştırma Sonuçları Toplantısı 20, 27-31 Mayıs 2002, Ankara*. Kültür Bakanlığı. Anıtlar ve müzeler genel müdürlüğü. Ankara, p. 329-344.

Waelkens, M. 2006: The 2004 Survey Season at Sagalassos and in Its Territory. In K. Olşen, F. Bayram and A. Özme (eds): *Araştırma Sonuçları Toplantısı 23, 30 Mayıs - 3 Haziran 2005 Antalya*, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3053/2, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın 114/2, Ankara, p. 175-188.

Waelkens, Marc, Femke Martens, Hannelore Vanhaverbeke, Jeroen Poblome, Branko Music, and Bozidar Slapsak 2005: The 2003 Survey Season at Sagalassos and in Its Territory. In K. Olşen, F. Bayram, and A. Özme (eds): *Araştırma Sonuçları Toplantısı 22, 24-28 Mayıs 2004 Konya* T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları 3030/1, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın 106/1. Ankara, p. 369-384.

3 Waelkens, M. 1995: The 1993 Survey in the District South and East of Sagalassos. In M. Waelkens and J. Poblome (eds): *Sagalassos III. Report on the Fourth Excavation Campaign of 1993*. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 7, Leuven, p. 11-22.

Waelkens, M., E. Paulissen, Hannelore Vanhaverbeke, Öztürk, İlham, Bea De Cupere, Hacı Ali Ekinci, P.M. Vermeersch, J. Poblome, and Roland Degeest 1997: The 1994 and 1995 Surveys in the Territory of Sagalassos. In M. Waelkens and J. Poblome (eds): *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9, Leuven, p. 11-102.

Waelkens, M., Paulissen, E., Vanhaverbeke, H., Reyniers, J., poblome, J., Degeest, R., Viaene, W., Deckers, J., De Cupere, B., Van Neer, W., Ekinci, H. A., Erbay, M. O. 2000b: 'The 1996 and 1997 surveys in the territory of Sagalassos' in M. Waelkens, L. Loots (eds), *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997* (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11). Leuven: 17-216.

Vanhaverbeke, H., Waelkens, M. 2003: The chora of Sagalassos. The evolution of the settlement pattern from Prehistoric until recent times (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology V). Turnhout



amacıyla yüzey araştırmaları başlatılmış, bu sayede, Bereket Ovası ve Bağsaray Ovası<sup>4</sup> gibi Sagalassos arazisinin dış sınırlarında bulunan arazilerin gizlerinin aydınlatılması sağlanmıştır. Kentin dış sınır arazilerinin üçüncü kısmını oluşturan Burdur Ovası ise 2010 senesinden itibaren detaylı bir şekilde inceleme altına alınmıştır.<sup>5</sup>

2012 yılı araştırmaları sırasında Burdur Ovası'nda gerçekleştirilen yüzey taraması çalışmalarında özellikle Neolitik, Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı kalıntılarına odaklanılmıştır. Bu bölgede, bahsedilen evrelere ait ören yerleri özellikle belgelenmiştir; ör. Karaçal Höyük, Tepe Evi, Hacılar I (Kerit Mevkii) ve Hacılar II, ve Kuruçay. Yoğun yüzey araştırmalarının ardından yapılacak yoğun seramik analizleri ile bu aynı evrelere ait ören yerlerinin birbirleri ile ilişkileri daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Ayrıca, bu alanda henüz bilinmeyen başka yerleşimler olup olmadığı da bu yüzey araştırmaları sonucunda ortaya konabilecektir.

### *Yöntem*

Yüzey araştırmalarında, 20 metre ara ile 50 metrelik alanlar taranmıştır. Araştırmacılar insan yapımı olan kalıntıları toplamışlardır (bariz şekilde modern olanlar hariç). Bu şekilde 20 metreden büyük herhangi bir yerleşimin atlanması mümkün değildir. Zaman zaman ekili alanlar veya çok sık bitki örtüsü sebebiyle bazı kısımlar taranamamıştır. Tüm çalışma alanlarının koordinatları GPS ile belgelenmiş ve hava fotoğraflarına işlenmiştir.

### *Ön Sonuçlar*

#### *Burdur Ovası*

2012 senesi arkeolojik yüzey taraması çalışmaları Antik Sagalassos Kenti'nin batı bölümünü meydana getiren Burdur Ovası'nda gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). 2010 – 2011 senelerinde Burdur Ovası'nın en batısında yer alan nehir sistemi olan Düğer Çayı yatağı bölgesi ve çevresi araştırıldıktan ve bu bölgede genellikle Kalkolitik ve Arkaik döneme<sup>6</sup> ait çok sayıda alan ortaya çıkarıldıktan sonra, bu araştırma mevsiminin asıl odağı olarak, doğuda ovanın daha merkezine yakın bir konumda yer alan Boz Çayı çevresindeki bölge seçilmiştir. Yüzey taraması çalışmaları günümüz Karaçal köyü ile Karaçal Höyüğü çevresinde başlamıştır. Bu bölgede daha önceki mevsimlerde birkaç alan taranmış olsa da, halen taranması gereken geniş bir arazi mevcuttur. Tek başlarına bulunan birkaç parça haricinde herhangi bir buluntu yoğunlaşmasına rastlanmamıştır. Yeniden keşfedilen ilk alan daha kuzeyde, Boz Çayı'nın eski kıyılarında yer almaktadır. Arazi 378 üzerinde ve

---

4 Vanhaverbeke, H., M. Waelkens, I. Jacobs, M. Lefere, E. Kaptijn and J. Poblome 2011: The 2008 and 2009 Survey Season in the Territory of Sagalassos. In *Araştırma Sonuçları Toplantısı 28, İstanbul, 24 - 28 May 2010*. Ankara, p.139-153.

5 Waelkens, M., E. Kaptijn, K. Dirix, R. Vandam, P. Degryse, P. Muchez, and J. Poblome 2012: Sagalassos 2010 Yüzey Araştırması /The 2010 Survey Season in the Territory of Sagalassos. In A. Özme (ed.): *XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-28 Mayıs 2011, Malatya*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın 153/2, 2. Ankara, 185–204.

Waelkens, M., E. Kaptijn, R. Vandam, K. Dirix, K. Eekelers, P. Muchez, P. Degryse, and J. Poblome 2013: Sagalassos 2011 Yüzey Araştırması /The 2011 Survey Season in the Territory of Sagalassos. In *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30-1, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012, Çorum*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın. Ankara. 339-352.

6 Waelkens, et al. 2013.

çevresinde küçük bir buluntu yoğunlaşması mevcuttur ve bunlar Kalkolitik döneme tarihlenmektedir (Resim: 2).

Bu sene toplanan buluntuların büyük bölümü, çevresinde yer alan Arazi 477 ve Arazi 489 üzerinde fark edilen iki geniş çaplı yoğunlaşmanın bulunduğu günümüz Yarıköy yerleşmesinin güneyinde yer alan bölgeden gelmektedir. Bu alanlardan gelen malzemenin büyük bölümü Orta Bizans ile Geç Osmanlı dönemlerine aittir. Ancak, bu konumlarda Klasik-Helenistik Dönemden Geç Roma Dönemine kadar daha eski dönemlere ait malzemeler de görülmektedir. Günümüzde hakkında az bilgi sahibi olduğumuz Geç Paleolitik döneme ait taş aletlerden meydana gelen küçük bir yoğunlaşma da bu pişmiş toprak kap yoğunlaşmaları ile birlikte bulunmuştur.

Bu araştırma mevsimi esnasında Ljubljana Üniversitesinden Dr. Mušič yönetimindeki jeofizik ekibi de arkeolojik yüzey taramasına yedi gün boyunca katılmıştır (bkz. aşağısı). Bu işbirliğinin asıl hedefi Sagalassos arkeolojik yüzey taraması ekibi tarafından önceki iki kazı mevsimi esnasında bulunan alanları araştırmaktır. Jeofizik ekibi Burdur Ovası'nda dört alanı araştırmıştır: Karaçal Höyük, Güney Düğeri alan 1 (Geç Kalkolitik alan, 2010), Gavur Evi tepesi ile Düğeri Çayı alan 1 (Klasik/Helenistik alan, 2011)<sup>7</sup>. Bu günler boyunca arkeolojik yüzey taraması ekibi bahsi geçen alanları ve çevrelerindeki komşu arazileri jeofiziksel yüzey taraması ekibi ile yeniden ziyaret etmiştir.

Burdur Ovası'nda devam eden araştırmamızı tamamlamak amacıyla çalışma alanımızın ortasında bulunan arazi de taranmıştır. Tepelerden ve nehirden uzak bu bölgede bu sene yeni alanlar keşfedilmemiştir. Bu durum, dere ya da çaylar ve tepeler ile ovanın sınırlarında yerleşim alanı kurulmasının tercih edildiği hipotezini desteklemektedir. Bu hipotez 2010 mevsiminden sonra ortaya atılmıştır ancak ovanın merkezinde taranan arazilerin sayılarının sınırlı olması bu hipotezi desteklemeyi ya da reddetmeyi imkânsız kılmıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla bu sene bahsi geçen merkezi bölgede çok sayıda arazi taranmıştır. Beklentilerimiz doğrusunda, bu bölgede herhangi bir arkeolojik alan ile karşılaşılma ve hipotezimiz desteklenmiştir.

Toplamda, 2012 Burdur Ovası Yüzey Taraması çalışmaları, geçmişte Burdur Ovası'na yerleşmiş olan toplumların insani eylemleri ve yerleşim düzenleri hakkında hatırı sayılır miktarda bilgi ortaya çıkarmıştır. Kalkolitik, Geç Prehistorik ve Bizans dönemlerine dair anlayışımız artmıştır. Yüzey Taraması bir kez daha Burdur Ovası'nın zengin tarihini ve arkeolojik önemini vurgulamıştır.

### *Bey Dağları*

Arkeolojik yüzey araştırma ekibi Burdur bölgesinin yanı sıra, Jeoloji ve Jeomorfoloji ekibinin Sagalassos Arazilerinin doğu kesiminde kalan Bey Dağları'nın ana kütlesi boyunca gerçekleştirdikleri tarama çalışmalarına da katılmıştır. Önceki mevsimlerde metal işlemesine dair izler (cüruf ve fırın parçaları) Dereköy ve Tekeli Tepe çevresinde bulunmuştur. Burada asıl hedef bulunan çok sayıda metal cürufunu bir bağlam çerçevesinde tanımlamaktır. Dereköy'de gerçekleştirilen yüzey taraması çalışması (Resim: 3.), yeni bulunan metal işleme üniteleri bakımından en başarılı sonuçları vermiştir. Yerel kil ile sıvanmış kuvarslı kayta bloklarının metalürjik fırınların inşasında kullanıldığı, bu taş malzemelerinin çevresinde ilişkili olarak bulunan çok miktarda dövülmüş cüruf ile fırınlandıktan sonra soğumuş cüruf sayesinde düşünülmektedir. Burada bulunan Roma,

---

7 Waelkens, et al. 2013.

Erken Bizans ve Geç Osmanlı dönemleri gibi değişik zaman evrelerine tarihlenen bir miktar kap parçaları ise metal işleme eylemleri ile direkt olarak ilişkilendirilememiştir. Tekeli Tepe’de (Arazi 511) gerçekleştirilen yüzey taraması ise herhangi bir kap parçası ya da metal cürufu sağlamaması nedeniyle oldukça verimsiz bir çalışma olmuştur. Arazinin çevresindeki alanda birkaç tuğla parçası fark edilmiş ve toplanmıştır. Gerçekleştirilen malzeme çalışması sonucunda bu parçaların Bizans ya da Roma dönemlerine tarihlenmesi mümkün olmuştur. Aynı zamanda, metal üretim alanının fark edildiği tepenin yakınlarında yer alan vadinin üzerindeki arazide bir Bizans sürahisi parçası bulunmuştur.

Dereköy’de ise olasılıkla Mezolitik ya da akeramik Neolitik döneme tarihlenen 60 kadar taş alet bulunmuştur. Bu malzemenin yayını yapılmış diğer taş aletler ile karşılaştırmalarının yapılmasının ardından kesin tarihlemeleri son rapora eklenecektir. Toplanan taşların büyük bölümü yeşil tonlarda çertten ve beyaz kuvarstan üretilmiştir. Her iki hammadde de bölgede bol miktarlarda bulunmaktadır. Genel olarak aletler kırılmıştır ancak üzerlerindeki ikinci işleme izlerine bakılarak alet parçaları oldukları belirlenebilir. En yaygın aletler bıçaklar ve dilgiler olarak tanımlanmıştır ve Geç Prehistorik Dönem için tipik buluntulardır. Bunların yanı sıra kopuk parçalar ve yontular da bulunmuştur. Arazi muhtemelen Dereköy’de, Arazi 508 ve 515’in 1.5 km kuzeyinde yer alıp, 1997 senesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda bu bölgede taş alet üretmek için gerekli hammaddelerin kaliteli bir şekilde bulunması nedeniyle buraya yerleşmiş insanlara ait bir Epi-Paleolitik kampın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

### 3. JEOFİZİK ARAŞTIRMALARI

*Branko MUSIČ\**

#### *Giriş*

2012 sezonunda jeomorfoloji ekibinin arkeolojik yüzey araştırma ekibine katılması gerekmiştir. Bunda amaç kullanılan tekniklerin bu alanlarda iyi sonuç verip vermediğini denemek ve arkeologların tespit ettiği yüzey buluntularının toprak altındaki başka kalıntılarla ilişkili olup olmadığını, varsa bu kalıntılarının niteliklerini (yapı, mezar, zanaat işliği ve benzeri) belirlemektir.

#### *Ön Sonuçlar ve Kesin Sonuçlar*

##### *Düğger 1 / Arazi 388*

Bu alanda yapılan manyetik yüzey taramaları, arkeologların çok sayıda seramik yoğunlaşması tespit ettikleri alanda toprak altında civara kıyasla çok daha belirgin farklılaşmalar göstermiştir (Resim: 4) Ayrıca bazı doğrusal izler de belirlenmiştir. Bu alanda olasılıkla kerpiç bazı antik yapıların kalıntıları toprak altında korunmuş durumdadır.

Toprağa işleyen radar (GPR) taramaları bu yorumları teyit etmiştir. GPR yansıması daha güçlü okunan bazı paralel hatların kerpiç duvarların taş temelleri olabileceği düşünülmüştür.

---

\* Branko MUSIČ, Ljubljana Üniversitesi/SLOVENYA.

#### *Düğger 2 / Arazi 512*

Düğger'in güneyinde yer alan Geç Kalkolitik/Erken Bronz Çağı alanında manyetik taramalar gerçekleştirilmiştir (Resim: 5) Olasılıkla pişmiş topraktan bazı arkeolojik kalıntıların varlığına işaret eden bazı farklılaşmalar okunmuştur.

#### *Gâvur Evi Tepesi / Arazi 517*

Gâvur Evi Tepesi'nin batısında bulunmuş olan Erken Bronz Çağı'na ait *pithos* mezarlığında da manyetik taramalar yapılmıştır. Burada bir mezarlık alanını ve bunun sınırlarını belirlemek amaçlanmıştır. Modern çakıl ocağının güneyinde bazı noktasal manyetik farklılaşmalar tespit edilmiştir. Bunlar çok büyük olasılıkla yüzeye yakın ve korunmuş durumda bazı *pithos*lardır.

#### *Karaçal Höyük / Arazi 516*

Karaçal Höyük'te yer alan Geç Kalkolitik/Erken Bronz Çağı alanı Boz Çayı'na bakan bir yüksek düzlükte yer alır. Burada yapılan manyetik taramalar toprak altında eski bir yerleşimin izleri okunmuştur. Bunlar olasılıkla kerpiç evlerin duvarları ve platonun kenarı boyunca bir sur duvarının izleridir.

#### **4. JEOLOJİK TARAMA ÇALIŞMALARI**

*Patrick DEGRYSE\**

*Katrijn DIRIX*

*Kim EEKELERS*

*Annelore BLOMME*

#### *Arkeometalürjik Alanlar İçin Tarama Çalışmaları*

Sagalassos kenti arazilerinde daha önce gerçekleştirilen yüzey ve yüzey altı tarama çalışmaları demir üretimi için cevher çıkarılmasına müsait bir kaç konumu saptamıştır. Önceki kazı mevsimlerinde Bey Dağları'nda, özellikle Dereköy ve Tekeli Tepe çevresinde metal işlenmesi faaliyetlerine dair izler (cüruf, fırın parçaları) bulunmuştur. Demir cevherlerinin coğrafi dağılımını araştırmak ve olası cevher çıkarma ile (atölye seviyesine kadar) metal işleme alanlarını saptamak için Dereköy ve Tekeli Tepe çevresinde demir mineralleşmesi alanları tekrar ziyaret edilmiştir. Tekeli Tepe ve Dereköy çevresinde daha önce keşfedilen taş ocakları ve metal işleme alanlarından cevher ve cüruf örnekleri alınmıştır.

Metal atölyeleri için tarama çalışmaları bu bölgede daha önce sürdürülen jeofiziksel tarama çalışmaları ile paralel bir şekilde, her iki teknik arasında bağlantı kurularak sürdürülmüştür. Dereköy ve Tekeli Tepe'de metal işleme birimlerine ait daha fazla izler keşfedilmiştir. Yerel kil ile sıvanmış çert taşı bloklardan metalürjik fırın inşa etmek için faydalandığı var sayılmaktadır çünkü akıntı cürufu ve fırında donmuş cüruf parçaları bahsi geçen taştan konsantrasyonlarla direkt ilişki içerisinde bulunmuştur. Her iki konumda da yer alan pişmiş toprak kap buluntuları Geç Roma, Erken Bizans ve Osmanlı Dönemlerine tarihlenebilirken, metalürjik faaliyetler ile ilişkileri yoktur.

---

\* Patrick DEGRYSE-Katrijn DIRIX-Kim EEKELERS- Annelore BLOMME, Leuven Üniversitesi/BELÇİKA



Feldispatların, killerin ve diğer minerallerin doğal erozyon sonucu ayrışmasının ardından sabit depozitlerde bulunan manyetit-ulvospinel minerallerinin olası kaynağı muhtemelen Beydağları ana kütlesi üzerinde bulunan Dereköy yakın görülen sert hava şartlarına maruz kalmış ofiyolit ve olistrostrom depozitleridir. Bu sabit depozitler daha sonra demir dökmek için kullanılabilir.

Örneği alınmış olan farklı cevher türleri ile demir döküm/işleme atıkları üzerinde yapılacak jeokimyasal ve mineralojik karşılaştırma çalışmaları Sagalassos arazileri üzerinde gerçekleştirilen demir döküm ve işleme tarihi ile ekonomisi hakkında bizlere daha fazla bilgi sağlayacaktır.

#### *Doğal Taş Ocakları Hakkında Gerçekleştirilen Yüzey Taraması Çalışmaları*

Sagalassos'un anıtsal yapılarında ve arazileri dahilinde görülen değişik taş ocaklarında bulunan değişik tür doğal inşaat taşlarının makroskopik, petrografiksel ve jeokimyasal özelliklerinin karakterleri geçmişte belirlenmiştir. Kent arazisinde yer alan doğal yapı taşları hakkında gerçekleştirilen yüzey taraması çalışmalarını, kentte ve çevre arazilerinde kullanılan beyaz, bej ve pembe kireçtaşı blokların çıkarıldıkları antik alanların tanımlanması ve karakteristik özelliklerinin belirlenmesini hedeflemektedir. Arazi üzerinde bulunan taş ocakları, konumlarına (yerel ya da bölgesel), jeolojisine (provenance), morfolojisine (topografik özellikler) ve üretim kanıtlarına (taş ocağı izleri, çıkartma alanları, kısmen işlenen nesneler, atık yığınları vs.) göre gruplanabilir. Gerçekleştirilen tarama çalışmaları taş ocakları hakkında daha detaylı bir araştırma için temel oluşturabilecek bir ön karakteristik özellik listesini ortaya çıkarmıştır.

Burdur Ovası'nın güney doğusunda, Sagalassos arazisinin hemen içinde yer alan Düğer'de büyük bir bej Likya kireçtaşı ocağı keşfedilmiştir (Resim: 6). Taş ocağında, doğal olarak bulunan yarıklar boyunca taş blokların çıkarıldığına dair izler görülse de aynı zamanda işlenmiş taş ocağı duvarları da mevcuttur. Çıkarılan malzemenin hacmini hesaplamak güçtür, ancak alanda büyük taş atığı yığınları mevcuttur ve birden fazla taş ocağı yolu tanımlanabilmektedir. Basamaklı blok çıkarılmasına dair izler görülmektedir ve bir kaç adet taş ocağı açması (Schrotgraben) belgelenmiştir. (Halffabrikaten, aralarında muhtemel bir arşitrafin da bulunduğu) Üzerinde çalışılmış bir kaç taş bloğu ocak yollarının sonunda bulunmuştur. Taş ocağının girişi , muhtemelen suyun üzerinde taş taşınmasına izin verecek şekilde bir nehre taşan bir su havzasının yakınındadır. Bazı noktalarda (olasılıkla Roma Dönemine ait) taş çıkarma izleri, günümüzde patlayıcılar aracılığıyla yapılan taş çıkarma faaliyetleri nedeniyle yok olmuştur.

#### *5. JEOMORFOLOJİK TARAMA ÇALIŞMALARI*

*Gert VERSTRAETEN\**  
*An STEEGEN*  
*Bert DUSAR*  
*Koen D'HAEN*  
*Hanne DE BRUE*  
*Maarten VAN LOO*  
*Femke FABER*

---

\* Gert Verstraeten- An Steegen- Bert Duser- Koen D'Haen- Hanne De Brue- Maarten Van Loo- Femke Faber, Leuven Üniversitesi/BELÇİKA.

Sagalassos Antik Kenti'nde sürdürülmekte olan palaeo-çevresel araştırmalar iklim değişikliklerinin ve insan müdahalelerinin Geç-Holojen dönemde bitki örtüsü, sedimentasyon kimyası ve çöküntü dinamikleri üzerindeki etkilerini jeomorfolojik, jeokimyasal ve sedimentolojik analizler yardımıyla araştırmak üzerine kurulmuştur. Bu yüzey araştırmasının asıl hedefi ise tarih boyunca insan ile etkileşim halinde olan arazinin halinin yeniden ortaya çıkarılmasıdır.

2006'dan önce çalışmalar Gravgaz ve Bereket'in de içinde çeşitli konumlarda yer alan tortu arşivlerinden alınan örneklerin detaylı sedimentolojik ve palinolojik analizi üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar geniş bir zaman dilimi içinde arazi üzerinde oldukça yoğun ve değişken insan etkisine dair izler göstermiştir. Ancak bu çalışmalar mekan bakımından oldukça sınırlıdır. Bu nedenle 2006 – 2010 yılları arasında tortu arşivleri üzerinde yapılan detaylı sedimentoloji analizi Bügdüz Deresi Vadisi üzerinde çeşitli konumlara odaklanırken, palaeo-bitkisel çalışmalar Beyşehir sonrası yerleşim dönemi üzerine odaklanmıştır. Jeomorfolojik araştırmalar daha geniş mekan ölçeği üzerinde tortu mekaniklerinin ölçülmesine, özellikle de vadi sistemlerinde depolanmış tortuların toplam miktarının belirlenmesine odaklanılmıştır. Dahası tortu izlerinin tanımlanması, tortuların kaynaklarını saptamak amacıyla alüvyon çökeltilerinin ve tepe yamaçlarının yüzey toprağı ile ana kayalarının jeokimyasal ve mineralojik karakteristiklerinin karşılaştırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yüzey toprağında bulunan taşların ölçümü ile günümüz toprak erozyon potansiyelinin karakteristik özellikleri de belirlenmiştir. Elde edilen bütün bu veriler, geçtiğimiz bir kaç bin sene boyunca bölgede devam eden insan-çevre ilişkileri hakkında bize genel bir görüş sağlamıştır. Ancak çalışılan bütün kayıtların hem zaman hem de mekan açısından sınırları göz önüne alındığında, arazinin yapısında iklimin ve toprak kullanımının ayrı ayrı rollerinin etkisini detaylı bir şekilde anlamak halen büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle, arazi üzerinde gerçekleşen erozyon ve tortullanma dalgalarının simüle edildiği bir mekânsal model üretme yaklaşımı tercih edilmiştir. Modelden elde edilen sonuçların alandan toplanan veriler ile uyumlu olması da gerekmektedir. Ancak modeli ilerletmek için toprak özellikleri hakkında ve arazinin değişik litolojik sistemlerinde taşıma kapasitesi hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

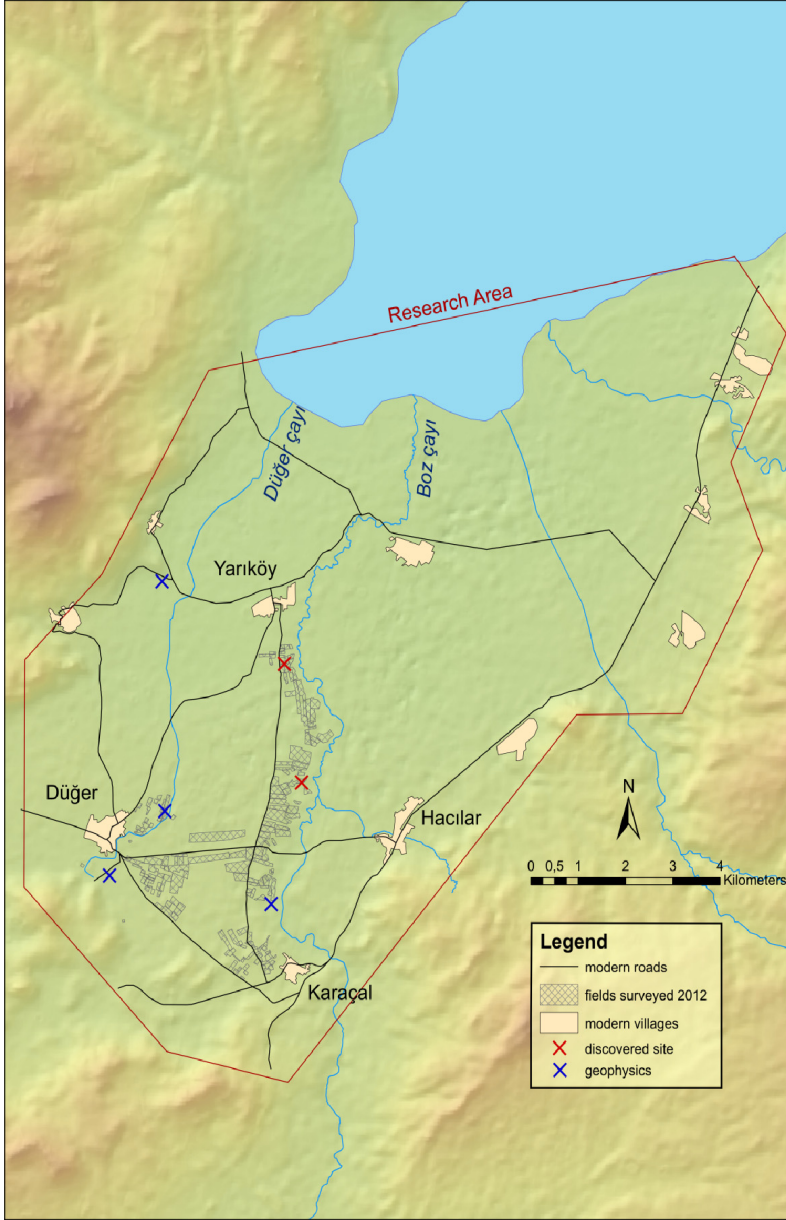
2012 senesi çalışmaları bir hedef üzerine odaklanmıştır: Sagalassos arazisi üzerinde yer alan seçilmiş küçük vadi sistemlerindeki kolüvyon depolarının miktarının belirlenmesi sayesinde toprağın erozyona uğrama oranının hesaplanması ve arazi üzerinde bulunan asli litolojiler için taşıma kapasitesini saptamak. Bu yaklaşımı basitleştirmek için sadece homojen litolojilere sahip vadi sistemleri seçilmiştir. Kireçtaşı, kireçli toprak ve çamur taşı gibi litholojik etkiler arasındaki farklar her birisi değişik bir litolojik alanda bulunan birden fazla vadinin incelenmesi ve karşılaştırılması ile belirlenebilir.

Yüzey araştırmasının ilk bölümünde Sagalassos'un 11km güneyinde yer alan Kor Deresi vadisinde çalışılmıştır. Bu vadi, 1020 m. rakımda yer alan büyük Çanaklı Vadisi'ne açılır. Kor Deresi vadisine tamamen kireçtaşı hakimdir; bu nedenle bu tür litoloji için toprak erozyon modelini incelemek için uygundur. Parçacık büyüklüğü analizi için toprak üstünden örnekler alınmış ve taşlılık içeriği tahmin edilmiştir. Böylece Evrensel Toprak Kaybı denklemi nomogramı kullanılarak toprak erozyonuna yakınlık hesap edilebilir. 0,2 m. ile 8 m. arasında değişen derinliklerden toplam 14 matkap özü elde edilmiştir. Örnekler parçacık büyüklüğü, dağılımı, renk, içerik olarak incelenmiştir.

Gerçekleştirilen ön çalışmalar bu vadide dikkate değer miktarda tortunun depolandığına işaret etmektedir: özellikle vadinin aksı boyunca 7 – 8 metreye kadar ince tortuya rastlanılmıştır. Vadinin kenarlarında is tortu miktarı düşmektedir ve bu bölge daha kaba, aşınmamış çakılların hakimiyeti altında kalmaktadır. Ne yazık ki net işaret hatlarının olmaması ve radyokarbon tarihlemesi yapılabilecek organik malzemenin eksikliği vadide gerçekleşen tortullaşmanın tarihlenmesini güçleştirmektedir. Ancak, elde edilen önemli sonuçlardan bir tanesi kolüvyon tortuları içinde bulunan yeniden işlenmiş Gölcük volkanik tüf taşlarıdır. Daha önceki kazı mevsimlerinde Büğdüz Çayı alüvyon ovasında bunlara rastlanılmamıştır. Tarama çalışmaları esnasında, kolüvyon tortullaşmalarının şekilsel formları ve hacimleri toprak erozyonu modelini doğrulamak için kullanılmıştır. Önceki senelerde yakınlarda bulunan Gravgaz havzası için tahmin edilen kireçtaşı taşıma kapasitesi değeri, Kor deresinin taşıma oranları ve kolüvyon depolama formlarını canlandırırken yararlı sonuçlar vermiştir.

İkinci bir çalışma alanı da Eski Büğdüz'ün batısındaki marn çorak alanlarında yer almaktadır. Vadi ağızlarına yakın kolüvyon depozitlerinden örnek alınması yöntemiyle iki vadi incelenmiştir. (Büğdüz köyünün belediye başkanından öğrenildiği üzere) Her iki vadinin girişleri yaklaşık 10 sene önce inşa edilen bir yol nedeniyle kapanmıştır. Vadi tabanlarından toplanan yedi örneğin yanı sıra, gerçekleştirilen detaylı topografik kesit çalışmaları depolanmış tortu hacimlerinin hesaplanmasını sağlamıştır. Bu ölçülere dayanarak yaklaşık 10 – 15 ton/ha/yıl tortu taşınması sonucuna ulaşılmaktadır. Model simülasyonu elde etmek için çalışmalar halen sürmektedir ve marn litolojisinin toprak erozyon oranını kalibre etmenin yanı sıra taşıma kapasitesini de ölçmeyi mümkün kılmaktadır.

Son olarak Bayındır köyünün kuzeyinde yer alan çamur taşı alan da incelenmiştir. Burada yer alan vadinin kesitinin alınması çalışması 6 tortu örneği toplanmasıyla gerçekleşmiştir. Ön sonuçlara bakıldığında vadi içerisinde Holosen döneme ait göreceli olarak az kolüvyon bulunmuştur. İncelenen vadinin sadece tabanında yaklaşık 3.5 m. olası Holosen Kolüvyonu ile karşılaşmıştır.



Resim 1: Burdur Ovası'nda 2012 yılında araştırılan alanların genel görünüşü.





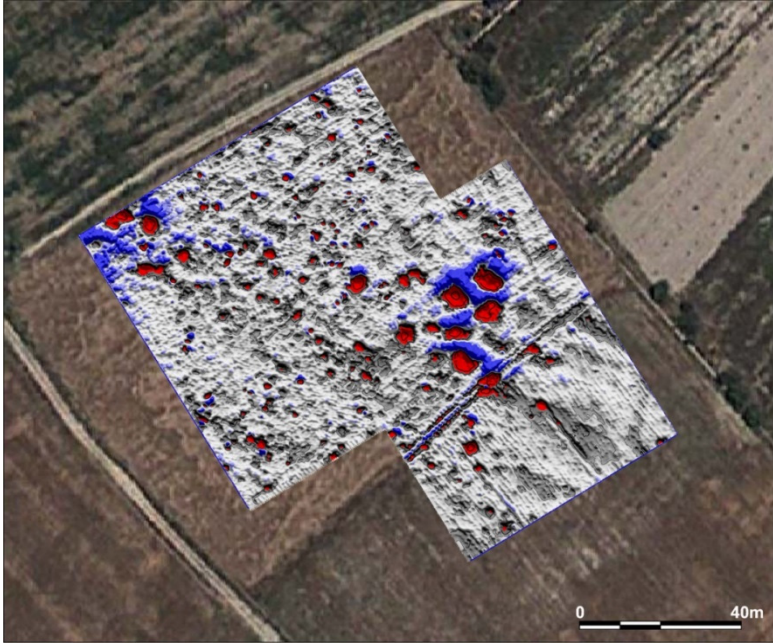
Resim 2: Tarihöncesi Döneme ait yoğun buluntu alanı (tepenin üstünde)



Resim 3: Arazi 508 görünümü, Dereköy



Resim 4: Düğer 1 alanında manyetik tarama sonuçları.



Resim 5: Düğer 2 alanında manyetik tarama sonuçları.





# BOĞSAK YÜZEY ARAŞTIRMASI (2012)

Günder VARİNLİOĞLU\*

Mersin İli, Silifke İlçesi, İmamuşağı Köyü sınırları içindeki Boğsak Adası çevresinde 2010 yılından bu yana yürütülen yüzey araştırmasının üçüncü sezonu 26 Temmuz - 27 Ağustos 2012 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>. Çalışmaya Mimar Sinan Üniversitesi Klasik Arkeoloji, İstanbul Teknik Üniversitesi Geomatik Mühendisliği, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Koç Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümlerinden lisans ve lisans üstü öğrencileri ile öğretim üyeleri katılmıştır<sup>2</sup>.

Boğsak Yüzey Araştırması'nın 2012 sezonunda gerçekleştirilen çalışmalar üç gruba ayrılabilir:

- 1) Boğsak Adası'nın yerleşim planının tamamlanması için gerekli ölçüm ve belgeleme (çizim, fotoğraf ve fotogrametri) çalışmaları.
- 2) Boğsak Adası'nda yüzey taraması ile küçük buluntuların, özellikle seramik tiplerinin ve dağılımlarının tespiti.
- 3) Boğsak Köyü'nde ve adanın kuzeydoğu yamacında bulunan mimari plastik parçalarının belgelenmesi.

## 1. YERLEŞİM PLANI ÇALIŞMALARI

2012 araştırma sezonu Boğsak Adası'nın kuzeydoğu yamacına odaklanmıştır. Mersin İl Özel İdaresi'nin mali desteği ile, mimari kalıntıları neredeyse tamamen örten bitkiler kesilmiş, bu temizlik sonrasında adanın kuzeydoğu yamaçlarında büyük ve yoğun bir yerleşim alanı ortaya çıkmıştır (Resim: 1). Deniz seviyesinden yaklaşık 10-25 metre yükseklikteki yamaç, teraslar halinde tıraşlanmış, yer yer birbirine yaslanan, yer yer bağımsız yapı grupları inşa edilmiştir. Konut olarak kullanıldığı düşünülen bu yapılar, kuzeydoğu yamacında teraslar halinde sıralanmakta, dar ve düzensiz patikalar veya sokaklar ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Adanın diğer kesimlerinde olduğu gibi, bu yapılarda da harçla bağlanmış küçük dikdörtgen kireçtaşı bloklardan oluşan duvar örgüsü görülmektedir (Resim: 2). Toprak seviyesinden genellikle iki kat yükselen bu yapıların bodrum katları tonozlu sarnıç olarak inşa edilmiştir. İkinci kat ise ahşap hatıllar ve taş örgüsü kemerlerle taşınmaktadır (Resim: 3). Yapıların içinde ve etrafında yoğunlaşan çatı kiremitleri, İsaüria/Kilikia bölgesindeki diğer kırsal yerleşimlerde olduğu gibi bu

\* Dr. Günder VARİNLİOĞLU, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul/TÜRKİYE, gvarinlioglu@gmail.com.

<sup>1</sup> Bkz. Günder Varinlioglu, "Boğsak Adası yüzey araştırması 2012 (Survey on the Boğsak Island 2012)," *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 11 (2013): 169-73.

<sup>2</sup> Temsilcimiz Dilsun İşkur'a, Silifke Müzesi Müdürü İlham Öztürk'e, Silifke Kaymakamı Fatih Damatlar'a, özveriyle heyet üyelerine, özellikle de araştırmaya başlangıcından beri katılan deneyimli arkeologlar Lara Taş, Adil Yılmaz ve Hatice Çınar'a teşekkür ederim. 2012 yılı çalışmaları Mersin İl Özel İdaresi ve Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün (AKMED) mali desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

yapıların da kırma çatı ile örtülü olduğunu göstermektedir. Seramik taraması yeni başlamış olan bu alanda yoğun olarak pişirme, saklama ve yeme-içme kapları görülmektedir; bunların coğrafi dağılımı, kronolojisi, ve tipolojisi üzerine çalışmalar devam etmektedir.

Kuzeydoğu mahallesinin üst kotlarında çoğunlukla *khamosorion* tipindeki mezarlardan oluşan geniş bir nekropol alanı yer almaktadır. Bu alanda henüz bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bitki kesimi sonucunda, adanın kuzeydoğu burnundaki mimari kalıntıların üç nefli bir bazilikaya ait olduğu kesinleşmiştir (Resim: 4). Bu, adada bulunan altıncı kilisedir ve yerleşimin en büyük bazilikasıdır.

Bu bölgedeki kalıntıların yerleşim planının hazırlanması amacıyla, önceki yıllarda tesis edilmiş poligon ağı genişletilmiş ve sıklaştırılmıştır. Poligon noktalarının yersel koordinatları İstanbul Teknik Üniversitesi Geomatik Mühendisliği heyeti tarafından çift GNSS aleti kullanılarak milimetrik doğrulukta ölçülmüştür. Kalıntıların rölevesinin hazırlanmasında Leica Flexline TS06 Total Station aleti kullanılmıştır. Ayrıca adanın güney kesiminde, 2011 yılında ölçeksiz plan krokileri hazırlanan alanda yine Total Station ile yersel koordinatlar ölçülmüş, bitkilerin tamamen örtmediği kalıntılar yerleşim planına eklenmiş, diğer yapıların belgelenmesi ileriki yıllarda yürütülmesi öngörülen bitki temizliği sonrasına bırakılmıştır (Harita: 1).

Adanın kuzeydoğu yamaçlarındaki kalıntıların hava fotoğrafları ve videosu çekilmiştir. Bu çalışmada, Dijikopter şirketinin yerden kumanda edilen maket helikopteri kullanılmıştır (Resim: 5). Fotoğraflar 18 mm.ye sabitlenmiş objektif ve kalibre edilmiş 18 megapiksel DSLR makina ile çekilmiştir (Resim: 6). Hava fotoğraflarının kullanın alanları arasında, yapılar arasındaki fiziksel bağlantıların incelenmesi, gözden kaçan ya da yüzeyde ayırt edilemeyen yapıların tespiti, yersel koordinat ölçümlerinin kaydı, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) platform sayılabilir. Hava fotogrametrisi yöntemleri kullanılarak adanın üç boyutlu modelinin oluşturulması çalışması devam etmektedir.

## II. YÜZEY TARAMASI

Adanın batı kıyısı ve yamacında yüzey taraması yapılarak, diyagnostik seramik ve diğer küçük buluntular örneklenmiştir. Adanın batı bölgesinde, üç arkeolog eş yükselti eğrilerini izleyerek yaklaşık 15-20 metre aralıkla yürüyerek yüzey buluntularını toplamıştır. Yürüme hatları bitki örtüsünün çok yoğun olduğu yerlerde kesintiye uğramıştır. Yüzey buluntusu toplanan her hat parçasının fiziksel özellikleri (eğim, bitki örtüsü, jeolojik yapı) ve buluntu görünürlük yüzdeleri kaydedilmiştir. Yürüme hattı boyunca ve hattın yaklaşık üç metre çevresindeki alanda görülen diyagnostik seramik (kulp, ağız, boyun, dip, bezemeli gövde parçaları) ve tüm maden, cam ve sikkeler toplanmış; çatı kiremitlerinden yalnızca daha önce görülmemiş örnekler toplanmış, diğerleri sahada kaydedilmiştir. Adanın kuzeydoğu yamacında, bitki temizliği yapılan alanda ancak kısmi yüzey taraması gerçekleştirilebilmiştir. Bu alan, teraslar ve yapı grupları baz alınarak bölgelere ayrılmış, bunların yaklaşık üçte birinde diyagnostik seramik ve diğer küçük buluntular örneklenmiştir.

Araştırma evine götürülen seramikler ve diğer yüzey buluntuları temizlendikten sonra, seramik envanteri şablonlarına her parça ile ilgili özellikler

(boyutlar, kap tipi, astar ve doku özellikleri, Munsell renkleri, vb.) kaydedilmiş, tüm parçaların ölçekli çizimi yapılarak, fotoğrafları çekilmiştir. Böylece küçük buluntuların halen hazırlanmakta olan veri tabanına eklenebilmesi için temel bilgiler toplanmıştır. Silifke Müzesi depolarında yer olmadığı için seramikler torbalanarak, adada ziyaretçilerin erişemeyeceği korunaklı bir alana bırakılmıştır. Önümüzdeki çalışma sezonunda seramik uzmanı bu parçalar üzerine çalışmaya devam edecektir. Bu nedenle 2013 sezonunda seramikleri adadan tekrar araştırma evine taşımak gerekmektedir.

Yüzeyde bulunan etüdlük üç adet bronz sikke Silifke Müzesi'ne teslim edilmiş, daha sonra konservasyon uzmanı Hakan Dağdelen tarafından temizlenerek mulajları üretilmiştir. Sikke mulajları ve fotoğraflarına dayanarak, Prof. Dr. Oğuz Tekin sikkeleri İ.S. 4.-5. yüzyıl, İ.S. 6.-7. yüzyıl (Constantinopolis darphanesi) ve İ.S. 620lere (Herakleios dönemi, Constantinopolis darphanesi) tarihlenmiştir.

### III. MİMARİ PLASTİK

Boğsak Adası'nın kuzeydoğu yamacındaki bitki temizliği sonrasında, bu alana dağılmış mimari plastik parçaları bulunmuştur. Yalnızca kuzeydoğu bölümü açığa çıkarılan Kilise VI'da kireçtaşı sütun başlıkları, gövdeleri ve kaideleri, kireçtaşı *opus sectile* döşeme parçaları, taş mozaik *tessera*'ları, mermer ve kireçtaşı levhalar (Resim: 7) belgelenmeye başlanmıştır. Kilisede yalnızca *iota*, *omikron*, *sigma* harfleri korunmuş bir yazıt parçası da bulunmuştur. Bu buluntular krokiye işlenerek, yersel koordinatları Total Station ile ölçülmüş, 1/5 ve 1/10 ölçekli çizimleri yapılmış ve fotoğraflanmıştır. Mimari plastik adadaki diğer kiliselerle benzerlik göstermekte ve İ.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir. Büyük olasılıkla Kilise VI'dan getirilmiş olan mimari plastik parçaları adanın kuzeydoğu yamacındaki yerleşimin içine dağılmış, bunların bir kısmı yapı örgüsünde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu yeniden kullanım, kilise veya kiliseler kullanımdan kalktıktan ya da küçüldükten sonra da yerleşimin devam ettiği, belki de yeni yapıların inşa edildiği olasılığını akla getirmektedir.

2012 araştırma sezonunda, Boğsak Koyu kıyısındaki çalışmaların temelleri atılmış, köydeki mimari plastik kalıntıların belgelenmesine başlanmıştır. Bu kapsamda, bir köy evinin bahçesinde yer alan ve adadaki kiliselerde bulunan örneklerle aynı tipte, dolayısıyla İ.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilecek iki sütun başlığı fotoğraflanarak 1/5 ölçekli çizimleri yapılmıştır (Resim: 8). Bu sütun başlıkları kıyıdaki bir kiliseye (veya kiliselere) ait olmalıdır.

2012 yılında Boğsak Adası'nda yürütülen yüzey araştırmasında ada yerleşiminin ana mahallelerinden biri ortaya çıkarılarak kalıntılar çizim ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Böylece adanın yerleşim planının hazırlanmasında önemli bir aşama daha kaydedilmiştir. Adanın kuzeydoğu ve batı yamaçlarında yürütülen yüzey taraması ile adanın bir bölgesinde daha küçük buluntuların incelenmesi tamamlanmış olmaktadır. 2010-2012 yılı yüzey araştırmasının verilerinin (çizim, fotoğraf -yersel ve hava-, yersel koordinatlar, uydu görüntüleri, seramik ve küçük buluntu katalogları) bir araya getirileceği veri tabanı ve CBS çalışmaları sürdürülmektedir.



Harita 1: Boğsak Adası'nın kısmi yerleşim planı (Çizen: S. Deniz Coşkun).



Resim 1: Boğsak Adası kuzeydoğu mahallesinin ve Kilise VI'nın denizden çekilmiş fotoğrafı.





Resim 2: Kuzeydoğu mahallesinde bir yapı



Resim 3: Kuzeydoğu mahallesinde bir yapı. İkinci katı taşıyan kemerin kaide bölümü gözükmektedir.





Resim 4: Kilise VI'nın kuzeydoğu cephesi



Resim 5: Hava fotoğraflarında kullanılan model helikopter.



Resim 6: Kuzeydoğu mahallesinin hava fotoğraflarının birleştirilmesiyle oluşturulmuş fotoğraf mozaïğı.





Resim 7: Kilise VI'da bulunan levha parçası



Resim 8: Boğsak Köyü'nde bulunan sütun başlığı

# ORDU İLİ FATSA İLÇESİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2012

Ayşe F. EROL\*

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 18.07.2012 tarih ve 160192 sayılı izinleri ile, Gazi Üniversitesi adına başkanlığım altında yürütülen “Ordu ili, Fatsa ilçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması”, Ordu Valiliği, Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Fatsa Kaymakamlığı'nın maddi destekleriyle 03/08/2012-18/08/2012 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>. Ordu valisi Orhan Düzgün beyefendi başta olmak üzere, İl Kültür ve Turizm Müdürü Erkan Gülderen ve Fatsa Kaymakamı Bekir Atmaca'ya söz konusu araştırmaya verdikleri destekten dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Alan çalışmalarına aktif bir şekilde katılan ve yardımlarını esirgemeyen Bakanlık temsilcisi Onur Kamiloğlu'na, araştırmaya ekip üyesi olarak katılan arkeologlar Şifa Demir Yılmaz, Fatih Yılmaz, Emin Sarıiz, Cem Küncü ve Nesrin Korkmaz'a çalışmaya sağladıkları katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Arazi çalışmaları, 2012 yılı araştırma planımıza uygun olarak Fatsa ilçesi Yapraklı köyü sınırları içerisinde yer alan Cingirt Kayası'nın doğu, batı, güneybatı ve kuzeydoğu yamaçlarında ve bunun yanı sıra Fatsa'nın Kaleönü, Yalıköy, Harma ve Hamlık köylerinde gerçekleştirilmiştir.

Cingirt Kayası, Fatsa ilçe merkezine beş kilometre uzaklıkta, Yapraklı Köyü sınırları içerisinde, Kavaklar Deresi yakınlarında, denizden yüksekliği aşağı yukarı 200 m. olan, iki parçalı bir tepe üzerinde, denize ve vadiye hakim bir konumda yer almaktadır (Resim: 1).

Cingirt Kayası'nın batı yamaçlarında yoğun bitki örtüsü arasında yapılan araştırmalarda; genişçe bir ağız kısmına sahip olan ve iç kısmında 2 mekan halinde düzenlenmiş olan bir kaya altı sığınağı tespit edilmiştir (Resim: 2). Söz konusu sığınak iç kısmında dolgu ve çöküntü yoğunluğu nedeniyle detaylı incelenememiş olup, iç kısmında ve çevresinde tarihleyici herhangi bir kültür varlığı ele geçmemiştir. Kaya altı sığınağının hemen kuzeyinde yer alan iki büyük kaya kütesinin arasına sekiz adet basamağın işlenmiş olduğu yapılan tespitler arasındadır (Resim: 3). Basamakların başladığı ve bittiği en alt ve en üst seviyelerde yapılan incelemelerde, arazinin topografik yapısına bağlı olarak yapılan teraslama düzenlemeleriyle bağlantılı olarak üst terasa geçişi sağlayan bir fonksiyonda olabileceği öngörülmektedir.

Doğal kayaya oyularak yapılmış bir adet mezar odası Cingirt Kayası batı yamaçlarında yapılan tespitler arasındadır (Resim: 4). Dikdörtgen biçimli bir giriş kısmına sahip olan mezarın iç kısmı defneciler tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Giriş kısmı 1.5 metre yüksekliğinde ve 80 cm. genişliğinde olan mezar odası tek mekanlı olup, iç tarafında doğal yapıya uyumlu bir hale getirilmiş olan seki kısmı görülebilir durumdadır. Söz konusu mezar odasını tarihleyici bir bulgu ele geçmemiştir.

\* Yrd. Doç. Dr. Ayşe F. EROL, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Teknikokullar, Ankara/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Söz konusu proje Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi tarafından desteklenmektedir.

Cıngırt Kayası'nın güneybatı yamaçlarındaki Cıngırt mevkiinde yaptığımız incelemelerde; orman yolunun her iki tarafında birer adet kayaya oygu *khamasorion* lahit tespit edilmiştir. Yolun batı kesiminde, 41°3.849' kuzey, 37°26,835' doğu koordinatlarında yer alan *khamasorion* lahit 40 x125 cm. ölçülerinde olup, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yolun doğu kesiminde yer alan *khamasorion* lahit ise 41°3.795' kuzey, 37°26,572' doğu koordinatlarında iyi korunmuş durumda olup, içten içe tekne kısmı 72 x 195cm. ölçülerindedir (Resim: 5). Lahdin tekne kısmı 10cm. genişliğinde kapak oturtulacak bir profille çerçevelenmiş olup, lahite ait kapak kısmı yerinde bulunmamaktadır.

Cıngırt Kayası kuzeydoğu yamaçlarında İn-önü olarak adlandırılan mevkiinin doğu kesiminde yapılan araştırmalarda; 41°3.905'kuzey, 37°26,926'doğu koordinatlarında oldukça tahrip olmuş kayaya oygu bir adet *khamasorion* lahit kalıntısının varlığı tespit edilmiştir. İn-önü mevkiinde 41°3.872'kuzey, 37°26,898'doğu koordinatlarında doğal kayanın işlenmesiyle, basamaklarla kaya doruğuna ulaşılan büyük ölçüde tahrip olmuş kalıntılar tespit edilmiştir (Resim: 6). Yoğun bitki örtüsü nedeniyle basamakların 5 adeti izlenebilir durumdadır. Basamaklarla ulaşılan kaya doruğunda, yer alması gereken sunak kısmı net bir biçimde algılanabilir durumda değildir.

Cıngırt Kayası kuzeydoğu yamacı Balıköre Deresi Uzunbahçe (Karakız Kayası) mevkiine doğru yaptığımız yürüyüşte, 41°3.822' kuzey, 37°26,896' doğu koordinatlarında, 8m. uzunluğunda taş döşemli bir yol kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 7). Bahsi geçen yol kalıntısı takip edildiğinde, 2011 sezonu yüzey araştırmasında tespit ettiğimiz vadinin aşağı kesiminde yer alan Karakız Kayası kutsal alanına ulaşım sağladığı anlaşılmıştır.

Yapraklı Köyü kapsamında yapılan çalışmalarda, İnaltı mevkiinde bir kaya altı sığınağı tespit edilmiştir (Resim: 8). Sığınağın iç kısmında, ocak-fırın düzenekleri yer almış olup, kuzey kesiminde ise kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulan seki kısmı yer almaktadır. Bahsi geçen sığınağın içinde belirli kesimlerde depolama amaçlı açıldığı düşünülen hazneler yer almaktadır. Sığınağı tarihleyici herhangi bir bulgu ele geçirilmemiştir. Sığınağın büyük bir yangın geçirdiği tavandaki yanık izlerinden anlaşılmaktadır. Söz konusu sığınağın ağız kısmı doğuya bakmakta olup, kuzey kesiminde sığınağa bitişik olarak 37°0258' doğu, 45°46,785' kuzey koordinatlarında bir ışık yer almaktadır. Söz konusu ışık ezme, akıtma ve hazne (depolama) bölümlerinden oluşmaktadır (Resim: 9). Işık kısmı 120 x 215 cm. ölçülerinde olup, cephe duvarına farklı seviyelerde açılan iki adet küçük niş içermektedir. Nişlerden üst seviyede yer alanı 10 cm. yüksekliğinde, 14 cm. genişliğinde ve 12 cm. derinliğindedir. Alt seviyedeki niş ise, 13 cm. yüksekliğinde, 14 cm. genişliğinde ve 12 cm. derinliğindedir. Işıktan daha alt seviyede açılan bir oyuğun akıtma işlevinde olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 9). Söz konusu kısımdan daha alt seviyede hazne kısmı yer almakta olup, oyuktan akıtılan sıvının aktarıldığı bölümdür (Resim: 9). Akıtılan kısmın uzunluğu 15 cm., genişliği ise 10 cm.dir. Hazne kısmının dış çapı 60cm., iç çapı ise 56 cm.dir. Derinliği 1 - 1.5 m. arasındadır. Söz konusu hazneden daha alt seviyede yer alan ikinci bir haznenin iç çapı 45 cm., dış çapı ise 55 cm. olup, içinin toprakla dolu olması nedeniyle derinliği alınmamıştır. Söz konusu haznelerin birbirine yakın olması çökertme ve dinlendirme fonksiyonunda olduğuna işaret etmektedir. Bahsi geçen yerin ve çevresinin arkeolojik dokusu göz önüne alınarak, 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescilli önerilmiştir.

Fatsa İlçe merkezine 3.15 km. mesafede, 41.00.30,16' kuzey-37.28.03,90' doğu koordinatlarında deniz seviyesinden yaklaşık 90 metre yükseklikte bulunan Arap Kalesi olarak adlandırılan Kaleönü Köyü Kalesi'nde incelemeler yapılmıştır. Söz konusu kale kalıntısı Trabzon KTVKK'nın 06.10.1999 tarih ve 3518 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Bahsi geçen kale yerleşimi, doğal kaya dokusu üzerine konumlandırılmış, çevreye hakim bir konumda yer almakta olup, iç ve dış sur kalıntılarından oluşmaktadır. Arazinin yoğun bitki örtüsüyle kaplı olması, alanın net bir biçimde algılanmasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu kaleye ait sur duvarı kalıntıları, kale yerleşiminin doğu ve güney yönlerinde görülebilir durumdadır. Kale dış sur duvarı (Resim: 10) ve bir adet burcun büyük bir bölümü ayakta olup, surun ve burcun duvar örgü tekniğinde çeşitli boyutlarda düzensiz moloz taşlar ve aralarında bağlayıcı malzeme olarak horasan harcı kullanılmıştır. Duvar örgüsünde gözlenen farklı malzemeler, farklı dönemlerde onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Dış sur duvarından yaklaşık 50-60 m. içeride iç sur duvarlarının kalıntılarına ulaşılmaktadır. İç sur duvarlarında, dış sur duvarlarından farklı olarak duvar örgü tekniğinde konturları daha düzgün taşların kullanılmış olduğu gözlenmektedir (Resim: 11). İç kale kısmına geçişin taş ve tuğladan oluşan almaşık teknikte örülmüş beşik kemerli bir kapıyla sağlandığı mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır (Resim: 12). Kemer açıklığı yaklaşık 1.25 m.dir. Bahsi geçen giriş kısmının hemen doğusunda yer alan burç kalıntısı, iç sur duvarlarıyla homojen görüntü veren duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Resim: 11). İç kale sur duvarlarında taşıyıcı yükü hafifletmek ya da su tahliyesi fonksiyonunda olduğu düşünülen açıklıklar yer almaktadır. İç kale kısmında, alanın yoğun ağaç ve bitki örtüsüyle ve kaçak kazı çukurlarıyla tahribata uğradığı gözlenmektedir. Alanın algılanmasını zorlaştıran yoğun bitki örtüsü arasında gerçekleştirdiğimiz incelemelerden edindiğimiz genel kanaat, topografyaya uyumlu olarak düzenlenmiş olan kale yerleşiminin, malzeme ve teknik özellikleriyle Ortaçağ karakteristiği gösterdiğidir.

Samsun-Ordu karayolu üzerinde, Fatsa ilçe merkezine 9 km. mesafede, 41.2.788 kuzey 37.36.335 doğu koordinatlarında, söz konusu yolun kuzeyinde Yalıköy Mevkii'nde yapılan incelemelerde, deniz seviyesinden yaklaşık 35 m. yükseklikte, çevreye hakim bir burunda konumlandırılmış bir yerleşim tespit edilmiştir. Karadeniz bölgesinin genel karakteristiği olan yoğun bitki örtüsü ve dik topografya şartlarında yapılan alan incelemesinde, araları harçla doldurulmuş çeşitli büyüklükte kesme blok taşlardan oluşan örgü tekniğinde duvar kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 13). Yapılan incelemelerde deniz seviyesine kadar inen kalıntılardan, moloz taş ve araları harç ve küçük taşlarla sıkıştırılmış duvar örgüsünün, denizin iç kısımlarına kadar uzandığı tespit edilmiştir (Resim: 14). Alanın belli kesimlerinde doğal kayadan istifade edilerek tahkimat oluşturulduğuna, doğal kayanın uzantısında yer yer kesme taş ve moloz taşlarla örülen duvar kalıntıları işaret etmektedir. Alanın bulunduğu konum ve iskan alanı baz alındığında, yerleşim boyutlarının çok büyük olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yerleşim karakterinin ileri karakol ya da askeri bir kontrol noktası olabileceği öngörülmektedir. Alanın yüksek kesimlerinde, 37.36.335 doğu ve 41.2.788 kuzey koordinatlarında, ağız çapı 1.5 m. olan, aşağı yukarı 10 m. kadar derinliğe inen, moloz taş örgüsüne sahip bir sarnıç tespit edilmiştir. Denize uzanan bir burunda konumlanan yerleşimin eteklerinde, büyük ölçüde tahrip olmuş harç-tuğla almaşığı duvar örgüsüne sahip olan mimari kalıntılar, Bizans Dönemine işaret etmektedir. Alanın genelinde çok sayıda kaçak kazı çukuru yapılan tespitler arasındadır. Alanda

gerek doğa ve gerekse insan eliyle yapılan tahribatın oldukça yoğun olduğu gözlenmektedir. Bahsi geçen alanın yukarıda sözünü ettiğimiz arkeolojik dokusu göz önüne alınarak, 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescili önerilmiştir.

Cıngırt Kayası zirve kısmının kuzey, kuzeydoğu, güney ve güneydoğu kesimlerinde yapılan incelemelerde, 200-250 metre boyunca izlenebilen doğal kayanın tahkimat duvarı olarak kullanıldığı öngörülmektedir (Resim: 15). Tahkimat fonksiyonunda olduğu düşünülen doğal kayanın asıl derinliğinin dolgu kısmında kaldığı anlaşılmaktadır. Doğal kayanın oluşturduğu tahkimatın, alanın güneydoğusunda bulunan lahitlerin olduğu kesime kadar daralarak devam ettiği, bu noktadan güneye doğru dik bir biçimde inen kayalığın 50-60 m. yüksekliğinde olduğu gözlenmiştir. Söz konusu kesimlerde yapılan incelemelerden, doğal kayanın kullanılmasıyla oluşturulan tahkimatın, tepenin tamamında topografik yapıya oturtularak her yöne doğru uygulandığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kesimlerde arazi topografyası oldukça dik, kayalık ve sık ormanlık bir karaktere sahiptir. Söz konusu kesimlerde herhangi bir patika veya orman yolu bulunmamakta olup, kaya diplerinde yapılan incelemelerde kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir. Alanın geneline yayılmış vaziyette döküntü taşlar ve çatı kiremidi parçaları gözlenmiştir. Söz konusu alanda 3 mekânlı bir kaya altı sığınağı yapılan tespitler arasındadır. Kaya altı sığınağının tavan kısmında ve mekanlarından birinde yangın izleri mevcuttur. Dikdörtgen şeklinde oyulmuş bir giriş ve eşik kısmı yer almaktadır. Söz konusu kesimle bağlantılı bir drenaj kanalı göze çarpmaktadır. Bahsi geçen yerin güneyine doğru, içlerinde yanık izlerinin gözlemlendiği 3 adet kaya altı sığınağı daha tespit edilmiş olup, söz konusu mekanları tarihleyici bir bulgu ele geçmemiştir. GPS sinyalinin zayıf olması nedeniyle koordinatları alınamamıştır.

Fatsa İlçe merkezine 7 km. uzaklıkta yer alan Harma Köyü'nde yapılan incelemelerde; 40.99885 kuzey-37.53925 doğu ve 40.99880 kuzey-37.53928 doğu koordinatları arasında, yaklaşık 10-11 m. uzunluğunda, 4 m. genişliğinde düzgün kesme taşlarla örülmüş yol kalıntısı tespit edilmiştir. Söz konusu yol kalıntısının tescili önerilmiştir.

Fatsa İlçe merkezine 2.32 km. uzaklıkta yer alan Hamlık Köyü'nde (Mahallesi) yapılan incelemelerde herhangi bir kültür varlığı tespit edilmemiştir.

### SONUÇ

Cıngırt Kayası'nın doğu, batı, kuzeydoğu ve güneybatı yamaçlarında yaptığımız incelemelerde; başta tahkimat olmak üzere, kaya altı sığınakları, *khamasorion* lahitler ve çok sayıda işlenmiş kayaların varlığı, bölgenin jeolojik yapısı nedeniyle doğada hazır bulunan malzemenin işlenerek, çeşitli fonksiyonlar kazandırılan birimlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında yer yer döküntü taşların ve çatı kiremidi parçalarının bulunduğu kesimler, bahsi geçen alanlarda dönemde yer alan mimari birimlerin varlığına da tanıklık etmektedir.

Kaleönü ve Yalıköy'de tespit ettiğimiz kalıntılar, yüksek rakımlı ve çevreye hakim ve kontrol edebilecek konumları, sur sistemleri ve bunun yanında yerleşim alanlarının çok geniş olmadığı baz alındığında, dönemlerinin askeri garnizon yada ileri karakol niteliği taşıyan kale yerleşimleri olabileceği öngörüsünde bulunmamızı sağlamaktadır. Duvar örgüsünde gözlenen

farklı malzeme ve inşa teknikleri, dönem farklılıklarına ve geçirdikleri onarım evrelerine işaret etmektedir. Söz konusu kale yerleşimleri için genel bir tarihlemeyle Ortaçağ teklif edilmektedir.





Resim 1: Cingirt Kayasının konumu



Resim 2: Cingirt Kayası batı yamacı kayaaltı sığınağı



Resim 3: Cingirt Kayası batı yamacı  
basamaklı kaya kütlesi



Resim 4: Cingirt Kayası batı  
yamacı mezar odası



Resim 5: İnönü mevkii basamaklı alan



Resim 6: Cıngır mevkii, khamasorion lahit





Resim 7: Cingirt Kayası kuzeydoğu yamacı  
yol kalıntısı



Resim 8: İnaltı mevkii, kayaaltı sığınağı



Resim 9: İnaltı mevkii, ışık.



Resim 10: Kaleönü, burç kalıntısı



Resim 11: Kaleönü iç sur duvarı ve burç kalıntısı



Resim 12: Kaleönü iç sura geçiş kapısı





Resim 13: Yalıköy, harçlı duvar kalıntısı



Resim 14: Yalıköy, denize uzanan duvar kalıntısı



Resim 15: Cingirt Kayası kuzeydoğusu doğal tahkimat duvarı



# GÜNEYDOĞU TRAKYA ESKİÇAĞ TARİHİ- COĞRAFYA ARAŞTIRMASI

Mustafa H. SAYAR\*  
Göknur BEKTAŞ

“Güneydoğu Trakya Eskiçağ Tarihi-Coğrafya Araştırması” 2012 yılı araştırmaları 28 Kasım -14 Aralık 2012 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi tarafından Prof. Dr. M. H. Sayar başkanlığında ve Çanakkale Müzesi arkeologlarından Fuat Durmuş’un bakanlık temsilcisi olarak katılımıyla yürütülmüştür. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme ve Koordinasyon Biriminin 25583 numaralı normal kapsamlı proje ile 2012 Yılı Güneydoğu Trakya Yüzey Araştırmasına Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

2012 yılı Çanakkale ve Tekirdağ yüzey araştırmasında hava ve arazi şartları nedeniyle zaman zaman araziye çıkılamamış ve bu nedenle laboratuvar çalışmalarına devam edilmiştir. Tekirdağ’da Perinthos-Herakleia kenti, Tekirdağ merkezine bağlı olan Hürriyet Mahallesi, Barbaros’da olduğu düşünülen Bisanthe kenti ile Malkara’nın Kermeyan köyünde olduğu bilinen Apri yerleşimleri incelenmiştir. Çanakkale’de ise Gelibolu yarımadasında çalışılmış olup, Bakla Burnu (Kardia), Bolayır, Maltepe Höyük (Paktye ?) gezilmiştir.

## TEKİRDAĞ İLİ (Harita: 1)

### *Marmara Ereğlisi-Perinthos/Herakleia*

Marmara Ereğlisi-Perinthos/Herakleia Marmara Denizi’nin kuzeyinde ve bir Samos kolonisi olan kent Roma İmparatorluk Döneminde Thracia eyaletinin başkenti olur. 2012 yılında akropolisin bulunduğu Bayırılar Mevkii’nde yüzeyde gözlemler yapılmıştır<sup>2</sup>.

Araştırmalar sırasında Arkâik Dönemden itibaren keramik buluntularının olduğu görülmüştür. Bant bezemeli kase formlarına ait keramik parçaları yanı sıra İonia kasesi olarak bilinen kase ağız parçası görülmüştür. Fakat bugün araziye baktığımız zaman keramik yoğunluğunun çok büyük bir kısmını Roma ve daha sonra da Bizans Dönemi oluşturmaktadır. Roma sigillata formlarının yoğun olduğu arazide özellikle Çandarlı ve Foça kırmızı astarlı tabak ve kase formları baskın grubu oluşturur. Diğer önemli keramik grubu ise çok az sayıda ele geçen Afrika (?) sigillata tabak formudur (Resim: 1). Cam buluntulardan ise kandil parçaları ile mavi renkli cam bilezik parçalarıdır.

\* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürü, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. Vezneciler. 34459 İstanbul/TÜRKİYE [mhsayar@istanbul.edu.tr](mailto:mhsayar@istanbul.edu.tr).

Ark. Göknur BEKTAŞ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Doktora Programı), İstanbul/TÜRKİYE [gknrbkts@gmail.com](mailto:gknrbkts@gmail.com).

<sup>1</sup> 2012 yılı çalışmalarına Araş. Gör Oğuz Yarıtaş (İ.Ü.), Arif Yacı (İ.Ü.), Selin Önder (İ.Ü.), Kübra Yavuz (İ.Ü.), Ark. İnan Kopçuk (İ.Ü.), Ark. Sevinç Bilgin (İ.Ü.), Ark. Göknur Bektaş’ın (İ.Ü.) emeği geçmiştir.

<sup>2</sup> Perinthos tarihçesiyle ilgili M. H. Sayar, *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung: Geschichte, Testimonien, Griechische und Lateinische Inschriften*, Wien 1998.

### *Tekirdağ- Hürriyet Mahallesi*

Tekirdağ Merkez'deki Hürriyet Mahallesi Değirmenaltı vadisi batısı Yaşam Hastanesi karşısındaki boş arazide yapılan incelemede bu kesimin daha önceden kazıldığı çıkarılan toprağın tekrar içine doldurulduğu ve çevredeki düzenlemeler esnasında çıkan molozun da buraya döküldüğü görülmüştür.

Son Tunç (?) devrinden Erken Hellenistik Döneme kadar tarihlenebilen keramikler toplanmış olup bir adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Kırmızı figürlü vazo parçaları ile kyliks, skyphos ve kantharos parçalarının yoğun olduğu tespit edilmiştir. Keramik buluntuları arasında gri hamurlu amphora, çanak ve testi parçaları da önemli bir buluntu grubudur.

### *Barbaros-(Bisanthe ?)*

Yeri hala tartışmalı olan eskiçağ Bisanthe kentinin konumu olarak öne sürülen yerlerden birisi de Tekirdağ İlının Barbaros İlçesidir. Bisanthe bir Samos kolonisi olarak M.Ö. 7. yüzyılda kurulmuş olup M.Ö. 4. yüzyılda Odrys kralı II. Seuthes'in Propontis kıyısında en sevdiği yer olarak tanımlandığı bir yerleşme vardır<sup>3</sup>.

Günümüz Barbaros yerleşimindeki araştırmamızda Bizans dönemine tarihlenebilecek sütun parçaları ve mermer mimari blokların olduğu görülmüştür. Herhangi bir küçük buluntuya rastlanmamıştır.

### *Kermeyan (Apri/Apros)*

Tekirdağ ilinde incelediğimiz son merkez ise Kermeyan köyünde olduğu kesinlik kazanmış olan Apri yerleşimidir. Stephonos Byzantinos'da polis olduğundan bahsedilmekle birlikte M.Ö. 4. yüzyılda erken bir yerleşimin İmparator Claudius tarafından *Colonia Claudia Aprensis* adında emekli Roma askerlerinin (veteran) yerleştirildiği bir veteran kolonisi olarak kurulur fakat Via Egnatia güzergahı üzerinde bulunan bir yol istasyonu olması sebebiyle Geç Antik ve Bizans Dönemlerinde gelişerek daha büyük bir yerleşme halini alır. Geç Antik ve Ortaçağ kaynaklardan öğrendiğimize göre piskoposluk merkezi olur ve 15. yüzyılda Türk akıncıları tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilir<sup>4</sup>.

Via Egnatia yoluyla bağlantılı olan Apri'de yaptığımız araştırmada özellikle Orta ve Geç Bizans dönemine ait keramik ve pithos parçaları yoğun olarak karşımıza çıkmakla birlikte Roma dönemine yani kurulduğu döneme tarihlenebilecek keramik görülmemiştir. Ele geçen buluntular arasında cam bilezik parçaları da yer almaktadır (Resim: 2).

### *ÇANAKKALE İLİ (GELİBOLU YARIMADASI) ARAŞTIRMALARI (Harita: 1)*

2012 yılında gerek araştırma yapmak için gerek 2011 yılındaki merkezleri yeniden gözden geçirmek için gittiğimiz alanlar arasında Bakla Burnu, Bolayır ve Maltepe Höyük, yer almaktadır.

<sup>3</sup> Bisanthe'nin tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Külzer, "Bisanthe", Tabula Imperii Byzantini 12; Ostthrakien, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 2008, s.: 288

<sup>4</sup> M.H. Sayar, "Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1996", XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, cilt.:1, Ankara,1998, s.: 323-330, s.: 324; A. Külzer, "Aproi", Tabula Imperii Byzantini 12; Ostthrakien, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 2008, s.: 255-259.

### *Bolayır-Bakla Burnu (Kardia)*

M.Ö. 309 yılında III. Aleksandros'un ardıllarından Lysimakhos tarafından Kardia, Agora, ve Paktye kentlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan ve Hellenistik krallığa başkentlik yapan Lysimakheia kenti bugün Bolayır'a lokalize edilmektedir. Antik şehrin yayılım alanını belirlemek amacıyla Bakla Burnu, Maltepe Höyük, doğuda Karakova Mevkii ve kuzeyde Demirtepe köyü yönündeki bölgelere bakılmıştır. Karakova Mevkii'nin ve Demirtepe köyü yönündeki bölgenin de oldukça az buluntu vermesi nedeniyle yerleşimin en uç yayılma noktaları olabileceği düşünülmektedir.

Bakla Burnu/Kardia ise Saroz körfezi kıyısında bulunmakla birlikte ilk olarak M.Ö. 7. yüzyılda Miletoslular ve Klazomenailılar tarafından kolonize edilir. M.Ö. 6. yüzyılda Thrak kabilelerinden Apsinthiler tarafından tahribata uğrar ve Atinalı Miltiades tarafından yeniden kurulur<sup>5</sup>. II. Miltiades tarafından da kendisine başkent yaptığı Agora'nın limanı olarak kullanılır<sup>6</sup>. Buradaki halk göç ettirilerek Lysimakheia'ya yerleştirilir.

Geç Geometrik -Arkaik döneme tarihlenen keramiklerin varlığı gözlenirken M.Ö. 3. yüzyıl buluntuları ise yoğunluk olarak oldukça azaldığı görülmüştür. Göze çarpan buluntular arasında ağız kenarında ATHENE yazdığı düşünülen ve Geç Arkaik - Erken Klasik döneme tarihlenebilecek *lekane* parçası ile tüm olarak ele geçen kandil yer almaktadır. Bununla birlikte 6 adet damgalı *amphora* kulbu toplanmıştır. Bu kulplar oldukça aşınmış ya da kırık durumda oldukları için üzerleri okunamamaktadır. Tek okunabilir örnekte, "Tekerek (formlu) damga" olarak adlandırılan, üzerinde üreten kişi ile magistrat isimlerinin monogramları bulunmaktadır. Amphipolis ya da Akanthos'a ait olduğu görülmüştür. Roma dönemi buluntuları ise doğudaki koyda ve batıdaki ufak bir alanda olduğu görülmüştür (Resim: 3).

### *Bolayır (Agora/Khersonesos (Kherronesos))-Lysimakheia*

Bolayır Beldesi'nin kurulduğu tepenin güneyindeki arazide yapılan çalışmalarda ise yine erken dönemlere tarihlenebilecek keramikler ele geçmekle beraber Tunç Çağı'na ait olabilecek taş balta bulunmuştur. Hem erken buluntulara rastlanması hem de Saroz körfezi ile Boğazı görebilen bir nokta olması sebebiyle Lysimakheia kentinin akropolisi olduğu fakat öncesinde Agora (diğer adıyla Khersonesos (Kherronesos)) kentinin bulunduğu nokta olduğu düşünülmektedir. Mimarî ve küçük buluntuların yoğunluğu sebebiyle bu iki kentin de bir kısmının modern yerleşimin altında kaldığı tespit edilmiştir.

Bu yılki çalışmalarımızda Dor düzeninde yapılara ait sütun başlıkları ve mermer parçalarından oluşturulan taban kaplamaları, tespit edilmiştir. Bu mimarî unsurların yanı sıra küçük bir Herme ile tekne parçaları toplanmıştır (Resim: 4).

2011-2012 buluntularına baktığımız zaman toplamda 36 adet damgalı *amphora* kulbu tespit edilmiştir. Bu kulpların önemli bir kısmı okunabilir durumda olmayıp bu konuyla ilgi çalışmalar hala devam etmektedir. Şu zamana kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla 6 adet Thasos, ikişer adet Kos, Knidos ve Rhodos'a ait *amphora* kupları ile Kardia'da olduğu gibi Amphipolis ya da Akanthos'a ait *amphora* kulplarının olduğu görülmüştür. *Amphora* parçalarının yoğun olarak toplandığı bu alanda yine *pithos*

<sup>5</sup> Ps.-Skymnos 700-3; Strabo 7,51 (52); Ktistes ismi için (Hermokhares) Steph. Byz. 358.3-4; (Hermokrates) Dem. 5.25 no. 38

<sup>6</sup> Herodotos VI 39-41.1; Dem. VII, 39-41; L.Loukopoulou, "Thracian Chersonesos", An Inventory of Archaic and Classical Poleis, ed.: M. H. Hansen, T. H. Nielsen, New York, Oxford University Press, 2004, s.: 900-911., s.: 907.

parçalarının da olduğu görülmüştür dolayısıyla Lysimakheia'nın bu kesiminde ticaretle getirilen ürünlerin depolandığı yapıların ya da üretim merkezinin olduğu düşünülebilir. Roma ve Bizans dönemi buluntuları ise güneyde yerleşimin bitimindeki tarlalarda oldukça sınırlı bir alanda görülmüştür.

Bolayır'da ele geçirilen önemli bir diğer küçük buluntu grubuysa 2 adet demir ok ucu, 1 adet bronz ok ucu ile bronz bir kaba ait olduğu düşünülen kabarmalı parçadır. Bu eserleri Daniş Baykan çalışılmakta olup ileriki dönemlerde yayınlanacaktır (Resim: 5).

#### *Maltepe Höyük (Paktye ?)*

Bolayır'ın güneyinde ise yeri henüz tespit edilemeyen ve antik kaynaklarda da yeri tam olarak belirtilmeyen Paktye kentinin bulunduğu yer olduğu düşünülen Maltepe Höyük bulunmaktadır. Paktye kentinin de yine synoikismos ile Lysimakheia ile birleştirildiği düşünülmektedir.

Yine Agora/Khersonesos ve Kardias gibi M.Ö. 7.-6. yüzyıldan itibaren buluntu veren yerleşimde Mehmet Özdoğan tarafından yapılan araştırmada da belirtildiği gibi Tunç Çağı keramikleri ile 1 adet demir ok ucu tespit edilmiştir<sup>7</sup> (Resim: 6). Kardias ve Lysimakheia'da olduğu gibi Roma-Bizans dönemi buluntularına oldukça az rastlanmaktadır.

#### *SONUÇ*

2012 yılı araştırmalarından elde ettiğimiz verileri kısaca toparlayacak olursak;

Yarımadadaki yerleşimler verimli toprakları sayesinde elde ettiği tarım ürünlerini ihraç ederek ticari faaliyetlerde bulunabilmekteydi. Roma döneminde ager publicus olması sebebiyle bölgede oldukça az yoğunlukta ve sınırlı bölgelerde Roma keramiği toplanmıştır.

Hamur ve form özellikleri açısından çeşitli kap formlarının Samothrake, Pergamon ve Troas bölgelerindeki örneklerle benzerlik taşıması sadece Thasos, Rhodos, Kos ve Knidos ile ticari ve kültürel ilişkilerde bulunmadıklarının göstergesidir.

Lysimakheia kentinden elde ettiğimiz verilere bakacak olursak;

Ele geçen yazıtlarla Lysimakheia kurulmadan önce Bolayır'da Arkâik Dönemde de önemli bir yerleşimin olduğu görüşü, Geç Geometrik devir yüzey buluntuları sayesinde kesinliğe kavuşmuştur.

M.Ö. 4.-3. yüzyılda en güçlü konumunda olan kent, ticari yönden de oldukça faal konumda olmuştur. Oldukça fazla üretilen tahılı muhtemelen şarap üretimi yapan merkezlere satmakta ve karşılığında da şarap, zeytinyağı gibi ürünler almaktaydı.

M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Roma'nın egemenliğine geçtikten sonra da yerleşime devam edilmiş hatta bu durum Roma İmparatorluk devrinde imparatora ait bir çiftlik bölgesi içinde kalması dolayısıyla ve ortaçağda sadece bugünkü Bolayır beldesinin bulunduğu alanda sınırlı kalmıştır.

---

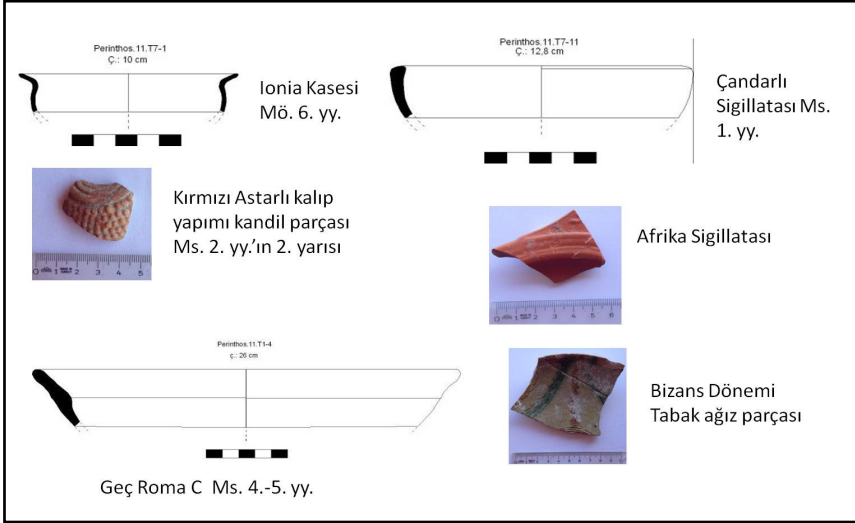
<sup>7</sup> Özdoğan, M., "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula", *Anadolu Araştırmaları* X, İstanbul, 1986, s.: 51-66, s.: 57



Harita 1: Gelibolu Yarımadası ve Marmara Ereğlisi. A. Külzer, *Tabula Imperii Byzantini 12; Ostthrakien*, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 2008.



Harita 2: Gelibolu Yarımadası. 2011-2012 yılı araştırılan alanlar.

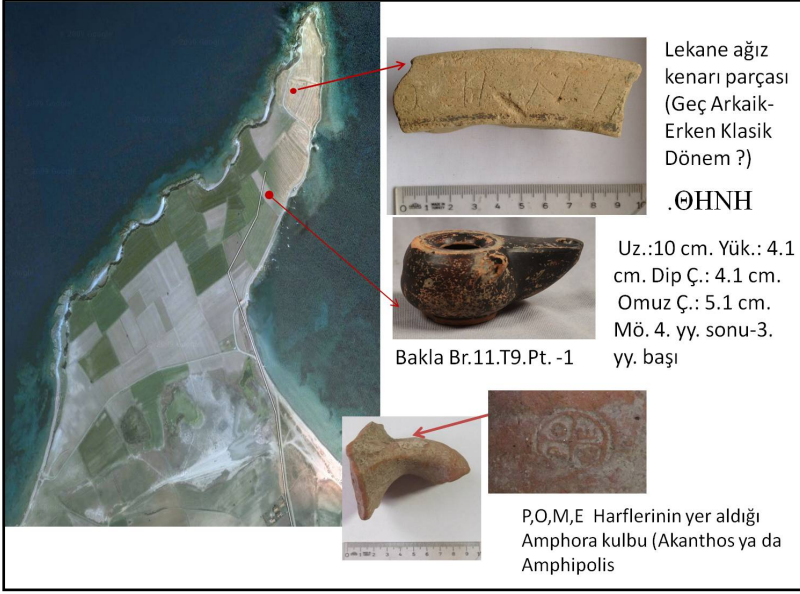


Resim 1: Perinthos Akropolis Buluntuları

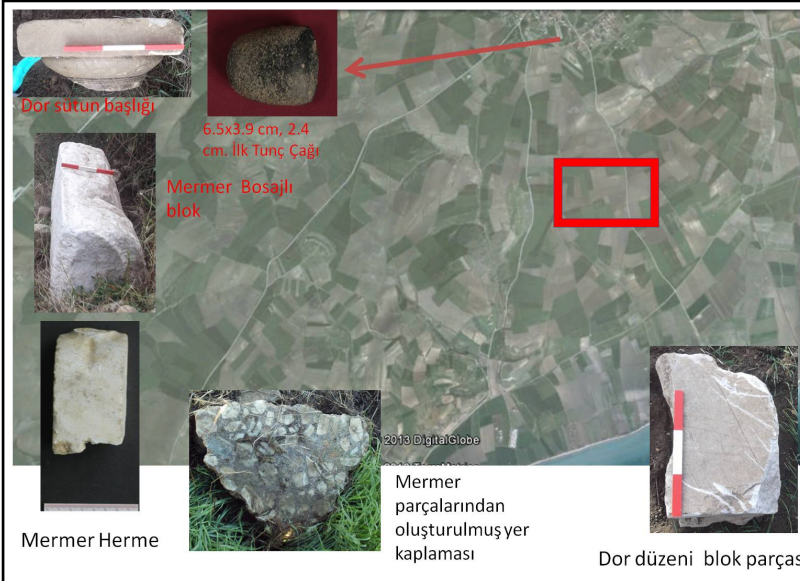


Resim 2: Colonia Claudia Apretensis (Apro/Apros) Buluntuları

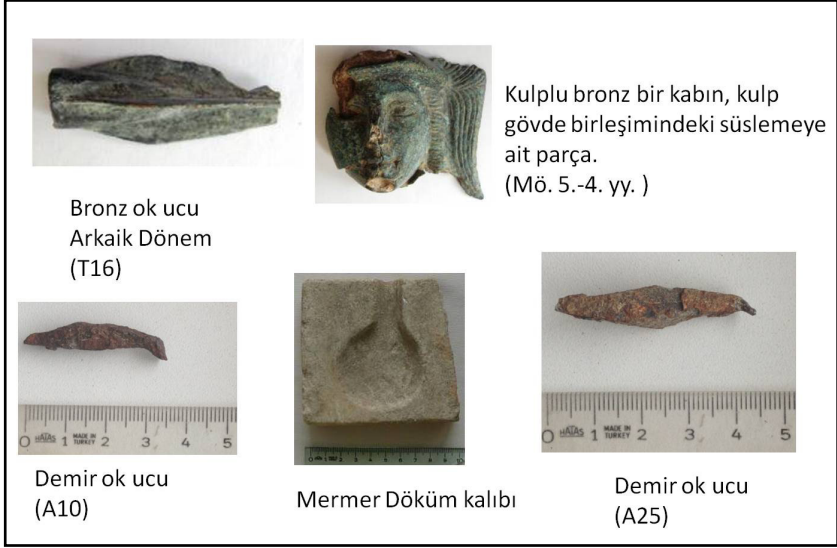




Resim 3: Bakla Burnu-Kardia buluntuları.



Resim 4: Bolayır-Lysimakheia'da bulunan taş eserler.



Resim 5: Lysimakheia metal eser buluntuları ve döküm kalıbı.



Resim 6: Maltepe Höyük (Paktye ?) buluntular.



# BURSA İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI–2012

## İZNİK

**Mustafa ŞAHİN\***  
**Christof BERNs**

Bursa ve çevresinde sürdürdüğümüz yüzey araştırmasına 13-23 Eylül 2012 tarihlerinde İznik ilçesinde devam edilmiştir<sup>1</sup>.

2006 yılından bu yana devam eden yüzey araştırmamızda bu sezon ile birlikte metod değişikliğine gidilmiştir. Artık arazide dolaşarak ören yeri veya kültür varlığı tespit etmek yerine, kent veya yerleşim arkeolojisi olarak adlandırılan yöntem İznik'te uygulamaya konmuştur. Bu uygulamada amaç, toprak altında kalan ve çok az iz bulunan bir yerleşimin eldeki veriler ve yüzeydeki kalıntılar ışığında haritasını çıkartarak, özellikle modern yerleşimler altında kalan antik kentler için, sürdürülebilir bir yönetim planı oluşturmaktır. Bu yöntem için İznik yani Nikaia, ilk kurulduğundan günümüze kadar yaşayan bir kent olması nedeniyle doğal bir uygulama merkezidir ve bundan dolayı yüzey araştırmamızın bundan sonraki bölümünde ağırlıklı olarak İznik İlçesi'nde araştırmalarda bulunulacaktır.

İznik/Nikaia, Bithynia Devleti'ne, daha sonra bir ara Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devletlerine başkentlik yapmış antik çağın önemli kentlerinden birisidir. Diğerleri ile karşılaştırılırsa en güçlü yönü yerleşimin kesintiye uğramadan günümüze kadar devam etmiş olmasıdır (Resim: 1). Böylece bir yerleşimi günümüze kadar kesintisiz olarak her evresi ile inceleme şansı elde edilmiş olmaktadır. Bununla birlikte antik kentin üzerinde hala modern bir yerleşimin bulunmasının da bir takım olumsuz yönleri vardır. Özellikle sur duvarlarının içinde kalan bölümün cazibe merkezi olma özelliğini sürdürmesi ve buradaki yoğun yapılaşma hem yöneticiler, hem de vatandaş açısından her geçen gün içinden çıkılmaz bir durum ortaya çıkartmıştır. Örneğin henüz alt yapı sistemi bulunmadığından dolayı atık su doğrudan fosptikler vasıtası ile antik kentin içine akıtılmaktadır.

Bu sene başlattığımız yoğunlaştırılmış yüzey araştırması ile amacımız, sur duvarı, giriş kapıları veya tiyatro gibi halihazırda yüzeyde bulunan yapıları, arkeolojik kazılar ve müze kurtarma veya sondaj kazıları ile açığa çıkmış olan kalıntıları, sokaklarda, evlerin bahçelerinde vb. bir şekilde kentin değişik bölümlerinde yüzeyde bulunan mimari kalıntıları mevcut planının üzerine işleyerek antik kentin olası planını ve önemli yapıların

---

\* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle – Bursa/TÜRKİYE. E-mail: [mustafasahin@uludag.edu.tr](mailto:mustafasahin@uludag.edu.tr).

Christof BERNs, Ruhr Universität Bochum, Institut für Archaeologische Wissenschaften/ALMANYA. E-mail: [ch.berns@gmail.com](mailto:ch.berns@gmail.com).

<sup>1</sup> Yüzey araştırmasının bu sezondaki bölümü Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü ve İznik Belediyesi tarafından desteklenmiştir. Destekten dolayı Rektörümüz Prof. Dr. Kamil Dilek ve Belediyesi Başkanı Sayın Kadri Eryılmaz'a minnettarız.

Kültür Bakanlığı adına Bakanlık Temsilcisi olarak aramıza katılan Kemal Çibuk'a uyumlu ve yardımsever çalışmalarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca büyük bir özveri ve gayretle çalışmaların her aşamasında katkıda bulunan Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. İ. Hakan Mert ve Yrd. Doç. Dr. Derya Şahin'e, öğretim görevlisi Reyhan Şahin, araştırma görevlileri Serkan Gündüz ve Ali Altın'a, arkeolog A. Gözde An'ya da teşekkürü bir borç biliriz.

yerlerini belirlemektir. İlçe merkezi ve köyler 2006 yılında tarandığı için bu sezon bir daha aynı ölçekli bir tarama yapılmasına gerek duyulmamıştır<sup>2</sup>.

Araştırma çerçevesinde ilk uğradığımız yer Roma tiyatrosu olmuş ve tiyatronun yeri kent planı üzerine işaretlenmiştir. Araştırma kapsamında kent planına nekropol sahası da dahil edilecektir. Bugüne kadar kaçak kazılar veya Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazıları sonucunda açığa çıkartılan mezarlar göz önünde bulundurulursa, kentin etrafını çevrelemiş şekilde Hellenistik Dönemden başlayarak Roma, Geç Antik ve Bizans çağlarına ait çok sayıda tümülüs, kaya mezarı veya hipojeler gibi değişik tarzlarda inşa edilmiş mezar yapılarının bulunduğu dikkat çekmektedir.

İznik nekropollerini ve mezar buluntuları A. Ali Altın'ın Bochum Ruhr Üniversitesi'nde yaptığı doktora çalışması çerçevesinde çalışılmaktadır. Burada ilk olarak amaçlanan büyük bir çoğunluğu henüz yayınlanmamış olan dağınık malzemenin tamamının bir katalog ile belgelendirilmesidir. Çalışmanın ağırlık noktalarından biri kaydedilen devşirme malzemeye ek olarak İznik Müzesi'nde bulunan Helenistik ve Roma Dönemi mezar parça ve buluntularının da incelenmesi ve belgelendirilmesidir. Bu mezar buluntuları farklı representasyon şekilleri hakkında iyi bir izlenim vermektedir. Tasarımların bazıları bölgesel özellikler göstermektedir.

Çalışmanın ikinci bir ağırlık noktası İznik'in yakın çevresinde bulunan mezar odalarının rölevelerinin çıkarılmasıdır. İznik'in kuzeyindeki Elbeyli yolu üzerinde bir grup Helenistik Dönem mezar yapısı bulunmaktadır<sup>3</sup>. Bu mezar yapıları, mezar odaları ve odalara girişi sağlayan kısa bir dromostan oluşmaktadır. Bunlardan biri büyük bir tümülüsün altındadır. Bu büyük mezarın dromosunun üzerini kapatan ahşap hatıllardan bir bölümü 2006 yılında yaptığımız ziyarette varlığını devam ettirmekteydi<sup>4</sup>. Ancak bu sene yaptığımız ziyaret esnasında Elbeyli Belediyesi'nin alanda izinsiz düzenleme yaptığı ve bu esnada ahşap hatılların tamamen tahrip edildiği gözlemlenmiştir (Resim: 2). Bir diğeri iç dekorasyonu ile korunmuştur (Resim: 3). Mezarın içinde kline formlu lahitler ve kilikeion şeklinde taştan bir sandık bulunmaktadır. Dromosa ve mezar odasına açılan kapıların monolit taştan kapı kanatları ve bu kanatların bronzdan yapılmış menteşe aksamaları oldukları gibi korunmuştur (Resim: 4). İznik'in doğusunda Lefke Kapı'dan doğuya giden yol üzerinde bulunan tuğla mezar binasının da detaylı rölövesi çizilip belgelendirilmiştir.

Daha sonra Merdivenli Kaya olarak da bilinen Hespekli Mevkiindeki Çalı Bayırında, İznik Hali'nin yukarısında, deniz seviyesinden 186 m. yükseklikte (halk arasında Berberkaya olarak bilinen) bir tepe üzerindeki kaya mezarda incelemeler yapılmıştır. Bir kayalığın dik yamacı üzerine, göle bakar şekilde oyulan kaya mezarının yüksekliği 2.17 m., genişliği 2.05 m. ve derinliği 1.92 m. ölçülerindedir (Resim: 5).

Elbeyli Belediyesi'nin Nekropol sahasında yaptığı tahribat tümülüs alanı ile sınırlı kalmamıştır. Büyük Mezarlık olarak isimlendirilen alanında yine izinsiz yapılan çevre düzenleme çalışmalarında çok sayıda taşınmaz kültür varlığı yerinden alınarak Belde merkezinde yer alan Merkez Camiinin bahçesinde taşınmıştır. Getirilen malzemeler

<sup>2</sup> M. Şahin, D. Yavaş, R. Okçu, D. Şahin, "İznik Yüzey Araştırması 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 2008), 11 vd.

<sup>3</sup> Dörttepeler'deki tümülüsleri ilk olarak 2006 yılında ziyaret etmiştik. Ayrıca bkz. M. Şahin, D. Yavaş, R. Okçu, D. Şahin, *age.*, 16.

<sup>4</sup> M. Şahin, D. Yavaş, R. Okçu, D. Şahin, *age.*, 16, Resim 9.

arasında postamentli sütun kaidesi, postamentli sütun başlığı, kapı selesi, çift yarım sütun, mezar taşı, ostotek parçaları gibi çok sayıda mermer parça bulunmaktadır. Mezar alanından getirilen mermer taş eserlerin büyük çoğunluğunu Roma Çağı'ndan başlayarak İslami Döneme kadar farklı zaman yelpazesine yayılan mezar taşları oluşturmaktadır (Resim: 6). Mezar taşları arasında ağırlık İslami Dönemdendir. Mermer bir bloğun üzerinde kabartma olarak yer alan karşılıklı tavus kuşları, bu mimari parçaların bir kilise kalıntısına ait olabileceğine işaret etmektedir (Resim: 7). Daha sonra Büyük Mezarlık'ta yerinde yaptığımız incelemelerde yüzeyde birkaç İslami Dönem mezar taşı dışında kalıntıya rastlanmamıştır. Yüzeyde herhangi bir kalıntı bulunmasa da, buradan getirilen taş eserler bu alanda bir kilise ve uzun süre kullanılan bir mezarlığa işaret etmektedir. Alanın mevcut potansiyeli dikkate alınarak, Büyük Mezarlık'ın sit kapsamına alınmasının önerilmesine karar verilmiştir.

Yerleri kesin olarak bilinen bu mezarlara, Dikilitaş olarak bilinen mezar anıtı da dahil edilirse, Nikaia kentine ait nekropol sahasının ne kadar geniş bir alana yayılmış olduğu daha iyi anlaşılabilmektedir. Bu yayılma aynı zamanda kentin büyüklük ve önemini de gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın genel amacı İznik/Nikaia'nın antik nekropollerinin Helenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Antik Dönemlerde yöresel ve bölgesel etkileşimler çerçevesinde gelişimlerini araştırmaktır.

#### *ROMA YOLU*

Mevcut kalıntıların harita üzerine işlenmesine Roma dönemine ait caddenin kalıntıları ile başlanmıştır. Cadde, Atatürk caddesinde, I. Murat Hamamı'nın batı tarafında, mevcut karayolunun altında bulunmaktadır (Resim: 1). Bu yol kalıntısı, Nikaia'nın antik dönemdeki şehir planında kuzeyden güneye uzanan ana caddesi olan *cardo maximus* ait olmalıdır. Bu sezon yaptığımız çalışmalar ile yol kalıntısının rölövesi yapılmış, caddenin taş planı 1/50 ölçeğinde, kesitleri ise 1/20 ölçeğinde çizilmiştir (Resim: 8).

Antik yol kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Yolun batı kısmı halen modern yolun altında bulunmaktadır (Resim: 9). Ortaya çıkartılan doğu kısmında ise sal taşlarla döşeli olan zemin kenarlarda iki krepis ile yükselmektedir. İlk basamakta mermer kaideler belirli aralıklarla düzenli bir şekilde yer almaktadır. Bu kaidelerin üzerinde sütunların yer aldığı tahmin edilmektedir. Basamakların doğusunda zemin, muhtemelen geç dönemde, daha önce başka bir amaç için kullanılmış olan bloklarla yapılmıştır.

#### *DEVŞİRME MALZEME ARAŞTIRMASI*

Devşirme malzeme araştırmasının amacı, İznik kent alanının içinde bulunan bütün antik devşirme malzemenin topografik konumları referans alınarak sistematik olarak kaydedilmesidir. Aralıksız olarak yerleşimin olduğu İznik kentinde Helenistik ya da Roma İmparatorluk Dönemine ait *in-situ* olarak korunmuş çok az sayıda anıt bulunmaktadır. Bu nedenle bu tür anıtların geç antik ve sonrası dönemlere ait yapılarda tekrar kullanılmış olan parçaları İznik'in antik kent tarihi ile ilgili önemli birer kaynak niteliğindedir. Örneğin Geç Roma ve Bizans Dönemine ait sur duvarlarında kullanılmış olan, mezar anıtlardan gelen çok sayıda parça, Helenistik ve Roma Dönemi nekropollerine ve bu nekropollerin bahsedilen dönemlerdeki gelişimi ile ilgili fikir vermektedir (Resim: 10). Tekrar kullanılmış bu malzemenin kent içindeki mekansal dağılımı da göz önüne alınırsa malzemenin geldiği mezarlıkların birbirlerinden farkları ile ilgili de bilgiler edinilir.

Çalışmada ilk olarak İznik sur duvarlarının Yenişehir Kapı ve Lefke Kapı arasında kalan yaklaşık 1 kilometrelik kısmı incelenmiş ve buradaki devşirme malzemenin kataloğu oluşturulmuştur. İznik Belediyesinin desteği ile hizmete sunulmuş olan itfaiye arabasının sayesinde duvarların erişilmesi zor yukarı kısımları da incelenebilmiştir. Araştırmada bahsedilen mezar anıtlarına ait urna, lahit ve stel parçaları dışında farklı ebat ve malzemeden birçok sütun kasnağı, büyük entablatur parçaları, yuvarlak bir yapıya ait olduğu sanılan arşitrav parçaları, kabartmalar ve yazıtlar kaydedilmiştir. Sur duvarları dışında Ayasofya Camii'ndeki devşirme malzeme de belgelendirilmiştir. Gelecek kampanyalarda sur duvarlarının ve İznik kent alanının geri kalan bölümlerinde de yüzey araştırması yapılacak ve buralardaki devşirme malzeme de kaydedilecektir.

### *ŞEHİR SURLARI*

Şehir surlarının yapımında kullanılan devşirme malzemenin kaydedilmesi aynı zamanda duvarın kendi yapım sürecinin anlaşılmasında da önemli rol oynamaktadır (Resim: 11). Geç Roma – Bizans Dönemlerine ait bu anıtsal yapının tarihi ve yapısal gelişimi Berlin Teknik Üniversitesi'nden mimar Ayşe Dalyancı tarafından doktora tezi çerçevesinde araştırılmaktadır. Bu araştırma kapsamındaki arazi çalışmasının ilk adımı 5 km. uzunluğundaki duvarın tamamının kadastro planının yardımıyla taranması ve duvar bölümlerinin ve burçların plandaki durumla karşılaştırması ve kaydı olmuştur. İlk teftiş sonunda yapının farklı yapım evreleri hakkında önemli gözlemler yapılmıştır. Örneğin duvarın burçlarından birçoğunun ilk yapım sırasında değil daha sonraki bir evrede eklendiği tespit edilmiştir. Duvarın sistematik olarak araştırılabilmesi için gerekli olan temizlik çalışmalarının yerleri belirlenmiştir. Duvarın rölövesini çıkartmak için düşünülen yersel üç boyutlu lazer tarama ve ölçüm işlemleri ancak bu temizlik çalışmaları yapıldıktan sonra gerçekleştirilecektir.

### *SONDAJ KAZILARI*

Kent merkezinde, bu sezon özellikle İznik Müze Müdürlüğü tarafından arazi sahiplerinin isteği sonucunda yapılan sondaj kazılarında incelemelerde bulunulmuştur. 11.02.1990 tarihli 969 sayılı karar ile İznik sur içi 3. Derece Sit Alanı olarak ilan edildiğinden herhangi bir yapı faaliyeti öncesi Müze Müdürlüğü tarafından sondaj kazıları yapılması gerekmektedir.

### *Tetrapylon (?) Kalıntısı*

İlk incelediğimiz sondaj kazısı eski Kaymakamlık binasının arkasında kalan parsel olmuştur (Resim 12)<sup>5</sup>. Yongalı Sokağa cephesi bulunan parselde Müze Müdürlüğü uzmanları tarafından iki aşamalı bir kazı programı uygulanmıştır.

Arazi üzerinde yapılan ilk sondaj kazısının açma ölçüleri 5.5 x 5.5 metredir. Bu sondajda, kültür toprağı devam etmesine rağmen, 2 m derinliğe inildiğinde kazı çalışmaları durdurulmuştur. Hazırlanan uzman raporu Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

---

<sup>5</sup> GPS koordinatları: 35730708D, 4479225K

tarafından yeterli bulunmayınca, arazinin kuzeyinde bu defa 7 x 7 m. ölçülerinde olmak üzere yeni bir sondaj açılmıştır.

Bu sondajda da yaklaşık 2 m. derinliğe kadar inilmiştir. Derinlik ölçümünde açma kenarı 0 noktası olarak alındığından yüzeydeki kod farkı açma derinliklerini de etkilemektedir. Bunun en güzel örneğini her iki açma arasındaki buluntu farklılıklarında kendisini göstermektedir. İlkine göre yaklaşık 0.50 m. daha derine inilen bu açmada farklı olarak mermer bir yapıya ait kalıntılar ortaya çıkmıştır. Bu örnek bile sondaj kazılarında inilecek seviyeyi kültür toprağına göre değil de, standart bir ölçü ile sabitletmenin ne kadar sakıncalı olduğunu göstermektedir.

Açmanın kuzeybatı kesitinde yüzeyden ortalama 0.40 m. aşağıda, yaklaşık 0.75 m. yüksekliğinde açma kesiti boyunca uzanan bir kül ve curuf tabakası mevcuttur. Kül katmanının içinde yer yer kömürleşmiş odun ve pişmiş toprak levha parçaları da bulunmaktadır. Bu levhaların çatı kiremitlerine mi, yoksa zemin döşemesine mi ait olduğu belirsizdir. Yine bu katman içinde 0.05 m. kalınlığında horasan harca kalıntısı dikkat çekmektedir.

Yapının tam planını anlamak amacıyla *in situ* mermer bloklar üzerinde mala ve fırçayla temizlik yapılmıştır. Böylece teknik detaylar görülerek kayda alınmıştır. Açmanın güneybatı köşesinde *in situ* durumda bir *stylobat* kalıntısı bulunmaktadır. Açığa çıkan bölümde üç adet tam bloktan oluşan bir grup bulunmaktadır. Bunlardan tamamen açıkta olan iki blok büyük bir kenetle birbirine bağlıdır. Kuzey taraftaki 1.30 x 1.18 m. ölçülerindeki sağlam blok batı tarafa kenetle bağlıdır. Batı taraftaki bu bloğ da 0.92 x 0.70 m. ölçülerinde bir diğer blok eklenmiştir.

Açmanın güneydoğu köşesinde de *stylobat* kalıntısı ele geçmiştir. Bu kalıntılar güney batı köşedeki *stylobat* kalıntılarıyla hemen hemen karşılıklı gelmektedir. Burada iki tam blok mevcuttur. Doğu taraftaki 0.70 x 0.77 m. ölçülerindeki blok muhtemelen açma kenarından doğuya devam etmektedir. Bu bloğun batısındaki 0.77 x 0.82 m. ölçülerindeki blok ise güney kenarında 0.19 x 0.045 m. ölçülerinde kenet deliğine sahiptir. Bu bloğ güneyde 0.70 x 0.17 m. ölçülerinde bitişik konumda ufak bir blok parçası daha vardır. Her iki bloğun kenet delikleri birbirine denk gelmektedir. 0.15 m. kalınlığı görünen parçanın kuzey-güney yönünde uzunluğu 0.87 metredir. Tamamı meydana çıkartılan iki bloğun güneyinde, kuzey güney yönünde 0.92 m. olan bir diğer blok mevcuttur. Bu bloğun kalınlığı 0.38 metredir. Açma kenarında açık vaziyette görünen bu bloğun da batıya doğru devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sondaj kazısının en önemli mimari buluntusu kuzeybatı kenarda ortaya çıkarılmıştır. Burada kuzey-güney yönünde 2.50 m. uzunluğundaki *stylobat*, 2.50 metreden sonra doğu - batı yönünde bir köşe yapmaktadır ve 0.90 m. eninde doğu batı yönünde bir *stylobat* olarak doğu kenarından 0.90 m. kalınlığıyla doğu batı yönünde 1.90 m. uzunluğunda devam etmektedir. Bu kısım aynı zamanda güney dış cephe şeklinde düşünülebilir. Bu köşe *stylobat*ın üzerine 0.51 m. yükselen kaide ve onun üzerinde de 0.66 metrelik bir ortostat bloğu oturmaktadır. Böylece *stylobat*ın görünen kısmıyla birlikte mimari kalıntı burada *in situ* olarak yaklaşık 1.30 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Söz konusu ortostat bloğunun doğu kenarında biri 0.09 x 0.09 m., diğeri 0.10 x 0.10 m. ebatlarında yan yana iki dübel deliği ve birer kurşu akıtma kanalı bulunmaktadır. Bu da bu bloğu üzerine bir blok daha geldiğini göstermektedir. Bloğun üzerinde yer aldığı kaide ise profilidir. Kuzey-güney yönünde devam eden kısımda da 1.15 x 0.55 m. ebatlarında ve 1.14 m. yüksekliğinde bir *ortostat* bloğu daha yer almaktadır. Bahsi geçen doğu batı yönündeki *stylobat* bloğu doğuya



doğru 1.10 m. boşluktan (eksik ve kırık) sonra doğuya doğru 1.10 x 1.08 m. ebatlarında koruna gelmiştir.

Açmanın kuzeydoğu köşesinde ise kuzey-güney yönünde yaklaşık 5.5 m. uzunluğunda ve 0.90 m. genişliğinde devşirme mimarî bloklar, harç, moloz, taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş geç dönem duvarına ait parça ortaya çıkmıştır. Bu devşirme kalıntı doğu-batı yönünde devam etmektedir. Açmanın tam kuzeydoğu köşesinde köşe ve doğu kenarına bitişik olarak 2.70 x 0.67 m. ölçülerinde *in situ* vaziyette, büyük *stylobat* blokları ele geçirilmiştir. Tam olarak açmanın köşesinde yer alan bloğun 0.13 metrelik kısmı ele geçirilen bloğun kuzey-güney doğrultusunda ilerlediğini açıkça göstermektedir. Bu blok açmanın kuzeyinde muhtemelen dışa doğru devam etmekte olup, güney kenarında güney doğrultusunda ilerleyen 0.90 m. uzunluğundaki bir diğer bloğa iki kenetle bağlanmaktadır. Bloğun güneyinde ise sadece 0.40 metrelik kısmı açıkta görünen, üzerine doğu-batı doğrultulu devşirme duvarın oturduğu bir başka blok bulunmaktadır. Bu *stylobat* da açmanın kuzeybatısında ortaya çıkan *stylobat* kalıntısına paraleldir. Bu *stylobat*ın üstünde de açmanın kuzey batı köşesindeki gibi 0.50 m. yüksekliğinde, aynı şekilde profilendirilmiş 1.30 x 0.70 m. ebatlarındaki bir *ortostat* kaidesi mevcuttur. Bloğun batı kenarında 0.09 x 0.09 metrelik bir dübel deliği ve kurşun akıtma kanalı bulunmaktadır.

Söz konusu mimari kalıntıların tamamı göz önünde bulundurulduğunda, burada anıtsal bir yapıya açılan tetrapylona benzer anıtsal bir kapıya ait kalıntıların bulunduğunu akla gelmektedir. Bu parselde kazılara devam edilebilirse, bu anıtsal girişin bağlı olduğu yapının ne olduğu daha iyi anlaşılabacaktır.

#### *Stylobat Kalıntısı*

Benzer şekilde müze uzmanları tarafından yapılan sondaj kazılarından birisinde ortaya çıkan diğer önemli bir buluntu Beyler Mahallesi, Akçeşme Sokak, 49 numaralı Tekin Temel'e ait evinin bodrumunda bulunmaktadır. Burada doğu-batı doğrultusunda uzanan 7 m. uzunluğunda 1.30 m. genişliğinde bir *stoaya* ait olduğunu düşündüğümüz *stylobat* kalıntısı bulunmaktadır (Resim: 13). *Stylobat*ın üzerinde *in situ* olarak iki tam bir yarım pilintheli Attik-İon sütun kaidesi mevcuttur (Resim: 14). Sütun kaideleri merkezden merkeze 2.5 m. olacak şekilde birbirine eşit uzaklıkta sıralanmaktadır. *İn situ* olarak bulunan ve mermerden anıtsal bir binaya ait olduğunu düşündüğümüz bu kalıntı halihazırda üzerine 3 katlı bir binanın bodrum katında yer almaktadır (Resim: 15).



Resim: 1



Resim: 2





Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5

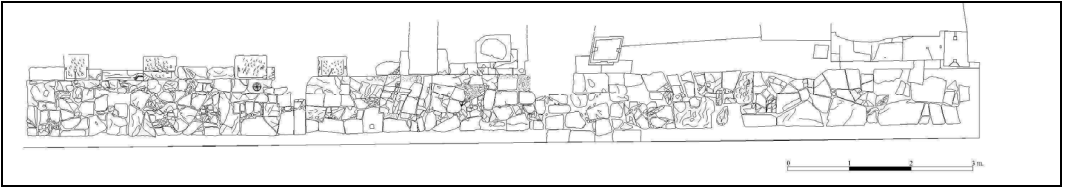




Resim: 6



Resim: 7



Resim: 8



Resim: 9



Resim: 10

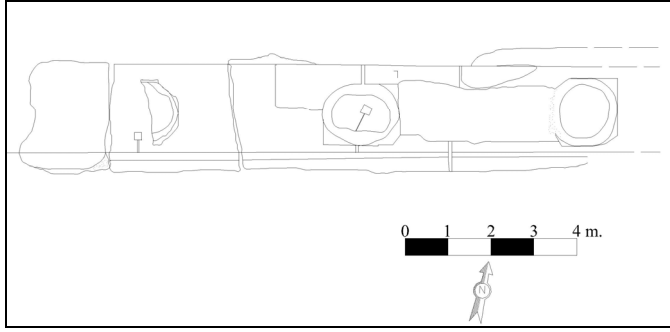




Resim: 11



Resim: 12



Resim: 13



Resim: 14



Resim: 15

# 2012 YILI ERZİNCAN - ERZURUM İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

**İbrahim ÜNGÖR\***  
**Akın BİNGÖL**  
**Yasin TOPALOĞLU**  
**Yavuz GÜNAŞDI**  
**Nezahat CEYLAN**  
**Oktay ÖZGÜL**  
**Alpaslan CEYLAN**

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 12.09.2012 tarihli ve 197198 sayılı izinleri ile 2012 yılı yüzey araştırmaları, Erzurum İli Horasan, İspir, Pasinler, Pazaryolu, Şenkaya ve Uzundere İlçeleriyle, Erzincan İli, Refahiye ve Kemah İlçelerinde yürütülmüştür. Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen çalışmalara Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Yrd. Doç. Dr. Yasin Topaloğlu, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Üngör, Yrd. Doç. Dr. Oktay Özgül, Arş. Gör. Yavuz Günaşdı ve Arş. Gör. Mustafa Karageçi katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini Giresun Müzesi Arkeologlarından Abdurrahman Demir üstlenmiştir<sup>1</sup>. Yüzey araştırmaları laboratuvar çalışmaları, Hatice Uyanık, Nezahat Ceylan, Seval Salın, Özlem Bakan, Ayşenur Morkoç, Gökhan Kalmış ve Kerem Darziev tarafından yürütülmüştür.

Bölgede 1998 yılından itibaren aralıksız yürüttüğümüz araştırmaların 2012 yılı çalışmaları da oldukça verimli geçmiş, bölgenin tarihi ve arkeolojisini aydınlatma açısından önemli sonuçlar ortaya koyacağını düşündüğümüz birçok merkez tespit edilmiştir<sup>2</sup>.

\* Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR, Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Erzincan/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Kars/ TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/TÜRKİYE.

Arş. Gör. Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum/ TÜRKİYE.

Nezahat CEYLAN, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kars / TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/TÜRKİYE.

<sup>1</sup>Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı ekip üyelerine, bakanlık temsilcimiz Abdurrahman Demir'e ve bu çalışmanın gerçekleşmesine büyük katkıları olan Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hikmet Koçak'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a, Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na, DPT'ye, Erzurum Müzesi Müdürü Mustafa Erkmen'e teşekkür ederiz.

<sup>2</sup>Ceylan, A., "1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması", 17. AST-II 2000, Ankara, 181-192; Ceylan, A., "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırması", 18. AST, 2001, Ankara, 71-82; Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları", 19. AST-II, 2002, Ankara, 165-178; Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", 20. AST-II, 2003, Ankara, 311-324; Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 21. AST-II, 2004, Ankara, 263-272; Ceylan, A., "2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 22. AST-II, 2005, Ankara, 189-200; Ceylan, A., "2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 24. AST-I, 2007, Ankara, 163-182; Ceylan, A., - Y. Topaloğlu, A. Bingöl, "2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 25. AST-III 2008, Ankara, 129-148; Ceylan, A., - Y. Topaloğlu, A. Bingöl, "2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars

### *Erzurum Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler*

2012 yılı yüzey araştırmalarını Horasan (Erzurum İlının 85 km. doğusunda), İspir (Erzurum İlının 143 km. kuzeybatısında), Pasinler (Erzurum İlının 40 km. doğusunda), Pazaryolu (Erzurum İlının 124 km. kuzeybatısında), Şenkaya (Erzurum İlının 167 km. kuzeydoğusunda) ve Uzundere (Erzurum İlının 87 km. kuzeyinde) İlçelerinde yoğunlaştırdık. 2012 yılında Erzurum bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

### *ERZURUM – HORASAN*

#### *Hasanbey Kalesi ve Kaya Basamaklı Su Tüneli*

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 39 km güneydoğusunda, Hasanbey Köyü'nün 3 km. güneydoğusunda 2548 m. rakımda yer almaktadır. Bölge verimli ve stratejik bir konuma sahiptir. Kale, tarihi yolları ve su kaynaklarını kontrol edebilecek bir noktada yer almaktadır. Kale, tepenin doğal yapısına göre oldukça sarp ve dik bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Kale, zeminden yaklaşık olarak 450 metre yüksekliktedir. Ulaşımı oldukça zordur. Kalede büyük ölçüde tahribat yapılmıştır. Ancak çok kısıtlı bir alanda sur duvarları tespit edilebilmiştir. Kalenin kuzeybatısında kare planlı yaklaşık olarak 4-5 m. arasında değişen mimarî yapılar belirlenmiştir. Yine bu kısımda anakayanın tıraşlanarak düzeltildiği bir mimari yapı görülmektedir ki bu alanın bir kutsal alan olduğunu düşünmekteyiz.<sup>3</sup>

Demir Çağ kalelerinden biri olan Hasanbey Kalesi'nde kaya basamaklı su tünelinin mevcudiyeti görülmektedir. Kalenin güneybatısında 2419 m. rakımda yer alan kaya basamaklı su tünelinin iç yüksekliği 2 m., genişliği ise yaklaşık 2.5 m.dir. Basamakların derinliği 25 cm. olup, aşağıya doğru 30, yukarıya doğru 35 tane olmak üzere toplam 65 basamak tespit edilebilmiştir. Aşağıya ve yukarıya doğru toprak ile dolduğundan basamakların tam sayısı belirlenememiştir. Su tünelinin 11 m.lik kısmı tahribat nedeniyle üzeri açık haldedir. Günümüzde kaya basamaklarının orijinalliğini ve işlerliğini büyük oranda koruduğu görülmektedir<sup>4</sup>.

Hasanbey kalesinden elde edilen keramik buluntuları çoğunlukla İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Ortaçağ özelliği taşımaktadır.

#### *Hasanbey Heykeli*

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 39 km. güneydoğusunda, Hasanbey Köyü'nde yer almaktadır. Köy halkının ifadelerine göre köy arazisi içinden çıkarılarak bir köy evinin önüne getirildiği belirlenmiştir. İnsan yüzü motifile işlenmiş olan heykel 180 cm. uzunluğundadır. Heykelin üst tarafı 80 cm. genişliğinde olup aşağıya doğru genişlik azalmaktadır. En alt tarafta genişlik 45 cm.dir<sup>5</sup>. Hasanbey Köyünde yer alan bu heykelin

---

ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 26. AST-II, 2009, Ankara, 133-150; Bingöl, A., - A. Ceylan - Y. Topaloğlu - Y. Günaşdı, "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 27.AST-II, 2010, Ankara, 375-398; Topaloğlu Y., - Y. Günaşdı, A. Bingöl, A. Ceylan "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 28.AST-II, 2011, Ankara, 1-21; Günaşdı, Y., - Y. Topaloğlu - A. Bingöl - A. Ceylan "2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 29. AST-III, 2012, Ankara, 49-70.; Özgül, O., - A. Ceylan - A. Bingöl - Y. Topaloğlu - Y. Günaşdı, - İ. Üngör "2012 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 30. AST-II, 2013, Ankara, 277-292.

<sup>3</sup> 3992833N-4247357E-2548.27m

<sup>4</sup> 3992998N-4247380E-2419 m

<sup>5</sup> 3994407N-4246270E-2118m

örneğine Erzurum Oltu İlçesinde rastlamaktayız<sup>6</sup>. Bu heykelin varlığı Orta Asya-Anadolu Türk Tarihi bağlantılarını açıklaması bakımından oldukça önemlidir. Heykel Anadolu'daki erken dönem Türk izlerinden birini teşkil etmektedir.

#### *Hasanbey Köyüstü Yerleşmesi*

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 39 km. güneydoğusunda, Hasanbey Köyü'nün 1 km. kuzeyinde 2118 m. rakımda yer almaktadır. Hasanbey köyünde bulunan bir yamaç yerleşmesidir. Hasanbey Köyüstü Yerleşmesi Erken dönemden itibaren yerleşim görmüştür. Bu yerleşmede herhangi bir mimari yapıya rastlanmamasına rağmen çok sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Elde edilen keramik buluntuları İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine tarihlendirilmektedir<sup>7</sup>.

#### *Hasanbey Nekropolü*

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 39 km güneydoğusunda, Hasanbey Köyü'nün 500 m. kuzeydoğusunda 2146 m. rakımda yer almaktadır. Nekropol alanında çok sayıda kaçak kazı yapıldığı görülmektedir. Kaçak kazılar sırasında çıkarılan keramiklerin tipik Urartu keramikleriyle örtüştüğünü ifade edebiliriz. Ayrıca yüzeyde yapılan araştırmalarda Erken Demir ve Orta Demir Çağına ait keramik buluntularına rastlanılmıştır<sup>8</sup>.

#### *Hasanbey Tepesi ve Kutsal Kaya İşaretleri*

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin 39 km. güneydoğusunda, Hasanbey Köyü'nün 2 km. güneybatısında bir yerleşmedir. 2167 m. rakımda yer almaktadır. Herhangi bir sur kalıntısına rastlanılmamış olmasına rağmen mimari kalıntılar mevcuttur. Çok sayıda kaçak kazı izi tespit edilmiştir. Yerleşmenin hemen batı eteklerinde tipik Urartu anıtsal kaya yapılarının var olduğu görülmektedir. Yerleşmede yapılan araştırmalar sırasında ele geçen keramik buluntuları Erken Demir ve Orta Demir Çağına aittir. Burada ki çalışmalarımız önümüzdeki yıllarda devam edecektir<sup>9</sup>.

#### *ERZURUM – İSPİR<sup>10</sup>*

#### *Arapköy Kalesi*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesi 76 km. kuzeyinde, Ahırcık Köyü'nün 4 km. doğusunda 2457 m. rakımda yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu olan kale Ovacık çukurunu tamamen kontrol altında tutmakta olup stratejik açıdan önemli bir konumda kurulmuştur. Bölgedeki en yüksek Ortaçağ kalelerinden birisidir. Sur duvarlarında horasan harcı kullanılmıştır. Sur duvarları “kurtin” ve “bastiyonlarla” güçlendirilmiştir. Kale bu sayede tepenin doğal yapısına uygun bir hale dönüştürülmüştür. Kalenin güneydoğusundan küçük bir dere geçmektedir. Kalede çok sayıda kaçak kazı yapıldığı görülmüştür. Duvar

<sup>6</sup> Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları*, Erzurum, 2008, 216; Ceylan, A. “Erzurum ve Çevresindeki Türk Yerleşmeleri”, *Türk Kültürü Paneli (17-19 Mayıs 2004)*, Erzurum, 2005, 21-50.

<sup>7</sup> 3995110N-4246329E-2118m

<sup>8</sup> 3994809N-4246466E-2146m

<sup>9</sup> 3992454N-4246499E-2167m

<sup>10</sup> Erzurum İspir bölgesinde yaptığımız çalışmalardaki yerleşmeler yeni coğrafi düzenlemeyle Aziziye (Ilıca) İlçesine bağlanmıştır. Bir karışıklığa meydan vermemek için yerleşmelerde yeni ilçe adı kullanılmıştır.



kalınlığı 1.70 m. genişliğinde olup yer yer 2.30 m. genişliğini bulabilmektedir. Ayakta kalan duvar yüksekliği 2.55 m. olup yer yer 3 m.yi bulmaktadır. Taşların ön ve arka kısımları kabaca düzeltilmiştir. Orta kısmı ise küçük taşlar ve horasan harcıyla doldurulmuştur. Kale içinde çok sayıda mimarî kalıntı tespit edilmiştir. Güneydoğusundaki sur duvarı ana kayaya oturtulmuştur. Oldukça sarp olan kale savunma açısından oldukça kolaydır. Doğusunda mimari kalıntı izleri daha belirgin olarak görülmektedir. Kaçak kazılara bağlı olarak duvarların tahrip edildiği gözlenmiştir. Kale sur duvarlarının yıkılmasından dolayı kale kapısının yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte mimari kalıntıları incelediğimizde kalenin kapısının doğuda olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu kısımdaki duvar yüksekliğinin ayakta kalan kısmının yaklaşık 1-1.50 m. arasında olduğunu belirlemiş bulunmaktayız. Kalenin mimarî yapısı bir Ortaçağ Kalesi özelliği taşımasına rağmen erken dönemde de yerleşim gördüğüne delil olacak keramik bulguları elde edilmiştir. Keramik buluntuları İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Geç Demir Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine aittir <sup>11</sup>.

#### *Sırlı Kalesi*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesinin 69 km. kuzeybatısında, Sırlı Köyünün 5 km. doğusunda 2395 m. rakımda yer alan kale bölgenin en yüksek kalelerinden birini oluşturmaktadır. Sırlı Deresi kalenin doğusundan gelerek kuzeyini dolaşıp Sırlı Köyüne doğru akmaktadır. Günümüzde kale sur duvarlarının sadece bir kısmı ayakta kalmıştır. Kale duvarları büyük sal taşlardan yapılmıştır. Ovale yakın bir yapıya sahip olan kalenin iç kısımlarında mimari yapı izlerine rastlanmıştır. Kalenin batısı, doğusu ve güneyi çift surla çevrilmiştir. Kuzey ve kuzeydoğusu ise uçurumla çevrilidir. Kale kuru duvar tekniğinde yapılmış ve aşırı tahribata uğramıştır. Sur duvar kalınlığı yaklaşık 3 m.dir. Kale duvarları sal taşlardan yapılmış olup ön yüzleri kabaca düzeltilmiştir. Kale bulunmuş olduğu tepenin coğrafi konumuna uygun olarak inşa edilmiştir. Keramik buluntuları Geç Demir Çağ ve Ortaçağ dönemlerine aittir <sup>12</sup>.

#### *Sırlı Yerleşmesi*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesinin 69 km. kuzeybatısında, Sırlı Köyünün 500 metre batısında, 2194 m. rakımda yer almaktadır. Eski bir harabe yerleşmesidir. Yerleşmenin önemli bir kısmı köylüler tarafından çayır yapılabilmek için köylüler tarafından toplanmıştır. Ayrıca köy evlerinin yapımında da bu yerleşmenin taşlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yerleşmede mimarî kalıntıların izlerine fazla rastlanılamamış olmasına rağmen yerleşmenin batı kesiminde 16 m. çapında oval bir mimarî yapı tespit edilmiştir. Yerleşmenin Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim için kullanıldığı keramik verilerinden anlaşılmaktadır. Bölgede tespit etmiş olduğumuz şimdilik en eski yerleşim yeri olduğu belirlenmiştir. Keramik buluntuları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağına aittir <sup>13</sup>.

#### *Sırlı Viranşehir Yerleşmesi*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesinin 69 km. kuzeybatısında, Sırlı Köyünün 4.5 km. doğusunda 2499 m. rakımda yer almaktadır. Yerleşmenin kuzeyinden Koçbaşı Deresi

<sup>11</sup> 4024560N - 4114005E - 2457m

<sup>12</sup> 4021587N - 4112176E - 2395.24m

<sup>13</sup> 4021757N - 4109182E - 2194.38m

geçmektedir. Sırlı Köyü'nün sınırları içerisinde yer alan Viranşehir, Sırlı Deresi'nin kenarına kurulmuş oldukça büyük bir yerleşim yeridir. Viranşehir'in etrafının bir surla çevrildiğini ifade edebiliriz. Güney kesimi çok büyük sur duvarlarıyla çevrilmiştir. Sur duvarlarında horasan harcı kullanılmıştır. Yerleşmenin doğusundaki tepelik alan ise yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır. Geniş alanlarda kare ve dikdörtgen planlı mimari yapılar tespit edilmiştir. Yerleşmenin doğusunda koçbaşı gediği bulunmaktadır. Yerleşme, gedikten sonra açılan bir yerleşme olmasından dolayı Viranşehir'i önemli kılmaktadır. Yerleşmenin yaklaşık 500-550 m. uzunluğunda ve 200 metre genişliğinde bir alana ulaştığı söylenebilir. Alanın ön kısmında burç olduğu söylenebilecek yapılar mevcuttur. Viranşehir'in mezar kalıntıları da araştırmalar sırasında tespit edilmiştir. Viranşehir mezarlık alanı yerleşmenin doğusunda yer almaktadır. Mezarlarda bir yön söylemek oldukça zordur. Mezarlar yön kaygısı olmadan yapılmıştır. Viranşehir'de herhangi bir keramik verisine rastlanılmaması ilginçtir<sup>14</sup>.

#### *Büyükürt Yerleşmesi ve Mezarlık Alanı*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesi'nin 69 km. kuzeybatısında, Sırlı Köyü'nün 4 km. kuzeydoğusunda, Sırlı Kalesi'nin ise 1 km. kuzeybatısında 2328 m. rakımda yer almaktadır. Hemen güneyinden Sırlı Deresi geçmektedir. Büyükürt mevkiinde bir yerleşmenin var olduğu arazi çalışmalarında belirlenmiştir. Oldukça yüksek bir alandaki yerleşmede kurgan geleneğinin devamı olduğunu söyleyebileceğimiz mezar kalıntıları tespit edilmiştir. Yığma olduğu anlaşılan bu tepenin üst kısmının taşlarla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Üst kısmında kaçak kazılar yapıldığı görülmektedir. Bu yığma tepenin çevresinde oval planlı erken dönem mezar kalıntıları da tespit edilmiştir. Bu yerleşme ve mezarlık alanı Ardahan'da tespit etmiş olduğumuz Cinnik mezarlık alanıyla örtüşmekte olduğunu ifade edebiliriz. Orta Asya'da bulunan kurgan geleneğinin devamı olduğu söylenebilir. Tepenin hemen üstünde orta kısmın çökmüş olması bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Üst kısmında kaçak kazılar yapıldığı görülmektedir. Burada kazı yapılması ve tarihi verilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Kaçak kazılardan aşırı tahribata uğrayan kurgan ve çevresindeki mezar kalıntılarında mutlaka en kısa sürede kazı çalışmaları başlatılmalıdır. Bu çalışmaların bölgenin erken tarihine önemli ışıklar tutacağı bir gerçektir<sup>15</sup>.

#### *Gelinkaya Köyü Kalesi*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesi'nin 18 km. kuzeybatısında, Gelinkaya Köyü'nün hemen içerisinde, köyün güneyini ve doğusunu tamamen kaplayacak şekilde 1832 m. rakımda kumtaşı bir tepe üzerine kurulmuştur. Kalenin kuzeyinden Serçeme Çayı geçmektedir. Kale stratejik açıdan oldukça önemli bir konumundadır. Karadeniz'e açılan ipek yolunu kontrol eden bir güzergâhta kurulmuştur. Kalenin büyük bir kısmı uçmuştur. Kalenin sur duvarlarında horasan harcının kullanıldığı görülmektedir. Giriş kapısı kalenin güneyinde yer almaktadır. Sur duvarlarının kalınlığı 2 m.dir. Sur duvar taşlarının ön ve arka kısımları kabaca düzeltilmiştir. Orta kısmı ise küçük taşlardan oluşmuştur. Ana kayanın orta kısımları yontulmuş olmasına rağmen, uç kısımları birer burç şeklinde bırakılmıştır. Keramik verileri İlk Tunç ve Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir<sup>16</sup>.

<sup>14</sup> 4036989N-4111497E-2499.17m

<sup>15</sup> 4022226N - 4111125E - 2328m

<sup>16</sup> 4002219N - 4091497E - 1832m

### *Serçeme Tepesi-I-II*

Erzurum İli, Aziziye (Ilıca) İlçesi, Eskipolat Köyü içerisinde 1911 m. rakımda bulunan merkez iki ayrı tepeden oluşmaktadır. Birbirlerine oldukça yakın olan tepeler dolgu özelliği taşımaktadır. Her iki tepenin de yığma tepe olduğu anlaşılmaktadır. Bu tepelerle ilgili kazı çalışmaları yapılmalıdır. Günümüzde tarla olarak kullanılan merkezde herhangi bir keramik bulgusuna rastlanmamıştır<sup>17</sup>.

### *ERZURUM – PASINLER*

#### *Çalıyazı Kalesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 17 km. kuzeyinde Çalıyazı Köyü'nün 2 km. batısında 2363 m. rakımda yer almaktadır. Çalıyazı Kalesi'nde sur duvarlarının büyük bir kısmı ortadan kalkmış sadece ana kayaya oyulmuş sur duvar yatakları günümüze ulaşmıştır. Kalenin bazı bölümlerinde duvar kalıntısı olduğunu düşündüğümüz yapılara rastlanılmıştır. Kalenin doğu kesiminde 110 cm. civarında bir duvar yapısında harç kullanılmadığı görülmüştür. Kalenin iç kesiminde taşların kesilmesiyle oluşturulmuş bir koridorun varlığından da söz edilebilir. Kalenin batı kesiminde, kapı girişi olduğu düşünülen bir kalıntı mevcuttur. Kalede taşların kesilmesiyle taş basamaklı bir bölüm oluşturulmuştur. Çalıyazı Kalesi'nde erken döneme ait olduğunu düşündüğümüz üç adet mezar belirlenmiştir. Ağaç maki örtüsünün ortasında bir mezar yapısı belirlenmiştir. Ancak kaçak kazılar sonucunda mezar ortadan kaldırılmıştır. Yine bir mezar yapısı olabileceğini düşündüğümüz 2.20 x 1.80 m. boyutlarında ovale yakın başka bir yapıda tespit edilmiştir. Bir diğer mezar ise 1.80 x 1.50 m. boyutlarında olup güney kesimi taş duvarla örülerek bağlantı oluşturulmuştur. Kalenin ön kesiminde kaçak kazı ile 2 m. derinliğe kadar inildiği görülmektedir. Tepenin özellikle kuzey kesimi uçurumu oluşturmaktadır. Kalenin batısının yerleşim yeri olduğunu düşünmekteyiz. Kale de yaptığımız araştırmalarda işlenmiş obsidyenler ve küçük bir parça keramik parçası bulunmuştur. Kalede daha geniş çaplı araştırma yapılması planlanmaktadır<sup>18</sup>.

#### *Hanahmet Kalesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesinin 31 km. kuzeyinde, Hanahmet Köyü'nün 7 km. kuzeydoğusunda 2380 m. rakımda yer alan kalenin İlkçağ ve Ortaçağ'da yerleşim gördüğü düşünülmektedir. Vadinin başlangıç noktasında yapılmış olan kale savunma açısından son derece zayıf bir kaledir. Ancak vadinin başlangıç noktasını tutma açısından da stratejik bir kale olma özelliği taşımaktadır. Sur duvarları aşırı derecede tahrip olmuştur. Ancak kale sur duvarlarının bir kısmı da günümüze kadar ulaşmıştır. Kale ilgili detaylı çalışmalara önümüzdeki yıllar devam edilecektir. Keramik verileri İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Ortaçağ tarihlendirilmektedir<sup>19</sup>.

#### *Hanahmet Yayla Yerleşmesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesinin 31 km. kuzeyinde, Hanahmet Köyü'nün 6 km. kuzeydoğusunda 2457 m. rakımda yer alan yerleşme bir düz yerleşme özelliği taşımaktadır. Hayvancılık için oldukça elverişli bir konuma sahip olan merkezde oval planlı çok sayıda

<sup>17</sup> 4007594N – 4093904E - 1911.01m

<sup>18</sup> 4012470N – 4166134E – 2363m

<sup>19</sup> 4014474N-4166612E-2380.41m

mimarî yapıya rastlanılmıştır. Yerleşmenin oval planlı erken dönem mimari özellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Elde edilen çok az sayıda keramik verisi yerleşmenin döneminin tespiti için yeterli olmamıştır. Ancak Anadolu'daki yayla kültürünü İlk Tunç Çağı'ndan itibaren göz önünde bulundurulacak olursa yayla yerleşmesinin de erken dönem yerleşmelerinden olduğu düşünülebilir<sup>20</sup>.

#### *Karakale Kalesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 29 km. kuzeyinde, Karakale Köyü'nün kuzeyinde 2398 m. rakımda yer almaktadır. Kargapazarı dağlarının hemen eteğine kurulmuş olan kale çok yüksek olmayan, doğal bir tepenin üzerine oturtulmuştur. Sur duvarları günümüze kadar ulaşan kale, yüksek bir rakımda bulunmasına rağmen aşırı derecede tahribata uğramıştır.

Kalenin kuzeyini ve kuzeydoğusunu Kargapazarı Dağları kaplamaktadır. Kale herhangi bir saldırıya uğradığında dağlara çekilerek savunma yapılabilmiştir. Kalenin duvar kalınlığı 2.70 m.dir. Kalenin sur yapımında kullanılan taşlar 70-80 cm., 80-80 cm., 80-120 cm.lik büyük taşlardan oluşmaktadır. Sur duvarlarının kiklopik teknikle yapıldığı anlaşılmaktadır. Taşların ön yüzleri kabaca düzeltilmiştir. Sur duvarlarının orta tarafı ise küçük taşlardan oluşmaktadır. Kalenin iki giriş kapısı tespit edilmiştir. Bunlardan birisi doğu ucundadır. Bu kapının genişliği 2.90 m., yüksekliği 6.50 m.dir. İkinci kapı ise batı ucunda bulunmaktadır. Kalenin içerisindeki mimari yapılar belirginliğini korumaktadır. Kale sur duvarlarının yapımında istifleme tekniği kullanılmıştır. Sur duvarlarının günümüze ulaşan yüksekliği yaklaşık olarak 2.80 m. civarındadır. Kale yapısının tam olarak dikdörtgen olmadığı gözlenmiştir, bunun sebebi kalenin doğal tepeye uygun bir yapıda olmasının istenmesidir. Kale doğu-batı yönünde oluşturulmuştur. Kalenin planı çalışmalar esnasında çıkarılmıştır<sup>21</sup>.

#### *Kotandüzü Obsidyen Merkezi-I*

Erzurum İli, Pasinler İlçesinin 15 km. kuzeyinde, 2038 m. rakımda Kotandüzü Köy sınırları içerisinde geniş bir alana yayılan zengin obsidyen merkezlerinden biridir<sup>22</sup>. Bu merkezden laboratuvar çalışmalarımızda kullanabilmemiz için obsidyenler toplanmıştır<sup>23</sup>.

#### *Kotandüzü Obsidyen Merkezi-II*

Erzurum İli, Pasinler İlçesinin 15 km. kuzeyinde, Kotandüzü Köy sınırları içerisinde 2355 m. rakımda yer alan ikinci obsidyen merkezidir. Özellikle bu merkezde yer alan küçük obsidyenler küçük parçalara ayrılarak yol yapımı çalışmalarında kullanılmıştır<sup>24</sup>. Bu merkezden obsidyenler toplanmıştır<sup>25</sup>.

<sup>20</sup> 40146446N-41663999E-2457m

<sup>21</sup> 4011958N – 4162541 E – 2398.40m

<sup>22</sup> Bölgedeki obsidyen merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Ceylan, A. Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001.

<sup>23</sup> 4006612N – 4162558E – 2038.05m

<sup>24</sup> Bölgedeki obsidyen merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Ceylan, A. Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001.

<sup>25</sup> 4011095N – 4165865E – 2355.26m

### *Pelitli Kalesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 24 km. kuzeyinde, Pelitli Köyü'nün hemen kuzeyinde 2237 m. rakımda yer alan bir tepenin üzerine kurulmuştur. Kalenin aynı zamanda obsidyen işleme merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Pelitli kalesi mimari yapı özelliğiyle bir Ortaçağ kalesi görünümündedir. Horasan harcıyla yapılmış olan kalenin kuzeyinde Karakale Kalesi bulunmaktadır. Pelitli köyünün hemen kuzeyindeki tepenin üzerine kurulmuştur. Kale bölgeye hâkim bir konumdadır. Kalenin güneydoğusundan Büyükdere Çayı geçmektedir. Bölgenin en önemli vadisinin en üst kısmında olan iki köyden birisi Pelitli'dir. Kale, çift sur duvarlı kale örneklerinden birisidir. Pelitli Kalesinin iç mimari yapıları orijinallliğini korumaktadır, yerleşim yerlerine uzak olması burayı biraz daha korunaklı hale getirmiştir. Stratejik açıdan önemli olan kalenin, kuzeyinden ve doğusundan ulaşım sağlanabilmektedir.

Kalenin girişi tahrip olduğundan dolayı tam bilgi sahibi olunamamaktadır. Bu kalenin aynı zamanda bir obsidyen işleme merkezi olabileceği düşünmekteyiz. Kalenin güney tarafında obsidyen yatağı bulunmaktadır. Kalenin etrafında bulunan taş blokların bir dış duvar olması ihtimalini düşündürmektedir. Bol miktarda keramik ve obsidyen tespit edilmiştir. Keramik verileri Demir Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine aittir. Kalede daha sonra ayrıntılı çalışmalar yapılacaktır<sup>26</sup>.

### *Pelitli Obsidyen Merkezi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 24 km. kuzeyinde, Pelitli Köyü'nün hemen kuzeyindeki tepe üzerinde 2237 m. rakımda yer almaktadır. Obsidyen kaynağının bulunduğu tepe aynı zamanda Pelitli Kalesinin de bulunduğu yerdir<sup>27</sup>. Pelitli Kalesinin hem obsidyen kaynağı hem de işleme alanı olduğu anlaşılmaktadır<sup>28</sup>.

### *Urumçi Yerleşmesi (Yukarı Çakmak Köyü)*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 11 km. güneyinde, Yukarı Çakmak Köyünün 2 km. kuzeydoğusunda, 1816 m. rakımda yer alan eski şehir kalıntısıdır. Yerleşmenin etrafı geniş tarla alanları ile kaplıdır. Alçak bir tepe üzerine de mezarlık alan inşa edilmiştir. Kuzeyinden İpek Yolu da geçmekte olup önemli bir yerleşme olduğunu söyleyebiliriz. Yerleşimde bir süreklilik olduğu gözlemlenen Urumçi yerleşmesindeki keramik verileri İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine aittir<sup>29</sup>.

### *Yukarı Çakmak-I Yerleşmesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 11 km. güneyinde, Yukarı Çakmak Köyü'nün 2 km. güneybatısında, 1903 m. rakımda kuzey-güney doğrultulu bir tepenin üzerine kurulmuştur. Ovanın hemen üstünde yükselen bu tepenin kuzeyinde alçak bir tepe daha bulunmaktadır. Yerleşmede yaptığımız araştırmalar sonucunda herhangi bir sur kalıntısına rastlanmamıştır. Yerleşmede çok sayıda keramik verisi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu keramik verilerinin İlk Tunç, Demir Çağ ve Orta Çağ Dönemlerine ait olduklarını söyleyebiliriz<sup>30</sup>.

<sup>26</sup> 4010734 N-4163511 E-2237m

<sup>27</sup> Bölgedeki obsidyen merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Ceylan, A. Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001.

<sup>28</sup> 4010734 N-4163511 E-2237m

<sup>29</sup> 3993155N – 4155417E – 1816.73m

<sup>30</sup> 3992401N – 4155184E – 1903m

### *Yukarı Çakmak-II Yerleşmesi*

Erzurum İli, Pasinler İlçesi'nin 11 km. güneyinde, Yukarı Çakmak Köyü'nün 1,5 km. batısında, 1816 m. rakımda yer alan iki alçak tepe üzerinde yer almaktadır. Her iki tepenin arasındaki alanda yerleşim olduğu görülmektedir. Yerleşme, geniş bir alanı kaplamaktadır. Alçak tepelerin kuzey kesiminde mezarlık alanları bulunmaktadır. Mezarlıklarda yapılan kaçak kazılarda ortaya çıkarılmış çanak-çömlek parçaları incelendiğinde M.Ö. II. bine ait olduğu sonucuna varılmıştır. Bölge aynı zamanda Urartu yerleşmesidir<sup>31</sup>.

### *ERZURUM-PAZARYOLU*

#### *Pazaryolu Kalesi*

Erzurum İlinin 124 km. kuzeybatısında, Pazaryolu İlçesi'nin Kümbet Mahallesiinde, 1437 m. rakımda yer almaktadır. Kale yüksek bir tepenin üst kısmında anakaya düzeltilerek üzerine oluşturulmuş bir kaledir. Kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkan bir duvar kalıntısı belirlenmiştir. Kalenin hemen ilçe merkezinde yer alması dolayısıyla tahrip fazla olmuştur. Kaleyi çevreleyen anakaya yontularak düzeltilmiştir. Kale bölgeyi kontrol altında tutmaktadır. Oldukça korunaklı bir kale olduğunu söyleyebiliriz Kalenin kuzeydoğusu, doğusu ve batısı tamamen uçurumla çevrilmiştir. Sadece güneybatı ucundan ulaşım sağlanabilmektedir. Aynı zamanda kuzey ve güneydoğusundan Değirmen Deresi gelip kalenin doğusundan kuzeydoğusuna doğru alarak devam etmektedir. Ayrıca yaptığımız araştırmalarda kalenin doğu uç kesiminde gömülü *pithos*ların var olduğu tespit edilmiştir. Sur duvarlarının yapımında horasan harcı kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalar sonucu az sayıda keramik verisi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu keramik verilerinin Ortaçağ Dönemine ait olduğu görülmektedir<sup>32</sup>.

### *ERZURUM-ŞENKAYA*

#### *Çağlayan Kalesi (Kaynak Köyü)*

Erzurum İli, Şenkaya İlçesinin 48 km. güneydoğusunda, Kaynak Köyü'nün 7 km. doğusunda, 2352 m. rakımda yer almaktadır. Kaynak Köyü'nde yer alan Çağlayan'ın hemen üst tarafında iki alçak tepe üzerine kurulan kalede sur izlerine rastlanılmaktadır. Her iki tepenin ortada kalan kısmının surlar ile kapatıldığı görülmektedir. Kale su kaynaklarını kontrol altında tutmaktadır. Ayrıca Kaynak Köyü Kaya Panolarının üst kısmında bulunmaktadır. Kale ile ilgili detaylı çalışmalara devam edilmektedir. Keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine aittir<sup>33</sup>.

#### *Kaynak Köyü Kaya Panoları*

Erzurum İli, Şenkaya İlçesinin 48 km. güneydoğusunda, Kaynak Köyü'nün 7 km. doğusunda, Kaynak Köyü Çağlayanının hemen üst kısmında 2329 m. rakımda yer alan kalenin kayalıklarında yer almaktadır. Üç ayrı pano halinde olduğu gözlenmiş olup üzerinde at, geyik ve dairesel motiflerin yer aldığı betimlemeler bulunmaktadır. Kaynak Köyü'nde tespit edilen kaya panoları Anadolu'daki Türk tarihinin aydınlatılması açısından

<sup>31</sup> 3993155N – 4155417E – 1816.73m

<sup>32</sup> 4042590N–4077048E–1437m

<sup>33</sup> 4043095N–4243282E–2352m



oldukça önemlidir. Orta Asya ile Anadolu arasındaki kültür bağlarının tespitinde de kaya resimleri önemli rol oynamaktadır. Kaya panoları ile ilgili detaylı makale çalışması yayına hazırlanmaktadır<sup>34</sup>.

#### *Yayla Kalesi (Kaynak Köyü)*

Erzurum İli, Şenkaya İlçesinin 48 km. güneydoğusunda, Kaynak Köyünün 6 km. doğusunda, Kaynak Köyü yaylasında, köyde bulunan ikinci Çağlayan'ın üst kısmında 2313 m. rakımda yer almaktadır. Yayla Kalesi, Sarıkamış'tan Şenkaya'ya ulaşan doğal yolu kontrol altında tutmaktadır. Kale sur duvarlarının bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Kalede çok sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ Dönemlerine aittir. Kale planı çalışmalar sırasında çıkarılmıştır<sup>35</sup>.

#### *ERZURUM- UZUNDERE*

##### *Cömertler Gözetleme Kulesi*

Erzurum İlinin 87 km. kuzeyinde, Uzundere İlçesi, Cömertler mahallesinde 1151 m. rakımda yer almaktadır. Çok yüksek olmayan bir tepe üzerine inşa edilen yapı oldukça tahrip edilmiştir. Üzerine evler inşa edilmiştir<sup>36</sup>.

##### *Erikli Gözetleme Kulesi*

Erzurum İlinin 87 km. kuzeyinde, Uzundere İlçesi, Erikli Mahallesinde 1172 m. rakımda yer almaktadır. Gözetleme kulesi olarak bilinen yapı şapel olarak kullanılmıştır. Kaçak kazı izleri görülmektedir. Erikli mahallesi mezarlık alanı içerisinde yer alan yapı vadinin güneyinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda yapılmıştır. Sadece doğu kısmında duvar kalıntıları ayakta olup, duvarın iç kısmı sıvalı ve siyah - gri bir renkte boyanmıştır. Duvarlarında horasan harcı kullanıldığı görülmektedir. Küçük oval bir yapı olduğunu söyleyebiliriz<sup>37</sup>.

##### *Muratefendi Gözetleme Kulesi*

Erzurum İlinin 87 km. kuzeyinde, Uzundere İlçesinde 1310 m. rakımda yer almaktadır. Gözetleme kulesi olarak bilinen yapı şapel olarak kullanılmıştır. Küçük bir tepe üzerine yapılmıştır. Yapının hemen altında köylülerden bir şahsın ev yaptığı ve tahribatın artmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda herhangi bir keramik verisi tespit edilememiştir. Yapının sadece kuzey tarafındaki duvarların bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Duvarlarında horasan harcı kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca duvarların iç kesimi sıvanmış ve siyah bir boyayla boyanmıştır. Yapının günümüzdeki yüksekliği yaklaşık 3 m.dir<sup>38</sup>.

##### *Sapaca Kalesi*

Erzurum İli, Uzundere İlçesi'nin 9 km. güneyinde 1390 m. rakımda yer almaktadır. Sapaca Köyü'nün hemen batısında bulunan bir tepe üzerine kurulmuştur. Kalenin en

---

<sup>34</sup> 4043086N-4243197E-2329.32m

<sup>35</sup> 4042783N-4244473E-2313m

<sup>36</sup> 4052647N - 0415516E - 1151m

<sup>37</sup> 4053274N - 4155535E - 1172m

<sup>38</sup> 4051838N - 04157809E - 1310m

önemli özelliği bulunduğu vadiyi kontrol altında tutması ve doğusundan gelen yüksek dağları Uzundere vadisine bağlayan vadinin sapağında bulunmasıdır. Kalenin güneyinden Sapaca Deresi geçmektedir. Vadiyi kontrol altında tutan önemli bir kaledir. Kalede oval planlı yapılar bulunmaktadır. Kalenin yaklaşık 7 ile 10 m. arasındaki sur duvarlarının ayakta olduğunu ve bu yapının özellikle çift katlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sur duvarları yapılırken kademeli yapıldığı görülmektedir. Kalenin yapımında horasan harcı kullanılmıştır. Kalenin çok yüksek olması, tahribat açısından korunaklı olmasını sağlamıştır. Oldukça ihtişamlı yapılmaya gayret edilmiş olan kalenin, iç mimari yapıları da rahatlıkla gözlenmektedir. Bölgedeki en önemli kalelerden birisidir. Kalenin orta kesiminde özellikle yine doğu tarafına yakın bir bölgede mimari yapıların varlığı görülmektedir. Bu mimari yapının 2-4 m. ölçülerinde dikdörtgen bir planı bulunmaktadır. Kale giriş kapısının taşları büyük kesme blok taşlardan oluşmakta ancak bunlar yerlerinden sökülmüştür. Sur duvarlarının yapımında ahşap hatıllar kullanılmış olup, ahşapların çapı 25 ile 30 cm. arasında değişmektedir. Anakaya üzerine yapılan kale doğu-batı doğrultulu olup iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kale kapıları güney ve kuzeyde olmak üzere iki tanedir. Kuzey kapısı savunmayı kolaylaştırmak amacıyla çok sarp bir kısma yapılmıştır. Kalede, defneciler tarafından tahrip edilen ve önemli bir kısmı halen ayakta olan iki *pithos* bulunmaktadır. Bu *pithoslar* sur içinde yer almaktadır. Günümüzde kalan kısmı yaklaşık 80 cm. olup normal boyutlarının ortalama 1.20-1.50 cm. civarında olduğunu düşünmekteyiz. *Pithosların* içinde altın aramak amacıyla kaçak kazılar yapılmış ve bunun sonucunda *pithosların* üst kısımları tahrip edilmiştir<sup>39</sup>.

#### *Uzundere (Cöptek) Mağarası*

Erzurum İlinin 87 km. kuzeyinde, Uzundere İlçesinde 1160 m. rakımda bulunan Cöptek Mağarası iki katlı bir mağara olup üst katı daha büyük ve geniştir. Mağaranın ön kısmına taş duvar örülmüştür. Bu duvar çökmek üzeredir. Mağaranın sağ tarafına ahşap bir zemin oluşturularak üzerine taş sıraları çıkmıştır. Mağara taş basamaklıdır. Mağaranın ilk katının yerden yüksekliği 5 m. ikinci katın yerden yüksekliği ise 10 m.dir. Yapılan araştırma sonucunda mağarada keramikler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu keramikler genellikle Orta Çağ Dönemine ait klasik keramik örnekleridir.<sup>40</sup>

#### *Erzincan Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler*

2012 yılı yüzey araştırmalarını Refahiye (71 km. kuzeybatısında) ve Kemah (51 km. güneybatısında) İlçelerinde yoğunlaştırdık. 2012 yılında Refahiye İlçesinde gerçekleştirmek istediğimiz çalışmalar yoğun çabalarımıza rağmen hava şartlarının olumsuzluğu nedeniyle sonuca ulaşamamıştır. Kemah İlçesinde ise kötü hava şartları ancak bir merkez tespit edebilmemize neden olmuştur.

#### *Taşbulak Kalesi*

Erzincan İli, Kemah İlçesinin 16 km. kuzeybatısında Taşbulak Köyü'nde 1652 m. rakımda yer almaktadır. Kale, köyün hemen güneyinde yükselen kayalığın üzerine yapılmıştır. Kale güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu bir kaledir. Bu kayalık tepe iki kısımdan meydana gelmektedir. Kale bu kayalığın güney tarafına kurulmuştur. Üzeri tıraşlanarak tepe üzerine konumlandırılmıştır. Kalenin batı tarafında sur izleri görülmektedir. Kalenin

<sup>39</sup> 4054391N – 04161691E – 1390.67m

<sup>40</sup> 4052544N-4155658E – 1160.13m

güney ve doğu tarafları sarp olduğu için savunma açısından oldukça kolaydır. Kalenin kuzey tarafı ise daha yayvandır. Kalenin doğu tarafında oldukça sarp ve yüksek olan Yoğurtçu Dağı bulunmaktadır. Kale güney ve kuzey taraflarından gelen vadiyi kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Fırat Nehrinin hemen üzerinde yükselmiştir. Stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Kalenin Urartu Dönemine ait bir kale olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kalenin güney etekleri tıraşlanarak yerleşim alanları oluşturulmuştur. Ayrıca yine güney tarafta sert kayanın üzerine 70 cm. çapında 90 cm. derinliğinde bir su sarnıcının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca kalenin güney tarafında bir kaya mezarı bulunmaktadır<sup>41</sup>. Bu kaya mezarı tipik Urartu Kaya Mezarıdır. Kaya mezarının çizimleri yapılmıştır<sup>42</sup>.

*2012 yılı çalışmalarında tespit ettiğimiz kültür varlıkları; Ezirmik Kümbeti (Erzurum/Pasinler), Hanahmet Köyü Tarihi Mezarlığı Taş Sanduka (Erzurum/Pasinler), Kurbançayır Köyü Tarihi Mezarlığı (Erzurum/Pasinler), Daphan Kervansarayı (Erzurum/Aziziye (Ilıca)), Kız Köprüsü (Erzurum/Aziziye (Ilıca)), Dervişağa Köprüsü (Erzurum/Aziziye (Ilıca)), Hanlar Kervansarayı (Rizekent) (Erzurum/Aziziye (Ilıca)), Gelinkaya Köyü Camii (Erzurum/Aziziye (Ilıca)), Gelinkaya Köyü Tarihi Konağı (Erzurum/Aziziye (Ilıca))* kültür varlıkları tespit edilmiş olup üzerlerinde detaylı yayın çalışmaları ekibimiz sanat tarihçisi üyeleri tarafından daha sonra gerçekleştirilecektir.

---

<sup>41</sup> Özgül, O., - A. Ceylan - A. Bingöl - Y. Topaloğlu - Y. Günaşdı, - İ. Üngör “2012 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 30. AST-II, 2013, Ankara, 277-292.

<sup>42</sup> 3664087N-3893903E-1652.65m



Resim 1: Hasanbey Kalesi ve kaya basamaklı su tüneli



Resim 2: Hasanbey Heykeli



Resim 3: Hasanbey Köyüstü yerleşmesi



Resim 4: Hasanbey Nekropolü



Resim 5: Hasanbey Tepesi ve kutsal kaya işaretleri



Resim 6: Arapköy Kalesi



Resim 7: Sırlı Kalesi



Resim 8: Sırı Yerleşmesi



Resim 9: Viranşehir Yerleşmesi





Resim 10: Büyükyurt



Resim 11: Gelinkaya Köyü Kalesi



Resim 12: Serçeme Tepesi I-II



Resim 13: Çalıyazı Kalesi



Resim 14: Hanahmet Kalesi



Resim 15: Hanahmet yayla yerleşmesi

# 2012 YILI PHASELIS ANTİK KENTİ VE TERİTORYUMU YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Murat ARSLAN\***  
**Nihal TÜNER ÖNEN**

Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması 2012 yılında Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle 10-23 Eylül tarihlerinde disiplinler arası bir yaklaşımla; tarihsel coğrafya, epigrafi, eskiçağ tarihi, arkeoloji, nümizmatik, mimarî ve ekoloji uzmanlarından oluşan bir ekip ile gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>.

Keşfinin 200. yılında başladığımız Phaselis araştırmalarında, önceden saptanmış hedefler çerçevesinde, sistemli süreçler aracılığıyla veri toplanması ve bu verilerin farklı araştırmacı grupları tarafından yöntemli ve bilimsel olarak ele alınması amaçlanmıştır; bundan dolayı da salt arkeoloji/sualtı arkeolojisi, epigrafi, mimarî, nümizmatik ya da tarih alanında değil; eskiçağ bilimlerinin tümünün bir araya geldiği multidisipliner çalışma sistematiğiyle, çok yönlü ve kontrol edilebilir yeni bilgilerin açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Phaselis kentine ilişkin ilk araştırma faaliyeti, 1811-1812 yılında İngiliz Kraliyet Donanması adına, Küçük Asya'nın güney sahilinin ölçülmesi ile görevlendirilen Kaptan François Beaufort'un kenti keşfetmesiyle başlamaktadır<sup>2</sup>. Kentin planını çıkartan Beaufort, yaptığı kartografik araştırmalar sırasında yazıtlarda geçen *Phaselites* ethnikonundan dolayı bu harabeliği Phaselis'le özdeşleştirmiştir. İngiliz mimar, arkeolog, Charles Robert Cockerell de aynı yıl içinde Phaselis'e gelmiştir<sup>3</sup>. Kente bir sonraki ziyaret 1838 yılında İngiliz arkeolog Sir Charles Fellows tarafından yapılmıştır<sup>4</sup>. Hadrianus onuruna inşa edilen anıtsal kapının ithaf yazıtına ait fragmanları bulan Fellows, İmparatorluk Dönemi ana caddesinin *stadion* olduğunu zannetmiştir. 1842 yılında İngiliz teğmen, hidrograf ve coğrafyacı Thomas Abel Brimage Spratt ile İngiliz doğa bilimci Edward Forbes, Olympos ve Khimaira rotaları üzerinden Phaselis'e gelmişlerdir<sup>5</sup>. Fakat bu ziyaretlerin hepsi gemiyle ve kısa süreliğine olduğundan arazi tasvirleri ayrıntılı değildir ve yön istikametleri hususunda oldukça ciddi oryantasyon hataları mevcuttur.

19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın ilk yarısında Phaselis'e gelen araştırmacıların dikkatlerini esas itibarıyla epigrafik araştırmalara çevirdikleri görülür. 1881-1882 yıllarında, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu, arkeolog, epigraf Otto Benndorf ve çalışma arkadaşları Küçük Asya'nın güneybatısında yürüttükleri araştırmalar sırasında Phaselis'te de çalışmışlardır<sup>6</sup>. 1883 ve 1884 kışında Avusturya ekibinden Felix Ritter von Luschan Phaselis'e ait sahil şeridinin bölgesel özelliklerine dair bilgiler veren ilk fotoğraflamaları yapmıştır<sup>7</sup>. Aynı

\* Prof. Dr. Murat ARSLAN, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Kampüs, 07058 Antalya/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Nihal Tüner Önen, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Kampüs, 07058 Antalya/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Araştırma çalışmalarımız sırasında Bakanlık temsilciliği görevini Antalya Arkeoloji Müzesi'nden Süleyman Atalay yürütmüştür. Kendisine destek ve katkısından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

<sup>2</sup> Beaufort 1818, 56-70

<sup>3</sup> Cockerell 1903, 170 vd.

<sup>4</sup> Fellows 1839, 211 vd.

<sup>5</sup> Spratt-Forbes 1847, 194 vdd.

<sup>6</sup> Benndorf-Niemann 1884 (bkz. seyahat rotalarını içeren harita).

<sup>7</sup> Petersen-von. Luschan 1889, lev. 19. 1-2.

yıl içinde, Fransız bilim adamı Victor Bérard yerleşimi ziyaret etmiştir<sup>8</sup>. 1892 yılında Avusturya araştırma ekibinden Otto Benndorf, Ernst Kalinka ve meslektaşları Phaselis'te mimari, arkeolojik, epigrafik çalışmalara devam etmişlerdir. Bunları 1904 yılında İngiliz araştırma ekibinden David George Hogarth, Richard Norton ve Albert William van Buren takip etmiştir<sup>9</sup>. Avusturyalı klasik filolog Ernst Kalinka 1908 yılında yerleşimi yeniden ziyaret ederek kentteki yazıtları toplamış ve kentin tarihi konusunda araştırmalar yapmış ve 1944 yılında *TAM II*'de bu çalışmaları yayımlamıştır<sup>10</sup>. İtalyan araştırmacılardan Roberto Paribeni ve Pietro Romanelli 1913 yılında; Carlo Anti ise 1921 yılında Phaselis'te bulunmuşlardır<sup>11</sup>. Anti Antalya'ya dönüşü karayolundan yapmış ve Phaselis teritoryumu içinde yer alan birkaç yazıt ve yapı kalıntısını keşfetmiştir. Phaselis'in arkeolojik, epigrafik ve tarihsel coğrafi araştırmaları II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye gelen İngiliz araştırmacı Freya Madeline Stark ve George Bean tarafından yapılmıştır<sup>12</sup>. 1968 yılında, Alman mimar ve sualtı arkeoloğu Helmut Schläger, Phaselis limanlarının topografik ve mimari incelemelerine başlamıştır. Schläger'in 1969'da ölümünden sonra tetkikler 1970 yılında arkeolog Jorg Schäfer'in idaresi altında devam etmiştir<sup>13</sup>. Schläger ve Schäfer ile meslektaşları, kent ve periferisinde yüzey araştırması yaparak Phaselis'in mimarisi ve tarihi hakkında önemli veriler elde etmişlerdir. Phaselis kentinin yerleşim alanına ilişkin şimdiye kadarki en kapsamlı topografik harita da söz konusu ekip tarafından hazırlanmıştır. 1980 yılında dönemin Antalya Müze Müdürü Kayhan Dörtlük, 1981-1985 yılları arasında ise Arkeolog Cevdet Bayburtluoğlu başkanlığında kentin ana cadde aksı boyunca devam eden kazı çalışmalarından sonra, 1992 yılında İ. Akan Atila başkanlığında Antalya Müzesi tarafından kentte çevre düzeni ve temizlik çalışmaları yürütülmüş; 1999-2000 yılları arasında dönemin müze müdürü Metin Pehlivaner sorumluluğunda Güney Liman'da Sualtı Araştırmaları gerçekleştirilmiştir<sup>14</sup>.

Kent tarihi araştırmaları ile alan yönetiminin sistemli ve sürdürülebilir kılınması ortaya çıkacak sonuçları doğrudan etkileyebilen son derece kritik bir öneme sahiptir. 1811 yılından itibaren, farklı amaç ve doğrultularda ilerleyerek kesintilerle 2000 yılına değin süregelen Phaselis araştırmalarında bu iki temel unsurun eksikliği hayli belirgin bir görünüm kazanır. Bu özverili çalışmalar, bilimsel nitelikleri açısından son derece verimli olmalarına karşın, belirli bir süreklilik göster(e)medikleri için kentin gerek bölgesel gerekse Akdeniz özelindeki konumunun kavranmasına olanak sunacak ayrıntılı bir veri bütünü oluşturmazlar. Kentlerin ekonomik, politik, kültürel, sosyal ve mekânsal boyutları ile bu boyutların farklı düzeylerde bir araya gelmesi, zaman içerisinde değişen ve dönüşen, bağlam ve süreç bağımlı yapılar olması dolayısıyla Phaselis'te yürütülen yüzey araştırmasına jeomorfoloji ve ekoloji gibi aslen topografya ve doğa bilimleri alanında çalışan bilim insanları da eklenmiştir. Böylelikle Phaselis'in doğasının dönüştürülerek bir yaşam alanına çevrilmesi, kent yaşamının temel dinamikleri olan *flora* ve *fauna* gibi ekolojik faktörlerin tespit edilerek korunması yönünde tedbirlerin alınması ile mümkün kılınabilecektir. Bu perspektiften bakıldığında, Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması'nın öncül ve ardıl araştırmalar için bağlayıcı; gelecekteki çalışmalar için

<sup>8</sup> Bérard 1902, 336 vd.

<sup>9</sup> Van Buren 1908, 185 vdd.; Hogarth 1925, 199 vd;

<sup>10</sup> TAM II/3, s. 138 vdd. nr. 1183-1220

<sup>11</sup> Paribeni - Romanelli 1914, 183 vdd.; Anti 1923, 755 vdd.

<sup>12</sup> Stark 1956 172 vdd.; Bean 1968, 151 vdd.

<sup>13</sup> Schäfer 1971, 542-561; Schäfer 1981, 11, 13 vd.

<sup>14</sup> Dörtlük 1981, 80-82; Bayburtluoğlu 1983, 181-189; 1984, 301-312; 1985, 373-386; Atila -İzgiz -Karakurt 1994, 429-455.

yönlendirici bir temel teşkil ederek Phaselis özelinde bütüncül bir araştırma birikiminin oluşturulmasına olanak sunması planlanmaktadır.

Bu bağlamda 2012 yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey araştırması kapsamında kentin tarihsel coğrafyası ve yerleşim alanının belirlenmesi amacıyla ilk olarak arkeolojik doku ve mimarî buluntular ile kentin ulaşım ağının tespiti ve belgelenmesi hususunda çalışmalar yürütülmüştür.

Phaselis kentinin üzerinde kurulduğu yarımada, hemen arkasında 2366 m. yükselen Tahtalı Dağ ve bunun kuzeyinde uzanan Klimaks dağ sırası yüzünden iç kısımlardan soyutlanmıştır. Epigrafik belgeler sayesinde Phaselis teritoryumu sınırlarının kuzeyde Gökdere Vadisi'ne ulaştığı, güneyde Üç Adalar'dan Tahtalı Dağı istikametinde çekilecek bir hat doğrultusunda devam ettiği, batıda ise Çandır Vadisi boyunca uzandığı tespit edilebilmektedir (Resim: 1). Yaklaşık 288 dönüm alana yayılan yerleşim bölgesi denize doğru çıkıntı yapan yarımada ve kuzeyde yer alan tepe üzerinde uzanmaktadır (Resim: 2).

Kentin en erken yerleşim alanı olan *akropolis* üzerindeki yerleşim alanı yaklaşık 84 dönümdür. Plutarkhos'tan (*Kimon* XII. 3 vd.), Phaselis'in daha M.Ö. V. yüzyılda tahkimatlı bir kent olduğu öğrenilmektedir. Batı, güneybatı yamaçları üzerinde bugün görülen sur kalıntıları söz konusu surun Hellenistik Dönemde genişletilerek yeniden yapıldığını göstermektedir. Hellenistik surun içerisindeki tüm alan yaklaşık 200 dönümlük bir düzlüğe sahiptir. Yoğun bitki örtüsü ve sonraki dönemlerde yapılan tahribat yüzünden, kapsamlı bir araştırma yapılmaksızın *akropolis* üzerindeki yapıların durumunu ortaya çıkarmak imkansızdır. Açıkta olan kalıntılar Roma imparatorluk ve Geç Roma Dönemlerine aittir.

Kent limanı ve güney liman arasında, bu iki limanı birbirine bağlayan ana cadde uzanmaktadır. İki liman arasındaki arazide en kısa ve en uygun bağlantıyı sağlaması ve kent bölgesi içindeki merkezi konumu dolayısıyla, İmparatorluk Dönemi'nde kentin ana damarını teşkil etmiştir (Resim: 3). 225 m. uzunluğunda, 20-25 m. genişliğinde ve tümüyle taş plakalarla kaplı olan ana caddenin sağında ve solunda kentin resmi ve kamusal binaları yer almaktadır. Kentin bu kısmı, mastır plan çerçevesinde imar edilmiş, kentsel bir düzen göstermektedir. *Akropolis*'in kuzeybatı etekleri üzerinde, *skene* ve *cavea*'sı ile hala ayakta duran, tiyatro yer almaktadır. Tiyatronun karşısında, ithaf yazıtından Hadrianus için yapıldığı tespit edilen *Tetragonal Agora*; onun karşısında *Küçük Hamam* ve tabanı mozaikle döşeli, üç yönde derin kanallarla çevrilmiş, *latrina* bulunmaktadır. *Tetragonal Agora* içine sonradan kuzeydoğuda oldukça iyi korunmuş *apsis* yapısı dolayısıyla bazilika olduğu tespit edilen yapı inşa edilmiştir. Ana cadde üzerinde kesin olarak tarihlendirilebilen en erken yapı, girişinin üzerindeki ithaf yazıtından dolayı, Domitianus'a adandığı öğrenilen *Domitianus Agora*'sıdır.

Güney limanı ve ana cadde, liman girişinde, oldukça görkemli inşa edilmiş anıtsal bir kapı yapısıyla birbirinden ayrılmıştır. Dört köşesi aslan ayağı profilli elemanlarla süslenmiş, kare şekilli iki ayak üzerinde yükselen, tek kemerli bu anıtsal kapı, İmparator Hadrianus'un doğu seyahati sırasında Phaselis'i de ziyaret etmesi şerefine inşa edilmiştir.

Roma Dönemi'nde kentin su ihtiyacını karşılamak üzere *aqueductus* yapılmıştır. *Aqueductus*'un batısından itibaren batı kent başlar ve bugün için üç alçak tepe üzerinde görülen kalıntılar Doğu Roma Dönemi'ne aittir. İleriki araştırma sezonlarında jeofizik yöntemlerle yapılacak çalışmalar kentin bu kısmındaki yerleşim alanının anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

Batı kent ile kuzey yerleşim arasında uzanan lagün, yaz aylarında bir bataklıkla dönüşmekte ve sağlıklı bir ortam yaratmaktadır (Resim: 4). Antikçağdan itibaren bu



durum kentteki yaşamı tehlike altına sokarak salgın hastalıklara zemin hazırlamaktadır. Son olarak Helmut Schläger'in buradaki çalışmanın ardından sıtmaya yakalanarak öldüğü bilinmektedir. Phaselis yüzey araştırmaları kapsamında buradaki lagünün rehabilite edilerek eski halini alması yörenin biyolojik çeşitliliğine zenginlik katacaktır.

Lagünün kuzeyinde yükselen dik plato yakası üzerinde kuzey yerleşim bulunmaktadır. Buradaki yerleşim alanına platonun güney kısmında, kuzeye doğru duvar aracılığıyla korunan ve güneyden de sadece zor geçilebilir bir kapı yoluyla girilebilmektedir. Yaklaşık 80 dönümlük bir alanı kapsayan yerleşim alanı üzerinde Hellenistik Dönem'den birkaç tahkimat yapısı bulunmaktadır. Plato üzerinde bulunan dağınık haldeki duvar kalıntıları, çatı kiremidi parçaları, birkaç adet büyük blok parçası, çok sayıdaki küçük sarnıç imara işaret etmektedir. Jeofizik yöntemler ile yapılacak çalışmalar kentin bu kısmındaki yerleşim alanının anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

Kentin üç *nekropolis* alanı bulunmaktadır: kuzeydoğu *nekropolis*'i, kuzeybatı *nekropolis*'i ve batı *nekropolis*'i. Bunların arasında en büyüğü kuzeydoğu *nekropolis*'idir. Bu *nekropolis* alanı doğuda İnce Burun'a kadar uzanmaktadır. Düz damlı lahit, *khamosorion* ve bir tane ana kayaya oyulmuş semerdam biçimli mezar tiplerinin gözlemlendiği kuzeybatı *nekropolis*'inde yapılan çalışmalar sırasında bu alanının halihazırdaki I. Derecede Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde bulunmadığı ve materyal kültür kalıntılarının Antalya-Kumluca Karayolu istikametinde devam ettiği tespit edilmiş; durum Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na bildirilmiştir. Kurulun 24.12.2012/1284 tarih ve numaralı kararıyla söz konusu alan I. Derecede Arkeolojik Sit Alanı kapsamına alınmıştır.

2012 yılı araştırmaları sırasında kent içi ve kentin diğer yerleşimlerle olan bağlantısını sağlayan ulaşım ağının tespiti konusunda önemli veriler elde edilmiştir. Kentin kuzey limanından itibaren kuzeydoğu *nekropolis* alanı boyunca İnceburun, Cennet Koyu olarak adlandırılan koy ve Karaburun istikametinde günümüzde devam eden yol güzergahı izlenmiş ve koordinatları alınmıştır (Resim: 5). Yolum genişliği yer yer 3 m.ye varmaktadır. Bu güzergah üzerinde bir kilise yapısı ve birkaç yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 6). Söz konusu güzergah Alacasu istikametinde ilerlemekte ve Alacasuyun kuzeyindeki Sarıören Tepesini aşmaktadır. Bu alanda 2 m. genişliği bulan yolun yer yer ana kayaya oyulduğu, yer yer istinat duvarları ile desteklendiği görülmüştür.

Lagünün kuzeyinden itibaren kuzeybatı istikametinde devam eden ve yer yer 4.5 m. genişliğe sahip bir yol güzergahının modern Antalya-Kumluca karayolu boyunca yak. 250 m. kadar devam ettiği ve bir noktadan sonra modern yolun altında kaldığı tespit edilmiştir (Resim: 7). Alacasu vadisinin girişinde, Sarıören Tepesi'nin güneybatı etekleri boyunca kuzeybatı yönünde İdyros istikametinde tespit edilen yol, söz konusu güzergahın devamı niteliğindedir. 4-5 m. genişliğe ulaşan yol burada da Antalya-Kumluca karayolu yapımı dolayısıyla kesintiye uğramaktadır.

Kentin güney limanı ile Bostanlı Plajı arasında yükselen tepenin, kuzey ve kuzeybatı yamaçları boyunca, batı *nekropolis*'inin uzanım alanında devam eden ve Tekirova istikametinde güneye doğru yönelen yol güzergahının da GPS koordinatları alınmıştır (Resim: 8). Güney Limanı ile Bostanlı Plajı arasındaki burnun kayalık yamaçlarının ana kayaya inşa edilen yol sayesinde aşıldığı gözlenmiştir. Söz konusu yolun güneyinde, Bostanlı plajının batı kısmında kuzeybatı-güneydoğu uzantılı bir kilise ve müstemilatları tespit edilmiştir. Bostanlı plajının güneyinde yükselen Alatepe eteklerinden başlayarak Tekirova yönünde; yaklaşık 1 m. yükseklik ve 80 ile 105 cm. arasında değişen genişlikte, takriben 1 km.



boyunca, doğu-batı istikametinde uzanan bir tahkimat tespit edilmiştir (Resim: 9). Söz konusu duvarların yer yer kulelerle tahkim edildiği ve topografyaya uygun olarak iki yerde kapılar vasıtasıyla kontrollü geçiş imkanı verdiği saptanmıştır. Alatepe eteklerinde tespit edilen ve geç antik döneme (Doğu Roma) tarihlendirilebilecek tahkimat ve yol kalıntılarının, Phaselis - Olympos arasındaki sahil yoluna ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu güzergah üzerinde saptanan 33x40 m. ölçülerindeki yapı kalıntılarının, *Tabula Peitungeriana*'da işaretlenen çift kuleli konaklama istasyonu olması muhtemel gözükmektedir (Resim: 10). Sit sınırı dışında kalan bu yapı kalıntıları ve biraz daha güney batıda tespit edilen çevre duvarlarıyla tahkim edilmiş çiftlik yerleşimleri gibi önemli materyal kültür bulguları fotoğraflanarak, GPS koordinatları alınmış ve harita üzerinde konumlandırılmıştır. Kültür Bakanlığı ve Antalya Koruma Kurulu'na yapılan başvurular sayesinde sit sınırı söz konusu kalıntıları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Epigrafi çalışmalarında, şimdiye kadar kent içinde olduğu bilinen 58 yazıttan 40 tanesi yerlerinde tespit edilmiş ve ıstapajları alınarak kayda geçirilmiştir. Bunlardan 21'i Ana Cadde üzerinde; 10'u *akropolis* ve eteklerinde; 7'si Güney Liman'da; ve 2'si de Büyük Hamam'da bulunmuştur. Kentteki bilinen epigrafik belgelerin yanı sıra 1'i fragment olmak üzere 5 tane yeni yazıt tespit edilmiştir.

Bunlardan ikisi Roma İmparatoru Hadrianus'un M.S. 131-132 yıllarına denk düşen ikinci seyahatiyle ilişkili olarak imparatorun karısı Sabina ile kayınvalidesi Matidia'ya ithaf edilmiş yazıtlar olup kentin Güney Liman girişindeki Hadrianus Takı'yla ilişkilendirilmiştir (Resim: 11-12). Bugüne kadar Phaselis'te imparatorun kenti ziyaret etmesi nedeniyle hanedan üyelerine ithafen yazılmış iki yazıt bilinmekteydi. Bunlar Traianus'un karısı Plotina ve Hadrianus'un kız kardeşi Paulina içindi. Yeni bulunan ithaflarla birlikte bu yazıtların sayısı dörde ulaşmıştır<sup>15</sup>. Söz konusu ithafların yanında Hadrianus Takı arşitrav blokları üzerindeki ithaf yazıtının bir parçası olup bu adamaya yönelik önceki çalışmaları doğrulayan bir fragman da yerinde tespit edilmiştir (Resim: 13). Yine kentin Güney Limanı'nda İmparator Lucius Aurelius Verus'un Doğu Seferi'yle ilintili bir onurlandırma yazıtı gün ışığına çıkarılmıştır (Resim: 14).

Son olarak da daha önceden yayınlanmış yazıtlardan tanıdığımız ve Phaselis'e iki *agon* vakfeden ve kentin önde gelen şahsiyetlerinden olan Aurelia Apphia için yazılmış bir onur yazıtı tespit edilmiştir. Söz konusu yazıt tiyatronun güneyinden *akropolis*'e girişine doğru devam eden merdivenlerin bitimindeki kule tarzı yapıda ikinci bir kullanıma tabi tutulmuştur. İkinci kullanımı sırasında üstü sıvanan blok boyanmış ve üzerine yeniden bir yazı yazılmıştır. Oldukça tahrip olan boya ve yazının korunması için Antalya Müzesi'nden den iki uzman çağrılmış ve blok üzerindeki boyalı kısmının sağlamlaştırma çalışması yerinde yapılmıştır (Resim: 15).

---

<sup>15</sup> Daha detaylı bilgi için bkz. Tüner Önen 2013, 93-106.

## KAYNAKÇA

- ANTİ 1923: C. Anti, *Esplorazioni archeologiche nella Licia e nella Pamfilia*, MonAL 29 (1923) 657-786.
- ATİLA – İZGİZ – KARAKURT 1994: İ. A. Atıla – S. B. İzgiz – B. Karakurt, 1992 Yılı Phaselis Çevre Düzeni ve Temizlik Çalışmaları, 4. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 26-29 Nisan 1993, Ankara 1994, 429-455.
- BAYBURTLUOĞLU 1983: C. Bayburtluoğlu, 1982 Phaselis Kazısı Raporu, KST V (1983) 181-189.
- BAYBURTLUOĞLU 1984: C. Bayburtluoğlu, 1983 Phaselis Kazısı Raporu, KST VI (1984) 301-312.
- BAYBURTLUOĞLU 1985: C. Bayburtluoğlu, Phaselis Kazısı Raporu, KST VII (1985) 373-386.
- BEAN 1968: G. E. Bean, *Turkey's Southern Shore*, Londra.
- BEAUFORT 1818: F. Beaufort, *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity etc.*, Londra.
- BENNDORF – NIEMANN 1884: O. Benndorf - G. Niemann, *Reisen in Lykien und Karien*, Viyana.
- BÉRARD 1902: V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*. Tome I, Paris.
- VAN BUREN 1908: A.W. van Buren, *Inscriptions from Asia Minor, Cyprus and the Cyrenaica*, JHS 28 (1908) 180-201.
- COCKEREL 1903: C. R. Cockerel, *Travel in Southern Europe and the Levant 1810-1817*, London-New York.
- DÖRTLÜK 1981: K. Dörtlük, 1980 yılı Phaselis arkeolojik çalışmaları, KST III (1981) 80-82.
- FELLOWS 1839: Ch. Fellows, *Journal written during an excursion in Asia Minor* 1838, London.
- HOGARTH 1925: D. G. Hogarth, *The Wandering Scholar*, Oxford.
- PETERSEN – VON LUSCHAN 1889: E. Petersen – F. von Luschan, *Reisen in Lykien Milyas und Kibyrtis Reisen im südwestlichen Kleinasien II*, Viyana.
- PARİBENİ - ROMANELLI 1914: R. Paribeni - R. Romanelli, *Studii e ricerche archeologiche nell'Anatolia meridionale*, MonAnt 23 (1914) 5-274.
- SCHÄFER 1971: J., Phaselis. *Zur Topographia der Stadt und des Hafengebietes. Vorläufiger Bericht*, AA 1971, 542-561
- SCHÄFER 1981: J. Schäfer (ed.), *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen, Tübingen* (Ist. Mitt. Beiheft 24).
- SPRATT - FORBES 1847: T. A. B. Spratt - E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and Cibyratis*, Londra.
- STARK 1956: F. Stark, *Lycian Shore*, Londra.
- TAM: Tutuli Asia Minoris.
- ÖNEN 2013: N. Tüner Önen, *Hadrians Reisen im östlichen Mittelmeer anhand neuer Inschriften aus Phaselis*, Adalya XVI (2013) 93-106.



Resim 1: Phaselis Teritoryumunun sınırları



Resim 2: Phaselis Yarımadası'nın hava fotoğrafı



Resim 3: Phaselis Kenti Akropolis ve ana cadde aksı



Resim 4: Kent içinde yer alan lagün

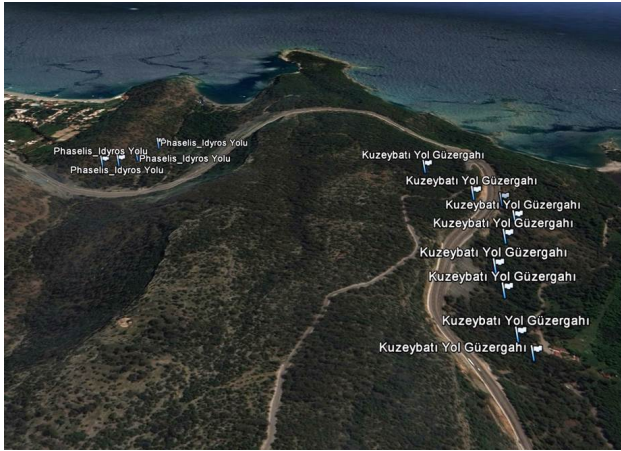




Resim 5: Phaselis – Karaburun - Alacasu arasında devam eden yol güzergahı



Resim 6: Kuzey yolu kenarında tespit edilen kilise kalıntısı



Resim 7: Phaselis – Idyros yol güzergahı





Resim 8: Phaselis – Tekirova yol güzergahı



Resim 9: Phaselis – Tekirova arasındaki yol güzergahı üzerinde tespit edilen koruma duvarı



Resim 10: Phaselis – Olympos güzergahı üzerinde yer alan olası mansio yapısına ait kalıntılar



Resim 11: Sabina için ithaf yazıtı



Resim 12: Matidia için ithaf yazıtı





Resim 13: Hadrianus Takının İthaf Yazıtı'na ait fragman



Resim 14: İmparator Lucius Verus'a ait ithaf yazıtı



Resim 15: Aurelia Apphia için yazılmış bir onur yazıtı

# 2012 YILI KONYA VE HATAY İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Erksin GÜLEÇ\***  
**Mehmet SAĞIR**  
**İsmail ÖZER**  
**Serkan ŞAHİN**  
**İsmail BAYKARA**

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Prof. Dr. Erksin Güleç başkanlığında yapılmasına izin verilen 2012 yılı Konya ve Hatay İlleri yüzey araştırması 24 Eylül – 3 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Sağır, Prof. Dr. İsmail Özer, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Araş. Gör. Dr. İsmail Baykara ve Ahi Evran Üniversitesi'nden Araş. Gör. Serkan Şahin katılırken, Bakanlık Temsilcisi olarak Kastamonu Müzesi'nden İsmail Çoban görev almıştır. Sırasıyla Konya ve Hatay İllerinde gerçekleştirilen araştırmalara ilişkin bulgular kısaca şöyledir:

## *KONYA İLİ ARAŞTIRMALARI*

Araştırmanın ilk durağı olan Konya'daki çalışmalarımız, İl merkezinin kuzeybatı, batı ve güneybatı bölümlerinde gerçekleştirildi (Resim: 1).

Arazideki ilk araştırmalarımız Konya İli, Ilgın İlçesinin kuzey batısındaki Dursunlu lokalitesinde (K: 38°22'38.30", D: 31°46'10.70") başladı. Bu fosil lokalitesi 1980'li yıllarda MTA Genel Müdürlüğü'nün bölgede yaptıkları araştırmalarla keşfedilmiştir. Daha sonra Prof. Dr. Erksin Güleç'in danışman olarak görev yaptığı ve U.C. Berkeley'den Prof. Clark Howell ve Prof. Dr. Tim White'in da katıldığı yine MTA'nın arazi çalışmaları içinde yer alan "Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi" kapsamında 1994 yılında ziyaret edilmiş ve fauna buluntularının yanı sıra genellikle kuvarstan yapılmış taş aletlerin de varlığı saptanmıştır. Yapılan tarihlendirme çalışmaları bu buluntu yerinin Anadolu'da yaşamış insanlara ilişkin bilinen en eski kanıtlar sunduğunu göstermiştir (Resim: 2). Doğan Madencilik tarafından uzun yıllar linyit çıkarma amacıyla kazılan bu alan, Alt Pleistosen döneme ait çökeller (780.000-900.000 yıl arası) içermektedir. Çökeller gölsel kireçtaşları, kil, marl ve linyit yataklarını içermektedir. Faunal analizler burada Hortumlugiller (Filler), Gergedanlar, Atlar, Hipopotamlar, Domuzlar, Geyikler, Sığırlar, Etçiller, Böcekçiller, Tavşangiller, Kemirgenler ve kaplumbağalar

\* Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Serkan ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Dr. İsmail BAYKARA, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

bulunduğunu göstermiştir. Kuşlara ilişkin faunada balıkçıl, karabatak, kaz, ördek, kartal ve şahin gibi türlere ait fosiller bulunmuştur (Louchart vd. 1998, Güleç vd. 2002).

#### *Dursunlu Lokalitesi Taş Alet Topluluğu*

Dursunlu lokalitesinin taş alet kalıntıları yukarıda da belirtildiği gibi kömür çıkarılması sırasında ortaya çıkan atık malzemelerin içerisinde bulunmuştur. Operatörler toprağı sert bloklar halinde çıkarıp stratigrafik yapıyı bozmayacak şekilde belli bir alanda biriktirmişlerdir. Bu nedenle taş alet buluntuları ilk gömüldükleri alanlardan ele geçmediği halde, düzgün bloklar içerisinde yer aldıklarından stratigrafik pozisyonları bozulmamıştır (Resim: 3). Büyük ve küçük parçacıklardan oluşan kuvars kalıntılarının bölgede herhangi bir depozitte bulunmayışı, insanlar tarafından buraya getirildiği ve işlendiği izlenimini vermektedir. Diğer hammadde kaynaklarını ise muhtemel göl ve nehir yataklarından ele geçmiş olan çakmaktaşıları oluşturmaktadır (Güleç vd. 2009, Özer ve Baykara 2009).

Dursunlu litik (taş alet) topluluğu kuvars ve çakmaktaşıdan yapılmış yonga ve yonga aletler ile çok yüzlü aletler ve çekirdekleri içermektedir. Bu taş alet topluluğu içerisinde geniş kesme kenarına sahip aletler veya el baltaları bulunmamaktadır. Bu durumun buluntu sayısının az olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir (Resim: 4). Önceki araştırmalar sırasında tespit edilen çakmaktaşıdan yapılmış büyük bir yongada yapılan analizler sonucunda, yumuşak eti kesmek için kullanıldığını göstermiştir (Güleç vd. 2009).

Dursunlu lokalitesinde yukarıda belirtilen ve MTA'nın kuruluşundan beri yapılan rutin projelerinden birisi olan "Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi" (MTA Derleme Rapor No: 10609) kapsamında 1994 yılında MTA jeologları ve elemanlarıyla birlikte gerçekleştirilen çalışmalarımız, izinsiz araştırma olarak tanımlanmış ve birçok soruşturmaya konu olmuştur. Bu alan yıllarca Doğan Madencilik şirketi tarafından kazıldığı halde bizim bilimsel amaçlı yaptığımız çalışmaların soruşturulması dikkat çekicidir. Kaldı ki adı geçen çalışmalar sırasında Dursunlu lokalitesi, Konya Bölge Koruma Kuruluna tarafımızdan önerilerek 1994 yılında sit alanı olarak tescil ettirilmiştir. Bu tür sorunlar nedeniyle uzun yıllardır ara verdiğimiz ve Anadolu'da tarihlendirilmesi kesin olarak yapılmış bilinen en eski insan varlığına işaret eden bu alanı tekrar ziyaret etmek ve günümüzdeki durumunu gözlemlemek 2012 yılında Konya ilindeki çalışmalarımızın başlıca amacı idi. Bu yöredeki çalışmalarımızı önümüzdeki yıllarda da sürdürmeyi planlamaktayız.

2012 yılında Ilgın'ın batısındaki ve Dursunlu lokalitesine oldukça yakın bir bölgedeki Argıthanı lokalitesinde (K: 38°16'15.90", D: 31°42'26.60") yapılan araştırmalarda Geç Miyosen döneme tarihlendirilen çökeller ve yüzeyde bazı fosil kalıntıların varlığı gözlemlendi.

Ilgın İlçesi'nin güneyinde pek çok fosil lokalitesinin varlığı önceki araştırmalardan bilinmektedir. Bu bölgede öncelikle Aşağıçığıl (K: 38°02'50.01", D: 31°50'01.30") lokalitesine uğrandı. Geç Miyosen olarak tanımlanan bu lokalitede herhangi bir fosil kalıntısına rastlanılamadı. Daha sonra Belekler Köyü civarındaki Belekler lokalitesine (K: 38°02'25.08", D: 31°57'11.02") gidildi. Burada Geç Miyosen döneme ait 3 farklı alanda fosil kalıntısı gözlemlendi.

Konya'nın batısında bulunan Kızılören Köyü'nün güney batısındaki tarlalarda (K: 37°51'25.08", D: 32°06'11.70") zengin bir fosil yatağı tespit edildi. Hemen yüzeyde yüzlerce omurgalı karasal hayvana ait kalıntıların gözlemlendiği bu bölge halen aktif olarak gerçekleştirilmekte olan tarımsal faaliyetler nedeniyle büyük oranda tahribata açık bir



alandadır. Bu alanda yapılan araştırmalarda Bovidae, Equidae, Rhinocerotidae, Giraffidae ve Suidae ailelerine ait çok çeşitli türlerde fosiller bulunmuştur (Resim: 5-6).

#### *HATAY İLİ ARAşTIRMALARI*

Araştırmanın ikinci durağı olan Hatay İlindeki araştırmalarımız il merkezinin kuzeybatısında ve güneyindeki bölgelerde gerçekleştirilmiştir (Resim: 7).

Ekip  yeleri Meydan Köyü'nden başlayarak kuzeye doğru, Samandağ- evlik'ten yine kıyıdaki yolu takip ederek Kale, Işık ve Tülek köyleri üzerinden Arsuz'a kadar devam eden araştırmada kıyıdan içeriye, doğuya doğru uzanan pek çok vadide eski ve yeni nehir yatakları gözlemledi. Vadilerin giriş kısımlarında gerçekleştirilen araştırmalarda herhangi bir mağaraya ya da Paleolitik döneme ait açık alan yerleşimine rastlanılmadı. Her biri onlarca kilometre uzunluktaki vadilerde hammadde kaynakları ve Paleolitik bulgular açısından daha kapsamlı çalışmalar yapılması planlandı. Sonraki rotada Arsuz'dan başlayarak doğudan güneye doğru i  kesimden Gülcihan ve  er ekaya Köyleri  zerinden Hatay'a kadar olan mesafe araştırıldı. Bu alanda da herhangi bir bulguya rastlanmadı (Resim: 8).

Hatay İlindeki araştırmalarımızın il merkezinin güneyinde kalan bölümleri ise Yayladağ-Őenköy arasında gerçekleştirildi. Bu araştırmada Yayladağ'dan başlanarak sırasıyla G nişık, Yalaz, Kışlak, Ayışığı ve Yoncakaya Köyleri boyunca őenk y'e kadar olan geniş alandaki kesitler ve vadiler araştırıldı. Öncellikle yüzey araştırması yapılan ilçelerin tamamında Paleolitik döneme ait hammadde kaynakları ve atölyeler tespit edildi. Atölyeler içerisinde  akmaktaşlarından yapılmış alt Paleolitik ve Orta Paleolitik döneme ait buluntular saptandı (Resim: 9).

2002 yılından beri Hatay İlinde sürdürmekte olduğumuz yüzey araştırmaları sonucunda zengin ve geniş bir alana yayılmış Paleolitik isk nlar görmekteyiz. Bu  alışmalarımızın ışığında bölgenin doğrudan Levant bölgesinin kültürleri etkisinde kaldığını ve güneyden gelen insan akınlarıyla bölgenin Paleolitik k lt rlерinin şekillendiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca, Orta Paleolitik buluntular arasında dairesel ve tek kutuplu Levallois yongalar sık ele geçmiştir. Yüzey araştırmalarında bu endüstriye ait yonga veya dilgilerin bulunmaması Orta Paleolitiğin hangi aşamaları olduğunu söylememizi engellemektedir. Ancak Merdivenli ve   ağızlı II gibi birbirine benzeyen Paleolitik kültürleri dikkate aldığımızda, yaklaşık 85 - 46.000 yılları arasında Levant'ın ikinci safhası diye bilinen ve erken Modern Homo sapienslerin yaşadığı süreci göstermektedir.

Hatay İlindeki araştırmalarımızda bulunan  st Paleolitik endüstriye ait verilerin tamamı mağara yerleşimlerinden ele geçmiştir, Üçağızlı ve Kanal Mağarası verileri ışığında yaklaşık 45.000 yıldan itibaren öncül  st Paleolitik ve Erken Ahmarian endüstrilerinin bölgede yer aldığını söyleyebiliriz.

#### KAYNAKÇA

- GÜLEÇ, E., G. SARAÇ, 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi*, MTA Yayınları.
- GÜLEÇ, E., F.C. HOWELL, T.D. WHITE, 1999, “Dursunlu—A New Lower Pleistocene Faunal and Artifact-bearing Locality in Southern Anatolia”, *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*, Edition Archea: Berlin, 349-364.
- GÜLEÇ, E., F.C. HOWELL, T.D. WHITE, M. KARABIYIKOĞLU, 2002, “Anadolu’da İlk İnsan İzleri: Dursunlu”, A.Ü. D.T.C.F. *Antropoloji Dergisi*, 15:79-90.
- GÜLEÇ, E., T.D. WHITE, S.L. KUHN, İ. ÖZER, M. SAĞIR, H. YILMAZ, F.C. HOWELL, 2009, “The Lower Pleistocene Lithic Assemblage from Dursunlu (Konya), central Anatolia, Turkey”, *Antiquity*, 83:11-22.
- SICKENBERG, O., J.D. BECKER-PLATEN, H. TOBIEN, 1975, “Die Gliederung der Kanozoischen Sedimente der Türkei nach Vertebraten-Faunengruppen”, *Geologisches Jahrbuch*, B15: 1-100.
- KUHN S.L., M.C. STINER, E. GÜLEÇ, 2004, “New Perspectives On The Initial Upper Paleolithic The View From Üçağızlı Cave, Turkey”. *Early Upper Paleolithic Beyond Western Europe*. (Ed. J.P. Brantingham, N.J. Ewing). Usa: University Of California Press.
- KUHN S.L., M.C. STINER, E. GÜLEÇ, İ. ÖZER, H. YILMAZ, İ. BAYKARA, A. AÇIKKOL, P. GOLDBERG, K.M. MOLINA, E. ÜNAY, F. SUATA-ALPASLAN, 2009, “The Early Upper Paleolithic Occupations At Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)”. *Journal Of Human Evolution*. 56:87–113.
- LOUCHART, A., G. MOURER-CHAUVIRK, E. GÜLEÇ, F.C. HOWELL, T.D. WHITE, 1998, “L’avifaune De Dursunlu, Turquie, Pleistocene Inferieur: Climat, Environnement Et Biogeographie”, *Paleontologie*, 327:341-346.
- ÖZER, İ., İ. BAYKARA, 2009, “Anadolu’da Bilinen En Eski Taş Aletler”, *Bilim ve Teknik*, 42(497):65-69.
- STINER, M.C., S.L., KUHN, E. GÜLEÇ, 2013, “Early Upper Paleolithic shell beads at Üçağızlı Cave I (Turkey): Technology and the socioeconomic context of ornament life-histories”, *Journal Of Human Evolution*. 64:380–398.



Resim 1: Konya İli yüzey araştırmasında bulunan lokaliteler



Resim 2: Dursunlu fosil lokalitesi



Resim 3: Önceki yıllarda Dursunlu’da blok halde bulunmuş kuvars alet parçası (solda) ve çakmaktaşıdan yonga kalıntısı (sağda) (Güleç vd. 2002).



Resim 4: Önceki yıllarda Dursunlu’da bulunmuş kuvars yonga ve yonga artıkları (Güleç vd. 2002).



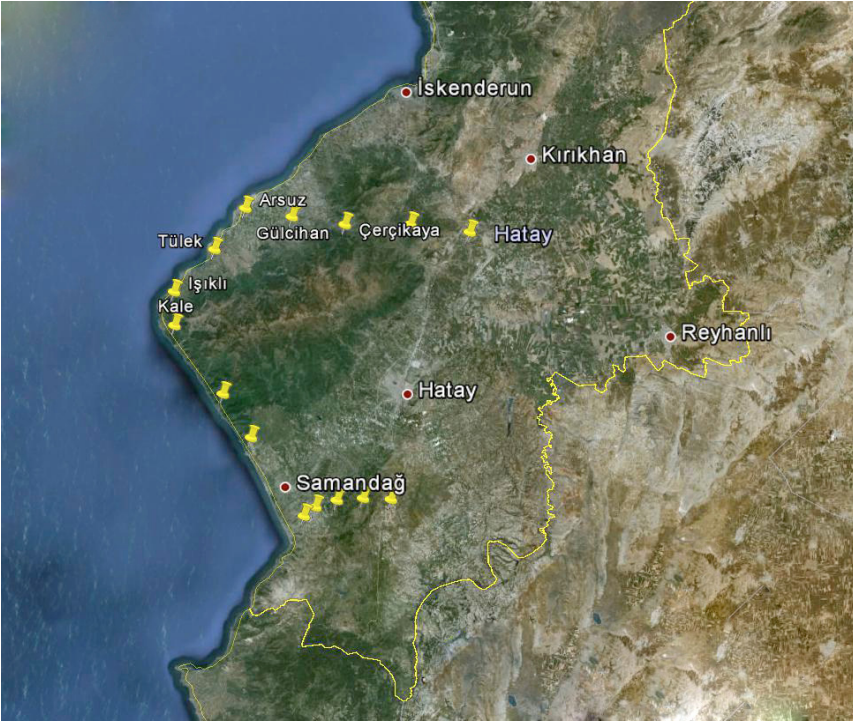


Resim 5: Kızılören fosil lokalitesi Bovidae buluntuları



Resim 6: Kızılören fosil lokalitesi Equidae buluntuları





Resim 7: Hatay İli yüzey araştırmasında araştırılan alanlar



Resim 8: Samandağ-Arsuz arasındaki vadiler



Resim 9: Tek kutuplu Levallois çekirdek.

# KONYA İLİ BEYŞEHİR İLÇESİ FASILLAR ANITI VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2012 YILI ÇALIŞMALARI

Yiğit Hayati ERBİL\*

Batı Toroslar, Akdeniz ile İç Anadolu Bölgeleri arasında önemli bir geçit noktasında yer alan, Beyşehir İli'nin 15 km. kadar güneydoğusunda bulunan Fasıllar Köyü ve Anıtı, anıtın keşfedildiği dönemden bu yana<sup>1</sup> bilim dünyasının ilgisini çekmiş ve pek çok soruyu da beraberinde getirmiştir. Anıtın bulunduğu alandaki oluşumlardan biri olan *trahit* ve bu taştan yapılmış olan anıt, Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir<sup>2</sup>. Anıtın gerçek konumu ve işleviyle ilgili daha fazla bilgiye sahip olmak amacıyla başlatılan yüzey araştırmamızın 2012 yılı hedefi, yakın çevrede yapılacak olan “yoğun” (intensive) bir yüzey araştırması gerçekleştirmek olmuş ve bu hedef doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır<sup>3</sup> (Harita: 1).

Yüzey Araştırmasının ilk gününde antik Mysthia Kenti'nin yer aldığı tepenin güneydoğu eteğinde yer alan Fasıllar Köyü'ndeki Hitit Anıtı'nın fotoğrafları çekilerek (Resim: 1) ölçüleri alınmış ve son durumuna ait belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca anıtın kuzeyinde yer alan antik kente ait nekropol alanındaki kaya mezarları ve anıtların ölçekli olarak fotoğraflanarak koordinatları tespit edilmiştir.

Buna göre yekpare bazalt taşından yapılmış olan Hitit anıtı 37 38' 6'' Kuzey ve 31 56' 16'' Doğu koordinatlarında, kuzeydoğu güneybatı yönünde sırtüstü yatar durumdadır ve Fasıllar Köyü'nün yaklaşık olarak 150 m. batısındaki tepenin kuzey yamacında yer almaktadır. Yüksek kabartma olarak işlenmiş olan anıt 8.30 m. boyundadır. Alınan ölçülere göre anıtın tepe kısmındaki genişliği 1.40 m. taban kısmındaki genişliği 2.90 m. olup, anıtın kalınlığı tepede 0,75 m. tabanda ise 2, 60 m. dir. Anıt üzerinde tespit edilen ve yüzey kısmında pek çok yerde görülen yosunlanmalar ile tepe kısmını oluşturan

\* Yrd. Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 06800 Beytepe Ankara/TÜRKİYE. yerbil@hacettepe.edu.tr.

<sup>1</sup> Sterrett 1888, 164; Ramsay 1907, 134, Fig. 7; Garstang 1910, 175 vd.

<sup>2</sup> Mellaart 1962

<sup>3</sup> Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle gerçekleştirilmekte olan Fasıllar Yüzey Araştırması için gösterdikleri ilgi ve destekten dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Beyşehir Kaymakamlığı ve Kaymakam Muzaffer Başbüyük ile Beyşehir Belediyesi ve Belediye Başkanı İzzet Taşçı'ya, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürü Dr. Mustafa Çıpan ve Konya Müze Müdürü Yusuf Benli'ye ve Beyşehir Öğretmen Evi yönetici ve çalışanlarına teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.. 2012 yılı yüzey araştırmaları Yrd. Doç. Dr. Yiğit Hayati Erbil başkanlığında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencilerinden Gülşah Çoban'ın katılımıyla yürütülmüştür. Konya Müzesi uzman arkeologlarından Ayşenur Arar Bakanlık temsilcisi olarak görev almış, bilgi ve tecrübesiyle araştırmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Fasıllar Köyü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Başkanı Fahrettin Kibar ulaşım ve rehberlik konularında değerli yardımlar sağlamış, gösterdiği misafirperverlik ile tüm çalışanlara destek olmuştur. Araştırmaya katılan herkese özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

alandaki görülen kırık, dış etkenlere karşı anıtın mutlaka muhafaza edilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur .

Anıtın korunmasına yönelik Konya il Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün hazırlamakta olduğu çalışmalar ve konuyla ilgili hassasiyetleri son derece sevindirici ve önemlidir. Anıtın hemen yanında yer alan Türkçe ve İngilizce hazırlanmış olan bilgilendirme panosu da ziyaretçilere anıt hakkında bilgi vermektedir.

Anıtta yüksek kabartma şeklinde işlenmiş iki aslan arasında yer alan “Dağ Tanrısı” ve tanrının üzerine basar vaziyette konik bir şapka giymiş olarak gösterilen “Fırtına Tanrısı” betimlemeleri yer almaktadır. Anıt, yere sabitlenmek üzere “Dağ Tanrısı”nın önünde yer alan megalit bir çıkıntıya sahiptir. Uzun yıllar boyunca tanınan<sup>4</sup> anıtın işlevi de bilim dünyası tarafından anlaşılmaya çalışılmış, sonuçta “bitmemiş bir anıt” olarak değerlendirilmiş ve “bir sebeple taşınmamış olduğu” düşünülerek yaklaşık olarak 27 km. uzağında yer alan Sadıkhacı Kasabesindeki Eflatun Pınar Anıtı ile ilişkilendirilebileceği vurgulanmıştır<sup>5</sup>. Daha önce de bahsedildiği gibi Fasıllar’ın yakın çevresinde yapılacak olan araştırmaların vereceği bilgiler doğrultusunda değerlendirmelerde bulunabilmek üzere anıtın konumu merkez alınarak çalışmalara başlanmıştır.

*Atlı Kaya Mevkii:* Fasıllar Anıtı’nın karşısında, Roma Dönemi’ne ait kaya kabartmaları ve mezarlarının bulunduğu alanın üst kısmında yer alan tepe üzerinde çok sayıda tasvirli veya tasvirsiz kaya mezarı ve sunak olabilecek işlenmiş kayaların yer almakta olduğu daha önceki çalışmalardan da bilinmektedir. Alanda belgeleme çalışmaları yapılarak eserlerin dijital ortama aktarılması sağlanmıştır. Ayrıca ilk defa tespit edildiğini düşündüğümüz bir yazıt dikkat çekicidir (37 35’ 41’’K, 31 51’ 24’’ D) (Resim: 2). Yüzeyde az sayıda Roma ve Bizans Dönemleri’ne işaret eden seramik örnekleri tespit edilmiştir.

*Fasıllar Anıtı’nın Güney Doğusunda Yapılan Araştırmalar:* Anıtın hemen arkasında, tepelik kısımda yapılan çalışmalarda çok az seramik parçası ele geçilmekle beraber, mevcut parçaların Roma Dönemi’ne ait oldukları anlaşılmıştır. Burada daha önceden tespit edildiği bilinen<sup>6</sup> ancak çok detaylı fotoğrafları yer almayan “Çift Süvariler” (Resim: 3) diye bilinen kaya anıtının ölçekli fotoğrafları çekilmiş ve koordinatları tespit edilmiştir (37 37’ 30’’ K, 31 54’ 45’’ D). Kaya kabartması, yazıtlı<sup>7</sup> ve karşılıklı olarak duran iki süvari ve at tasvirinden oluşmaktadır. Anıtın bulunduğu alanda çok sayıda kaçak kazı çukuru mevcuttur. Kaçak kazı çukurları, Kızılkaya Gediği diye bilinen ve anıtın arkasındaki batı kısım boyunca devam eden alanda sayıca artarak devam etmektedir.

*Kazankaklık ve KızıltaşMevkii:* Fasıllar Anıtı’nın batı kısmında yer alan mevkide taş ocağı olarak kullanıldığı anlaşılan alanın (Resim: 4) kuzeye doğru biraz ilerisinde yer alan, Fasıllar Anıtı’na göre kuzeybatı yönüne denk düşen ve yerli halk tarafından Kızıltaş Mevkii olarak adlandırılan alanda ilk defa tespit edildiğini düşündüğümüz bir kaya kabartması tespit edilmiştir (37 34’ 30’’ K, 31 51’ 2’’ D) (Resim: 5). Kayanın sağ ve sol

<sup>4</sup> Sterrett 1888, 164; Ramsay 1907, 134, Fig. 7; Garstang 1910, 175 vd.; Mellaart 1962

<sup>5</sup> Mellaart 1962

<sup>6</sup> Konyalı 1964

<sup>7</sup> Yazıtlar, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Sercan Yandım ve Institut Catholique de Paris’den Prof. Dr. Alice Mouton tarafından değerlendirilecektir.

tarafında iki adet hayvan tasviri (boğa?) yer almaktadır ve ortalarında bir insana ait baş ve üst gövdeden oluşan stilize olarak işlenmiş kabartma dikkat çekmektedir. Kayanın hemen yanında açılmış olan kaçak kazı çukuru burada (Resim: 6) çok yakın bir zamanda kazı yapıldığına işaret eden ipuçları da sunmuştur .

*Büyük Asar Tepe Mevkii:* Fasıllar Anıtı'nın kuzeybatı kısmında yer alan stabilize yol üzerinde tespit edilen işlenmiş taş (37 36' 53'' K, 31 54' 14'' D) ve lahit kapağı (37 36' 57''K, 31 56' 4'' D) alanda dağınık olarak yer almaktadır. Büyük Asar Tepe zirvesine tırmanırken zirveye yakın yerde tespit edilen işlenmiş bir kaya kütleli dikkati çekmiştir. Aslan kabartması olabilecek kaya tahrip olduğundan üzerindeki tasvir zorlukla seçilebilmektedir (37 37' 16'' K, 31 53' 35'' D). Zirveye varıldığında daha önceden alanda yapılan çalışmalarda tespit edilen kale yapısı, kale yapısına ait iri taşlardan oluşan duvar yapısı kalıntıları, gözetleme kulesi, kuyular ve çok sayıda Bizans Dönemi seramiği burada bir Bizans kalesinin varlığına işaret etmektedir (37 34' 51''K, 31 53' 10'' D) (Resim: 7) .

*Kapılıkaya Mevkii:* Fasıllar Anıtı'nın doğusunda yer alan mevkide, iki kaya kütlelerinin oluşturduğu doğal geçit (Resim: 8) ve bu geçide çıkarken görülen kayaya oyulmuş bir niş ve insan tasviri burada yer alan kutsal içerikli bir mekana işaret ediyor olmalıdır. Burada ele geçirilen seramik parçaları Demir Çağı, Roma, Bizans ve Selçuklu Dönemlerine ait parçalardan oluşmaktadır (Resim: 9).

*Kesmeli Mevkii:* Kayabaşı Tarlaları'nın üzerinde, Fasıllar Anıtı'nın doğusunda, köyün kurulduğu alanın üst kısmında yer alan ve Kesmeli Mevkii olarak geçen yerde işlenmiş kaya kütleleri üzerinde yer alan sunak ve niş kalıntıları dikkat çekmektedir (Resim: 10). Aynı yerden ele geçen bir yazıt da (37 37' 20'' K, 31 54' 45'' D) tespit edilerek kayıtlara geçirilmiştir.

*Sfenks Kabartması:* Anıta göre batı kısımda yer alan tepelik ve kayalık olan bölgede andezit taşlarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Kaya oluşumunun giderek arttığı zirveye yaklaştıkça tam bu alanda yer alan işlenmiş bir kaya kütleli yer almaktadır. Çok dikkatli olarak bakıldığında burada çalışmamız için son derece önemli ve ilk defa tespit edilen tamamlanmamış bir sfenksinin yer aldığı görülmüştür (37° 35' 56'' K, 31° 53' 4'' D) <sup>8</sup>(Resim: 11).

Sfenksin baş kısmı çıkıntı şeklinde korunabilmiştir. Yüz üzerinde sağ tarafta göz, kulak, burun ve ağız işlenişini birbirinden ayıran ve kısmen belirten izler seçilebilmektedir. İki yanda yer alan ve yüzü çerçeveleyen saçlardan solda olanı yine kısmen izlenmekte, saç işlenişini aşağıya doğru uzanan dışa kıvrık tek lüle şeklinde görülebilmektedir. Aşağı kısımda bacağın işlenişine işaret eden izler ve yandan bakıldığında kanat olarak hazırlanan taşın kesimi fark edilir şekilde dikkat çekicidir. Anıt, şekillendirildikten sonra geçen süreç içinde ikiye ayrılmış olmalıdır.

*Tepecik ve Çavuş:* Fasıllar Köyü içerisinde Manavgat yoluna uzanan eski yol takip edilerek ilerlendiğinde, Tepecik ve Çavuş arasında yol tarafından kesildiği için yolun iki tarafında kalan bir yerleşim ( 37 36' 38'' K, 31 55' 12'' D) yeri tespit edilmiştir.

<sup>8</sup> Dr. Lee Ullmann ile birlikte tespit edilen anıtın detaylı çalışması yayına hazırlanmaktadır.



Çevredeki köylülerle konuşulduğunda bu yerleşimden ele geçen mozaik parçalarının bulunduğu öğrenilmiş ancak köylüler tarafından söylenen yerde yüzeyde yapılan incelemeler sonucunda mozaik parçalarına rastlanılmamıştır. Bununla birlikte yüzeyde Roma Dönemi seramikleri yaygındır (Resim: 12).

*Bürçekli:* Manavgat yolu üzerinde yer alan ve Bürçekli olarak bilinen Höyük'te incelemelerde bulunulmuştur (37 37' 50'' K, 31 55' 59'' D). Bir yerleşime ait taş duvar sıralarının tespit edildiği alandan çok sayıda seramik parçası ele geçmiştir (Resim: 13). Konik gövdeli basit ağız kenarlı mat kırmızı ve kırmızımsı kahverengi renkte astarlı ve perdeli çanaklar, ip delikli tutamaklı çömlek parçası, içe çekik ağızlı çanak parçası, içe çekik basit ağız kenarlı çömlek ve kulpları Erken Tunç I Dönemi'ne işaret etmektedirler (Çizim: 1). Bununla birlikte ele geçen geç dönem seramik parçaları da burada erken dönemlerden itibaren sürekli bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir.

### *Sonuç*

Fasıllar Anıtı Tarhuntaşşa Ülkesi sınırları içerisinde Hulaya Nehri'nin batı sınırında yer almaktadır. Tarhuntaşşa'nın sınırları hakkındaki bilgilerimizin çoğu III. Hattuşili, IV. Tudhalya ve Ulmi-Teşub/Kurunta'ya ait diplomatik yazışmalardan kaynaklanmakla beraber, 1986 yılında Hattuşa'da Bronz Tablet'in keşfedilmesiyle Hulaya Nehri ve Tarhuntaşşa arasındaki ilişki daha iyi açıklanabilir hale gelmiştir. Hitit Dönemi tarihi coğrafyası açısından son derece önemli bilgiler içeren Bronz Tablet aynı zamanda Fasıllar Anıtı'nın da içinde bulunduğu Tarhuntaşşa Ülkesi'nin sınırlarını da vurgulamış olmaktadır. Böylesine önemli bir mevkide yapılmaya başlanan yüzey araştırması projesi, keşfedildiği çok uzun yıllardan bu yana tartışma konusu olan anıtın işlevi ve çevresinin değerlendirilmesine olanak tanıyacağı gibi geçmişte yapılan çalışmaların da dikkate alınması<sup>9</sup> ve çevredeki yeni yerleşimlerin tespiti ile daha da anlam kazanacaktır. Bu sebeple gelecek yıllarda antik yol güzergâhları da göz önüne alınarak yapılacak olan yerleşimlere ait tespitler ve yerleşim dokularının yapısı, Hitit Dönemi'nde bölgede gerçekleşmiş olan siyasi gelişmeleri daha iyi anlatacak yeni bilgiler de verecektir.

Söz konusu bölge her dönem için önemini korumuş bir alandır. 2012 yılı çalışmalarında daha önceki çalışmalardan bilinen ve bilinmeyen anıtlar ve yazıtlar ele geçmekle beraber yerleşim çevresinde çok sayıda tespit edilen kaçak kazı çukurları da bölgede gerekli koruma çalışmalarının aciliyetini ortaya koymaktadır. İlki geçen sezon gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda ilk defa tespit edilen Hitit sfenksi, Kızıлтаş kabartması, Atlıkaya ve Kesmeli Mevki yazıtları da bu bağlamda acil korunmaya alınması gereken anıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

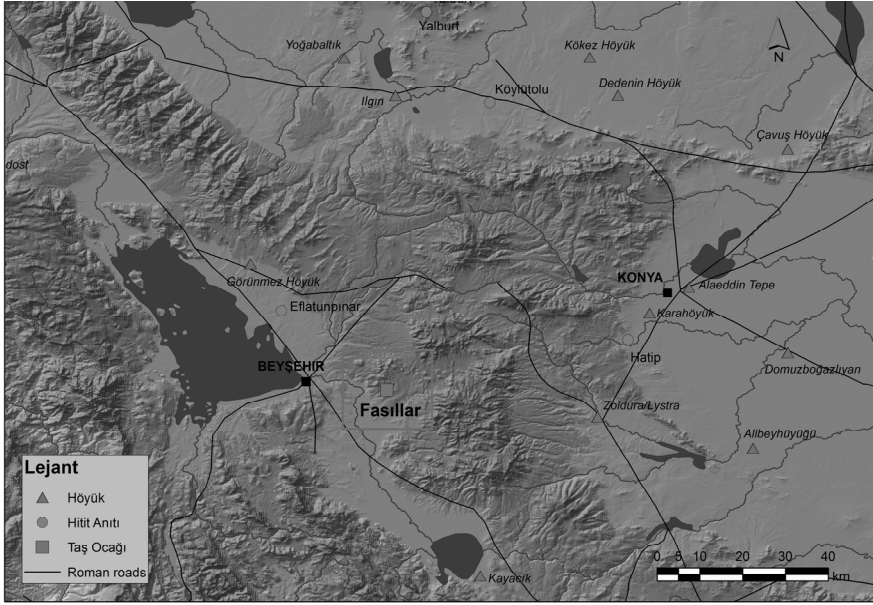
Önümüzdeki sezon çalışma programı kapsamında daha antik yol güzergâhları izlenerek Fasıllar ile Hatıp Kaya Anıtı arasındaki yol üzerinde yapılacak olan araştırmalar, hem anıtın hem de Tarhuntaşşa Bölgesi'nin ve dolayısıyla Hitit tarihi coğrafyası ve siyasi yapısının anlaşılmasına olanak sağlayacağı gibi geç dönem yerleşmelerine ait buluntular da bölgenin coğrafi, siyasi ve dinsel anlamdaki sürekliliğine işaret eden değerli sonuçlar verecektir.

---

<sup>9</sup> Bahar ve Koçak 2004

## KAYNAKÇA

- Bahar, H. ve Koçak, Ö. 2004 *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar*. Konya: Kömen.
- Garstang, J. 1910 *The Land of the Hittites*. London: Constable and Company.
- Konyalı, İ. H. 1964 *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya.
- Mellaart, J. S. 1962 "The Late Bronze Age Monuments of Eflatun Pınar and Fasillar near Beyşehir." *Anatolian Studies* 12: 111-117.
- Ramsay W. M. 1907 *The Cities of St. Paul Their Influence on His Life and Thought. The Cities of Eastern Asia Minor*. London: Hodder and Stoughton.
- Sterrett, J. R. S. 1888 *Papers of The American School of Classical Studies at Athens*, Vol III, 1884-1885, Boston: Damrell and Upham.



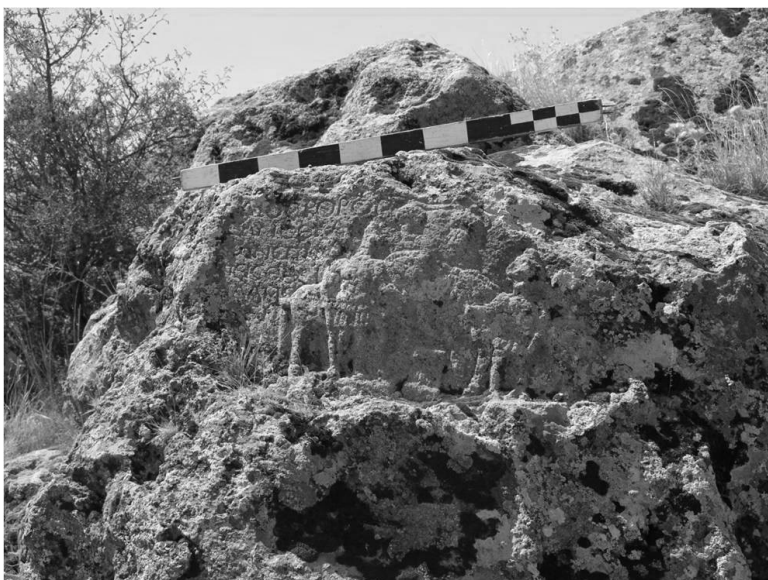
Harita: 1



Resim: 1



Resim: 2



Resim: 3



Resim: 4



Resim: 5





Resim: 6



Resim: 7



Resim: 8



Resim: 9



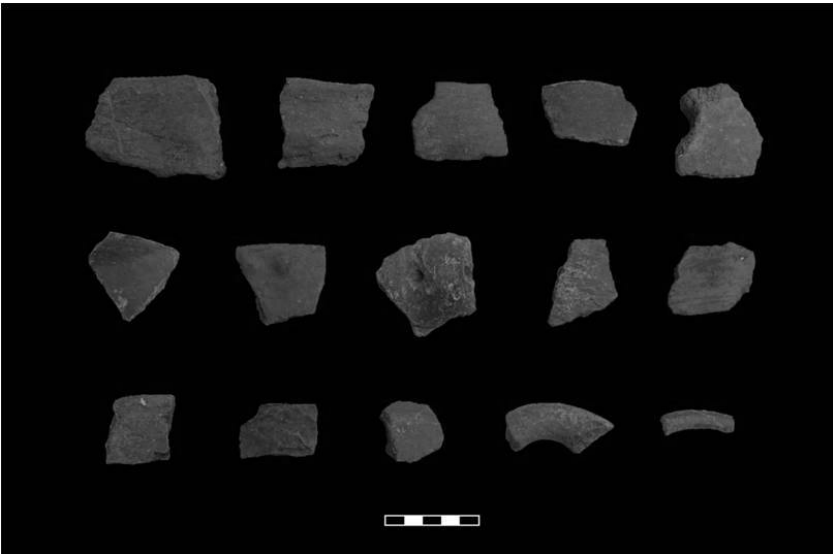
Resim: 10



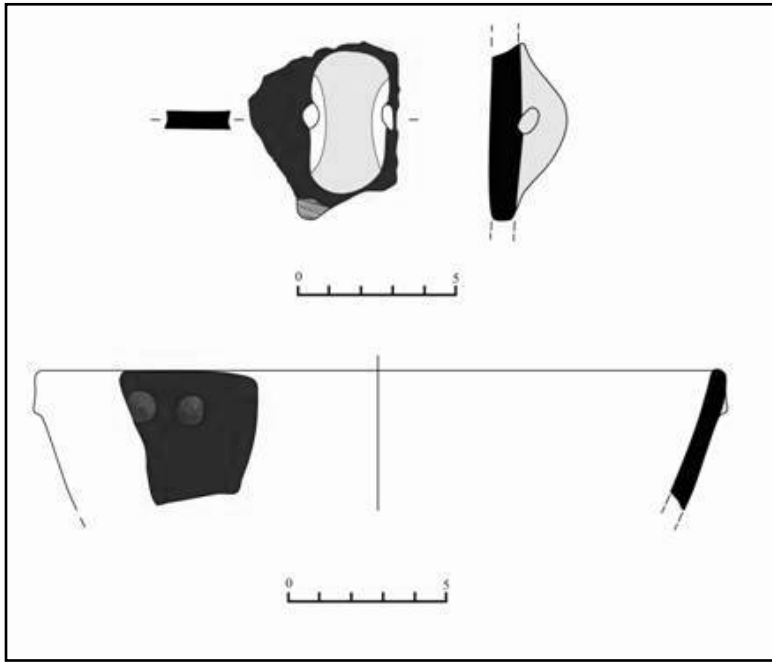
Resim :11



Resim: 12



Resim :13



Çizim: 1



# ORTAÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KONYA İLİ VE GÜNEYBATI İLÇELERİ 2012 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Ali BORAN\***  
**Tolga BOZKURT**  
**Hasan YAŞAR**

## *1. GİRİŞ*

Konya ili ve güneybatı ilçelerini kapsayan yüzey araştırmamızın 2012 yılı saha çalışması, 09-20 Temmuz 2012 tarihleri arasında, kesintisiz 12 günlük süre zarfında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın birinci yılını teşkil eden bu dönemde, Meram ve Selçuklu ilçe merkezleri ile yine mücavir alan sınırları içerisinde yer alan Gökyurt (Kilistra) Köyü'nde saha çalışması yapılmıştır<sup>1</sup>.

Bu çalışmanın amacı, Konya bölgesinde bulunan ve bugüne kadar çeşitli bilimsel yayınlara konu edilen Ortaçağ ve Türk Dönemi kültür varlıklarının dışında, henüz tespit ve tescilleri yapılmamış Geç Roma-Bizans ve Türk Dönemi mimari eserleri ve sitlerinin keşfedilerek, envantere kazandırılması; bölge tarihinin sosyolojik, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla birlikte aydınlatılmasıdır. Bu kapsamda öncelikle Konya il merkezinden başlanılarak, güneybatı ilçelerini de içerisine alan geniş alanda kapsamlı bir yüzey taraması gerçekleştirilecek, mimari eserlerin dışında kitabe ve mezar taşları ile yine arazide dağınık halde rastlanan, işlevini kaybetmiş mimari plastik eserler de ele alınacaktır. Bu sayede, kentin sosyokültürel tarihine ışık tutularak, gelecekte yapılacak disiplinler arası çalışmalara veri sağlanabilecektir.

Yüzölçümü ile Türkiye'nin en geniş alanına sahip Konya, 7000 yıllık geçmişinde önemli Anadolu medeniyetlerine ev sahipliği yapmış, tarihi mirasıyla zengin bir kenttir. Bu çalışma, her ne kadar Konya il merkezi ve güneybatı ilçeleri ile sınırlandırılmış olsa da araştırma alanının geniş bir coğrafyaya yayılan çok sayıda nitelikli anıt ve siti ihtiva etmesinden dolayı, nihai hedeflere ulaşmak için uzun soluklu bir çalışma takvimine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Öte yandan köklü bir araştırma tarihine sahip Konya'nın, merkez

---

\* Prof. Dr. Ali BORAN, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE, [aliboran@hotmail.com](mailto:aliboran@hotmail.com).

Yrd. Doç. Dr. Tolga BOZKURT, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, [tbozkurt@gmail.com](mailto:tbozkurt@gmail.com).

Hasan YAŞAR, Epigraf, Konya Büyükşehir Belediyesi- A.R. İzzet Koyunoğlu Müzesi, Konya/TÜRKİYE. [hyasarkonya@gmail.com](mailto:hyasarkonya@gmail.com).

<sup>1</sup> Yüzey araştırmamızın 2012 yılı çalışmaları, Bakanlık Temsilcisi olarak görevlendirilen Çorum Müze Müdürlüğü uzmanı Mürsel Bardak'ın gözetiminde; Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencilerinden Zeynep Kübra Ketil, Şengül Bayar ve Burhan Öztürk'ün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Özverili çalışmalarından ötürü tüm ekip üyelerimize buradan bir keza daha teşekkür ediyoruz.

Araştırma ekibinin belirli güzergâhlarda ihtiyaç duyduğu araç-ulaşım ve iâşe giderleri Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından karşılanmıştır. 2012 dönemi saha çalışmalarımıza sağladıkları katkıdan dolayı Konya Büyükşehir Belediyesi Başkanlığına teşekkür ederiz.

ilçeleri başta olmak üzere kırsal kesiminde de, daha tescilli bulunmayan ve bilim camiasına tanıtılmamış çok sayıda kültür varlığı mevcuttur.

## 2. ORTAÇAĞ'DAN GÜNÜMÜZE KONYA İLİ VE GÜNEYBATI İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

2012 yılı yüzey araştırmasında, Konya kent merkezinin tarihi çekirdeğini teşkil eden Alâeddin Tepesi'nden başlanılarak, Selçuklu ve Meram merkez ilçelerinde, aşağıda ayrıntılı tanımları yapılan anıt ve sit alanları ile rastlanan yüzey buluntularının bilimsel metotlar dâhilinde belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır.

### 2.1. Alâeddin Tepesi

*Mimarî Plastik Eserler:* Kent merkezinde yer alan Alâeddin Tepesi'nde, ilk inşası Sultan I. Mesud Dönemine (1155) kadar inen Alâeddin Camiî'nin (Konya Ulu Camiî) kuzey kesiminde, park içerisinde ve cami avlusunda dağınık vaziyette Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine ait 38 adet mimarî parça tespit edilmiştir (Resim: 1).

Farklı dönem ve işlevlere sahip bu antik malzemenin, caminin inşası için alana taşınan, ancak daha sonra kullanılmayan atık malzemeler olduğu zannedilmektedir. Öte yandan Caminin bulunduğu höyüğün Türk dönemi öncesinde de dini alan hüviyetine sahip olduğu düşünülürse, burada geç Roma Dönemine kadar geriye götürülebilecek bir tapınağın varlığından söz etmek mümkündür.

*İç Sur Kalıntıları:* Ortaçağ'da Konya'nın iç içe iki sıra surla kuşatılmış bir kale-kent olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar varlığını koruyan Konya surlarından günümüze elle tutulur hiçbir iz kalmamış olmakla birlikte, Alâeddin Camiî odaklı kent merkezinin etrafında ve varlığı muhtemelen Türk Dönemi öncesine dayanan bir "iç sur"un bulunduğu gravürlerden ve kısıtlı arkeolojik izlerden anlaşılmaktadır (Resim: 2). Konya Kalesi iç surundan günümüze yalnızca Alâeddin Tepesi'nin batı eteğinde, iki kısım halinde izlenebilen duvar kalıntıları ulaşabilmiştir.

İç kale sur kalıntılarının GPS koordinatları ve yaklaşık ölçüleri şöyledir:

I. Kuzey bloğu:

[37°52.421 K - 032° 29.467 D, 1037 m.]

Uzunluk: 17.60 m. / Duvar kalınlıkları: 1.10 – 3.70 m.

II. Güney bloğu:

[37°52.402 K - 032° 29.454 D, 1030 m.]

Uzunluk: 35.80 m. / Duvar kalınlıkları: 1.10 – 1.35 m.

*Ferit Paşa Su Deposu:* Osmanlı Dönemi Konya Valilerinden Ferit Paşa Döneminde (1898-1902), kent merkezinde baş gösteren su sorunun çözümüne yönelik, Meram bölgesindeki Çayırbağı kaynağından çelik borularla şehre su getirilmiş ve Alâeddin

Tepesi üzerinde inşa edilen depodan (1902), cazibe sistemiyle mahalle çeşmelerine su verilmiştir.

Yapının doğuya yönelen giriş cephesi barok özelliklere sahip olup, ortasındaki giriş kapısından sonra tonoz örtülü dar bir dehliz, depo bölümüyle irtibatlıdır (Çizim: 1) (Resim: 3). Kapının iki yanında yarım daire kemerli birer çeşme nişi bulunmaktadır. İç kısımda, dehlizin zemininde kanal içerisine alınmış iki ayrı su borusu vardır. Sonradan betonarmeye çevrilen su deposu, günümüzde umumi tuvalet binasına dönüştürülmüştür.

**2.2. Hipoje:** Sırçalı Medrese'nin (1242) hemen kuzeyinde, Erken Bizans Dönemi'ne ait olabileceği savlanan, yol kotundan yaklaşık 5.00 m. aşağıda, toprağa gömülü iki bölümlü bir hipoje bulunmaktadır. 18 basamakla inilen ana nefin güneyinde, daha dar ve kısa tutulmuş bir yan nef vardır (Çizim: 2). Onarımı tamamlanan yapının kent arkeolojisi içinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

**2.3. Büyük Gevele (Kaburga) Dağı:** Kentin batı kesimini taçlandıran, Küçük ve Büyük Gevele dağlarından, Büyük Gevele ya da Kaburga Dağı olarak bilinen yükseltiyi tırmanılarak, zirvede sur sistemi ve bazı mimarî kalıntılar tespit edilmiştir. Bunun hemen karşısında yer alan Küçük Gevele (veya Takkeli) Dağı'ndaki düzenli sur sisteminden farklı olarak Büyük Gevele Dağı'nda doğal kaya ve kuru duvar örgüleriyle teşkil edilmiş bir sur hattının varlığı görülmüştür. Muhtemelen M.S. I. veya II. yüzyıllardan gelen bu savunma yapılarının, Türk Dönemi'nde de var olduğu bir 16. yüzyıl müellifi olan Matrakçı Nasuh'un Konya minyatüründen izlenmektedir. Büyük Gevele Dağı'nın zirvesinde tespit edilen ve görsel belgeleme çalışmaları tamamlanan mevcut mimarî kalıntılar ile bunların GPS koordinatları şöyledir:

**I. No'lu Mekân** (Çizim: 3): Zirvede yer alan ve muhtemelen bir şapel olduğu zannedilen yapıdır. Duvar hattı ve apsis çıkıntısı büyük oranda takip edilebilmektedir. 3.05 m. x 10.00 m. ölçülerindeki yapının duvarları moloz ve kaba yonu taş örgülüdür. [37° 55.313 K – 032° 22.679 D, 1710 m.]

**II. No'lu Mekân:** Kazı yapılmadan işlevinin tanımlanması güç olmakla birlikte, yaklaşık 3.00 m. uzunluğunda moloz ve kaba yonu karışık taş örgülü bir duvar hattı izlenmektedir. [37° 55.315 K – 032° 22.667 D, 1704 m.]

**III. No'lu Mekân (Sarnıç)** (Çizim: 4): İçten içe 3.20 m. x 5.97 m. ölçülerinde bir sarnıçtır. Üst örtüsü tamamen çökmüştür. İç zemininde kaçak kazı yapılarak oldukça derin bir kuyu/çukur açılmıştır. 1.00 m. kalınlığındaki moloz taş örgülü duvarlarda kireç harcı kullanılmıştır. Kuzey tarafta su girişine ait bir künk mevcuttur. [37° 55.309 K – 032° 22.660 D, 1703 m.]

#### **2.4. Musalla Mezarlığı**

**Cennet Çukuru:** Selçuklu ilçesi sınırlarında, Nalçacı Caddesi ile Ankara Caddesi arasında kalan ve günümüzde halen hizmet veren tarihi mezarlık içerisinde "Cennet Çukuru" olarak adlandırılan alanda, günümüze sağlam olarak gelebilen 35 adet mezar taşı ele alınmıştır (Resim: 4). Musalla Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. yüzyıllara ait mezar taşları

üzerinden, kentin demografik yapısı hakkında bazı önemli ipuçları etmek mümkündür. Kitabeye okumaları tamamlanan bu mezar taşları için bir tipoloji oluşturulması hedeflenmekte ve bu yöndeki çalışmalar devam etmektedir.

Musalla Mezarlığı içerisinde ayrıca, Gömeç Hatun (1284), Evhadüddin Kirmani (13.yy.), Şeyh Şüceaddin (1349) ve Şeyh Halili (1589) türbeleri ile birlikte özellikle Namazgâh (1541) ayrıntılı olarak incelenmiştir.

*Namazgâh:* Mihrap-minber bölümü ile bunun 15.00 m. kadar kuzeyindeki müezzin mahfili günümüze ulaşabilen Konya Musalla Namazgâhı'nın kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Selçuklular zamanında Konya'da bayram namazı, yağmur duası veya ordunun sefere uğurlanması törenleri için kullanılan "Sultan Meydanı"nın Eflâki'ye göre Kale'nin Halkabegüş Kapısı yönünde olduğu bilgisi, 1428 tarihli Emirşah Zade Pir Hüseyin Bey Vakfiyesi'nde zikredilen Kalenderhane Zaviyesi'nin yeri hakkındaki kayıtlarla da teyit edilmektedir<sup>2</sup>. Dolayısıyla bugünkü Halkabegüş Mescidi'nin (13.yy.) kuzeybatısına rastlayan alanın Selçuklu döneminden itibaren namazgâh işlevi yürüttüğü söylenebilir. Öte yandan, 1944'te İbrahim Hakkı Konyalı'nın günümüze ulaşamayan "namazgâh kapısı"nın yekpare kemeri üzerinde bulunduğunu söylediği beyaz mermerden iki satırlık inşa kitabesi, Sinan Genim'in 1976 tarihli çalışmasında, kemer bloğu ile birlikte çevre duvarına yerleşik vaziyette fotoğraflanmıştır<sup>3</sup>. Ancak bu kitabe daha sonraki yıllarda kaybolmuş, yalnız kemer bloğu ile altındaki asma dalı süslemeli mimari parça, mihrabın 10.00 m. kadar doğusunda, yenilenen çevre duvarına gömülü olarak yer almaktadır (Resim: 5). Kayıp kitabeye göre Namazgâh, H.948/M.1541 senesinde Hüseyin Paşa tarafından "bayram yeri" olarak yaptırılmıştır.

Yapılan incelemeler sonrasında Konya Musalla Mezarlığı'nın kent içerisinde tarihi süreklilik arz eden önemli bir defin merkezi olduğu anlaşılmış ve bu mezarlığının daha kapsamlı olarak ileriki yıllarda araştırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

*2.5. Silles (Köyü) Mahallesi – Aşağı ve Yukarı Mezarlıklar:* Erken Bizans döneminden itibaren iskân görmüş bu yerleşim alanı günümüzde Selçuklu ilçesine bağlı bir mahalledir. Burada Yukarı ve Aşağı Mezarlık olmak üzere, tarihi nitelikte mezar taşlarına sahip iki ayrı defin alanı incelenmiştir. Her iki mezarlıktan örneklemeye gidilerek, bazı 18. ve 19. yüzyıl mezar taşları belgelenmiştir. Özellikle Aşağı Mezarlığın kendi başına bir çalışma alanı olacak sayıda mezar taşı ihtiva eden ve Silles tarihi için gelecek dönemlerde mutlaka üzerinde durulması gereken bir alan olduğu görülmüştür.

*2.6. Aksinne Mezarlığı:* Meram ilçesi Aksinne Mezarlığı içerisinde mevcut iki adet 19. yüzyıl mezar taşı incelenmiştir. Bunlar Pekmezci Hacı Hasan Ağa Mahtûmu Feyzullah ve eşi Ayşe Hanım'a aittir.

<sup>2</sup> Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri (Menakib al-Arifin)* I, (Çeviren: T. Yazıcı), İstanbul, 1973, 258; Baykara, T., *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya, 1998, 53-54.

<sup>3</sup> Konyalı, İ.H., *Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya, 1964, 570-572; Genim, S., "Mihraplı ve Minberli Namazgâhlara Bir Örnek", *Sanat Tarihi Yıllığı VI 1974-1975*, İstanbul, 1976, 147-155. Günümüze ulaşamayan, bozuk sülüs hatlı kitabenin okunuşu şöyledir:  
*İd için yapıdı Hüseyin Paşa Musallâ pür usûl  
Yazdum oldu deyü bu târihini hayr-ı kabûl  
Sene 948*

2.7. *Hacı Fettah Mezarlığı*: Hacı Fettah Mezarlığı içerisinde yer alan, baldaken tarzındaki Şeyh Muhammed Bahaeddin Nakşibendî Türbesi, mezar taşı kitabesine göre 1284/1867 tarihlidir. Baş ve ayak taşlarından oluşan mezar kitabelerinde; Bahâeddin Nakşibendi'nin şeceresi, doğum tarihi (1247 / 1831) ve ölüm tarihi (1324 / 1906) birlikte verilmiştir. Kitabede “Hicriyyet-i şemsiyye” diye tabir edilen türbe yapısı ise 1284 / 1867 yılında, yani zatın ölümünden önce inşa edilmiştir.

2.8. *Sadreddin Konevi Dergâhı Haziresi*: 13. yüzyıl âlimlerinden Sadreddin Konevi'ye ait türbenin avlusunda bazı mezar taşları ve sandukalara rastlanılmıştır. Avluda Zeyni Tarikatına ait eşkenar dörtgen biçimli bir mezar taşı tespit edilmiştir (Resim: 6). Ayrıca avlunun güneyinde yer alan Turgutoğlu Türbesi'nin bahçesinde, Roma dönemine ait mimari parçalar bulunmaktadır. Turgutoğlu Türbesi günümüzde oldukça bakımsız halde olup, içerisinde çok sayıda kırık mezar taşı ve parçaları bulunmaktadır.

2.9. *Gökyurt (Kilistra) Köyü*: Kent merkezinin 60 km. güneybatısında yer alan ve Anadolu'nun erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait önemli yerleşim birimlerinden birisi olarak addedilen Kilistra Antik Kenti'nde Türk-İslam Dönemi'ne ait tarihi niteliği bulunan iki cami ile üç adet sokak çeşmesi incelenmiştir.

*Gökyurt Köyü Cuma Camii*: İçten içe 13.67 m. x 16.90 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda enine dikdörtgen plânlı cami, mihrap duvarına dik uzanan dört sıra ahşap sütun sırasıyla 5 sahına ayrılmıştır (Çizim: 5/ Resim: 7). Düz ahşap tavanlı cami, dıştan kırma ahşap çatıyla kaplıdır. Kuzeyden güneye doğru alçalan eğimli bir arazi üzerinde inşa edilen yapının cephe duvarları düzgün ve kaba yonu taş örgülüdür. Üzeri alçı sıva ve boyayla kaplı taş mihrap, iki yanda sütun görünümüleriyle kuşatılmış olup, barok özellikler sergiler. Ahşap minberde oyma tekniğinde yapılmış geometrik ve bitkisel süslemeler izlenmektedir. Kuzeydeki ilk sıra sütun sırası hizasına yerleştirilen mahfil, ortada yarım daire plânlı çıkma yapmaktadır. Cami, üzerindeki yazıta göre 1289/1872 yılında inşa edilmiştir.

Gökyurt Cuma Camii, Konya bölgesindeki ahşap direkli cami mimarisinin tipik bir örneği olup, harimdeki özgün halı ve seccadelerin eksikliği dışında iyi korunmuş bir yapıdır.

*Gökyurt Köyü Orta Mahalle (Kavaklı) Camii*: Dıştan dışa 7.50 m. x 7.80 m. ölçülerinde yamuk dörtgen bir plân şeması gösteren yapı, içten düz ahşap tavanla kaplıdır. Kaba yonu taş örgülü beden duvarlarında yer yer ahşap hatıllar kullanılmıştır. Kible cephesinde, mihrabın iki yanında dikdörtgen çerçeveli birer pencere açılmıştır. Ahşap mihrap, delik işi oyma tekniğinde yapılmış bitkisel süslemelere sahip olup, yarım daire plânlı nişi, tek sıra bitkisel bordür kuşatmaktadır. Caminin minberi bulunmamakla birlikte, harimin kuzeyinde mahfile yer verilmiştir.

1953 tarihli Orta Mahalle (Kavaklı) Camii, ahşap süslemeli mihrabı ve yerel yapı tekniğiyle uygun mimarisiyle kayda değerdir.

*Gökyurt Köyü Başpınar Çeşmesi*: Hazneli, tek cephele bağımsız çeşme köy meydanında konumlanmıştır (Çizim: 6). Güneye bakan çeşme cephesine batıdan birleşik 20.40 m. uzunluğunda bir su kemeri ile bunun önüne sonradan eklenmiş betonarme yalak kısmı bulunmaktadır. Bir podyum üzerinde yer alan sivri kemerli çeşmede düzgün kesme



taş işçiliği izlenmektedir. Podyumun duvarlarında yer yer devşirme malzemelere rastlanılır. Çeşmenin kemer gözü içerisine 1270 / 1854 tarihi düşülmüştür.

*Gökyurt Köyü Yukarı Harman (Allı Mahalle) Çeşmesi:* Hazneli tek cepheli sokak çeşmesi, kuzeyinde daha düşük kotta uzanan, kuru duvar örgü tekniğindeki istinat duvarına birleşiktir. Sivri kemerli, tek lüleli çeşmenin sırt kısmında haznesi vardır. Üçgen bir alınlık düzenlemesine sahip çeşmenin üzerine konulan pişmiş toprak küp özgün değildir. Çeşmede ince yonu taş malzemeye birlikte, silmelerde kesme taş işçiliğine rastlanılmaktadır. 1955 tarihli Yukarı Harman Çeşmesi bakımsızlıktan ötürü, oldukça harap vaziyettedir.

*Gökyurt Köyü III No'lu Çeşme:* Gökyurt Köyü Cuma Camii'nin güneybatısında yer almaktadır. Cami müstemilatının güneyindeki istinat duvarına yerleştirilen tek cepheli çeşme, sivri kemerli niş ve tek lüleden oluşmaktadır. İnce yonu taş malzemeye yapılan çeşmenin üzeni hattından içbükey ve düz profilli bir silme geçirilmiştir. Çeşmenin bugünkü yalak ve podyum bölümleri betonarmedir. Kitabesi olmayıp, derleme tarzında yapılmıştır.

*Roma Dönemine Ait Asker Figürlü Taş Blok:* Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde, Başpınar Çeşmesi'nin hemen arkasında, (37° 39'59.68"K - 32° 12'28.12" D koordinatlarında) Roma dönemine ait askeri kıyafetiyle betimlenen figürlü taş blok tespit edilmiştir (Resim: 8). Bu parçanın mimari bir bileşen olduğu düşünülmektedir. Böylelikle Kilistra'da Roma döneminde askeri bir garnizonun bulunduğu bilgisi doğrulanabilir.

*Roma Dönemine Ait Cam Bilezikler:* Köy meydanının 350 m. kadar batısında, Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırları içerisinde bir höyük olduğu anlaşılan tepenin üst kesiminde, yüzeye yarı gömük vaziyette, Roma dönemine ait üç adet cam bilezik bulunmuştur (Koordinat: 37° 40'0.77"K - 32° 12'15.03" D). Söz konusu eserler, toprak zemin üzerinde mevcut durumlarıyla fotoğraflanarak, envanter kayıtları yapılmış ve Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmişlerdir (Resim: 9).

### 3. SONUÇ

Konya ili ve güneybatı ilçelerini kapsayan yüzey araştırmamızda 2012 yılı için belirlenen, başlıca;

- Konya Alâeddin Tepesi höyüğünün yüzey buluntularıyla incelenerek, alanda dağınık halde yer alan mimari plastik eserlerin envanterinin çıkarılması,

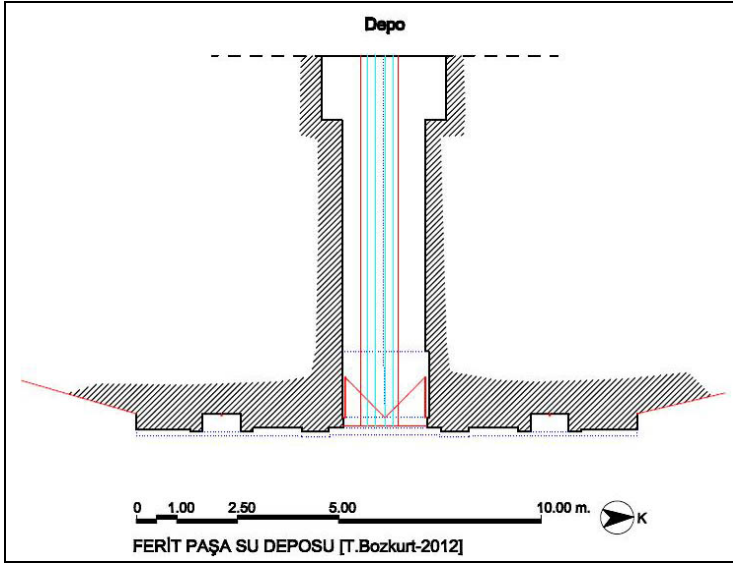
- Konya merkez ilçelerinden, Meram ve Selçuklu bölgesindeki bazı tescilsiz eserlerin belgelenmesi,

- Meram ve Selçuklu ilçelerindeki tarihi mezarlıkların yer tespit ve kronolojik değerlendirmelerinin yapılarak, bu sene için beş mezarlıkta, tarihi ve sanatsal özelliklere sahip mezar taşlarının görsel belgeleme ve transkripsiyon çalışmalarının tamamlanması,

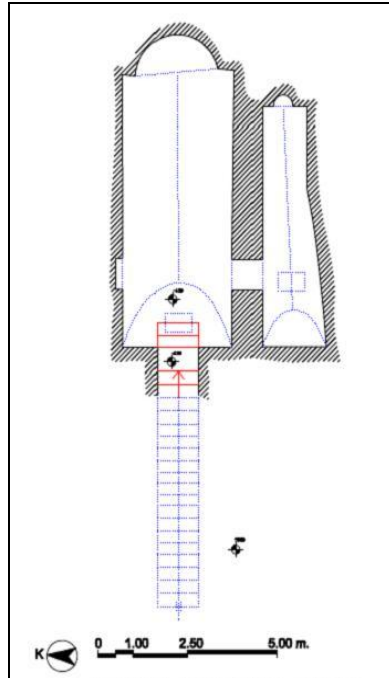
- Meram ilçesine bağlı Gökyurt (Kilistra) Köyü'nde yer alan Türk dönemine ait anıtsal yapıların incelenmesi hedeflerine ulaşılmıştır.

Tarafımızca yürütölen Konya İli ve Güneybatı İlçeleri Yüzey Araştırması'nın 2012 yılı faaliyetleri, çalışmanın birinci yılı olması ve bölgenin kapsadığı geniş alan göz önünde bulundurulduğunda, kanaatimizce başarılı geçmiş ve beklenen sonuçlara ulaşılmıştır.

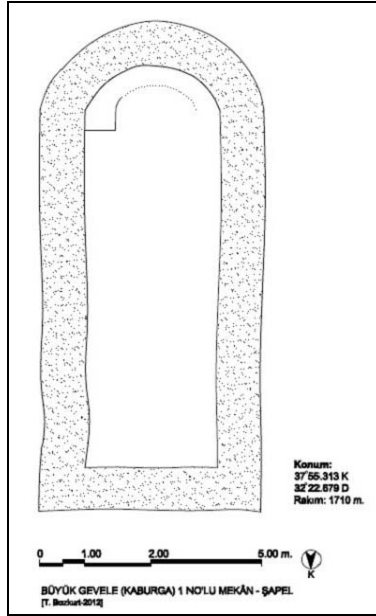
Çalışmanın önümüzdeki dönemde, Karatay ve Meram ilçe merkezleri ile mücavir alan içerisinde kalan köyler ve Altınekin ilçesiyle birlikte genişletilmesiyle, Konya bölgesine dair daha bütöncöl çıkarımlara ulaşabileceğimizi düşünöyoruz.



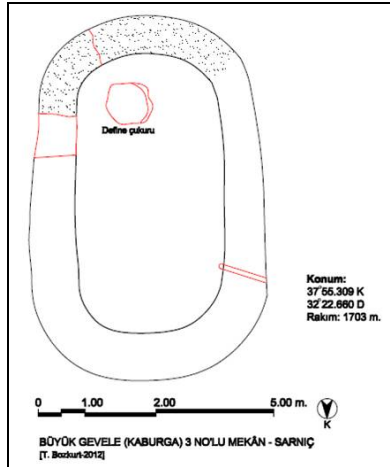
Çizim 1: Ferit Paşa Su Deposu – plân



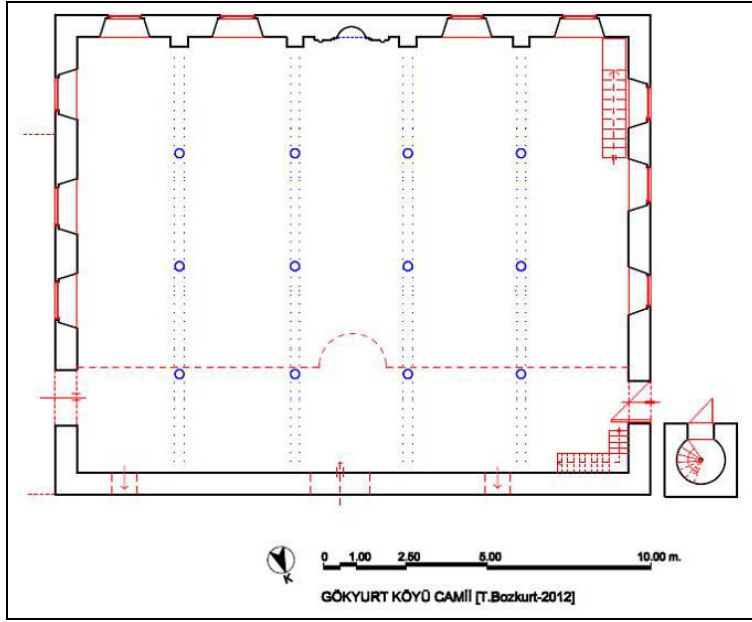
Çizim 2: Sırçalı Medrese'nin kuzeyindeki Hipoje – plân.



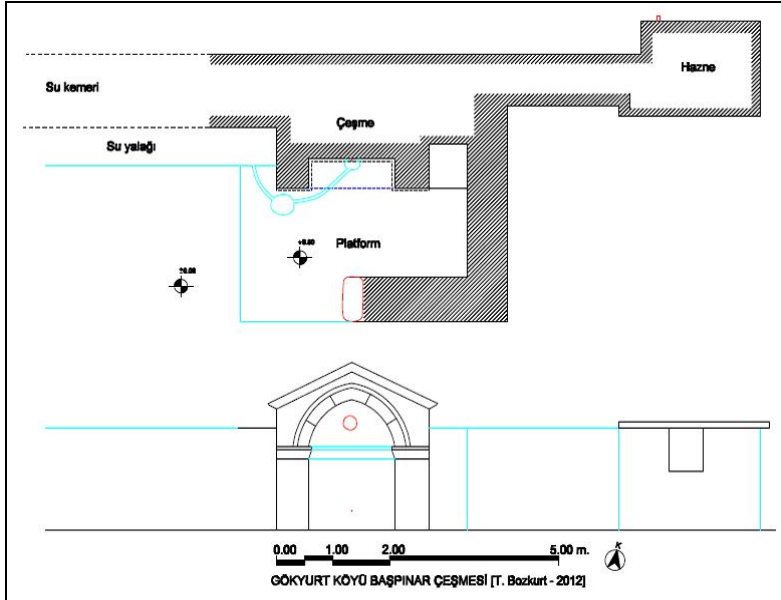
Çizim 3: Büyük Gevele (Kaburga) Dağı  
I No'lu Mekân / Şapel – Plân.



Çizim 4: Büyük Gevele (Kaburga)  
Dağı III No.lu Mekân / Sarnıç – Plân.



Çizim 5: Gökyurt Köyü Cuma Camiî – Plân.



Çizim 6: Gökyurt Köyü Başpınar Çeşmesi – Plân ve Çeşme Cephesi.





Resim 1: Konya Alâeddin Camii Avlusu,  
yassı-güdük sütun.



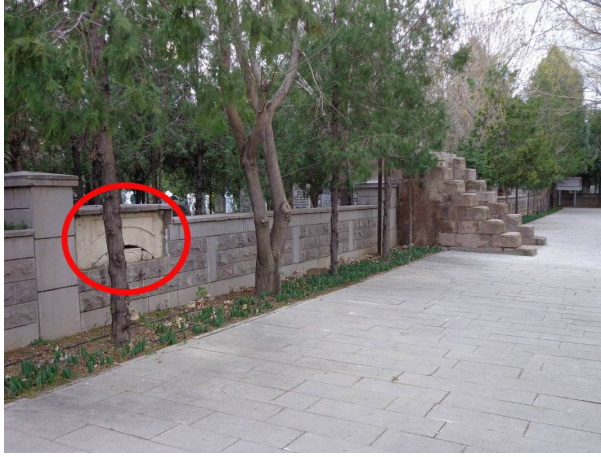
Resim 2: Konya Alâeddin Tepesi'nin batı eteğinde rastlanan iç sur  
kalıntıları.



Resim 3: Konya Alâeddin Tepesi, Ferit Paşa su deposu.



Resim 4: Musalla Mezarlığı, Cennet Çukuru.



Resim 5: Musalla Mezarlığı Namazgâhı, kayıp kitabenin önceki yeri.



Resim 6: Sadreddin Konevi Dergâhı Haziresi-Zeynî Tarikatına ait mezar taşı.





Resim 7: Gökyurt Köyü Cuma Camii, harim.



Resim 8: Gökyurt Köyü (Kilistra) Başpınar Çeşmesi arkasında rastlanan, Roma dönemine ait asker figürlü taş blok.



Resim 9: Gökyurt Köyü (Kilistra) Höyüğünde, yüzeyde rastlanan Roma Dönemine ait cam bilezikler.

# **DİYARBAKIR İLİ VE İLÇELERİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT MİMARİ VE SANAT ESERLERİNİN İNCELENMESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2012 “ERGANİ – ÇINAR İLÇELERİ”**

**İrfan YILDIZ\***  
**Zekai ERDAL**  
**Dursun YILDIZ**  
**Erkan KOÇ**

TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 08.08.2012 tarih ve 175404 sayılı onayıyla “Diyarbakır İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimarî ve Sanat Eserlerinin Tespiti” kapsamında Bakanlık Temsilcisi Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü uzmanı Erkan Koç’un gözetiminde, başkanlığında ekip elemanları Prof. Dr. Abdurrahman Acar, Yrd. Doç. Dr. Hatip Yıldız, Yrd. Doç. Dr. Nurtekin Özen, Uzm. Zekai Erdal, Lisans Öğrencisi Dursun Yıldız’ın katılımıyla Diyarbakır’ın Ergani ve Çınar ilçelerinde 31.08.2012 ile 16.09.2012 tarihleri arasında çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışma kapsamında Ergani, ilçesinde yürütülen yüzey araştırmasında bir kaç köye güvenlik nedeniyle gidilememiş bu köyler bir sonraki yılın programına alınmıştır. Çınar ilçesinde ise zamanın kısıtlı olmasından dolayı kısmen bir çalışma yapılmış geri kalan köyler bir sonraki yıla bırakılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda toplam 34 kültür varlığı çalışılmıştır. Bu eserlerin 21’i Ergani ilçesinde, 13’ü Çınar ilçesinde tespit edilmiştir. Bu eserler: 1 cami, 2 türbe, 2 kale, 4 çeşme, 1 han, 6 köprü, 3 ev, 1 hükümet konağı, 6 sarnıç, 7 kaya mezar ve 1 değirmendir.

Tesit edilen eser çokluğunda ve bu bildirinin sayfa sınırlamasından dolayı bildiri kapsamında Çınar ilçesinde tespit edilen kültür varlıklarının tamamının hakkında bilgi verilecektir. Ergani ilçesinde tespit edilen kültür varlıklarının ise bir kısmı hakkında bilgi verilecektir. Ergani ilçesinde tespit edilen kültür varlıklarının tümü başka bir çalışma kapsamında ayrıca ele alınacaktır.

Araştırma Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü katkılarıyla yürütülmüştür. Kendilerine teşekkür ederim<sup>1</sup>.

## ***B- ERGANİ İLÇESİ***

### ***1. Tilhum Kalesi***

\* Doç.Dr. İrfan YILDIZ, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE.

Uzm. Zekai ERDAL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi Van/ TÜRKİYE.  
Dursun YILDIZ, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Lisans Öğrencisi Batman/ TÜRKİYE.  
Erkan KOÇ, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Uzmanı Van/ TÜRKİYE.

<sup>1</sup>Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde katkıları olan Dicle Üniversitesi Rektörlüğüne, Çınar Kaymakamı Serdar Köse’ye, Araştırma ekibi; Prof. Dr. Abdurrahman Acar’a, Yrd. Doç. Dr. Hatip Yıldız’a, Yrd. Doç. Dr. Nurtekin Özen’e, Uzm. Zekai Erdal’a, Dursun Yıldız’a, teşekkür ederim.



Bereketli Köyü'ne bağlı Yüksel (Tilhum) Mezrasının tam ortasındaki koni şeklindeki yığma tepe üzerindedir. Gerek etrafında gerekse üzerinde evler inşa edilmiştir. Kalenin surları temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Yer yer bu temel izleri görülmektedir. Sadece batısında güneybatı-kuzeydoğu yönünde 3.12 m. uzunluğunda ve yaklaşık 2.18 m. kalınlığında 1.66 m. yüksekliğinde moloz taş malzemeden horasan harcı ile yapılmış bir sur kalıntısı mevcuttur. Bu surun batısında yaklaşık 5.00 m. uzunluğunda moloz taş örgü görülmektedir. Tepenin üzerinde süslemeli bir taş parçasına rastlanılmıştır.

## 2. Ulu Camii

Cami Ergani ilçe merkezinde yer almaktadır. Kuzey-güney yönünde eğimli bir arazi üzerine taş malzemeyle inşa edilmiştir (Resim: 1). Caminin birisi kuzeyde diğeri kuzeybatıda olmak üzere 2 adet giriş kapısı bulunmaktadır. Caminin doğusuna ihtiyaca binaen kuzey güney yönünde uzanan bir mekân daha eklenmiştir.

Caminin batı cephesinde 3 adet kitabe yer almaktadır. Giriş kapısının üstündeki inşa kitabesi iken diğerleri Makam Dağı'ndan getirilerek buraya yerleştirilmiştir.

Yapı, mihraba dikey uzanan 2 sahınlı bir plana sahiptir (Çizim: 1). Kuzey duvarında ortada giriş kapısı, kapının üstünde ve her iki yanında düz lentolu 3 pencere yer almaktadır. Batı duvarında ise altta düz lentolu beş adet pencere, üstte yine düz lentolu bir pencere, güneyinde ise iki adet kitabe yer almaktadır.

Kitabelerden ilki silindirik iki sütunceye oturan bir kaş kemer içinde yer almaktadır. Kitabe devşirme olup mermer malzeme üzerine Arapça olarak cel-i sülüs hatla yazılmıştır. Yarım olan kitabe hükümdar sıfatı yada adını içermektedir. Yanlardan dilimli kemerli bir kartuşla sınırlandırılmıştır. İki kartuş arasında gelen yerde ise palmet ve rumilerden oluşan bir süsleme görülmektedir. Hemen bunun altında bir saat motifi görülmektedir. Rakamlar Arapça olup akrep ve yelkovan saat 07.00 işaret etmektedir. Diğer kitabe ise bu kitabenin hemen güneyindedir. Celî sülüs hatla Arapça olarak yazılmış olup 3 satırdan oluşmaktadır. Kitabenin içeriği bir hadis-i şeriftir.

Güney cephe ise diğerlerine nazaran daha itinalıdır. Alt sırada yuvarlak kemerli 7 adet, üstte ise 1 tane beyzi pencere yer almaktadır. İki kat yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Pencerelerin etrafında rüstik tarzda, kemerleri kuşatanların uç kısmı sivri diğerleri dörtgen düzgün kesme taş uygulaması açıkça görülmektedir. Üstteki yuvarlak pencere de iki sütunceye oturan bir kaval silme ile kuşatılmıştır. Mihraba denk gelen yerde ise iki renkli taş uygulamalı birer plasterin ortasında silindirik planlı iki sütunceye oturan bir kaş kemerin içinde iki renkli taştan 16 kollu bir yıldız ile hilâl motifi dikkati çekmektedir. Yıldızın ortasında bir gülbezek vardır. Kaş kemerin kilit taşında ise cepheden taşınıtlı bir yelpaze bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğusunda kare kaideli silindirik gövdeli tek şerefeli bir minare bulunmaktadır.

Kuzey cepheden açılan bir kapıdan iç mekâna girilir. İç mekân mihraba dikey uzanan dört silindirik destekle 2 sahına ayrılmaktadır. Üzeri ahşap kirişli düz damla örtülüdür. Kible duvarında ortada mihrap ile bunun her iki yanındaki ikişerden dört yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Batı duvarı düz lentolu beş pencere ile hareketlendirilmiştir. Doğu duvarında ise doğusundaki ek mekânla bağlantılı düz lentolu iki kapı açıklığı vardır. Bu mekânında güney duvarında yuvarlak kemerli iki pencere, güneyinde ise bir kapı açıklığı görülmektedir.

Güney duvarının tam ortasındaki mihrap nişi yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli olup sade kavsaralıdır. Niş ve kavsara iri bir kaval silme ile sınırlandırılmıştır. Kavsara

yüzeyinde iki renkli taştan 16 kollu bir yıldız motifi bulunmaktadır. Niş her iki yandan birer kaval silme ile kuşatılmıştır. Bu silmeler başlıklı olup ortadan boğumludur. Bu silmelerinde her iki yanında püskül şeklinde birer kaval silme daha vardır. Ancak bunlar yere kadar devam etmemektedir.

### 3. Koteka Köyü Türbesi

Türbe köyün tam karşısındaki ziyaret denilen mevkide yer almaktadır. Günümüzde yoğun bir ziyarete uğramaktadır. Bu sebeple türbe etrafında ziyarete gelenlerin muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli mekânlar yapılmıştır.

Türbe moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Üzeri beşik tonozu andırır biçimde bir örtüyle kapatılmıştır. İç mekânda iki adet kabir yer almaktadır. Güneyinde, mutfak, mescit ve dinlenme odası bulunmaktadır. Güney cephesindeki yarım daire formunda kalın iki ahşap desteğin sınırlandığı düz lentolu kapı açıklığından iç mekân girilmektedir. İç mekân, doğu duvarındaki bir, güney duvarındaki iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Kuzey duvarında küçük bir niş yer almaktadır. İç mekân oldukça sadedir.

### 4. Enüş Peygamber Türbesi

Otluca Köyü'nün batısındaki mezarlığın içinde yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Resim: 2). Bir tanesi güney cephede diğeri de iç mekânda muhafaza edilen iki tane kitabeye sahiptir. Kitabeler cel-i sülüs hatla Arapça olarak yazılmıştır. Dış cephedeki kitabe yıprandığından okunamamaktadır. İçerdeki kitabede ise Enüş Peygamberin şeceresi hakkında bilgiler mevcuttur. Türbe içten ve dıştan altıgen planlıdır. Ancak planlamada kuzey beden duvarı diğerlerinden daha uzun tutulduğu için beş cepheli bir görünüş arz etmektedir. Cepheler sade olup güney cephedeki kitabe ile kuzeydoğu cephedeki pencere tek hareketliliği sağlamaktadır. Kuzeyinde ziyarete gelenlerin ibadet etmesi için sonradan eklenmiş bir mekân bulunmaktadır.

Kuzey cephedeki yuvarlak kemerli kapı açıklığından iç mekâna girilmektedir. Türbenin zemininde 2.00 m. x 0.90 m. ölçülerinde Enüş Peygamber'in kabri yer almaktadır. Kabrin ayak şahidesi mevcut olup üzerinde sadece geometrik süsleme vardır. İç mekân kuzeydoğudaki mazgal formu bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Güney duvarında ise 5'gen biçimli mukarnas kavsaralı mihrap nişi vardır. Diğer duvarları sade tutulmuştur.

### 5. Han-ı Gevran

Han Köyü'nde ana yol üzerindedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır. Hanın güneydoğu kısmı sağlam olup kuzeybatısındaki yıkılan duvar sonradan örülerek kapatılmıştır. Bu bölüm günümüzde depo olarak kullanılmaktadır (Resim: 3).

Üzerinde herhangi bir yazıt bulunmayan han Rahmi Hüseyin Ünal tarafından XIII. yüzyılın sonu – XIV. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir<sup>2</sup>.

Han dıştan 33.90 m. x 15.00 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kapalı hanlar grubuna girmektedir. Üç sahınlıdır (Çizim: 2).

<sup>2</sup> Rahmi Hüseyin ÜNAL, *Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975, 116.

Güneydoğu cephenin ortasındaki açıklıktan iç mekâna girilmektedir. Bu açıklığın özgününde kemerli olduğu anlaşılmaktadır. Giriş bölümü 4.40 m. x 3.40 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olup, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan beşik tonoz örtüye sahiptir.

Giriş koridorunun her iki yanında 3.85 m. x 3.40 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü birer mekân yer almaktadır. Bu mekânlar koridora 2.50 m. genişliğindeki basık kemerli açıklıkla bağlanmaktadır. Her iki mekânın güneydoğu duvarında 1.00 m. genişliğinde günümüzde örülerek kapatılmış düz lentolu birer pencere yer almaktadır. Mekânlardan doğudakinin kuzey duvarında kaş kemerli bir niş vardır.

Giriş koridorundan, ortadaki geniş yanlardaki dar üç sahınlı kısma geçilmektedir. Sahınlar kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan beşik tonozlarla örtülü olup aynı yönde uzanan kare payelere oturan sivri kemerlerle birbirinden ayrılmaktadır. Tonozlar payelere denk gelecek şekilde alttan sivri altı kemerlerle desteklenmiştir. Bu mekân 11.85 m. uzunluğunda ve 12.75 m. genişliğindedir.

#### *6. Gülbaran Çeşmesi*

İlçe merkezinin 1 km. doğusunda, Koteka Köyü yolu üzerinde ve Gülbaran Mevkii'nde yer almaktadır. Bağımsız çeşmeler grubundan olup üzerinde yer alan kitabeye göre 1212 H. / 1798 M. yılından yaptırılmıştır.

Kitabe 0.30 m. x 0.22 m. ölçülerindedir. 3 satırlık Arapça kitabe celi sülüs hatla yazılmış olup aşırı yıprandığından okunamamaktadır.

Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Önünden geçen yola eyvan biçiminde açılmakta olup sonradan büyük çaplı bir tamir görmüştür. Betonarme düz dam örtülüdür. Kuzey duvarında iki adet dikdörtgen formlu taşlık nişi vardır. Taştan oyma iki lülesi vardır. Lüleler yerden 0.55 m. yüksekliktedir (Çizim: 3). Çeşme akar durumdadır.

#### *7. Dağarası Köyü Çeşmesi*

Dağarası Köyü'nün kuzeyinde bulunmaktadır. Eser faaldir. Doğu-batı yönünde uzanmaktadır. 4.00 m. x 2.15 m. ölçülerindedir. Batıya eyvan biçiminde açılmaktadır. Çeşmenin üzerinde Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe yıprandığından okunamamaktadır. Bağımsız meydan çeşmeleri grubundadır. Dikdörtgen formlu iki taşlık nişi vardır. Önünde oyma taştan yapılan iki gözlü yalak yer almaktadır. Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir.

#### *8. Beyaz Çeşme*

Dağarası Köyü'nün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusundaki bahçeler içinde yer almaktadır. Suyu akmamaktadır. Bağımsız çeşmeler grubundadır. Doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Batıdan eyvan biçiminde bakmaktadır. Sivri kemerlidir. Kaş kemerli bir taşlık nişi vardır. Üstünde tahrip edilmiş Arapça bir kitabe yer almaktadır. Kitabe okunamamaktadır. Alta oyma taştan bir yalağı vardır. Düzgün kesme taş ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir.

#### *9. Büyük Sarnıç*

Ergani'nin yaklaşık 3 km. kuzeybatısındaki 1400 m. yüksekliğindeki Makam Dağı'nın kuzeyinde uçurumun kenarında yer almaktadır. Moloz taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Sarnıcın Roma döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kuzeydoğu-

güneybatı yönünde eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiş olup yine aynı yönde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir.

Yapının kuzeydoğusunda yaklaşık 3.00 m. genişliğindeki platformdan sarnıcın giriş kapısına ulaşılmaktadır. Kapıdan “L” formundaki 6 basamaklı bir merdivenle sarnıcın içine inilmektedir. Sarnıç, dört nefli olup, nefler üç sıra halindeki ikişer payeye oturan sivri kemerlerle birbirinden ayrılmaktadır. Nefler kuzeydoğu-güneybatı yönden uzanan beşik tonozlu örtüye sahiptir. Sarnıcın kuzeydoğusu hariç diğer yönlerden yaklaşık 1.00 m. genişliğinde bir tonoz üzengi seviyesine kadar yükselen payanda mahiyetinde bir duvar yükselmektedir. Sarnıcın kuzeydoğu duvarı hariç diğer üç duvarında tonoz üzengi seviyesinde farklı miktarlarda su kanalları görülmektedir. Sarnıcın kuzeyi sonradan kapatılarak içerdeki suyu tulumba ile çekecek şekilde düzenlenmiştir.

#### *10. Küçük Sarnıç*

Makam Dağına çıkan yolun hemen solunda yer almaktadır. Tamamen ana kayanın oyulması ile elde edilmiştir. Ortada kayanın yontulmasıyla yapılan dairevi planlı bir paye bulunmaktadır. Sarnıcın düzgün bir şekli yoktur. Doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Girişi batıdardır. Giriş bölümünde kırma taş örgülü bir duvar görülmektedir.

#### *11. Kalemdan I. Köprüsü*

Aynı isimle anılan köyde yer almaktadır. Köprü Değirmen Deresi üzerindedir. Mevcut Ergani-Maden karayolu güzergâhının hemen yakınındadır. Köprü eski Ergani-Maden yolu üzerindedir.

Üç gözlü olup yolu düz olan köprüler grubundadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Yapının inşasında moloz taş ve düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Gözler sivri kemerlidir. Menba yönünde dört adet selyaran olup ortadakiler üçgen biçimindedir.

#### *12. Kalemdan II. Köprü*

I. Köprü'nün yaklaşık 500 m. kuzeyindedir. XX. Yüzyılda inşa edildiğı tahmin edilmektedir. Kara Dere üzerindedir. Düzgün ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Tek gözlü, yolu düz olan köprüler grubundadır. Göz yuvarlak kemerlidir. Kemer kilit taşı cepheden taşıntılı olup kemerin üzerine oturduğu üzengi taşları profilli bir şekilde cepheden taşıntı yapmaktadır. Kemerde kullanılan düzgün kesme taş rustik tarzda ele alınmıştır.

#### *13. Maden Yolu Köprüsü*

Ergani Çimento fabrikasının kuzeyinde eski Ergani-Maden karayolu güzergâhında ve Papaz Evi'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır. Doğu-batı yönünde uzanan köprü, yolu düz köprüler grubundadır. Tek gözlüdür. Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Üzerinde kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığını gösteren bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Köprü açıklığı sivri kemer formundadır.

#### *14. Ergani Hükümet Konağı*

Belediye binasının hemen yanındadır. İki katlıdır. Restore edilmektedir. Moloz ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Resim: 4). Doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Güney cephesi iki renkli taşla hareketlendirilmiş olup zemin katın giriş revakı ve ikinci katın balkon çıkmasına sahiptir. Zemin katın doğu ve batı cepheleri düz lentolu, ikinci katın aynı

cephesi ise yuvarlak kemerli altışar adet pencerelerle hareketlendirilmiştir. Kuzey cephenin ortasında da bir çıkma mevcut olup giriş kapısı dışında sağır bir cephe düzenlemesine gidilmiştir. Kuzeydoğuda, doğu cephesinde iki küçük penceresi olan bir mekân daha vardır. Katlar yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır bu silme sadece kuzey cephede yoktur.

Güney cephe ise, ortadaki çıkmanın her iki yanında kaş kemerli bir niş ve kaş kemerli bir pencere olacak şekilde düzenlenmiştir. Nişlerden dış köşedekiler diğerlerinden daha büyüktür. Çıkmanın her iki yanında 4 niş ve 3 pencere vardır (Çizim: 4). Zemin katın giriş kapısı yuvarlak kemerli olup kemer kilit taşında karşılıklı iki hilal ve ortada bir yıldız, aşağıda ise bir çiçek motifi vardır. Kapı üç yönden sade bir silme ile ters “U” biçiminde kuşatılmıştır.

#### *15. Altıncı Cevdet Yıldırım Evi*

Ergani Merkezde Çiftpınar Caddesinde, Ergani Devlet Hastanesinin karşısında, 23 numarada yer almaktadır. Ev sakinlerinin izin vermemesi nedeniyle evin içine girilememiştir. İki katlı olup kesme ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Evin önünde (güneyinde) avlu, arkasında (kuzeyinde) bir bahçe yer almaktadır. İkinci kat pencereleri yuvarlak kemerlidir. 2. katın kuzey cephesi diğerlerine nazaran daha itinalı olup ortada günümüzde mevcut olmayan balkonu taşıyan konsollar ve ahşap kirişler görülmektedir. Yapı, kuzey-güney yönünde eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir.

#### *16. Zeki Yıldırım Evi*

Ergani Merkezde Çiftpınar Caddesinde, Ergani Devlet Hastanesi karşısında, 24 numarada yer almaktadır. Metruk haldedir. İkinci kat bilinmeyen bir nedenle yanmış olup üst örtüsü yıkık haldedir. Ev iki katlı olup düzgün kesme taş ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. İkinci kat pencereleri düz lentolu olup daha büyük tutulmuştur. Önünde (güney tarafta) bir avlu, yan tarafında (batı tarafta) ise bir bahçe yer almaktadır. II. katın doğu-batı ve güney cephelerinde birer balkon yer almaktadır. Eve ihtiyaca binaen sonradan eklemeler yapılmıştır. Kuzey-güney yönünde eğimli bir arazi üzerindedir.

#### *17. Hacı Güner Evi*

Ergani merkez Cami-i Kebir Caddesi, No: 8’de yer almaktadır. Kuzey-güney yönünde eğimli bir arazi üzerindedir. Moloz ve düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Tek katlıdır. Pencereleri düz lentoludur.

#### *18. YUKARI KARPUZLU KÖYÜ KAYA OYMA MEKÂNLAR*

Köy kayalık bir arazi üzerine kurulmuştur. Kaya oyma mekânlar köyün güneydoğusundadır. 4 adet olup hepsi bir arada bulunmaktadır. Tamamen ana kayanın oyulmasıyla elde edilmişlerdir.

#### *18.1- I. Kaya Mezarı*

Kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. 2.80 m. x 2.40 m. ölçülerinde bir orta mekâna sahiptir. Doğu-batı ve kuzeyde yerden 0.65 m. yükseklikte ve yaklaşık 2.00 m. x 0.70 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli klineler vardır. Güneybatıda 0.16 m. derinliğinde bir niş vardır. Güneydeki giriş açıklığı 0.75 m. olup batısında 0.72 m. x 0.32 m. ölçülerinde bir niş vardır. Girişin önünde yaklaşık 2.20 m. uzunluğunda bir koridor yer almaktadır.

### 18.2- II. Kaya Mezarı

Kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. 2.90 m. x 2.90 m. ölçülerinde bir orta mekâna sahiptir. Mekânın yüksekliği 1.82 m. dir. Kuzey-doğu ve batıda yuvarlak kemerli yaklaşık 1.90 m. x 0.70 m. ölçülerinde klineler yer almaktadır. Girişi güneyde olup 1.35 m. genişliğindedir. Girişin batısında 0.74 m. x 0.34 m. ölçülerinde bir niş vardır. Kaya mezarı 2.78 m. x 1.20 m. ölçülerinde bir giriş koridoruna sahiptir.

### 18.3- III. Kaya Mezarı

Eser, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. 2.55 m. x 2.47 m. ölçülerinde bir orta mekâna sahiptir. Kuzey ve batıda yaklaşık 1.75 m. x 0.95 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli birer kline vardır. Doğuda ise yerden 0.60 m. yüksekliğinde 2.04 m. x 0.75 m. ölçülerinde bir ölü yatağı vardır. Güneybatıda 0.20 m. derinliğinde bir niş vardır. Güneyde 1.15 m. genişliğinde kapı açıklığı mevcuttur. Giriş açıklığına 5 basamakla inilmektedir. Güneyden yaklaşık 0.80 m. kuzeyden 2.90 m. derinlikte bir koridor mevcuttur.

### 18.4- IV. Kaya Mezarı

Kaya mezarı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. 2.75 m. x 2.75 m. ölçülerinde bir orta mekâna sahiptir. Kuzeyinde yerden yaklaşık 0.60 yükseklikte iki adet küçük dörtgen çukur vardır. Batısında ise yerden 0.58 m. yüksekliğinde 1.79 m. x 0.76 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli kline vardır. Doğuda ise yuvarlak kemerli nişin kuzeyinde 1.22 m. x 0.78 m. ölçülerinde bir çukur bulunmaktadır.

Giriş güneyde olup önünde bir basamak vardır. Giriş açıklığı 0.92 m. ölçülerinde olup önünde yaklaşık 2.16 m. x 1.06 m. ölçülerinde bir koridor mevcuttur. Kaya mezar odasının içine 3 basamakla inilmektedir.

## B- ÇINAR İLÇESİ

### 1. Ballıbaba Köyü Çeşmesi

Köyün hemen yakınında yer almaktadır. Kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan çeşmenin sadece kemerli kısım ayakta kalmıştır. Köylüler yapının önünde iri blok taşlardan yapılmış bir havuzun olduğunu belirtmektedirler. Havuzun kalıntıları günümüzde mevcuttur.

Çeşme, iri, düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Doğu batı yönünde dikdörtgen planlı olan yapı güney tarafta toprak kotundadır. Çeşme yuvarlak kemerli bağımsız meydan çeşmeleri grubundadır. Eser yaklaşık olarak 3.00 m. uzunluğunda ve 1.18 m. genişliğindedir. Kemer açıklığı 2.05 m. olup kemer derinliği 0.90 m.'dir (Resim: 5).

### 2. Sepiran I Köprüsü

Bugünkü Diyarbakır – Viranşehir yolunun kuzeyindedir. Diyarbakır – Viranşehir Eski Kervan Yolu'nun üzerindedir. Doğu batı yönünde uzanmaktadır. Köprü harap durumdadır. İki gözlüdür. 38.40 m. uzunluğundadır. Köprü “S” şekli çizmektedir. Doğudaki kemer yıkılmış olup açıklığı 4.73 m. x 3.90 m. ölçülerindedir. Batıdaki kemer kısmen sağlam olup açıklığı 3.75 m. x 3.00 m. ölçülerinde olup sivri kemerlidir. Köprünün zaman içinde zarar görmesi nedeniyle iki kemer açıklığı ile doğu ve batı tempan duvarlarına sonradan yeni eklemeler yapılmıştır (Çizim: 5).



### 3. Se Piran II Köprüsü

Bugünkü Diyarbakır – Viranşehir yolunun hemen yanında yer almaktadır. Diyarbakır – Viranşehir Eski Kervan Yolu’nun üzerindedir. Tek gözlü, sivri kemerli, yolu eğimli olan köprülerdendir. Oldukça haraplıdır. Kemerı yıkılmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yaklaşık 20.00 uzunluğundadır. Kemer açıklığı 5.10 m. genişliği de 4. 00 m.’dir (Çizim: 6).

### 4. Dilaver Köprüsü

Dilaver Köprüsü, Diyarbakır’ın güneybatısında, eski Diyarbakır-Viranşehir Kervan yolunda Kuru Dere (Dilaver) Çayı üzerindedir. Köprü, Diyarbakır il merkezine yaklaşık olarak 31 km, Çınar İlçesine ise 17 km. mesafededir. Bu günkü Diyarbakır - Viranşehir Karayolu’nun üzerinde bulunan eser Şeyh Çoban Köyü sınırında, Karababa ile Şeyh Çoban Köyleri arasındadır. Köprü, çok gözlü, sivri kemerli, yolu düz olan köprüler grubuna girmektedir. Eser kayalık bir zemine oturtulmuştur. Dört gözlü olan köprünün gözlerinde sivri kemer kullanılmıştır. Kesme bazalt taştan inşa edilen eserin tempan duvarlarında daha sonraki dönemlerde kırma taş malzeme kullanılmıştır (Çizim: 7).

### 5. Dilaver Değirmeni

Dilaver köprüsünün batısında yer almaktadır. Değirmen derenin güney yamacındadır. Güneyinden de stabilize bir yol geçmektedir. Değirmenin su kulesi kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. 10. 90 m. uzunluğunda 3.00 m. genişliğindedir. Su kanalının büyük bir kısmı harap olmuş olup 0.65 m. genişliğe sahiptir. Suyun döküldüğü kuyu ise 1.46 m. çapındadır. İçerisi kısmen dolmuştur.

Kulenin hemen önünde doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı değirmen odası yer almaktadır. Değirmen odasının beden duvarları kısmen, üst örtü ise tamamen yıkılmıştır.

### 6. Mir Hıdır Kalesi

Kale, Çınar İlçesi, Hızırbey (Mir Hıdır) Köyü’nde, köye hâkim bir tepede bulunmaktadır. Kalenin sur duvarlarının taşları köylüler tarafından alınıp yeni evlerin inşasında kullanıldığında yapıdan geriye sur kalıntısı kalmamıştır. Yüksek bir kayalık üzerine yapılan kalenin temel izleri günümüzde mevcuttur. Kalenin içinde kayaya oyma birçok sarnıç bulunmaktadır (Resim: 6).

### 7. Serendal Köyü Kaya Mezarı

Serendal Köyünde birçok kaya mezarı bulunmaktadır. Biz bunlardan sadece bir kaçını çalıştık. Kaya mezarı köyü girişinde kayalık arazinin güney yamacındadır. Ana kayanın oyulmasıyla elde dilmıştır. Doğu batı yönünde uzanmaktadır. Batıdaki 1.10 m. ölçüsündeki kapı açıklığında iç mekâna girilmektedir. İç mekân ardı ardına düzenlenmiş iki mekândan oluşmaktadır. Batıdaki ilk mekân kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Düzgün olmayan bir plana sahiptir. Kuzey ve güneyinde birer kline vardır.

Doğudaki ikinci mekân ise 2.43 x 2.33 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. İç mekânın kuzey, güney ve doğusunda yuvarlak kemerli birer kline yer almaktadır. (Çizim: 8).

#### 8. Filizören Köyü Mahmudiye Mevkii Kaya Mezarı

Köyün yakınındaki Mahmudiye olarak tanımlanan kayalık bir tepenin zirvesinde yer almaktadır. Kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Güneydeki 0.90 m. genişliğindeki kapı açıklığından iç mekâna girilmektedir. İç mekân 2.10 m. x 2.10 m. ölçülerinde olup kare planlıdır. İç mekânın doğu, batı ve kuzeyinde yuvarlak kemerli birer ölü yatağı yer almaktadır.

#### 9. Filizören Köyü Kaya Mezarı

Köyü girişindeki kayalık alanda yer almaktadır. Bu alanda bol miktarda kayalık zemine oyulmuş sarnıçlar göze çarpmaktadır. Kaya mezarı kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Güneybatıdaki 6 basamaklı ve 0.90 m. genişliğindeki bir koridorla giriş açıklığına inilmektedir. Açıklık 1.00 genişliğinde olup hemen önünde iç mekâna ulaşmayı sağlayan 0.45 m. x 0.35 m. ölçülerinde bir basamak yer almaktadır. İç mekân 2.50 m. x 2.24 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzeydoğu 2 adet, batı ve güneydoğuda da birer tane olmak üzere toplamda 4 adet ölü yatağı vardır. Güneybatıda ise bir niş bulunmaktadır (Resim: 7).

#### 10. Filizören Köyü Mahmudiye Mevkii I.-II. Sarnıçlar

Kayalık alanın eteğinde daire formunda ve ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiş iki adet sarnıç yer almaktadır. Bu sarnıçlardan kuzeydekinin ağız çapı 0.90 m.dir. İçerisi taşlarda doldurulmuş olup mevcut derinliği 3.50 m.dir. Güneydeki sarnıcın üst kısmı tamamen yıkılmış olup içerisinde yabani incir ağacı bulunmaktadır. İçerisi taşlarla doldurulmuş olup mevcut derinliği 3.00 m.dir. Mevcut açıklık yaklaşık olarak elips şeklinde olup 7.30 m. çapındadır.

#### 11. Filizören Köyü Mahmudiye Mevkii III. Sarnıç (Havuz?)

Diğer iki sarnıcın hemen üst kısmındadır. Dikdörtgen şeklinde olup ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiştir. Düzgün olmayan dörtgen bir şekle sahip olup 5.00 m. x 3.95 m. ölçülerindedir. Derinliği 0.65 m. dir. Kuzey taraftan 0.35 m uzunluğunda ve 0.32 m. genişliğindeki bir kanalla diğer sarnıca/havuzla bağlanmaktadır. Bu sarnıç/havuz silindirik planlı olup 1.10 m. çapındadır. Derinliği 0.92. m.dir.

#### 12. Filizören Köyü Mahmudiye Mevkii IV. Sarnıç

Mahmudiye mevkiinin tepesindeki kaya mezarının hemen yakınındadır. Tamamen ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiştir. 0.80 m. genişliğinde ağız çapına sahiptir. Derinliği ise 3.00 m. dir. Sarnıç armudi bir forma sahiptir.

#### Değerlendirme

Ergani Hükümet Konağı, gerek planlama, gerekse cephe düzenlemesi açısından simetrik bir kurguya sahiptir. Osmanlı coğrafyasının özellikle karasal iklimin kendini hissettirdiği yerlerde çok sıklıkla kullanılan iç sofalı bir plana sahip olması önemlidir. Özellikle Diyarbakır merkezdeki sivil mimarlık örnekleri incelendiğinden tamamen onlardan farklı ve Orta Anadolu'ya has bir plana sahip olması dikkat çekicidir. Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen Neoklasik üsluptaki binalar ile Türk sanatının klasik çağlardaki örneklerine de birer atıf niteliğindedir. Ergani merkezdeki eski evlerde benzer plan özelliklerine sahiptir.

Yüzey araştırmasında tespit edilen çeşmeler genel form ve planlama itibariyle gerek Diyarbakır gerekse Anadolu'nun her yerinde sıklıkla görülen çeşmelere benzerlik göstermektedir. Dikdörtgen bir niş içinde birkaç adet niş ve üzerindeki kemerli açıklık her yerde karşılaşılan bir cephe düzenlemesidir. Çınar Ballı Baba Köyü Çeşmesi gerek kemer formu ve gerek inşa tarzıyla diğer çeşmelerden farklı bir özellik arz etmektedir. Çeşme daha çok Roma çeşmelerinin özelliklerini göstermektedir.

Tilhum Kalesi, bir höyük üzerine inşa edilmiş olmasıyla dikkati çekmektedir. Günümüzde sadece surlardan birkaç parçası ayakta kalmıştır. Eteğinde köyün olması ve tam tepesinde evlerin inşa edilmesi nedeniyle oldukça tahrip edilmiştir. Konya Alâaddin Tepesi üzerindeki Konya Kalesi, Antep Kalesi ve Halep Kalesi aynen Tilhum Kalesi'nde olduğu gibi bir höyük üzerinde yükselmektedir. Mir Hıdır Kalesi ise doğal bir kayalığın üstüne savunmanın zayıf olan yerlerine surların inşa edilmesiyle elde edilmiş bir kaledir. Benzer uygulamaları, Eğil Kalesi, Cebabir Kalesi, Kefrun Kalesi, Van Kalesi,<sup>3</sup> Piran Kalesi, Kozluk Kalesi, Kozluk Rabat Kalesi, Kozluk Şeyhbaç Kalesi'nde<sup>4</sup> görmek mümkündür.

Ergani merkezdeki Ulu Cami, fazlasıyla tamire uğramış olmasına karşın cephelelerindeki pencereler ve kapı açıklıklarının Rustik tarzda vurgulanması Sultan II. Abdülhamit Dönemi yapılarında görülen oldukça yaygın bir uygulamadır. Süslemeleri açısından da XIX. yy özelliklerini yansıtmaktadır.

Han Köyü'ndeki Han-ı Gevran, önemli bir güzergâh üzerinde olması nedeniyle büyük ölçülülerde inşa edilmiştir. Hanın yıkılan kısımları mülkiyeti elinde olan kişiler tarafından kısmen onarılarak yapı korunmaya çalışılmıştır.

Enuş Peygamber Türbesi 6'gen plan şemasına sahiptir. Giriş cephesi olan kuzey cephesindeki kenarın uzun tutulması özelliği ile bölgedeki diğer 6'gen planlı türbelerden farklıdır. Koteka Köyü Türbesi dikdörtgen planlıdır. Diyarbakır ve çevresinde dikdörtgen planlı birçok türbe bulunmaktadır.

Ergani makam dağında bulunan iki sarnıçtan biri Küçük Sarnıçtır. Bu sarnıç kayanın yontulmasıyla yapılmıştır. Bölgede benzer sarnıç yapıları bulunmaktadır. İkinci sarnıç olan Büyük Sarnıç klasik Roma sarnıçlarının özelliklerini yansıtmaktadır. Dört bölümlü olarak yapılan sarnıç planı bakımından Zerzevan Kalesi Sarnıcı, Dara Büyük Sarnıçla benzeşmektedir.

Çalışma kapsamında tespit edilen köprüler çok gözlü ve tek gözlü olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Kalemndan I, Dilaver, Se Piran I köprüleri çok gözlü köprülerdir. Kalemndan II, Se Piran II ve Maden Yolu köprüleri tek gözlü köprülerdir. Kalemndan I, Kalemndan II, Maden Yolu ve Dilaver köprüleri sivri kemerli, yolu düz olan köprülerdir. Se Piran I ve Se Piran II köprüleri ise sivri kemerli yolu eğimli olan köprülerdir.

Kaya mezarları ana kayanın yontulmasıyla yapılan eserlerdir. Geç Roma, Erkan Bizans dönemi özelliğini gösteren bu mezar odalarının içinde klineler bulunmaktadır. Yörede çok sayıda benzer kaya mezarı bulunmaktadır.

<sup>3</sup> İrfan YILDIZ, *Eğil'in Kültürel Mirası*, Diyarbakır, 2012, 120.

<sup>4</sup> Ali BORAN – Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU vd., *Batman Kültür Varlıkları Envanteri Kozluk*, Ankara, 2008, 59.

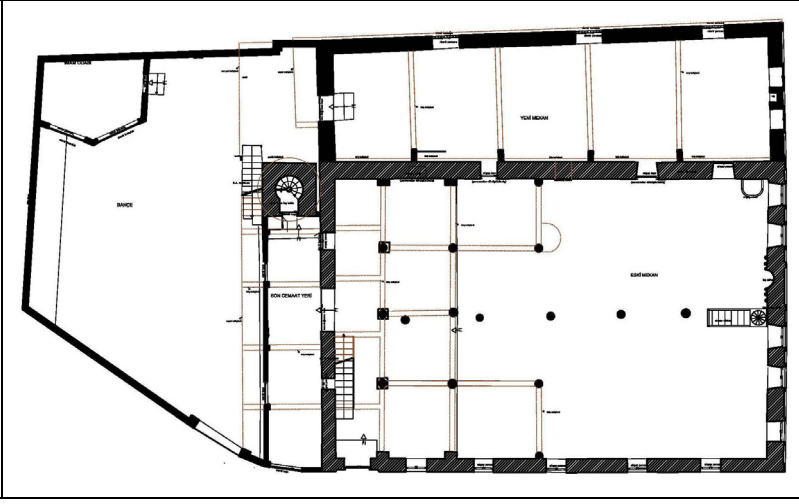
## KAYNAKÇA

BORAN Ali – TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamit Vd., *Batman Kültür Varlıkları Envanteri Kozluk*, Ankara, 2008.

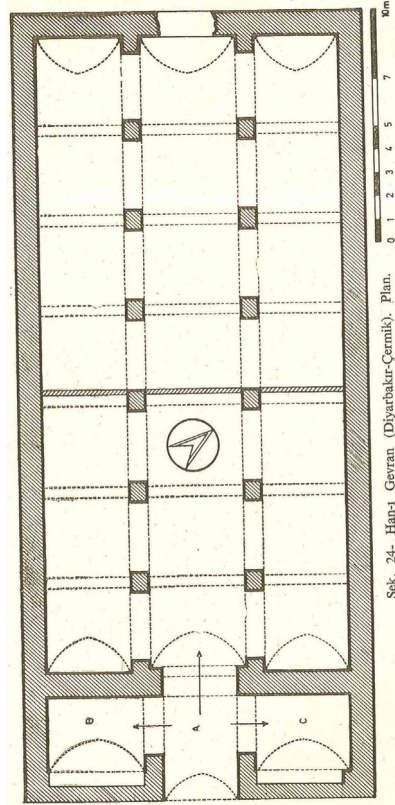
ÜNAL, Rahmi Hüseyin, *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk – İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975.

YILDIZ, İrfan, “Diyarbakır’ın Dicle İlçesi’nde Yeni Tespit Edilen Kültür Varlıkları”, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi-Eskişehir, 19-22 Ekim 2011*, Cilt:2, Eskişehir, 2012, s.881-889.

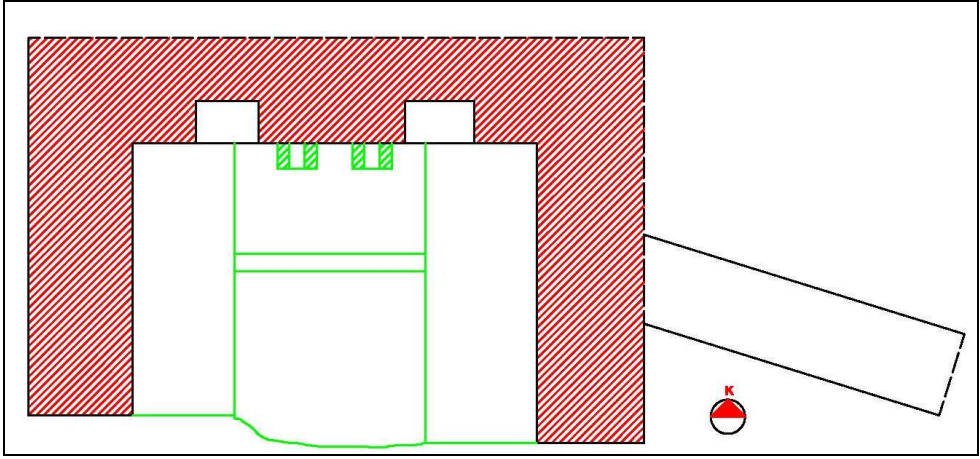
\_\_\_\_\_, *Eğil'in Kültürel Mirası*, Diyarbakır, 2012.



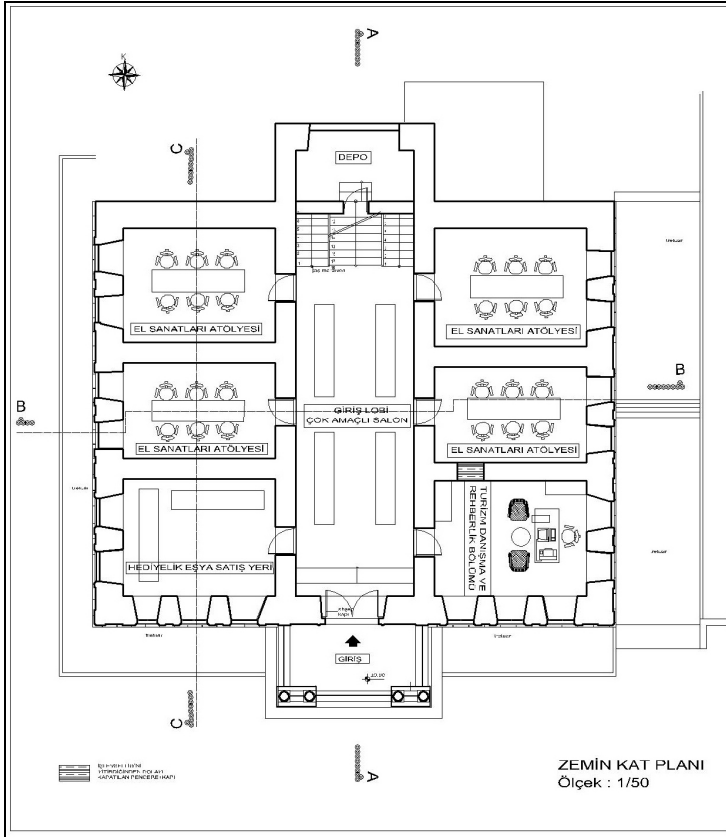
Çizim 1: Ergani Ulu Camii planı (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden)



Çizim 2: Ergani, Han Köyü,  
Han-ı Gevran planı (R.H. Ünal'dan)

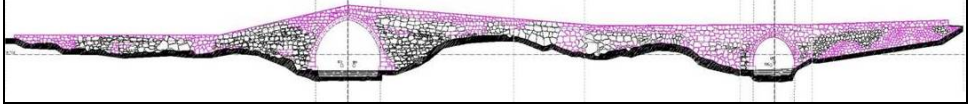


Çizim 3: Ergani, Gülbarab Çeşmesi planı

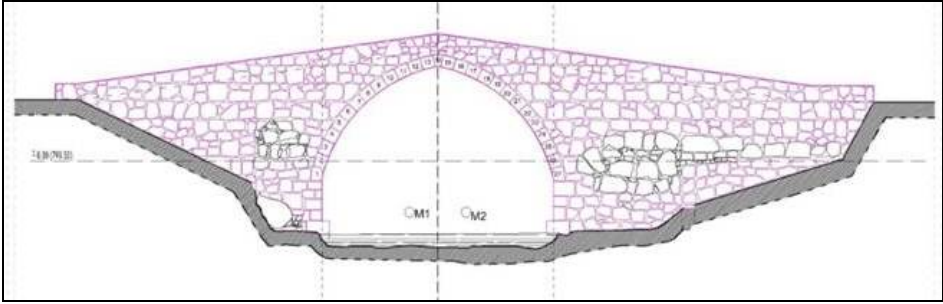


Çizim 4: Ergani Hükümet Konağı zemin kat planı  
(Ergani Kaymakamlığı Arşivi'nden)

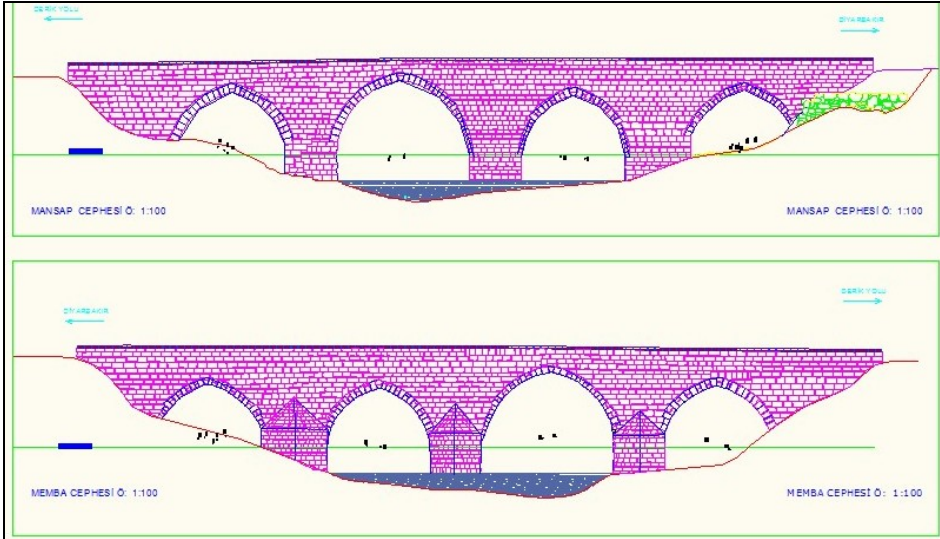




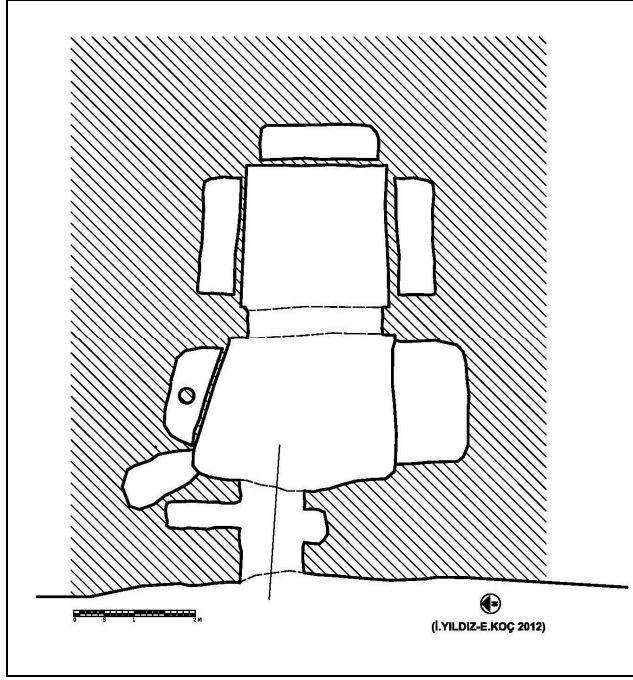
Çizim 5: Çınar Sepiran I Köprüsü restitüsyon görünüşü (Ş. Güler'den).



Çizim 6: Çınar Sepiran II Köprüsü restitüsyon görünüşü (Ş. Güler'den).



Çizim 7: Çınar Dilaver Köprüsü restitüsyon görünüşü (A. Nozoğlu'dan).



Çizim 8: Çınar Serendal Köyü Kaya Mezarı'nın planı.



Resim 1: Ergani Ulu Camiî'nin genel görünüşü



Resim 2: Ergani Enuş Peygamber Türbesi'nin genel görünüşü



Resim 3: Ergani Han Köyü, Han-ı Gevran'ın genel görünüşü.





Resim 4: Ergani Hükümet Konağı'nın genel görünüşü.



Resim 5: Çınar Ballı Baba Köyü Çeşmesi'nin genel görünüşü.





Resim 6: Çınar Mir Hıdır Kalesi'nin genel görünüşü.



Resim 7: Çınar Filizören Köyü Kaya Mezarı'nın iç mekânı.

# ANZAK (ARIBURNU) SAVAŞ ALANI ÜZERİNE TÜRKİYE, AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA’NIN ORTAK TARİHSEL VE ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ 2012 YILI ÇALIŞMALARI

Mithat ATABAY\*

## *Giriş*

2009 yılı Ekim ayında Türk ve yabancı bilim adamları Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde bir araya gelerek “*Anzak (Arıburnu) Savaş Alanı Üzerine Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın Ortak Tarihsel ve Arkeolojik Araştırması Projesi*” yapılması konusunda görüş birliğine varmışlardı. Bu çerçevede Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 23.07.2010 tarih ve B.16.0.KVM.0.12.01.00.161.0.2-158141 sayılı izin yazısı ile çalışmanın Lozan Antlaşması’nın 129. Maddesinde belirlenen ekli 3 nolu haritada belirlenen sahada yapılmasına karar verilmişti. Yasal prosedürlerin gerçekleştirilmesinden sonra 2010 yılındaki çalışmalar 15-30 Ekim tarihleri arasında yapılmıştı. 2011 yılı çalışmaları 12-28 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmişti.

2012 yılı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından verilen izin çerçevesinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY başkanlığında Türkiye’den 8, Avustralya’dan 9 ve Yeni Zelanda’dan 1 kişinin bulunduğu ekip, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisinin nezaretinde ve Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park Müdürlüğü kurum temsilcisinin de katılımıyla 05-29 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

## *1.Araştırma Bölgesinde Yapılan Savaşlar*

### *A.25 Nisan 1915 Çıkarmasından ve 6 Ağustos 1915’e Kadarki Savaşlar*

İtilaf Devletleri, Arıburnu bölgesine ilk olarak 1. Avustralya Tümeni’ni sonra da Yeni Zelanda Tümeni’ni çıkarmayı planlamışlardı. 4000 askerden oluşan 1. Avustralya Tümeni’nin 3. Piyade Tugayı, Kabatepe’nin hemen kuzeyinden başlayarak yaklaşık 1800 metrelik genişlikte bir sahaya çıkacaktı. Üç grup halinde karaya çıkma işlemi tamamlandıktan sonra birliklerin ilk hedefi, Top Sırtı ve Conkbayırı hattını ele geçirmekti. Ayrıca bu birlikler kuzeyde Kocaçimen’e, doğuda Kemalyeri’ne, güneyde ise Kabatepe’ye doğru hareket edeceklerdi. Bu harekât tamamlandıktan sonra Dağ Topçu Tugayı, 1. ve 2. Piyade Tugayları asıl kuvvetler olarak karaya çıkarılacak ve bu işlem saat 09.00’a kadar tamamlanacaktı. Daha sonra harekât Maltepe ile Maydos’a doğru hızla genişleyecekti.

Üç savaş gemisi ve yedi muhriple saat 03.00’da Arıburnu bölgesine hareket eden Avustralya 3. Piyade Tugayı, saat 03.30’da kıyıya yaklaştı. Çıkarmayı planlayanlar

\* Mithat ATABAY, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, matabay@comu.edu.tr.



buradaki deniz akıntısını iyi hesap edemedikleri için çıkarma birlikleri akıntıya kapılarak asıl çıkarma bölgesinden yaklaşık bir mil kuzeye sürüklendiler. Avustralya 3. Piyade Tugayı ilk zayıyatını Arıburnu'nun biraz kuzeyinde bulunan Balıkçı Damları'nda verdi. 3. Piyade Tugayı'nın çıkarmasına ilk karşılık Küçük ve Büyük Arıburnu kıyılarını gözetleyen iki mangadan oluşan birlikten gelmişti<sup>1</sup>. Saat 05.00'te ikinci ve üçüncü kademe birlikler de karaya ayakbastılar<sup>2</sup>.

İngilizler öğleye doğru destek için sadece bir top çıkarabildiler. 2. Piyade Tugayı ise ancak saat 17.00'de karaya çıkabildi. İngilizler 25 Nisan günü akşama kadar karaya 15.000 asker ve 5 top çıkardılar. Çıkartmanın ilk günü olan 25 Nisan'da 2000'den fazla kayıp verdiler.

Bölgede bir gece evvel tatbikat yapan 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey, bombardıman seslerini duyar duymaz 27. Alay'ı alarına geçirdi. Ayrıca durumu hemen 9. Tümen Komutanlığı'na bildirdi. 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey'e şu emri verdi:

*“İngilizler, Arıburnu ile Kabatepe kesimine asker çıkarmaktadır. 27. Alay, Çamburnu'ndaki dağ bataryası da emrinde olmak üzere, İngilizleri, denize dökmek için, derhal Kabatepe doğrultusunda hareket edecektir”*<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Bölük Komutanı Üsteğmen Faik Efendi, iki mangayı Ahmet Çavuş komutasında sahile hâkim siperlere göndermiş, kendisi de kuzey bölgesini tutmak için Yüksek Sırt'a hareket etmişti. Haintepe'de bulunan 2. Takım bu sırada ateşe başlamıştı. Üsteğmen Faik Efendi'nin birliklerinin Korkuderesi yönünde arkadan Anzaklar tarafından çevrilmek üzere oldukları haberini alınca 2. Takım bu yöne doğru ateş etmeye başladı. Takım komutanı olan Gelibolulu Süleyman Çavuş yaralandı. Bu sırada Üsteğmen Faik Efendi'ye de bir kurşun isabet etti ve bölüğünü komuta edemeyecek hale geldi. Bölük Lâpsekili Muharrem Çavuş'un komutasına girdi. Ancak Muharrem Çavuş da üç yerinden yaralanınca askerler siperlerinden çıkarak Balıkçı Damları mevkiindeki 1. Takıma katılmak üzere harekete geçtiler. Bkz., Mithat Atabay, Muhammet Erat, Haluk Çobanoğlu, *Çanakale Şehitlikleri*, Türkiye İş Bankası Kültür yayımları, İstanbul 2009, 219.

<sup>2</sup> 8. Bölük 3. Takım erleri Anzaklara karşı şiddetli ateşleriyle karşılık verdiler. Bu sırada açıkta bekleyen İngiliz savaş gemileri Palamutluk Sırtı–Topçular Sırtı–Konkbayırı hattını yoğun şekilde top ateşine tuttular. 3. Takım şiddetli saldırılar karşısında ağır kayıplar verdi. Anzaklar Cesarettepe'yi işgal ettiler. Takım elinde kalan az bir kuvvetle Konkbayırı'nın güney sırtlarına geçerek mücadeleyi sürdürdü.

Karşı saldırı üzerine saat 09.00'da Avustralya 1. Piyade Tugayı oldukça fazla zayıyat verdi. Birlikler karmakarışık bir şekilde birbirlerinin içine düştü. Askerler kendilerine harita üzerinde verilen hedefleri arazide bulamadılar. Her ne kadar savaş gemilerinden atılan toplar Anzakları desteklemişse de, kıyıyı koruyan Osmanlı birlikleri büyük bir başarı gösterdiler ve kendilerinden beş kat fazla olan Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerleri şaşkına çevirdiler. Yapılan süngü hücumu sonucunda Anzaklar kıyıya doğru çekilmeye mecbur kaldılar. Atabay ve diğerleri, *Çanakale Şehitlikleri*, 220.

<sup>3</sup> 27. Alay aldığı bu emir üzerine harekete geçerek Anzakların ilerlemesini durdurmak için Kemalyeri–Merkeztepe doğrultusunda taarruz etmeye karar verdi. Kumtepe ve Arıburnu kıyılarında 27. Alay'ın bir taburuna gözetleme görevi verilmişti. Tabur komutanı bu bölgeye bir bölük bırakmıştı ve taburun diğer efradını daha geride topluca tutmaktaydı. Çıkarma başladıktan sonra Eceabat'ta bulunan 27. Alay'ın ihtiyatta tutulan iki taburu ve iki bataryası da Arıburnu yönünde hareket geçirildi. 27. Alay kısa bir hazırlıktan sonra saat 08.00'da taarruza geçti. 27. Alay taarruza başladığında *“Gizlemeye elverişli sık fundalık bir arazide ilerleyen Mehmetçikler, kirlî çamaşırlarını funda diplerine bırakarak, temiz çamaşırlarını giymişler, böylece kendilerini şehitlik rütbesine ulaşmada, dini ve manevi hazırlıklarını tamamlamışlardı.”*

27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey, hazır bekleyen 1. ve 3. Taburları hemen harekete geçirdi. 17 atlıdan üç keşif kolu düzenleyerek bunları Arıburnu, Kabatepe ve Palamutluk istikametine gönderdi. Çamburnu'ndaki dağ bataryasının da Kocadere Köyü'nün batı sırtlarına hareketini emretti. Ayrıca dağ bataryasının korunması için de bir piyade bölüğünü bataryanın geçeceği yollara bıraktı. 27. Alay iki kol halinde savaşın cereyan ettiği bölgeye yürüyüşünü sürdürürken ilk kez Kakma Dağı'nın batısındaki boyunda İngiliz savaş gemilerinin topçu ateşiyle karşılaştı. Kanlısırt ve kuzeyindeki tepelerde düşman askerleri görülüyordu. Topçular Sırtı henüz Anzakların eline geçmemişti. Konkbayırı'na Asteğmen Mustafa Efendi komutasında bir piyade keşif

27. Alay Kılıçbayırı–Merkeztepe–Kırmızısırt hattını, taarruz için ilk hedef olarak seçti. Alayın ağır makineli tüfek bölüğü de Haydartepe’de mevzilendi. 27. Alay’ın taarruzu başarıyla sürdü. 27. Alay’ın 3. Taburu saat 11.30’da Fundalıksırtı–Mersinsırtı–Edirnesırtı’nı aşarak Kırmızısırt’a yaklaştı. 1. Tabur da Kanlısırt’ta Anzaklarla karşı karşıya geldi. 27. Alay Karayörük deresindeki Anzak öncülerini tamamen temizledi.

Karargâhını Bigalı Köyü’nde kurmuş olan 5. Ordu ihtiyatı 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) Bey ordudan herhangi bir emir alamamasına rağmen Arıburnu’ndaki durumun kritikliğini görerek harekete geçti.

25 Nisan sabahı Kabatepe yönünden gelen şiddetli bombardıman ve çıkarmalarla ilgili olarak Maltepe’de 77. Alay’dan ve 9. Tümen Komutanlığı’ndan gelen raporlar çerçevesinde 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, tümenini hemen alarma geçirdi. Süvari Bölüğü’nü keşif için Kocaçimen tarafına göndererek tehlike anında sonuna kadar direnmesini emretti. Gerek 5. Ordu Komutanlığı’ndan gerekse 3. Kolordu Komutanlığı’ndan, hareket için herhangi bir emir gelmeyince inisiyatifi eline alan 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, iki alayını ve kurmay başkanını Bigalı Köyü’ndeki karargâhında bırakarak 57. Alay’la birlikte Kocaçimen Tepe’ye doğru harekete geçti. Mustafa Kemal bu davranışı ile Gelibolu Yarımadası’nın en yüksek noktasını elde tutmayı, hem de ihtiyat olan 19. Tümeni doğru zamanda Ordu Komutanı’nın istediği yerde kullanma olanağı sağlamış olacaktı.

19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, durumu 3. Kolordu Komutanlığı’na bildirdikten sonra saat 07.45’te Kocaçimen’e yöneldi. Saat 09.40’ta da buraya ulaştı. Mustafa Kemal’in inisiyatifi kullanarak harekete geçmesi Çanakkale Savaşları’nın da dönüm noktasını oluşturdu ve savaş daha 25 Nisan’da kazanıldı.

26 Nisan günü düşman oldukça yoğun saldırıyla güne başladı. İhtiyat olarak tuttuğu 72. Alay’ı ve 8. Dağ Bataryası’nı güney kanada sevk etti. 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, 77. Alay Komutanı Yarbay Saip Bey’e dağılan askerlerini toplaması emrini verdi. 19. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey’i de saat 05.10’da Maltepe bulunan 3. Kolordu Komutanlığı’na göndererek takviye kuvvet istedi. 7. Tümen Komutanlığı’nın 3. Dağ Topçu Taburu Arıburnu’na gönderildi. Kolordu başka takviye gönderemeyeceğini bildirdi. Mustafa Kemal 26 Nisan gününü “*düşmana karşı en kritik gün*”<sup>4</sup> olarak ifade etmektedir. Çünkü 26 Nisan sabahı İngiliz donanması, kuvvetli topçu atışı ile güne başladı. Hedef 57. Alay’ın bulunduğu mevki, özellikle Düztepe idi. Bombardıman başladıktan yarım saat sonra Anzak birlikleri 57. Alay’ın batı kanadına taarruza giriştiler. 57. Alay’ın büyük kısmı şehit oldu. Yaralananlar ve sağ kurtulabilenler ise gemilerden yapılan şiddetli bombardıman nedeniyle sağır oldular. Bazıları da uzun tedavilerine rağmen hafızalarını kazanamadılar. Bir saatten fazla süren mücadele sonunda düşman taarruzları ancak durdurulabildi.

Öğleden sonra 27. Alay üzerine taarruz başladı. Makineli tüfek kullanıldığı için 27. Alay da çok zayıyat verdi. 27. Alay’a 72. Alay’dan iki bölük takviye olarak gönderildi. Barbaros ve Turgutreis savaş gemileri de aşırma top atışları ile Kırmızısırt–Kanlısırt üzerinde yoğunlaştılar. Bu takviyeler sonunda düşman saldırısı önce durduruldu, sonra da püskürtüldü.

---

kolu gönderdi ve “*düşmanı Kocaçimen Tepe’den uzak tutmak için ölüm pahasına gayret gösterilmesi*” emrini verdi. Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 221.

<sup>4</sup> Mustafa Kemal (Atatürk), *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, yayına hazırlayan Uluğ İğdemir, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1990, 52.

27 Nisan 1915 sabahı saat 07.30'da 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal bütün cephe boyunca taarruz emri verdi. Taarruzun başlaması ile İngiliz gemileri tekrar yoğun top ateşine başladılar. Yoğun top ve makineli tüfek ateşi altında ilerleyen 19. Tümen'e bağlı birlikler saat 08.45'te Kırmızısirt-Kanlısirt hattındaki Anzakları temizlediler. Ancak İngiliz gemilerinden yapılan bombardıman karşısında taarruz durduruldu.

Saat 10.00'da 64. Alay savaş alanına yetişti. Cephenin kuzey kanadına gönderilen 64. Alay 57. Alay'la birleşerek taarruza geçti. İngiliz donanmasının şiddetli bombardımanına rağmen taarruz akşama kadar devam etti. Anzak birlikleri Cesarettepe ve Bombasirtı'nın güney yamaçlarına kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Anzaklar 25 Nisan'daki gibi paniğe kapıldılar ve bir kısmı sandallara binip geri dönmek istedi.

Cephenin güney kanadında durum iyi değildi. 72. ve 77. Alaylar sürekli yardım istiyordu. 33. Alay saat 16.00'da 19. Tümen Komuta yeri olan Kemalyeri'ne gelebildi. Saat 18.30'da da Kırmızısirt-Kanlısirt hattındaki savaşlara katılabildi. Artık akşam olmuştu. Buna rağmen Mustafa Kemal gece de taarruza devam kararı verdi. Gündüz morali ve düzeni bozulan Anzaklar toparlanamadan denize dökülebilirdi. Saat 21.00'de 57. ve 64. Alay birlikte taarruza başladı. Başlangıçta başarılı hücumlar yapıldı ancak, gerek güney kanadında gerekse merkez bölgesindeki taarruzlarda hiçbir sonuç alınamadı. Bunun üzerine 3. Kolordu Komutanlığı eldeki araziye iyice gömülerek savunma yapmanın en iyi yol olduğu emrini verdi. 27 Nisan gece taarruzu sona erdirildi.

27 Nisan'da Arıburnu bölgesindeki savaşlar çok şiddetli geçti. 15 Osmanlı Taburuna karşın 21 Anzak Taburu bölgede bulunuyordu. 9 Topçu bataryasına (yani 36 top) karşın düşmanın denizde ve karada 255 topu vardı.

27 Nisan taarruzlarında 33. Alay Komutanı Yarbay Ahmet Şevki Bey, 33. Alay 1. Tabur Komutanı Binbaşı Faik Bey şehit oldu. 3. Tabur Komutanı Binbaşı Besim Bey yaralandı.

27 Nisan taarruzları sonucunda elde edilen sonuç şudur: Mevziler; Cesarettepe doğusu-Bombasirtı-Kırmızısirt-Kanlısirt olarak kesinleşti. Bütün savaş boyunca bu hat değişmedi. Taraflar mevzi savaşlarına başladılar. Siper kazarak tahkimata başladılar.

19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği raporunda *"Tümenin olanak bulur bulmaz taarruza devam etmek kararında olduğunu bildiriyor, bunun için bölgeye gelecek ihtiyat kuvvetlerinin vakit geçirilmeksizin Tümen emrine verilmesini"* istemiştir<sup>5</sup>. Bu rapordan bir gün sonra İstanbul'dan yola çıkan 16. Tümen'in 125. Alay'ı Bigalı Köyü'ne gelerek 19. Tümen Komutanlığı emrine girmiştir.

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 28 Nisan 1915 tarihinde 5. Ordu Komutanlığı'na sunduğu bir raporda *"İngilizleri denize dökmeyi amaçlayan yeni bir taarruzun yapılabilmesi için, bir tümene gereksinim duyulduğundan, bu tümenin kesinlik ve ivedilikle kolordu emrine gönderilmesini"* istedi<sup>6</sup>. Başkomutanlık bu raporu olumlu karşılayarak İstanbul'daki birliklerden oluşan 15. Tümen'i gemilerle Gelibolu'ya sevkine başladı. Ayrıca Gelibolu çevresinde bulunan 5. Tümen Komutanlığı'nın da derhal güneye kaydırılması emrini verdi. 29 ve 30 Nisan tarihlerinde Anzakların taarruz denemeleri olmuşsa da, küçük çaplı olan bu taarruzlar derhal püskürtüldü.

<sup>5</sup> Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 227.

<sup>6</sup> Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 227.

(1).1 Mayıs 1915 Taarruzu

Başkomutan Vekili Enver Paşa sürekli olarak taarruz yapılmasını istiyordu. 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın taarruz için bir tümen verilmesi isteği kabul edilince harekâtın yapılmasına hiçbir engel kalmadı. Osmanlı kuvvetleri yeni gelen birliklerle birlikte 18.400'e ulaştı. İngiliz kuvvetleri ise yeni takviye edilen bir tugayla birlikte 25.000'e yükseldi.

19. Tümen Komutanlığı'nca yapılması planlanan taarruzda temel prensip "Anzakları cepheden vurmak" şeklinde belirlenmişti. Taarruzun ilk hedefi Bombasirtı batısı–Merkeztepe hattı, ikinci hedefi Haintepe istikametinden ilerleyerek Anzak Kolordusu'nu karaya çıkış yerinde denize dökmektir.

Bu plana göre; Sağ Kanat Grup Komutanı Avni Bey komutasında 57., 64., 72. ve 77. Alaylar'ın 3. Taburları, Cesarettepe–Yükseksirt hattına,

Merkez Grup Komutanı Yarbay Ali Rıfat Bey komutasında 14. ve 15. Alaylar, Merkeztepe doğrultusuna,

Sol Kanat Grup Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey komutasında 27., 33. ve 72. Alaylar, Kanlısirt'a ve bunun iki yanına,

Yarbay Abdürrezzak Bey komutasındaki 125. Alay genel ihtiyata ayrıldı<sup>7</sup>. 1 Mayıs'ta cepheye katılacak olan Yarbay Ali Rıza Bey komutasındaki 13. Alay ise Merkez grubun gerisindeki Tümen ihtiyatına dâhil olacaktı.

1 Mayıs taarruzu saat 05.00'da topçu bataryalarının ateşi ile başladı. Osmanlı birlikleri taarruza başlayınca İngiliz savaş gemileri yoğun bir şekilde bombardimana başladı. Merkez Grubu'nda bulunan 14. Alay Anzak mevzilerine 200 metre yaklaştığında çapraz makineli tüfek ateşiyle karşılaştı ve ağır zayıyat verdi. Mustafa Kemal topçu ateşinin merkeze yoğunlaşmasını istemiş ancak, makineli tüfek ateşi karşısında Anzaklar bulundukları yerden sökülememişti. 25 taburdan oluşan Anzak birliklerinde çok sayıda bulunan makineli tüfekler nedeniyle, 19. Tümen Komutanı tüm ihtiyatları da muharebeye sokmuşsa da ilerleme kaydedilememiştir.

1 Mayıs taarruzu 24 saat sürdü ancak bir sonuç alınamadı. Türk tarafının 13., 15. ve 33. Alayları'nın toplam zayıyatı 25 subay ve 1885 askerd<sup>8</sup>. 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal yayınladığı emirde bu taarruzla ilgili olarak şu önemli hususu vurgulamaktadır: *"Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Rahatlıkla uyuma yolunu aramanın, bu rahatlıktan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebedi olarak yoksun kalmasına sebep olacağını hepimize önemle hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımin, fikir birliğinde olduğuna ve düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerinde şüphem yoktur"*<sup>9</sup>.

1 Mayıs taarruzundan sonra bu bölgedeki muharebeler mevzi harbine dönüştü. İngilizler 9/10 Mayıs ve 13/14 Mayıs gecesi Bombasirtı mevzilerine baskın düzenlediler. Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatır:

*"Biz kişilerin kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bombasirtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz metre, yani*

<sup>7</sup> (Atatürk), *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, 66-67.

<sup>8</sup> 1 Mayıs taarruzu hakkında geniş bilgi için bkz; (Atatürk), *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, 75-86.

<sup>9</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi*, c.v, 2. kitap, Ankara 1978, 161.

*ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına hepsi düşüyor, ikincidekiler, onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütür göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayan-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran, bu yüksek ruhtur.”<sup>10</sup>*

## *(2).19 Mayıs Taarruzu*

Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili Enver Paşa, 11 Mayıs 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası'na geldi ve 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'le görüşerek Arıburnu bölgesinde İngilizlerin denize dökülmesi konusunda yeni bir plan hazırladı. Enver Paşa, 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'yı da ziyaret etti ve taarruz konusunda ısrarlı olduğunu gösterdi.

Enver Paşa'nı ziyaretinden sonra Arıburnu Cephesi'ndeki birliklerde yeni düzenlemeye gidildi. 25 Nisan 1915 tarihinde çıkarmanın başlamasından 17 Mayıs tarihine kadar geçen 23 günlük sürede Arıburnu'ndaki tüm birlikler 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in komutası altında idi. Yeni düzenleme ile komutanlık Esat Paşa'ya devredildi. Esat Paşa karargâhını Maltepe'den Kemalyeri'ne taşıdı. Mustafa Kemal ise 19. Tümeni idare ettiği savaş yerini Conkbayırı civarındaki yeni yerine kaydirdi. Mustafa Kemal, 17 Mayıs 1915'te Kemalyeri'de “*Muhterem Asker Arkadaşlarıma Kumanda Vedaimdir*” başlığı ile şu mesajı yayımladı:

*“Bugüne kadar kumandası bende bulunan Arıburnu kuvvetlerinin yeni birliklerle büyüyen bugünkü vaziyeti, 3. Kolordu ve Kuzey Grubu Kumandanı Muhterem Paşa hazretlerinin emir ve kumandayı bizzat üstlenmelerini gerektirmiştir. 25 Nisan'dan bugüne kadar geçen 23 gün zarfında hilafet ve saltanat makamının anahtarı olan Çanakkale Boğazı'nı düşürmek maksadıyla vatanımıza ayak basan düşmanı kumandam altında yaptıkları aralıksız ve kahramanca hücumlarıyla Osmanlı tarihinde bir şan ve namus sayfası oluşturan 19. Tümenimden başka 27., 64., 33., 25. ve 5. Tümenlerin 13., 14., 15. Piyade ve 5., 7., 9. Topçu Alayları'nın muhtelif süvari, istihkam bölükleriyle öteki kıtaların kumandan, subay ve erlerine bu dakikada kumanda vedası ederken takdir ve hürmetlerimi belirtmeyi borç sayarım.”<sup>11</sup>*

Kuzey Grubu Komutanlığı'na atanan Esat Paşa'nın sorumluluk sahası kuzeydeki Despot Limanı'ndan, güneydeki Kumtepe'ye kadar olan saha idi. Yeni düzenlemeye göre; 19. Tümen kuzey kanatta, 5. Tümen merkezde, 16. Tümen de güney kanatta konuşlandı. Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'nın istediği bir tümen, İstanbul'dan hareket ederek Akbaş İskelesi'ne oradan da Esat Paşa'nın komuta ettiği birliklere katılmak üzere Sarafım Çiftliği'ne gönderildiler. Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa 18 Mayıs 1915 günü saat 20.00'de Arıburnu için taarruz emrini yayımladı. Emre göre taarruz baskın şeklinde planlanmıştı. Dört Tümenen oluşan Osmanlı kuvvetleri üç buçuk kilometrelik dar bir şerit üzerinde taarruzu gerçekleştireceklerdi<sup>12</sup>.

<sup>10</sup> Mustafa Kemal (Atatürk), *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, yayına hazırlayan Uluğ İğdemir, 2.baskı, TTK Basımevi, Ankara 1990, XXV.

<sup>11</sup> Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, 133.

<sup>12</sup> Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, 138-139.



19 Mayıs 1915 günü saat 03.00'da başlayan taarruz tüm cephe boyunca kanlı bir savaşa sahne oldu.

Kuzey Kanatta bulunan 19. Tümen'in birinci hatta bulunan 64. ve 57. Alayları'ndan 64. Alay'ın hedefi, Cesarettepe'yi alarak Yüksektepe üzerinden Haintepe'ye ulaşmak ve buradan Anzakların geri çekilme hatlarına saldırmaktı.

57. Alay'ın hedefi, 64. Alay'ın solundan saldırarak Anzakları Korkuderesi'ne dökerek 5. Tümen'in taarruzunu kolaylaştırmaktı.

Her iki alay da saat 03.30'da taarruza başladılar. Anzak mevzilerine girdiler. Ancak sol kanatta aynı gelişmeler gerçekleşmediğinden başarı elde edilemedi.

Kuzey kesimin merkezinde bulunan 5. Tümen'in birinci hattında bulunan 13. ve 14. Alaylar aynı saatte taarruza başladılar. Ancak Anzakların makineli tüfek ve piyade ateşi ile karşılaştılar. Ağır kayıplar verdiler. 14. Alay'ın subayları kılıçlarla Anzak siperlerine girdiler fakat makineli tüfek ateşi karşısında başarı sağlanamadı. İhtiyat birlikleri de cepheye sürüldü ise de başarı elde edilemedi.

Arıburnu Cephesi'nin merkezinin güneyinde bulunan 2. Tümen 4. ve 5. Alayları ilk hatta olmak üzere saldırıya geçtiler. Baskın şekilde yapılan saldırıda birlikler fazla ses çıkarınca, Anzaklar karşı saldırıya geçti ve Osmanlı birlikleri birbirine girerek büyük bir karmaşa yaşandı.

19 Mayıs gündüz taarruzlarında tüm ihtiyatlar da cepheye sürüldü. Ancak Anzak birliklerinin makineli tüfek ateşi karşısında birlikler büyük kayıp verdiler. Bunun üzerine 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in onayı ve Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'nın emri ile bütün Arıburnu Cephesi'nde taarruzlar saat 10.00'da durduruldu.

19 Mayıs taarruzlarında siperlerinden çıkan Osmanlı askerleri, Anzak siperlerine ulaşınca kadar 200, 300 metrelik mesafeyi koşmak zorunda idiler. Makineli tüfekler bu mesafedeki askerlerin üzerine kurşun yağdırdılar ve pek çoğu şehit oldu. Buna rağmen sürekli taarruza devam edildi. Anzaklar bunun üzerine siperden bir Osmanlı subayı çıkınca ateşi kesip bütün bölük veya takımın siperden çıkmasını bekleyip sonra ateşe başlıyorlardı. Bu da kayıpları arttırdı. Osmanlı askerleri ancak küçük gruplar halinde Anzak siperlerine erişebildiler, onlar da şehit edildiler.

19 Mayıs taarruzunda sadece Mustafa Kemal komutasındaki 19. Tümen biraz ilerleme kaydedebildi. Taarruz saat 10.00'da sona erdirildi. Pek çok şehidin yanında yaralı da vardı. Ancak bu yaralıları müdahale etme imkânı olmadı ve onların içinden de pek çoğu bir süre sonra şehit oldu.

Osmanlı kuvvetlerinin 19 Mayıs'ta taarruz ettiği cephede 13.000 düşman askeri vardı. Buna karşılık Osmanlı askeri 42.000'di. Ancak sevk ve idaredeki hatalar nedeniyle başarı elde edilemedi. 19 Mayıs taarruzu Çanakkale Savaşları'nda ağır bir yenilgi ile sona erdi. Fiilen dört buçuk saat süren taarruzlarda Osmanlı Ordusunun zayiatı yaklaşık 10.000 kişi idi.

	Subay		Er		Toplam
	Şehit	Yaralı	Şehit	Yaralı	
19. Tümen	6	7	333	748	1.094 <sup>13</sup>
5. Tümen	8	14	1.017	1.432	2.471
2. Tümen	24	54	1.455	2.734	4.267
16. Tümen	13	22	547	926	1.508

<sup>13</sup> (Atatürk), Arıburnu Muharebeleri Raporu, 145.

77. Alay 1. Tabur	-	-	17	127	144
<b>Toplam</b>	<b>51</b>	<b>97</b>	<b>3.369</b>	<b>5.967</b>	<b>9.484</b>

21 Mayıs günü İngiliz mevzilerinden Kızılhaç bayrağı kaldırılarak yaralı ve ölüleri toplamak için ateşkes önerildi. Ateşkes önerisini görüşmek üzere Osmanlı tarafından Harekât Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Ohrili Kemal Bey gönderildi. Kemal Bey, yaptığı görüşmelerde bir günlük ateşkesin yapılması için 22 Mayıs sabahı Kabatepe kumsalında iki tarafın siperleri arasında kalan bölgede buluşulmasına dair teklifini içeren protokolü getirdi<sup>14</sup>.

Osmanlı 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders adına Kuzey Grubu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Altay) Bey, İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton adına 1. Avustralya Tümen Komutanı General Walker ateşkes protokolünü imzaladılar. 24 Mayıs 1915 günü sabah hava kapalı ve hafif hafif yağmur çiselerken şehitlerin toplanmasına başlandı<sup>15</sup>.

24 Mayıs günü saat dörtte Osmanlı sıhhiye erleri işlerini bitirerek siperlerine çekildiler. Anzaklar da aynı şekilde tekrar siperlerine döndüler. 45 dakika sonra savaş yeniden başladı. Bu taarruzlarda pek çok mensubunu şehit ve yaralı olarak veren 57. Alay 25 Mayıs günü cephedeki yerini 27. Alay'a bıraktı. 57. Alay'dan kalanlar ise 19. Tümen'in ihtiyatında bulunmak üzere Topbayırı ile İncebayır arasındaki dereye yerleştirildiler.

#### *b.Arıburnu Bölgesinde 6 Ağustos 1915'te Başlayan Savaşlar*

##### *(1).Kanlısırt Savaşları (6-10 Ağustos 1915)*

Kuzey Grubu'nun Arıburnu Cephesi'ndeki savunma durumuna göre; 6 Ağustos 1915 günü Albay Mustafa Kemal komutasındaki 19. Tümen'e bağlı dört alay Sazlıdere-Azmakdere arasındaki cephenin sağında, Albay Rüştü Bey komutasındaki 16. Tümen'in dört alayı da solunda mevzilenmişti. 19. Tümen'in komuta yeri Düztepe'nin 500 metre güneyinde Topsırt'ta, 16. Tümen'in komuta yeri Adanabayırı'ndaydı. Esat Paşa komutasındaki Kuzey Grup Komutanlığı'nın komuta yeri ise Kemalyeri'nde bulunmaktaydı. 5. Tümen ise ihtiyat olarak Kurucadere Köyü yakınlarındaydı.

<sup>14</sup> Protokol önerisi şöyleydi: "Sabah saat 08.00'dan akşamüzeri saat 16.00'a kadar her iki taraf kara, hava, deniz kuvvetleri ateş keseceklerdir. İki tarafın teşkil edeceği ateşkes tatbik komisyonları işe başlayacaklardır. Bunlar yanlarına alacakları silahlı erlerden, her iki taraf siperleri arasında tam ortadan geçmek üzere bir ara hattı temin edecekler, bu hattın üzerinde bir Osmanlı, bir İngiliz eri 15'er metre ara ile dizileceklerdir. Böylelikle bir ara hat meydana gelecek, iki tarafın hazır bulunacak sıhhiye ekipleri meydana çıkarak kendi taraflarındaki cesetlerde ve yaralılarından kendilerine ait olanları alacaklar, diğer tarafa mensup olanlar da orta hatta getirilip o tarafa verileceklerdir. Silahlar da mekanizmaları alınmış olarak bu surette teslim edileceklerdir. Hiç kimse yanında silah, tabanca, dürbün bulundurmaz. Her komisyon kendi taraf komutanları ile görüşmek üzere bir telefon merkezi kuracak, ateşkes tatbik komutanları mütemadiyen dolaşarak görülecek zorlukları gidereceklerdir. Bu protokol, iki taraf komisyonlarınca bu gece tetik edilecek ve yarın sabah imza yetkisi olanlar aynı noktada birleşeceklerdir." Bkz., Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 231.

<sup>15</sup> Buna tanık olanlar manzarayı şöyle anlatıyorlar: "Çevreye dağılmış cesetlerden çıkan ölüm kokusunu duyduk. Bir platoya tırmanıp baktık, kekik kaplı bir sel yatağında 4000 Türk cesedi gördük. Tarif edilebilir bir manzara değildi. İnsanın içinden yağmura ve gri göğe teşekkür etmek geliyordu. Bir Türk Kızılay görevlisi bana kokulu bir pamuk uzattı, daha sonra pamuğu sık sık yenilediler. Sağır edici sessizliğin içinde inleyen iki yaralının sesi duyuluyordu. Şehitlerin çoğu ölüm gelip kendilerini bulduğu andaki gibi yere uzanmıştı. Elleri süngülerine kenetlenmiş, başları ileriye uzanmış ya da vücudunun altında kalmıştı. Eksik olan tek şey hayatın ışığıdır. Ağzıları ıslak toprağa dayalı şekilde uzanırlar, balmumundan yapılmış askeri birlikler gibi görünürler." Bkz., Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 232.

Anzaklar ise General Birdwood komutasında Yükseksirt–Merkeztepe ile Haintepe ve güneyinde bulunuyordu. Anzak Kolordusu 6/7 Ağustos gecesi Conkbayırı'na taarruz edecekti. Bunu gizlemek için de Arıburnu çevresindeki güney bölümüne taarruz edilerek asıl taarruz gizlenecek ve akşamüzeri Kanlısirt'a, gece ise Kırmızısirt'a taarruz edilecekti. Kanlısirt taarruzu başarıya ulaşırsa sabaha karşı bu iki tepe arasındaki mevzilere taarruz edilecek ve ele geçirildikten sonra da taarruz Karayörük (Karayürek) deresi doğusundaki sırtlara kadar uzanarak Kabatepe'ye yayılacaktı.

İngiliz savaş gemileri ve kara topçuları, 6 Ağustos 1915 günü saat 15.00'te Kanlısirt'a doğru şiddetli top atışına başladılar. Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa ciddi bir harekâtın başlamak üzere olduğuna karar vererek 16. Tümen Komutanlığı'nı ihtiyatta olan 5. Tümen'in 13. Alay'ı ile takviye etti. 1. Avustralya Tugayı saat 17.30'da 47. Alay'a karşı taarruza geçti. Osmanlı topçusu tesirli ateşe başlamışsa da, peşpeşe gelen saldırılar karşısında Kanlısirt tepeleri Avustralyalıların eline geçti. Anzak ölüleri ve Türk şehitleri siperleri doldurdular. Askerler süngü muharebesi ve göğüs göğüse muharebe içine girdiler<sup>16</sup>.

7 Ağustos'ta İngilizlerden alınan bu mevzilerde birbirinin boğazına sarılmış veya süngüleri birbirinin göğsüne saplanmış Türk şehitleri ve Avustralyalı ölüler bulundu<sup>17</sup>.

Kanlısirt Savaşı dört gece üç gün devam etti. Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa 15. Alay'ın Kanlısirt'a ulaşmasını, 9. Tümen Komutanı Albay Kannengiesser'e de 25. ve 64. Alayları alarak ve getirebileceği kadar topçu ile hemen Kanlısirt'a hareket etmesini emretti. 16. Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey'in saat 23.00'te başlayan ve bizzat yönettiği taarruz sabaha kadar devam etti ancak bir sonuç alınmadı. Bu geceki muharebelerde İngilizlerin çok sayıda el bombası kullanması bu sonucu ortaya çıkardı. 47. Alay Komutanı Binbaşı Tevfik Bey ve 15. Alay Komutanı Yarbay İbrahim Şükrü Bey bu geceki taarruzda şehit düşenler arasındaydı.

8 Ağustos'ta İngilizlerin Conkbayırı'na yaptıkları harekât gelişme gösterdi. Bunun üzerine 16. Tümen Komutanı'na bulunduğu yeri tahkim etmesi emredildi. Tümen Komutanı 77. Alay ve diğer birliklerle Kanlısirt'ın orta kesimine taarruz etti. Ancak önemli bir başarı elde edilemedi.

16. Tümen 9 Ağustos'ta 05.00'da 12. Alay'la Kanlısirt'a hem cepheden, hem de kanatlardan taarruz yaptı, ikinci savunma mevzileri ele geçirildi.

16. Tümen Kanlısirt Savaşları'nda gösterdiği yiğitlikle Kuzey Grubu'nun yükünü hafifletti fakat önemli ölçüde zayıyat verdi. 6–10 Ağustos 1915 tarihleri arasında yapılan Kanlısirt Savaşlarında Osmanlı kuvvetleri 1520 şehit, 4750 yaralı, 760 kayıp ve 134 esir verdi. Anzakların kayıpları ise 2000'e yakındı.

---

<sup>16</sup> 16. Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey Kanlısirt'ta 6 Ağustos'ta yaşananları şöyle anlatır: “Kanlısirt'ta İngilizlerin yaptığı hücum hazırlığı, o ana kadar gördüğümüz bombardımanların en şiddetlisiydi. Pek mükemmel şekilde hücum cephesine toplanmış ve çok iyi idare edilmiş olan bu topçu ateşini müteakip birçok kademe ve kısımlarla hücum etti. Kanlısirt'taki Türk siperleri, tüm siperlerimiz arasında en mükemmel olanlarından biriydi... Siperlerin çoğunun üzeri kuvvetlice örtülmüştü. Ne var ki, bunlar İngilizlerin attığı yüzlerce ağır obüslerin vuruşlarına doğal olarak dayanamayarak çökmüş, erlerimizin birçoğu diri, yaralı ve şehit olarak bu yıkıntılar altında kalmıştı.” Bkz., Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 233-234.

<sup>17</sup> Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesinden sonra bulunan bir siperdeki manzara şöyleydi: “Gelibolu Yarımadası'nın tamamen boşaltılmasından sonra bir siperde bulunan iki iskeletin üzerindeki üniformalarından birinin Türk askerine diğerinin de bir İngiliz askerine ait olduğunu gördüm. Bunlar, süngülerini birbirinin koline saptamış olarak siper duvarlarının dibinde bulunuyorlardı.” bkz. Atabay ve diğerleri, *Çanakkale Şehitlikleri*, 234.

## *(2).Conkbayırı Savaşları (6-10 Ağustos 1915)*

İngilizler Osmanlı kuvvetlerinin dikkatini Kanlısırt bölgesine çekerek Başkomutan Ian Hamilton'ın planının ilk evresi uygulamaya konulacak ve gün doğmadan Conkbayırı'nın güneyi-Kocaçimen hattı ele geçirilecekti. Yarımada'nın en yüksek noktalarına hâkim olduktan sonra İngilizler, Arıburnu bölgesindeki Osmanlı savunmasını devre dışı bırakacak ve Çanakkale Boğazına ulaşacaklardı. Böylece Akbaş Limanı'ndan boğazın girişine kadarki geliş gidişleri kontrol edebileceklerdi.

İngilizler 6 Ağustos 1915 günü saat 22.00'de ileri harekâta başladılar. Sağ kol öncüleri Sazlıdere'yi geçerek, Halit ve Rıza Tepesi ile Keskintepe-Pilavtepe ve Yaylatepe'deki Osmanlı ileri karakollarına taarruza geçtiler. Sol kol yancı İngiliz kuvvetleri de Çatlakdere'yi geçip Damakçılık Bayırı'na saldırdılar. İngilizler gece yarısından sonra Pilavtepe ve Keskintepe'yi ele geçirdiler, Halit ve Rıza Tepesi'ni de kuşattılar. Ağıldere yönünden gelen silah sesleri nedeniyle 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal tüm birliklerin uyanık ve tetikte olmalarını emretti.

7 Ağustos 1915 günü İngiliz kuvvetleri Sazlıdere ile Ağıldere arasından Conkbayırı'na ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine Albay Kannengiesser 9. Tümen Komutanlığı'na bağlı Yarbay Nail Bey komutasındaki 25. Alay ile Yarbay Servet Bey komutasındaki 64. Alay'ı Conkbayırı'na yönlendirdi. Ağıldere müfrezesi ile 5. Topçu Alay'ının 8. Bataryası 9. Tümen'in emrine verildi. İngilizler gece yarısına kadar Sazlıdere ile Ağıldere arasındaki Osmanlı birliklerini geri attılar ve 15 askeri de esir aldılar. Şahinsirt'a doğru ilerlemeye başladılar. İngiliz topçusu aynı gün saat 04.00'ten itibaren 19. Tümen'in sağ tarafını bombalamaya başladı. İngilizler saat 04.30'da Yükseksirt'taki siperlerinden çıktılar ve Korkuderesi'nden Binbaşı Mustafa Bey komutasındaki 18. Alay siperleri ile Boyun noktasındaki 34 ve 35 numaralı siperlere hücum ettiler. Bazı siperlere girdiler ancak bu taarruzlarında büyük zayıat vererek durduruldular. 18. Alay Komutanı Binbaşı Mustafa Bey şehit oldu. 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal İngiliz kuvvetlerinin bir kısmının Şahinsirt'ı ele geçirdiğini ve diğer bir kısmının da Conkbayırı'na ilerlediğini haber alır almaz, elindeki 14. Alay'ın 1. Taburu'nu Kocaçimen Tepe'ye, 72. Alay'ın iki bölüğünü de Conkbayırı'na gönderdi. Böylece 19. Tümenin elinde hiç ihtiyat birliği kalmadı. Mustafa Kemal, ne pahasına olursa olsun Conkbayırı'nın tutulmasını emretti. Mustafa Kemal'in bu emri uygulandı ve bu iki bölük Conkbayırı-Kurtgeçidi hattını İngilizlerden önce tuttu.

9. Tümen Komutanı Albay Kannengiesser, saat 08.00'de yaralandı ve komutayı Kurmay Başkanı Binbaşı Hulusi Bey'e bıraktı. Saat 09.00'da İngilizlerin sol kanadındaki 4. Avustralya Tugayı, 14. Alay'a taarruza geçti ancak 14. Alay bu taarruzu durdurdu. İngilizler bunun Kocaçimen Tepe'ye taarruzdan vazgeçtiler. Yeni Zelanda ve Hint Tugaylarıyla Conkbayırı'na taarruz edilmesine karar verdiler. Bu saldırı karşısında 14. Alay'ın 1. Taburu zor durumu düştü. Üsteğmen Besim emrindeki Dağ Bataryası 14. Alay'ın 1. Taburunun imdadına yetişti. Besim Tepe'ye gelen bu batarya isabetli atışlar yaptı. 25. Alay'ın da savaşa katılmasıyla İngilizler taarruza son vermek durumunda kaldı. Önemli sayıda zayıat veren İngiliz birlikleri Conkbayırı sırtaları ile Şahinsirt'ta kalarak siper kazmaya başladılar.

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders 9. Tümen Komutanı Albay Kannengiesser'in yaralandığı haberini öğrenince Kocaçimen Tepesi'ndeki kuvvetlerin

komutasının 4. Tümen Komutanı Yarbey Cemil'e verilmesini ve Anafarta Bölgesi Komutanı Binbaşı Wilmer'in de bu komutanlığın emrine girmesini emretti.

6/7 Ağustos gecesi Ağıldere'de baskına uğrayan 14. Alay'ın 2. Taburu oldukça fazla zayıt vererek Asmalidere'nin batı sırtlarına çekildi ve Anafartalar Müfrezesi'nden gelen 32. Alay'ın 1. Taburu ile takviye edilerek İngilizleri durdurdu.

Abdurrahman Bayırı'na ihtiyat olarak gönderilen 64. Alay sol kanada alınarak, 25. Alay'ı takviye etti ve İngilizleri Şahinsirt'tan atması emredildi. Yarbey Nail Bey Komutasındaki 25. Alay ve Yarbey Servet Bey komutasındaki 64. Alay İngilizlerin Kocaçimen-Conkbayırı hattını ele geçirmelerini önleyen birlikler oldular.<sup>18</sup>

7 Ağustos gecesi 5. Ordu Komutanlığı'nın emri ile Kuzey Grubu'nda yeni düzenlemeler yapıldı. 9. Tümen ve Anafartalar Müfrezesi, Saros Grubu Komutanlığı'na bağlandı. Grup Komutanı Albay Fevzi Bey gece yarısından hemen sonra Anafartalar'a geldi. Grup Komutanı Albay Fevzi Bey, 4. Tümen Komutanı Yarbey Cemil Bey'e Kocaçimen Bölgesi Komutanı olarak kendisine bağlandığını, 8 Ağustos'ta 7. ve 12. Tümenlerle birlikte Anafartalar'dan İngilizlere taarruz edileceğini, Yarbey Cemil Bey'in emrine 33. Alay ile 11. Topçu Alayı 5. Bataryası'nın verildiğini bildirdi. Söz konusu bataryanın da Sarıyar veya Dağçeşme mevkiine yerleştirilmesini istedi. Bundan sonra "Anafartalar Grubu" diye anılan komutanlık Kuzey Grup Komutanlığı'ndan alınarak doğrudan 5. Ordu Komutanlığı'na bağlandı. 8 Ağustos 1915 günü saat 21.45'te 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Anafartalar Grup Komutanlığı'na atandı.

İngilizler 8 Ağustos günü saat 04.00'te Düztepe-Conkbayırı hattını ateş altına aldıktan sonra 04.40'ta taarruza geçtiler. İngilizlerin 64. Alay üzerine yaptıkları taarruz durduruldu ancak Şahinsirt ile 161 Rakımlı Tepe'nin kuzeybatısındaki sahayı ele geçirdiler ve Conkbayırı'na doğru ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine 4. Tümen Komutanı Yarbey Cemil Bey, 33. Alay'ın 1. Taburu, 25. Alay, bir topçu bataryasını 64. Alay Komutanı Yarbey Servet Bey'in emrine vererek İngilizlerin geri atılmasını emretti. 5. Ordu Komutanlığı'nca Saros Grup Komutanı iken 7 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmış olan Albay Fevzi Bey hemen Conkbayırı'na hareket etti. İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri arasındaki mesafe Conkbayırı'nın tepeler hattında 25, 30 metre idi.

Conkbayırı'ndaki savaşlar şiddetiyle öğleden sonra da devam etti. 4. Tümen Komutanı Yarbey Cemil Bey, çoğu 9. Tümen'e ait olan karma kuvvetlerle İngilizlerin bütün taarruzlarını durdurdu.

Güney Grubundan gönderilen Albay Ali Rıza Bey komutasındaki 8. Tümen 23. Alay, 24. Alay ve bir sahra bataryasıyla birlikte Kuzey Grubu emrine verildi. Albay Ali Rıza Bey Conkbayırı'ndaki birliklerin yönetimini almak, İngilizleri geri atmak üzere 24. Alay ile birlikte Conkbayırı'na yöneldi. Ali Rıza Bey 8/9 Ağustos gecesi İngilizlere taarruz yaptı ancak İngilizleri geri atamadı. İki kez daha taarruzu denedi ancak yine başarı elde edilemedi.

9 Ağustos 1915 sabahı saat 04.30'da İngiliz savaş gemileri ve Arıburnu Cephesi'nin kuzeyindeki tüm kara topçuları ile Kurtgeçidi-Conkbayırı hattını ve gerisini

<sup>18</sup> 4.Tümen Komutanı Yarbey Cemil (Conk) bu iki alayın kahramanlıkları hakkında şunları söyler: "Conkbayırı'nın en çetin ve kanlı boğuşmalarını 9. Tümen'in 25. Alayı ile 64. Alayı yapmıştır. Bu sırada, kıymetli iki sınıf arkadaşım 25. Alay Komutanı Yarbey Nail ile Binbaşı Mehmet Ali şehit olmuştur. 64. Alay Komutanı Yarbey Servet, daima büyük gayret ve cesaretle karşı taarruzlar yaparak İngiliz saldırılarını durdurmuştur." Conkbayırı çevresinde yapılan mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz; Cemil Conk, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Ankara 1959.

bombalamaya başladılar ve daha sonra da asıl hedef Besimtepe olmak üzere taarruza geçtiler. İlk saldırıda bir kısım İngiliz birlikleri Conkbayırı'nın kuzeyindeki tepe çizgisinde bulunan Osmanlı kuvvetlerine ait siperlere kadar yaklaştılar ancak geri püskürtüldüler. 19. Tümen'in sağ tarafına yapılan İngiliz taarruzları da durduruldu. Saat 05.30'da İngiliz topçuları 24. Alay siperlerine yoğun top ateşine başladılar. Birçok subay ve er şehit oldu. Bu saldırı nedeniyle Kuzey Grup Komutanlığı 23. Alay'ın 2. Taburu ile 3. Taburu'nu 8. Tümen'in emrine gönderdi. Saat 10.00'da İngiliz birliklerini Conkbayırı Sırtları'ndan uzaklaştırmak için 8. Tümen bir taarruz başlattı ise de bunda başarı sağlayamadı.

9. Tümen 8. Tümen'in yapacağı taarruzlar için 8. Tümen'in emrine verildi. Ancak 9. Tümen Komutanı Yarbey Pohtritz bunu kabul etmedi. 8. Tümen tüm hazırlıklarına karşın bir türlü harekete geçmeyince 5. Ordu Komutanlığı, 8. Tümen'i emrindeki tüm birliklerler Anafartalar Grup Komutanlığı'nı emrine verdi. Cephedeki kritik durum nedeniyle Güney Cephesi Komutanı Vehip Paşa'dan yardım istendi. Vehip Paşa Binbaşı Hunker komutasındaki 28. Alay'ı ve Yarbey Fuat Bey komutasındaki 41. Alay'ı Kurucadere'ye gönderdi.

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Kocaçimen-Conkbayırı hattının İngilizlerin eline geçmesini önlemek için 9 Ağustos günü akşamüzeri Çamlıteke'den Conkbayırı'nda bulunan 8. Tümen Komutanlığı'nın karargâhına gitti ve durum tespiti yaparak 10 Ağustos günü saat 04.30'da baskın tarzında bir taarruzun yapılmasına karar verdi<sup>19</sup>.

Bu taarruz Gelibolu yarımadasında yapılan süngü savaşlarının en şiddetlisi oldu. General Baldwin ve Kurmay Başkanı bu hücumda öldürülenler arasında idi. Ağıl kesimi ele geçirildi. Şahinsirt'in tamamı ele geçirilemediyse de doğu kesimi alındı. 9. Tümen birlikleri de İngilizleri bulundukları siperlerden sökerek Çakmakpınar sırtlarını ele geçirdiler.

İngiliz donanması ve kara topçularının yoğun ve etkili atışlarına karşın Albay Mustafa Kemal'in yönettiği bu taarruzda Besimtepe-Conkbayırı-261 Rakımlı Tepe hattının 500 ila 800 metre batısındaki sırtlar ele geçirildi. 10 Ağustos'taki savaşta 47. Alay Komutanı Binbaşı Tevfik Bey ve 15. Alay Komutanı Yarbey İbrahim Şükrü Bey şehit oldular.

10 Ağustos taarruzunda Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal de ölümden döndü<sup>20</sup>.

---

<sup>19</sup> Diğer komutanlar ise bölgeye gelecek olan diğer birliklerin beklenmesini öneriyorlardı. Mustafa Kemal bu konuda şunları söyler: *"Vakıa hakları vardı. Fakat bu başarıyı fazla kuvvete sahip olmaktan çok, elimizde bulunan kuvvete azim ve şiddet vermekle ve onları benim tasarladığım gibi kullanabilmekte görüyordum. Geçirilecek zaman, bizden çok İngilizlere yararlı olacaktı. Onun için tüm önerilere karşın, kesin olarak taarruz edecektim."*

Anafartalar Grup Komutanı taarruzu yönetmek için çadırının önüne çıktı gayet seri ve kısa bir teftiş yaptı. Önünden geçerek askerlere yüksek sesle selam verdi ve şunları söyledi: *"Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğinize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırıbacımla işaret vereceğim zaman hep birden atılırsınız!"*

Albay Mustafa Kemal, hücum safının önüne gitti ve oradan kırıbacını havaya kaldırarak 10 Ağustos sabahı saat 04.30'da taarruzu başlattı. Mehmetçik süngülerini takarak hücumla başladı. Mustafa Kemal bu anı şöyle anlatıyor: *"Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılıçları ellerinde zabitlerimiz kırıbacının aşağı inmesiyle demirden bir kitle halinde aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde gökyüzüne yükselen bir sestten başka bir şey işitilmiyordu: Allah, Allah, Allah! Düşman silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman imha edildi."* bkz., (Atatürk), *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, 55.

<sup>20</sup> Mustafa Kemal bu olayı Ruşen Eşref'e şöyle anlatır: *"Bulunduğumuz yer tamamiyle hücum edenlerin arası idi. Paşa da ilerleyen erlerimizi seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetle çarptığını duymuştum."*



6–10 Ağustos 1915 tarihleri arasında Conkbayırı Savaşlarında Osmanlı kuvvetleri 9200, İngilizler 12.000 zayıat verdiler. Şehitlerimiz ve İngiliz ölüleri sürekli savaş nedeniyle gömülememişti. Sıcak nedeniyle ağır bir koku yayılmıştı. 10 Ağustos akşamı savaşın duraklaması üzerine şehitlerimiz ve İngiliz ölüleri gömülebildiler.

### *2.Arıburnu Bölgesinde 2012 Yılında Yapılan Çalışmalar ve Yapılan Haritalar*

2012 yılı saha çalışmaları, daha belirlenen plan çerçevesinde Bomba Sırtı'ndaki (Quinn's Post) siper, tünel, bağlantı siperleri ile lağım hatlarının tespiti ile başlamıştır. Daha sonra Korku Deresi'nin başlangıcında yer alan Pope's Hill bölgesine geçilmiştir. Her iki saha da 57. Alay'ın savunma ve hücum sahası içerisinde yer almaktadır.

10 Eylül'deki çalışmalar ise Türklerin Şehitler Tepesi, yabancıların ise 2/3 Mayıs 1915 tarihinde çok sayıda İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerin burada büyük zayıat vermeleri sebebiyle Dead Man's Ridge dedikleri mevkiye devam etmiştir.

17 Eylül tarihine kadar The Nek, Mehmet Çavuş, Cesaret Tepe, Serçe Tepe (Walker's Ridge) ve Yüksek Sirt (Russell's Top) bölgesinde sürdürülen çalışmalara, 17 Eylül'de Lone Pine (Tek Çam) bölgesinde devam edilmiştir. Bu tarihten çalışmanın bu yıl bitim tarihine kadar Lone Pine'nin (Tek Çam) güney, güneybatı ve güneydoğusundaki sahalarda sürdürülmüştür.

Öncelikle bölgedeki siperlerin tespiti için inceleme yapılmış, daha sonra arazideki siper, tünel, teras ve koruganlar ile yüzey buluntularının yerleri DGPS sistemi kullanılarak belirlenmiştir. Savaş zamanından her iki tarafa ait siper haritaları bir araya getirilerek araştırmada kullanılmıştır. Böylece Anzak ve Türk arşivlerinden faydalanılarak araştırılan siperlerin tam olarak haritalanması sağlanmıştır. DGPS sistemi bütün ayrıntıların (siper, tünel, korugan ve küçük buluntular) çok yüksek bir kesinlikle, yaklaşık 15 cm. hata ile yerleştirilmesine olanak vermektedir. Bu yıl 17 Eylül'den itibaren jeofizik yöntemler de kullanılmıştır ve bu amaçla iki uzman proje ekibinde yer almıştır. Araştırma yapılan bölgede, çok sayıda tünel, lağım hattı tespit edilmiştir.

Buluntular fotoğraflanmış, GPS ile koordinatları tespit edilmiştir. İngilizce ve Türkçe kayıtları tutulmuş ve buluntular Kültür Bakanlığı temsilcisinin nezaretinde Çanakkale Deniz Müzesine teslim edilmiştir. Bu yıl ayrıca Arıburnu (Anzak) bölgesinde askerleri su ihtiyacının karşılanması amacıyla siperlerdeki su dağıtım sistemi hakkında önemli bulgular elde edilmiştir.

Bu yıl ki çalışmalar esnasında Çanakkale Savaşları sırasında 6 Ağustos'ta şehit olan 47.Alay Komutanı Binbaşı Tevfik Bey'in mezarının kesin yeri tespit edilmiştir.

---

-Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan subay (sonra Kütahya mebusu M. Nuri Bey): 'Efendim, vuruldumuz' dedi. Ben böyle bir söz yayılırsa askerlerimizin manevi kuvveti üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimler subayın ağzını kapattım. 'Sus' dedim.

Cevat Bey devamla:

-Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe Paşanın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan daha ileri geçememiştir" dedi.

-O saat sizin için tarihi bir saatir, Görebilir miyim efendim? dedim.

Paşa:

-O saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar. Bana da üzerinde kendi ailesinin asalet arması bulunan saatlerini verdiler." Bkz., (Atatürk), Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe, 55-56.

### *Sonuç*

Savaş sırasında kullanılan mermiler, şarapnel parçaları, su kapları (SRD) parçaları, metal kutu, seramik, tuğla parçaları, çeşitli ülkelere ait dikenli tel parçaları, kurşun parçaları, kemer tokalar, cam şişe parçaları ve savaş sırasında kullanılan çeşitli diğer malzemeler arazide tespit edilmiş ve bunların fotoğrafları çekilerek ve görüldüğü yerler kaydedilerek listelenmiştir. Söz konusu malzemeler Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi nezareti ve Çanakkale Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü temsilcisinin gözetiminde Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı Çanakkale Askeri Müze Müdürlüğü'ne tutanakla teslim edilmiştir.

Çalışma sırasında önemli bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Arazinin aşırı derecede fundalık ve yer yer dik vadilerden oluşması çalışmaları zorlaştırmıştır.

New York'ta yayınlanan Archaeology Magazinne dergisinden editör Samir Patel, ilgili izinler çerçevesinde çalışmanın son döneminde projeyi tanıtmak amacıyla ekip üyeleriyle görüşmeler yapmıştır. Archaeology Magazinne dergisinin Mayıs/Haziran 2013 sayısında projeyi anlatan toplam 6 sayfalık bir makale yayınlanmıştır.

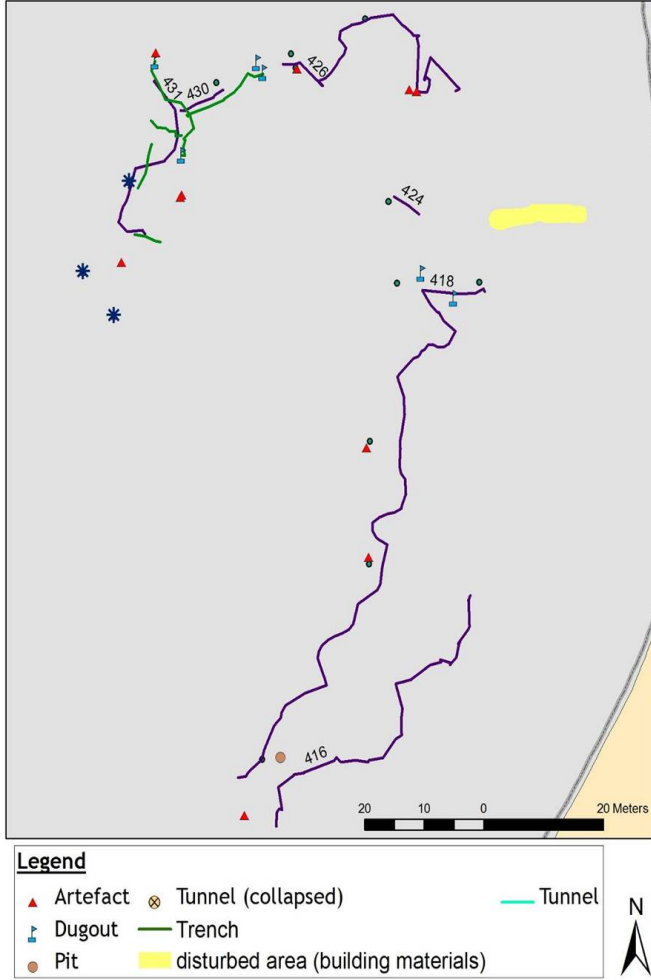
Avustralya ulusal basınında proje ile ilgili oldukça uzun haberler yayınlanmıştır.

Türkiye'den Anadolu Ajansı ve Cihan Haber Ajansı proje ile ilgili haberler yapmışlar ve günlük gazete ve televizyon kanalları bu haberlere yer vermişlerdir. Çanakkale'deki yerel basın da projeyi halka duyurmuşlardır.

Projenin 2012 yılı çalışmaları sırasında Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park Müdürü Ozan Hacıoğlu, imkânları ölçüsünde gerekli yardımlarda bulunmuştur. Kültür Bakanlığı temsilcisi Fahri Kurt, proje çalışmaları sırasında her türlü bilgisini ekip personeliyle paylaşarak çalışmalara önemli katkı sağlamıştır. Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı her türlü imkânını araştırma ekibinin kullanımına açık olduğunu belirtmiş ve çalışmalarımıza önemli katkı sunmuştur. Çanakkale Destanı Simülasyon Merkezi yöneticileri de her türlü çalışma ekibine her türlü imkânı sunmuşlardır.

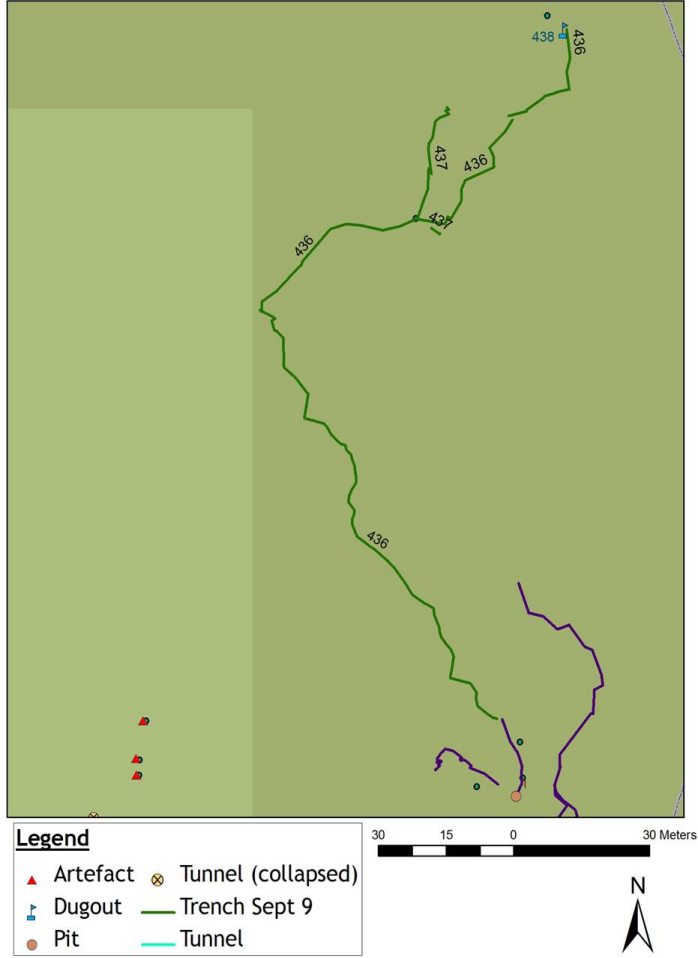
*“Anzak (Arıburnu) Savaş Alanı Üzerine Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Ortak Tarihsel ve Arkeolojik Araştırması Projesi”*nin çalışmaları konusunda gerekli izinleri veren başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile ilgili diğer kuruluşlara ekibimiz adına teşekkür ederim.

JHAS: September 8, 2012



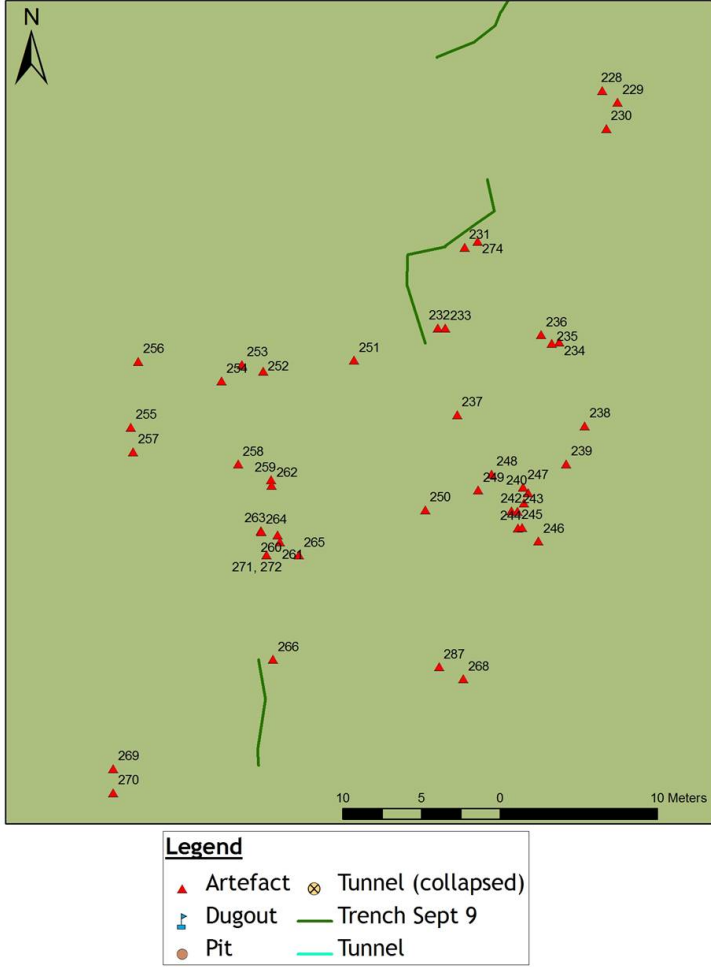
Resim 1: Quinn's Post Bomba Sırtı'nın kuzeyinde tespit edilen savaş malzemesi Buluntuları

### JHAS: September 9, 2012 (trenches)



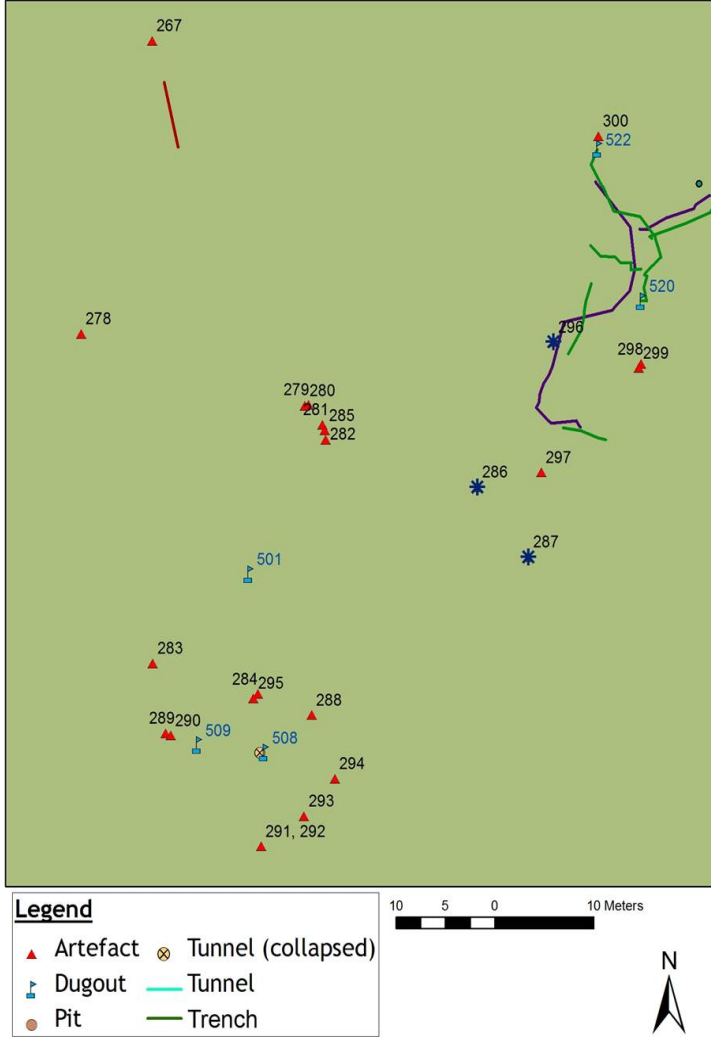
Resim 2: Quinn's Post Bomba Sirtı'nın kuzeyinde tespit edilen siperler

### JHAS: September 9, 2012 (intensive survey)



Resim 3: Pope Tepesi'nde tespit edilen savaş malzemesi buluntuları

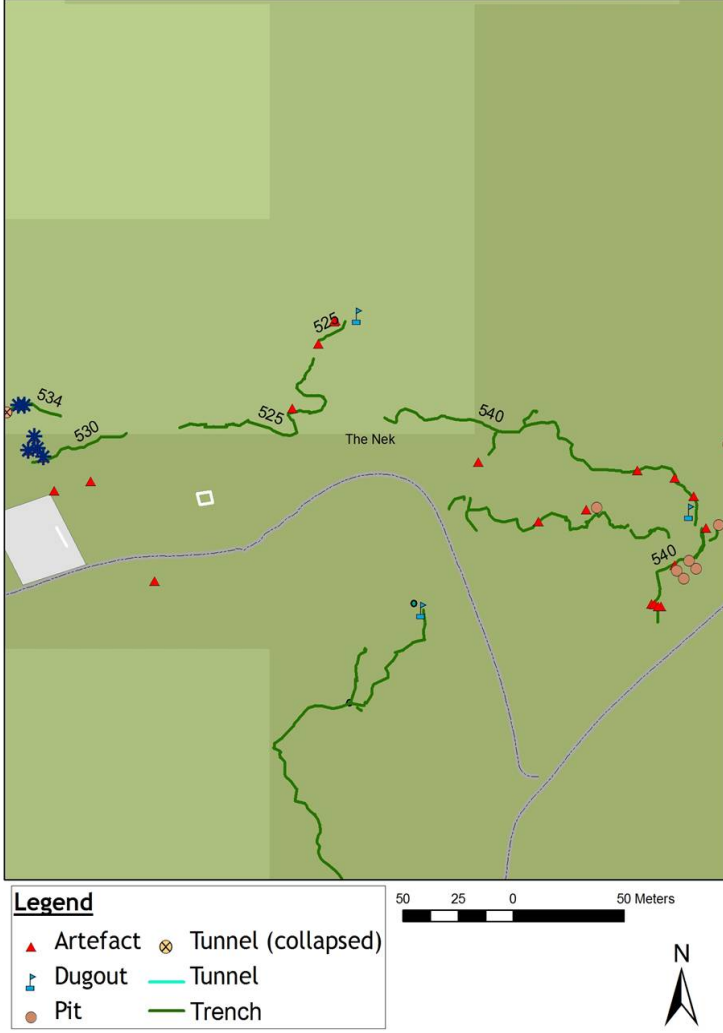
JHAS: September 10, 2012



Resim 4: Ölü Adamlar Sırtı'ndaki buluntular, üstü kapalı siperler ve tüneller

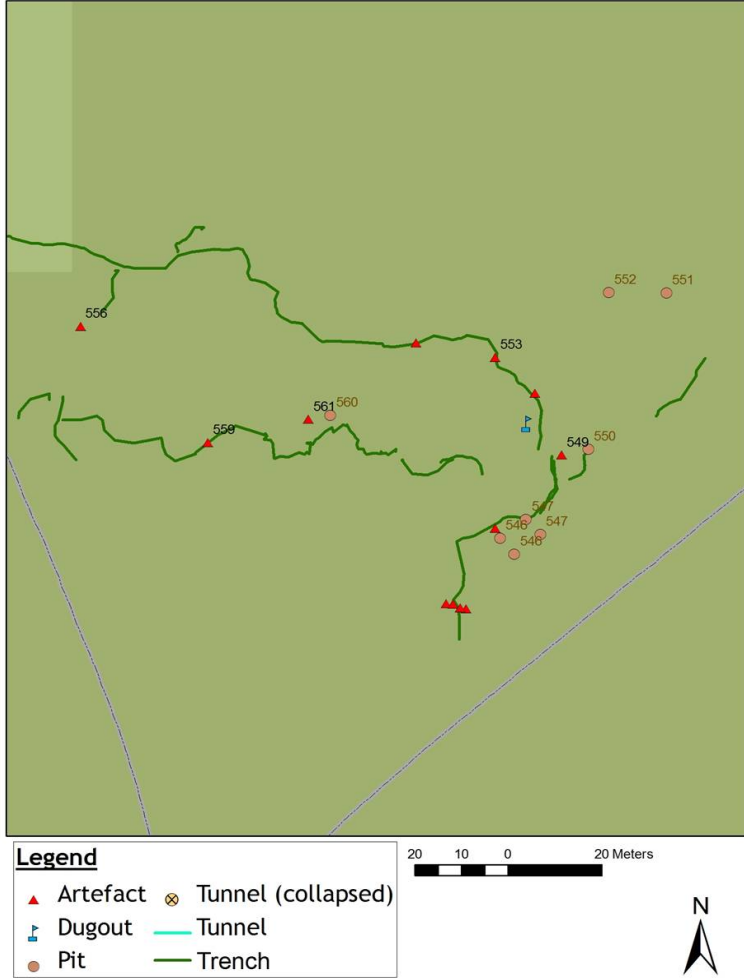


### JHAS: September 11, 2012 (trenches)



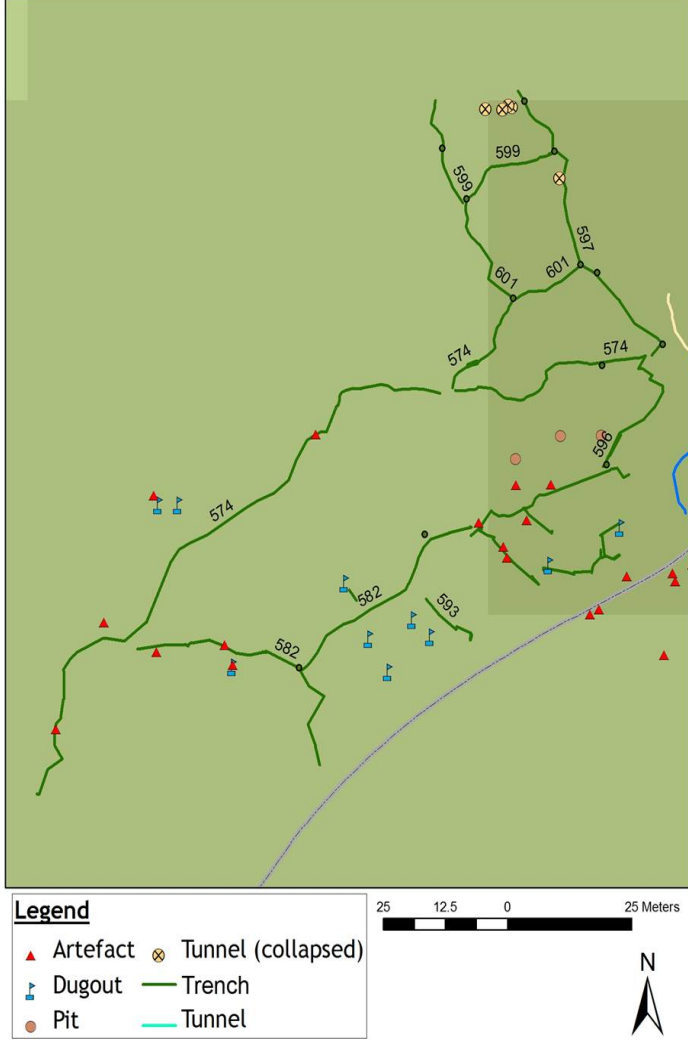
Resim 5: Boyun Bölgesi'nde tespit edilen siperler ve top çukurları

### JHAS: September 12, 2012 (artefacts)



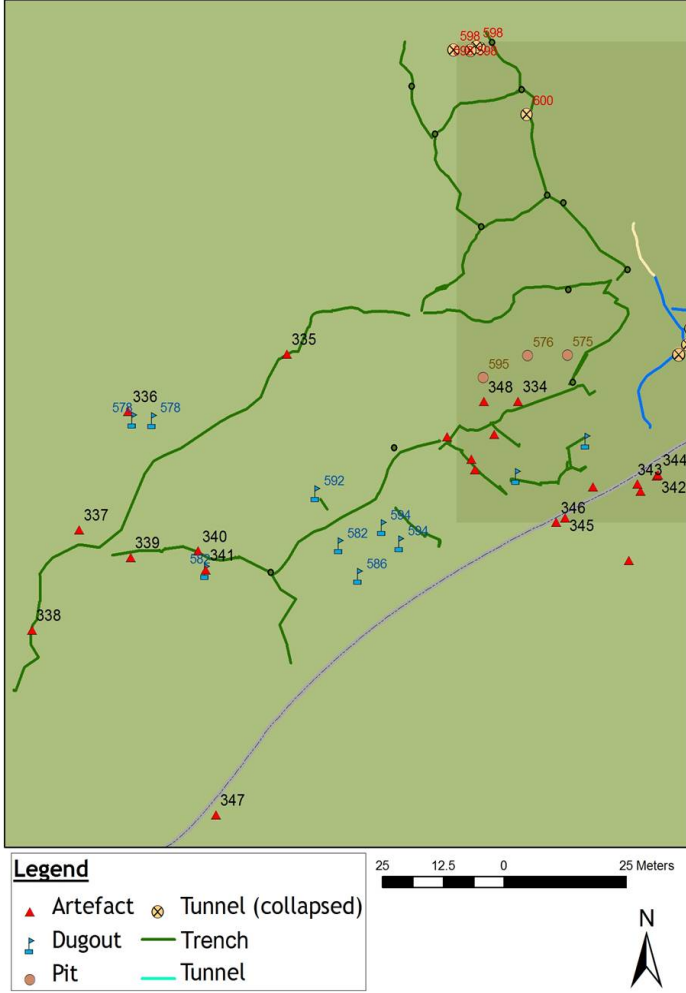
Resim 6: Baby 700'ün batısı'nda tespit edilen buluntular ve siperler

JHAS: September 13, 2012 (trenches)



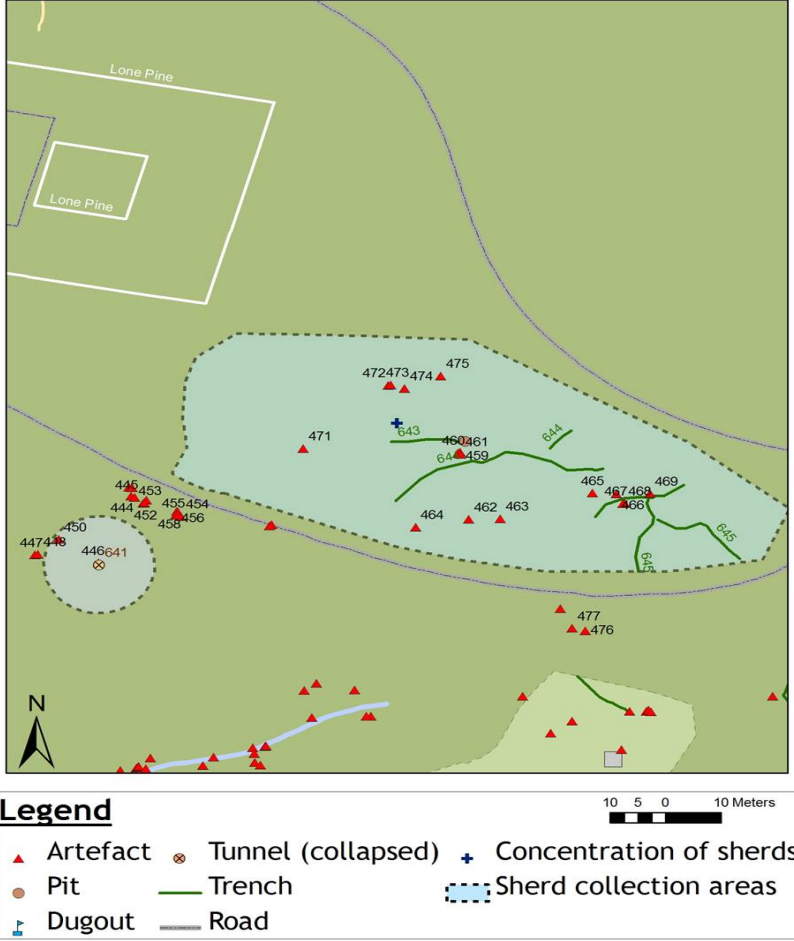
Resim 7: Boyun Bölgesi'nde Anzak tarafında tespit edilen siperler

# JHAS: September 13, 2012 (artefacts)



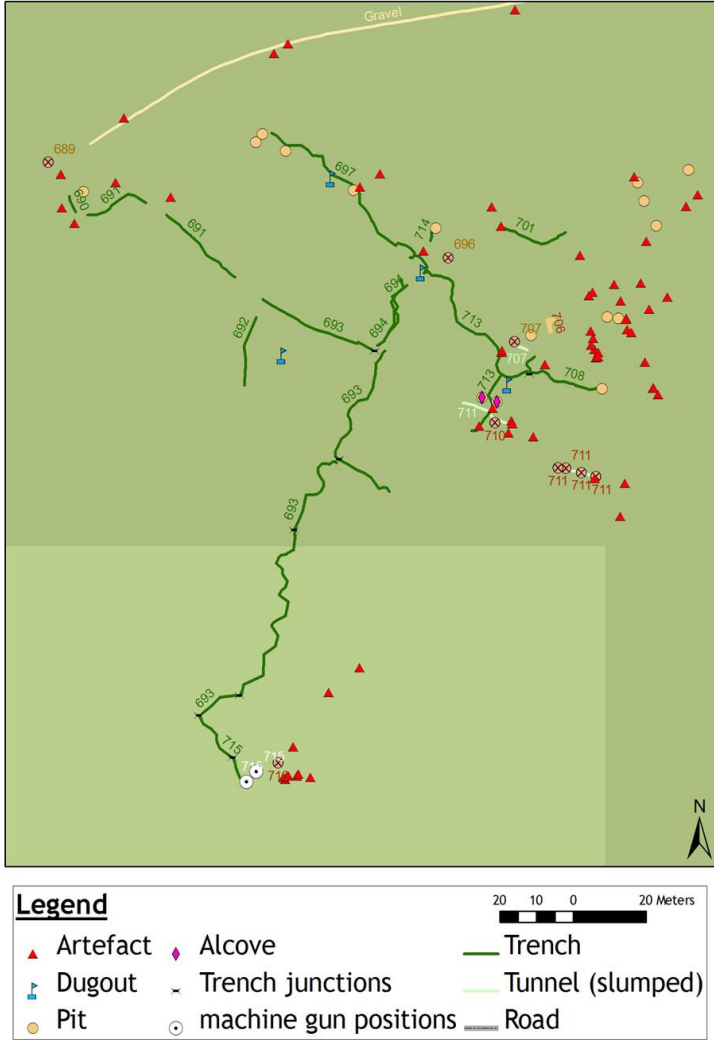
Resim 8: Boyun Bölgesi'nde Anzak tarafında buluntular, kapalı siperler ve tüneller

JHAS: September 17, 2012



Resim 9: Tek Çam Bölgesi'nde tespit edilen siperler, tüneller ve buluntular

JHAS: September 21 and 22, 2012 (trenches and tunnels)



Resim 10: Tek Çam Bölgesi'nin güney ve batı yamaçlarında tespit edilen siperler ve tüneller



# İZMİR İLİ, MENEMEN İLÇESİ PREHİSTORİK ve MİMARİPROTOHİSTORİK DÖNEM 2012 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nazlı ÇINARDALI-KARAASLAN\*  
Neyir KOLANKAYA-BOSTANCI

İzmir ili, Menemen ilçesi prehistorik ve protohistorik dönem 2012 yılı arkeolojik yüzey araştırmasının genel hatlarıyla amacı, Batı Anadolu’da kültürler arası önemli geçiş noktalarından biri olan Gediz vadisi ve deltasının prehistorik dönemlerden Osmanlı dönemi sonuna kadar olan tarihçesini, tarihi olaylar paralelinde söz konusu yerleşimlerdeki süreklilik, gelişim ya da değişimleri hem arkeolojik hem de tarihi coğrafya açısından ortaya koymaktır<sup>1</sup>.

Bu amaç doğrultusunda 2010 yılından<sup>2</sup> itibaren yürütülen çalışmalarda bilimsel yöntem olarak *intensive* (dar alanda yoğun) ve *extensive* (geniş alanda sistematik) yüzey araştırması teknikleri eş zamanlı olarak kullanılmıştır<sup>3</sup>.. Bu çerçevede; Tuzçullu Köyü, Seyrek, Gerenköy ve Yenibağarası ile Kırdeniz lagünü ve Homo lagünü arasında yüzey araştırması çalışması yapılmıştır (Harita: 1).

Söz konusu alanda yapılan *intensive* ve *extensive* yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen veriler aşağıda sunulmaktadır.

## TUZÇULLU KÖYÜ

Menemen Ovasının İzmir körfezine yakın köylerinden birisi olan Tuzçullu köyü adını güneyinde yer alan ve Batı Anadolu’nun Bizans döneminden beri işletilen en büyük tuzlasından almıştır. Köyün sakinlerinin günümüzde olduğu gibi, Osmanlı dönemi boyunca da Batı Anadolu’nun bu en büyük tuzlası olan Çamaltı Memlehasında çalışmak üzere Osmanlı devleti tarafından buraya getirilmiş oldukları da bilinmektedir<sup>4</sup>.

\* Yrd. Doç. Dr. Nazlı ÇINARDALI-KARAASLAN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. [nazlic@hacettepe.edu.tr](mailto:nazlic@hacettepe.edu.tr);

Yrd. Doç. Dr. Neyir KOLANKAYA-BOSTANCI, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800, Beytepe-Ankara, [neyir@hacettepe.edu.tr](mailto:neyir@hacettepe.edu.tr), [neyirada@gmail.com](mailto:neyirada@gmail.com).

<sup>1</sup> Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün onayıyla gerçekleştirilmekte olan yüzey araştırması, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından 111K 251Proje numarası ile desteklenmektedir. Bu projeye gösterdikleri ilgi ve destekten dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel müdürlüğü ve Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimine teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

<sup>2</sup> Çınardalı-Karaaslan vd. 2012, 319-342; Çınardalı-Karaaslan vd. 2013; 161-174.

<sup>3</sup> 2012 yılı yüzey araştırmaları Yrd. Doç. Dr. Nazlı Karaaslan başkanlığında, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Neyir Kolankaya-Bostancı, Arkeolog Erden Egemen Terzioğlu, Fatih Mehmet Çongur ile Arkeoloji bölümü öğrencileri Bahattin Adıyaman, Fatmanur Düzyurt, Beyza Gülmez, Mine Ezgi Kahraman ve Fatma Eren Yılmaz’dan oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Sakarya Müzesi uzmanlarından Arkeolog Ender Gökhan Beyazçam Bakanlık temsilcisi olarak görev almıştır. Kendilerine özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca seramik incelemelerini yapan Trakya Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. İlkan Hasdağlı’ya yaptığı titiz çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

<sup>4</sup> Doğer 1998, 260.

#### *A. Değirmendağı Tepesi*

Tuzçullu köyünden 3 km uzaklıkta yer alan Değirmendağı Tepesi'nin güney yamacında yer alan 9.30 x 10.30 x 9.68 x 12 m ölçülerinde küçük yapay tepe bu seneki araştırmalar sırasında tespit edilmiştir. Deniz seviyesinden 28 m yükseklikte yer alan bu tepe mezar ya da yel değirmeni için yapılmış bir tepecik olmalıdır.

Burada gerçekleştirilen *intensive* ve *extensive* yüzey araştırması sırasında az miktarda seramik parçasına rastlanılmış olup söz konusu örnekler Bizans ve Osmanlı dönemine tarihlendirilmektedir (Resim 1)

Bunun yanı sıra iki tane kaçak kazı çukuru tespit edilmiş ve yüzey araştırması ekibi tarafından fotoğraflanıp belgelenmiştir.

#### *B.İncirli Kuyu Mevkii*

Tuzçullu köyünde bu seneki araştırmalar sırasında tespit edilen bir diğer buluntu yeri de, Değirmendağı'nın kuzeydoğu yamacında yer alan İncirli Kuyu Mevkii'dir. Denizden yüksekliği 20 m olan mevkiide, muhtemelen birden fazla mezarın yer aldığı kaya içine oyulmuş ve tünel şeklinde devam eden mezar odaları(?) ile kepçe ve diğer iş makineleri ile oyulmuş kaçak kazı çukurları, kaçakçıların bıraktıkları merdiven kova ve kazı aletleri ile birlikte bulunmuştur.

#### *C.Armutçıkta Mevkii*

Tuzçullu köyü sınırları içinde Değirmendağı'nın 1 km kuzeyinde yer alan Armutçıkta Mevkiinde yapılan araştırmalar sırasında Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen çatı kiremiti parçaları ile Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait az miktarda seramik parçası ele geçmiştir (Resim: 2). Ayrıca, buradaki yerel halktan söz konusu alanda daha önceden Tuzçullu Köyü'nün su ihtiyacını karşılayan kaynağın bulunduğu dair bilgi alınmıştır.

#### *SEYREK MAHALLESİ*

Yüzey araştırması kapsamında gezilen bölgelerden bir diğeri de Seyrek Mahallesidir. Seyrek isminin kökenini oluşturan ve M.S. 13. yüzyılda Menemen ovasındaki en önemli köylerden birisi olan Sarrakenikon'un adında, Bizansların ve Avrupalı Haçlıların verdiği Sarrakenos-Sarrazen adlarının izi görülmektedir<sup>5</sup>. Bölge 1300 yıllarında Türklerin eline geçince, köyün adının Türkçeleştirilmesi sonucunda Seyrek, Serek ya da Sirek olarak kayıtlara geçmiş olduğu izlenmektedir<sup>6</sup>.

#### *A.Domuz Çiftliği Tepesi*

Maltepe'den Seyrek mahallesine giderken ana yolun sağında yer alan Domuz Çiftliği Tepesi deniz seviyesinden 30 m yüksekte bulunmaktadır. Buradan toplanan az miktardaki seramik örnekleri arasında Geç Roma (yivli parça), Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen parçalar bulunmaktadır.

---

<sup>5</sup> Ahrweiler, 1965, 22; Doğer 1998, 252.

<sup>6</sup> Doğer 1998, 252.

Burada kaçak kazılar ile yapılmış tahribat vardır. Bu yatay tepe üzerine Seyrek Jandarma Komutanlığı ile birlikte gidilmiştir. Söz konusu ziyaret kaçak kazı çalışmalarının ihbarı üzerine olmuştur. Oldukça geniş bir alanda muhtemelen detektör ile sikke aranmıştır.

### *GERENKÖY*

2012 yılı yüzey araştırması kapsamında yüzey araştırılması yapılan bir diğer bölge de Foça ilçe merkezine 15 km, İzmir il merkezine 65 km mesafe uzaklıkta bulunan Gerenköy'dür.

#### *A.Taşlı Tarlalar Mevki*

Gerenköy merkezine 1 km uzaklıkta olan Taşlı Tarlalar Mevkiinin zeytin ağaçları ve sebze tarlaları bakımından zengin olduğu dikkat çekmektedir. Tarım faaliyetleri ve özellikle toprağın sürülmesi nedeniyle yoğun tahribatın izlendiği bu mevkide buluntu yoğunluğunun fazla olduğu gözlemlenmektedir. Buradan toplanan seramik örnekleri Arkaik, Klasik, Geç Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilmektedir. (Resim: 3) Bunların yanı sıra küçük cam parçaları ve çatı kiremidi parçaları da yüzey araştırması sırasında toplanmıştır.

Bölgede herhangi bir mimarî yapılaşmaya rastlanılmamıştır, ancak; oldukça yoğun miktarda Roma dönemine tarihlendirilen çatı kiremidi parçaları, yer döşeme blokları ve duvar panoları olabilecek p.t. levhalar, mermerden mimarî öğeler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra küçük buluntu olarak mermerden kötü korunmuş kap parçası, sikke, p.t. ağırlık, bir adet bronz iğne, bir adet sikke ve bir adet bronz halka ele geçmiştir.

Gerenköy Taşlı Tarlalar bölgesine genel olarak bakıldığında ele geçen yoğun buluntu burasının Geç Dönemlerde sıradan bir çiftlik yerleşimi olmayıp yoğun bir nüfus barındıran bir yerleşim olduğunu akıllara getirmektedir.

### *YENİBAĞARASI*

Araştırma alanının bir diğer kesimini oluşturan Yenibağarası mevkii, özellikle Gediz deltasındaki deniz seviyesi değişimleri hakkında önemli verilere sahiptir. Antik kaynaklarda Herodot (M.Ö. 440), Gediz nehrinin Phoea kentinin yakınından denize döküldüğünden bahsetmektedir<sup>7</sup>. Bu veriler M.Ö. 1200-900 yılları arasında günümüz Gediz deltasının deniz ile kaplı olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, söz konusu deltanın daha sonra, Maltepe, Gediz ya da Kırdenez kanallarını da içerecek şekilde batıya doğru gelişmiş olması gerektiğini ortaya koymaktadır

#### *A. Çelebi Çiftliği 1*

Yenibağarası'nda yer alan Çelebi Çiftliği, diğer adıyla Andreake Tepesi deniz seviyesinden 24 m yükseklikte yer alan zeytinliklerin bulunduğu bir tarım arazisi olarak kullanım gördüğünden yer yer tahribatlara sahne olmuştur. Söz konusu alanda

---

<sup>7</sup> Godley 1926.

gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında Bizans dönemine tarihlenen seramik parçalarının az sayıda olduğu tespit edilmiştir (Resim: 4).

Söz konusu buluntu yerinin yakınında yer alan çiftlikte çalışan yerel halktan alınan bilgiye göre, bölgede yerin 4 m altında su tarafından yassılaştırılmış olan deniz çakılları bulunmuştur (Resim 5). Bununla beraber, aynı alanda 14-6 m arasında kuyu açarken balçık ve onun da altında kil tabakası tespit edilmiştir. Ayrıca çiftliğin önündeki tarlada da büyük boyutlu istiridyelerinin bulunması bir zamanlar burada deniz olabileceğini akla getirmektedir (Resim: 6).

### *B.Çelebi Çiftliği 2*

2012 yılı yüzey araştırmasında Yenibağarası'nda tespit edilen buluntu yerlerinden bir diğeri de Çelebi Çiftliği 2 olarak adlandırılan mevkiidir. Bu bölgede de zeytinlikler ve bodur çalılıkların yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Tarım faaliyetlerinin neden olduğu tahribatlar bu alanda da izlenmektedir. Söz konusu kesimden az miktarda Geç Roma dönemi *terra sigillata* ve Bizans dönemi seramik parçaları toplanmıştır (Resim: 7).

### *C.Karaağaç Mevki 1*

Yenibağara'sında gezilen bir diğer mevki de denizden 11 m yükseklikte yer alan Karaağaç Mevkii'dir. Zeytinliklerin bulunduğu bu alanda da tarım faaliyetlerin neden olduğu tahribatlar izlenmektedir. Bölgede oldukça yoğun bazalt taş bulunmaktadır bunun yanı sıra oldukça verimli volkanik arazi bölgenin genelinde mevcuttur. Buluntular: bir tane mermerden yapılmış sütun parçası ile yine mermerden yapılmış üzerinde "M" ye benzeyen bir harf bulunan muhtemelen mimarî bir öge olan taş parçası ele geçmiştir. Alanın kuzeydoğusuna doğru ilerlendiğinde oldukça yoğun seramik parçaları gözlemlenmiştir (Resim: 8) Ayrıca dikdörtgen planlı bir yapı ile hemen bitişiğinde bir kuyu yer almaktadır (Resim: 9). Söz konusu kuyu ana kaya oyularak yapılmış ve üzerine ve ağız kısmı taş ile çevrelenmiştir. Bu kuyunun 8-10 yıl öncesine kadar kullanıldığı elde edilen bilgiler arasındadır. Havuzun kuzeyinde kuyuya bağlı bir kanal yapısı da bulunmaktadır. Yapının ortasında muhtemelen çatıyı destekleyen bir dikme deliği de mevcuttur.

Buradan ele geçen seramik örnekleri arasında, ağırlıklı olarak Bizans ve Osmanlı ile çok az miktarda Roma dönemine ait parçalar yer almaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu mevkiide bazalttan yapılmış bir dibek taşı tespit edilmiştir (Resim: 10). Alanın biraz doğusunda ise kayaya oyulmuş bir havuz ve önünde suyunun aktığı bir diğer küçük havuz daha yer almaktadır (Resim: 11).

### *E.Panayır Mevki*

Çiftlik yerleşim alanlarının tespit edildiği Panayır Mevkii, Yeni Bağarası Beldesinden Gediz Nehrinin denize döküldüğü kesimde yer almaktadır. Eski deniz tabanında yer alan Panayır Mevkii, deniz seviyesinden 8 m yükseklikte bulunmaktadır. İri boyutlu, düzeltilmiş Foça taşları ile birlikte mimarî örgüde kullanılan diğer taşlar yığınlar oluşturmaktadır.

Panayır Mevkii'nde yaklaşık 6 adet çiftlik evi kalıntısı saptanmıştır. Bunlardan yaklaşık kare planlı olan 1 numaralı çiftlik evi deniz seviyesinden yüksekliği 4 m'dir. Burada ele geçen seramik parçaları Geç Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Ayrıca çatı kiremidi parçaları da izlenmektedir.

2 numaralı çiftlik evi deniz seviyesinden yüksekliği 6 m'dir. Yapının çevresinde iki kuyu bulunmaktadır ancak; bunlar daha sonra kapatılmıştır. Söz konusu çiftlik evinin batısında yine bir havuz yer almaktadır ve havuzun yakınında bir kaynak yer almaktadır. Ancak bu kaynak çalılarının kapatması nedeniyle belirlenememiştir. Havuzun etrafında bol miktarda Geç Roma ve Bizans dönemi seramik örnekleri, parçalanmış mermer sütun parçaları ile çatı kiremidi parçaları yer almaktadır.

Söz konusu mimarî kalıntıların yaklaşık kuzeydoğusunda havuz olarak nitelendirilen alanda yer alan kaynak suyun getirildiği modern bir hayvan yalağı ve su akıtma sistemi bulunmaktadır. Söz konusu suyun yanında tahrip olmuş durumda bir kubbeli (kemerli) sarnıç tespit edilmiştir (Resim: 12). Sarnıcın üzerinde yığma toprak izlenmektedir. Yerel halktan alınan bilgiye göre bu oluşumun Foça Beşkapılar'a çıktığı ileri sürülmektedir. Yarım ay şeklinde dikey iri boyutlu taşların uç kısımlarının işlenmesi ile oluşturulmuş taş örgü sistemi muntazam bir kemer oluşturmaktadır. İçinde balçık yer almaktadır. Ayrıca tahrip olan bu iç kısma kükürt serpilmiştir. Bu kesimden toplanan seramik örnekleri de Roma dönemine tarihlendirilmektedir (Resim: 13).

Söz konusu tünelin güney kesiminde büyük bir yapıya ait mimarî kalıntılar tespit edilmiş olup 3 nolu yapı olarak tanımlanmıştır. Yoğun seramik parçaları arasında Roma Dönemi *terra sigillata* örnekleri ve çatı kiremidi parçaları ele geçmiştir.

#### *F. Körgediz Mevkii*

Yenibağarası Körgediz Mevkiinde, ağız kısmı kuzeye denize bakan bir tünel tespit edilmiştir (Resim 14). Söz konusu tünel ana kayaya oyulmuş olup açıldığı kadarıyla yaklaşık 20 m uzunluğundadır. Tünelin iç kısmında duvar örgüsü Horasan harcı ile yer yer desteklenmiştir. Mağaranın giriş kısmının doğu kenarı ve ön giriş kesimi çıkarılmıştır ve burada 1-3 sırası korunmuş, yaklaşık 0.50 m yüksekliğinde, 0.60 m genişliğinde ve 2.65 m uzunluğunda bir duvar tespit edilmiştir.

Gediz deltasında yer alan Kırdenez Lagünü ve güneyinde yer alan Homa Lagünü çevresinde yapılan incelemelerde; alanda tuzlu toprak yapısının hâkim olduğu ve bölgede balıkçılık yapılmakta olduğu görülmüştür. Söz konusu alanda; herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır.

#### *SONUÇ ve DEĞERLENDİRME*

Gediz deltasında iki sezondur yürütülen araştırmalarda olduğu gibi, bu seneki çalışmalarda da, çok büyük bir olasılıkla Gediz nehrinin getirdiği alüvyonlarla üstlerinin kapanması nedeniyle Prehistorik dönem buluntularına ve yerleşimlerine rastlanılamamıştır.

Batı Anadolu'da gerçekleştirilen jeomorfolojik araştırmalar, söz konusu dönemlerde, deniz seviyesinin düşüşünü takip eden hızlı alüvyon birikiminin, bu dönemde meydana

gelen kültürel değişimin önemli bir nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgede yürütülen çeşitli araştırmadan elde edilen verilere göre, yaklaşık G.Ö. 20.000'lere tarihlenen son buzul çağında Gediz deltasında deniz seviyesinin bugünküne oranla ortalama 100 m daha aşağıda olduğu bilinmektedir. Buzullaşmanın sona erdiği G.Ö. 12000-8000 yılları arasında ise buzulların erimesi ile birlikte deniz seviyesi yaklaşık 50 m'lik bir artış göstermiştir<sup>8</sup>. Son buzul çağını izleyen iklimdeki ısınma ve bu nedenle yüksek enlemlerdeki buzulların erimesi döneminde (*Holocene*) günümüzden 1500 yıl öncelerinden itibaren deniz seviyesinin hızla yükseldiği ve bu yüzden kıyı vadilerinin söz konusu dönemde bir çeşit körfez oluşturduğu bilinmektedir<sup>9</sup>. Buna karşın, 7000 yıl kadar önce ise yükselme hızının azaldığı, 6000 yıl kadar önce ise deniz seviyesinin yükselmesinin durduğu ve M.Ö. 5000 ile 3500 yılları arasında ise birkaç metre deniz seviyesinin düştüğü ve vadiler ile kıyı bölgeleri boyunca alüvyon birikmesinin bir sonucu olarak kıyı çizgisinin denize doğru itildiği yapılan çalışmalar sonucunda anlaşılmaktadır<sup>10</sup>. Buna göre, önceleri hızla yükselen denizin kıyısı, bugünkü yüzeyin 10-12 m altında, Seyrek Mahallesi yakınlarına kadar sokulmuştur. Gediz deltasının gelişimi ise buna paralel olarak *Holocene* öncesinde bugünkünden onlarca metre aşağıda, Foça'nın batısında sürmüştür. Hızlı deniz ilerlemesi sırasında eski delta düzlükleri sular altında kalmış, yükselme hızı azalınca ve özellikle yükselme durunca Gediz nehrinin getirdiği alüvyonlar sığı kıyıyı hızla doldurarak bu defa kıyı çizgisinin tekrar denize doğru çekilmesine neden olmuştur<sup>11</sup>.

Batı Anadolu kıyı şeridinde karşılaşılan jeomorfolojik değişimler, yerleşmelerin alüvyal dolgu altında kaybolmasına ya da kıyı şeridindeki çökmeler sonucu deniz altında kalmasına neden olmuştur. Söz konusu durumdan dolayı, eski çağlardaki uygarlıkların, yerleşmelerin ve mezarlıkların günümüze kadar ulaşması çoğu zaman olanaksızlaşmıştır. Diğer taraftan Batı Anadolu kıyısındaki, kıyı ovalarının yakınındaki alçak tepeler üzerine kurulmuş olan, kuzeyde Troya<sup>12</sup>, İzmir'de Ege Gübre, Panaztepe ve Klazomenai ve güneyde Efes gibi birçok yerleşim alüvyon altında açığa çıkarılmıştır<sup>13</sup>. Bunlarla birlikte yine Gediz deltasında yer alan Kumtepe<sup>14</sup>, Kayıktepe<sup>15</sup>, Geren Atatürk Tepe<sup>16</sup> ve Höyücek<sup>17</sup> gibi bir zamanlar sahil yerleşimi olduğu düşünülen bu yerleşiminin açığa çıkarılması, hem dünya hem de Anadolu arkeolojisi için ayrı bir önem arz etmektedir.

Söz konusu karasallaşma süreci ile ilgili soruların cevaplanmasında, 2012 yılı yüzey araştırmamız sırasında Yenibağarası mevkiinde yer alan Çelebi Çiftliğinde yüzeyden 4 m derinlikte bulunan yassı deniz çakılları ile büyük istiridyeler büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Panaztepe'nin Liman Kent yerleşiminde de yaklaşık 4 m derinlikte, alüvyon tabakasının altında Geç Tunç Çağı tabakalarının açığa çıkarılması Çelebi Çiftliğinde tespit edilen durumla paralellik göstermektedir.

Batı Anadolu'daki birçok kesimde, Geometrik, Arkaik ve Klasik dönemlere ait mimarî kalıntılar, günümüz deniz seviyesinden 1 m aşağıda, alüvyon tabakası altında tespit

<sup>8</sup> Aksu ve Piper 1983: 18.

<sup>9</sup> Kayan 1999.

<sup>10</sup> Stanley ve, Warne, 1994, 228-231.

<sup>11</sup> Erinc 1955: 33-66; Erol 1976; Erol 1983; Kayan 2003; 11-41; Kraft vd 1983; Kraft vd. 1985.

<sup>12</sup> Kradft vd., 1980; Kraft vd. 1982.

<sup>13</sup> Kayan 1996; Sağlamtımur 2011, 77-82.

<sup>14</sup> Meriç 1985, 199

<sup>15</sup> Mellaart, 1958; French. 1969, 69.

<sup>16</sup> Meriç, 1985, 199.

<sup>17</sup> Şenyürek vd., 1950, 55, 487.



edilmiştir. Roma döneminde ise, deniz tekrar bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Özellikle Gediz deltası sınırları içinde yer alan Çamaltı Tuzlasının Kuş Cenneti yoluna yakın tuz tavarlarının içinde bulunan Geç Roma dönemine ait kalıntılar, bu kesimin en geç M.Ö. 5. ve 6. yüzyıllarda karasallaşmış olduğunu göstermektedir. İşte bu sebeplerden ötürü, bölgede 2010 yılından itibaren yapılan yüzey araştırmaları sırasında Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilen buluntu yerlerinin sayısı oldukça yüksektir. Söz konusu dönemlere ait seramik parçaları ile çeşitli malzemelerden yapılmış olan küçük buluntuların değerlendirilmesi sonucunda bölgede söz konusu dönemlerde küçük çiftliklerin kurulmuş olduğu ileri sürülmektedir. Erken ve Orta Bizans dönemlerinde özellikle yüksek alanlarda bu tip küçük çiftliklerin kurulma sebebi olarak, M.S. 8. yüzyılın başından 11. yüzyılın başına kadar görülen Arap akınları gösterilmektedir. Söz konusu Arap akınları bölgedeki nüfusun azalmasına yol açtığı gibi, kıyıdaki kentler ve köylerin terk edilmesine ve nüfusun dağlık bölgelere sığınmasına neden olmuştur<sup>18</sup>.

Bunun yanı sıra bölgede insan aktiviteleri tarıma dönük olmaktan daha çok, günümüzde de olduğu gibi muhtemelen en geç Roma Çağında başlamış olması gereken tuzla veya dalyan balıkçılığı faaliyetleri ile ilişkili olmalıdır. Gerçekten de 13.yüzyıldaki Geç Bizans çağı yazılı belgeleri Gediz nehrinin körfeze döküldüğünü ve bugün de olduğu gibi tuzlalar ile dalyanların deltanın tüm kıyısına yayıldığını göstermektedir<sup>19</sup>. 13. yüzyıla ait metinlerde Menemen ovasının Leukai ve Koukoulos idari birimleri içinde yer aldığı görülmektedir. Bu idari birimlerin sınırları Gediz vadisi içinde, batıda Üçtepe'lerden, doğuda Kaklıç ve Sasalı köylerinin bulundukları araziye kadar uzanmaktadır. Gediz Nehrinin eski yatağının denize döküldüğü noktada bulunan Kokala burnunun adının da söz konusu Koukoulos'tan geldiği düşünülmektedir. Koukoulos idari biriminin güneyinde de, bugün olduğu gibi Bizans egemenliği döneminde de devlet tarafından işletilen tuzlalar ile Kaklıç köyünün hemen güneyinde de, bugün tamamen alüvyonlarla dolmuş olan sahilde dalyanlar bulunmaktaydı<sup>20</sup>.

Bu açıdan bakıldığında zaman, arkeolojik yerleşim alanlarının yapılanmalarının coğrafi koşullarla ilişkisi, kazı yapılan alanların yerleşim dönemlerinde coğrafi koşulların ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, arkeolojik buluntu yerlerinin yerleşim dönemlerindeki coğrafi konumları ve konuma bağlı koşullarının ortaya konması arkeolojik bulguların kültürel, idari ve ticari açılardan değerlendirilerek döneme ait bilgi üretimi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, özellikle kıyı topoğrafyası ve delta oluşumları konusunda jeoloji bölümünden büyük ölçüde yararlanma gereksinimi doğmuştur.

<sup>18</sup> Ostrogorsky 1981, 115 ve 145-146; Doğer 1998, 48.

<sup>19</sup> Ostrogorsky 1981; Doğer 2006: 18

<sup>20</sup> Ahrweiler 1965, 61-62; Doğer 1998, 49.

## KAYNAKÇA

AHRWEILER, H. 1965, *Travaux et Mémoires* I, 22

AKSU, A.E. ve D.J.W. PİPER, 1983, "Progradation of the Late Quaternary Gediz Delta, Turkey", *Marine Geology* 54: 1-25.

ÇINARDALI-KARAASLAN, N., A. AYKURT, Y.H. Erbil ve N. KOLANKAYA-BOSTANCI, 2012, "Panaztepe Kazıları Kapsamında İzmir Bölgesi Gediz Deltası Yüzey Araştırması 2011 Yılı Çalışmaları", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* I, 319-342.

ÇINARDALI-KARAASLAN, N., Y.H. ERBİL, N. KOLANKAYA-BOSTANCI ve A. AYKURT, 2013, "İzmir İli, Menemen İlçesi Prehistorik ve Protohistorik Dönem 2011 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1: 161-174. "

DOĞER, E. 1998, *İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi*, İzmir.

DOĞER, E. 2006, *İzmir'in Smyrnası. Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar. İletişim Yayınları*, İstanbul.

ERİNÇ, S. 1955. "Gediz ve Büyük Menderes Deltalarının Morfolojisi." *Dokuzuncu Coğrafya Meslek Haftası. Tebliğler ve Konferanslar*. Türk Coğrafya Kurumu Yay. No. 2: 33-36.

EROL, O., 1976. "Quaternary Shoreline Changes on the Anatolian Coasts of the Aegean Sea and Related Problems (Changement des Lignes de Rivage Quaternaire sur la cote Anatolienne de la mer Egée et Problèmes Liés)", *Soc. Géol. Fr. Bull.*, 18,2.

FRENCH. 1969, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies*, XIX, 41-98.

GODLEY, A.D. 1926. *Herodotus: The Histories*. Loeb Classical Series, W. Heinemann, London.

KAYAN, İ. 1997. "Bronze Age Regression and Change of Sedimentation on the Aegean Coastal Plains of Anatolia (Turkey)", H.N. Dalfes, G. Kukla ve H.Weiss (eds.), *Third Millennium B.C. Climate Change and Old World Collapse*, Vol. I: 431-450, Springer Verlag, Berlin.

KAYAN, İ., 1999. "Holocene Stratigraphy and Geomorphological Evolution of the Aegean Coastal Plains of Anatolia" *Quaternary Science Reviews*. Vol. 18, No: 4-5: 541-548.

KAYAN, İ. 2003. *Gediz Deltasının Alüvyal Jeomorfolojisi I (Süzbeyle-Menemen Profili)*, Ege Üniversitesi Araştırma Proje Raporu, İzmir.

KRAFT; J.C.,I. Kayan ve, O.E rol 1980, "Geomorphic Reconstruction on the Enviroment of Ancient Troy", *Science*, 209, 4458, 776-782.

KRAFT, J.C., I. Kayan ve O. Erol, 1982, “ Geology and Paleogeographic Reconstruction of the Vicinity of Troy”, Rapp, G., Jr, Gifford, J.A. (ed.), *Troy: The Archaeological Geology*, Princeton University Press, Cincinnati, (1982).

KRAFT, J.C., D.F. Belknap ve I. Kayan 1983, “Potentials of Discovery of Human Occupation Sites on the Continental Shelves and Nearshore Coastal Zone”, Masters, P.M. ve N.C. Flemming, (ed.), *Quaternary Coastlines and Marine Archaeology*, Academic Press, New York, 87-120.

KRAFT, J.C., I. Kayan ve, S.E. Aschenbrenner 1985, “Geological Studies of Coastal Changes Applied to Archaeological Setting”, Rapp, G. and J.A. Gifford (ed.) *Archaeological Geology*, Yale University Press, New Haven, 57-84.

MELLAART, J. 1958,” The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean”, *American Journal of Archaeology*, 9-33,

MERİÇ, R., 1985, “1984 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 199-208.

OSTROGORSKY, G. 1981, *Bizans Devlet Tarihi*, Ankara.

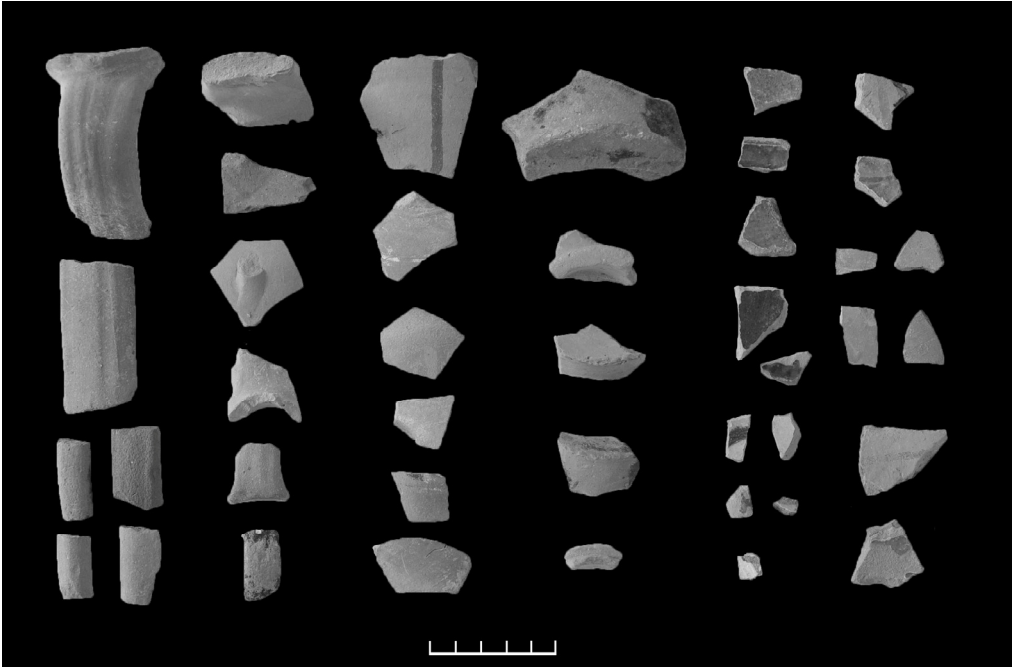
SAĞLAMTİMUR, H. 2011,” Environmental Factors in the Neolithic Settlement of Ege Gübre”, Krauß (ed.) *Beginnings-New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*. Papers of the International Workshop, 8th-9th April 2009, İstanbul, Leidorf, 77-82.

STANLEY, D.J. ve A.G. WARNE, A.G. 1994. “Worldwide Initiation of Holocene Marine Deltas by Deceleration of Sea-level Rise. *Science*, 265, 228-231.

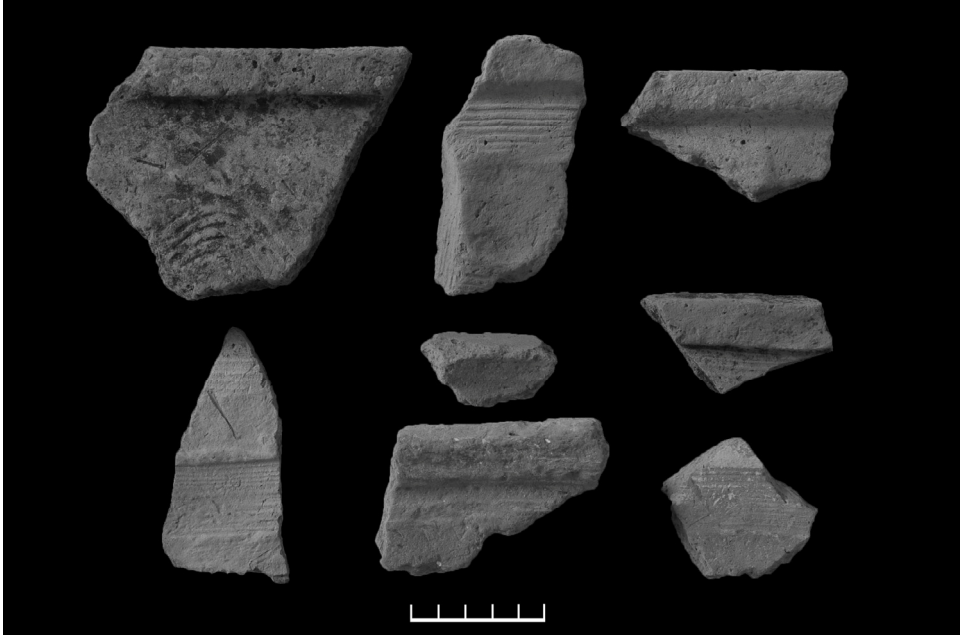
ŞENYÜREK, M., H. GÜLTEKİN ve A. DÖNMEZ, 1950, “ Larisa Civarında Höyücek’te Yapılan Sondaj”, *Belleten* XIV.



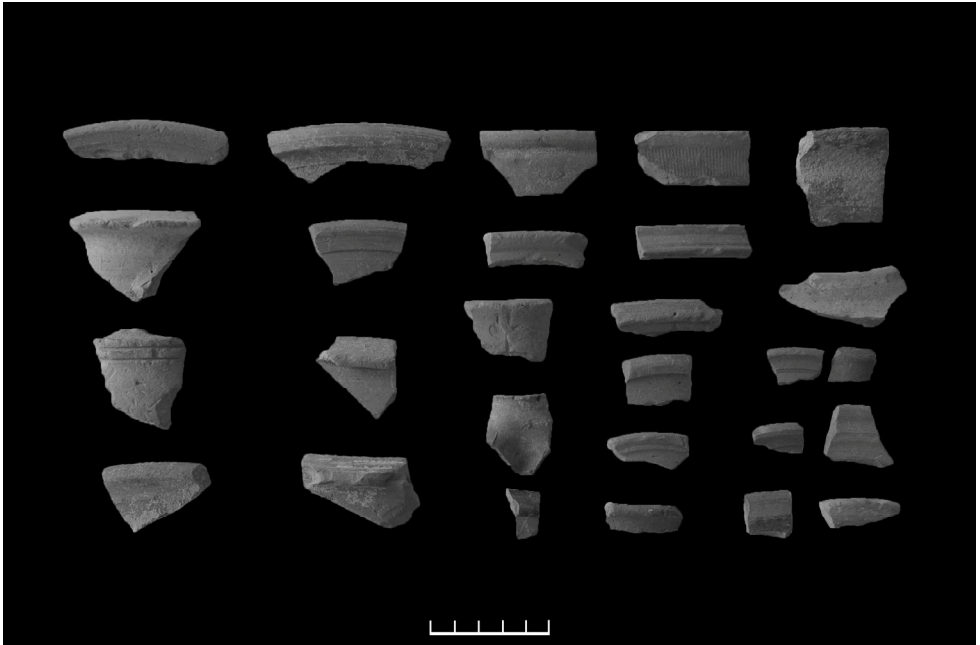
Harita 1: 2013 yılında yapılan çalışma alanı



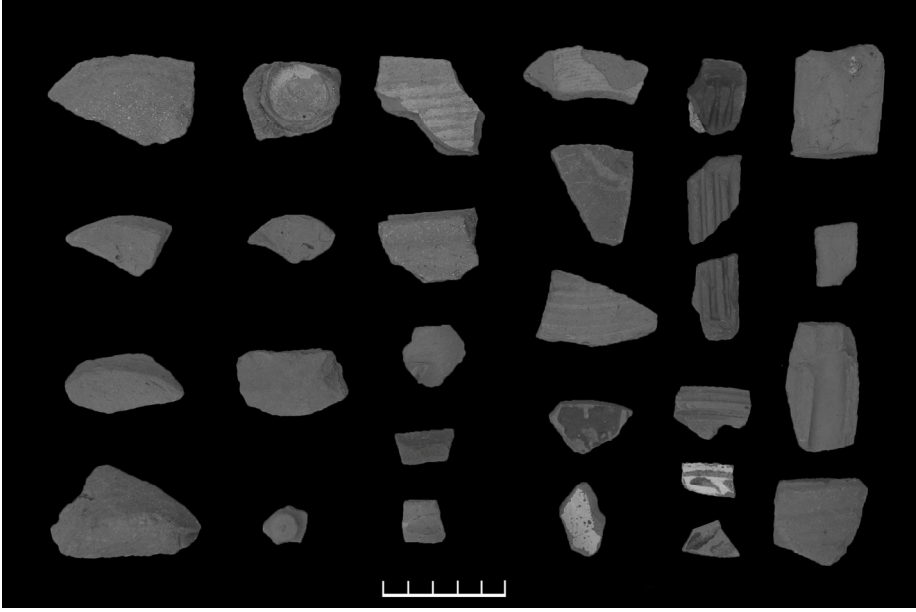
Resim 1 Değirmentaşı Tepesi seramik örnekleri



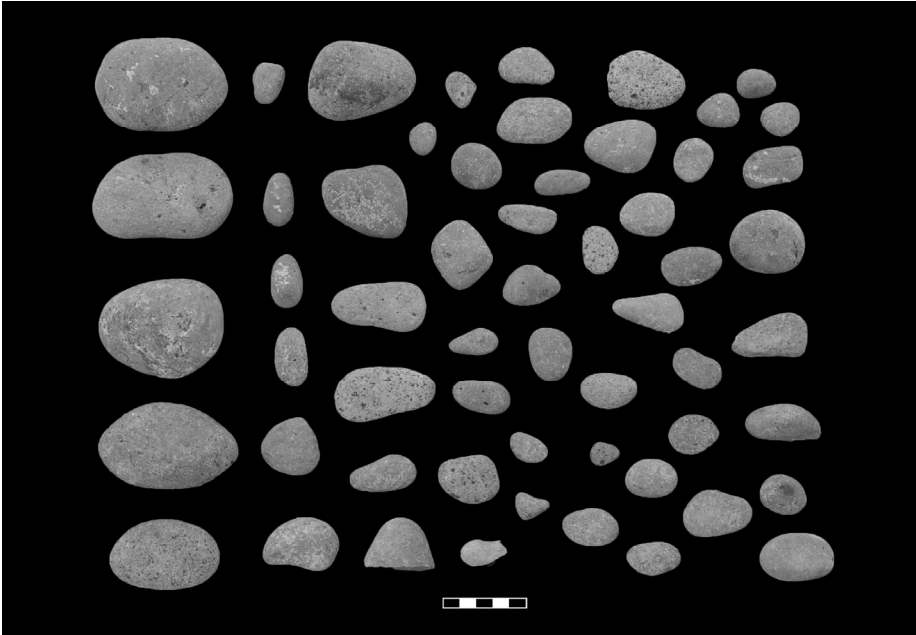
Resim 2: Armutçıkı Mevkii seramik örnekleri



Resim 3: Taşlı Tarlalar Mevkii seramik örnekleri

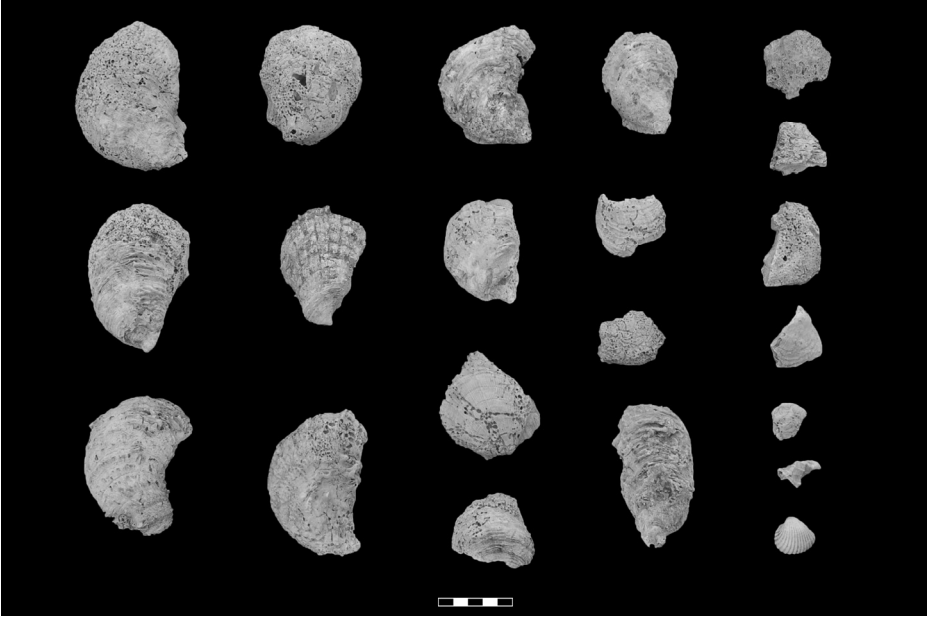


Resim 4: Çelebi Çiftliği Mevkii seramik örnekleri

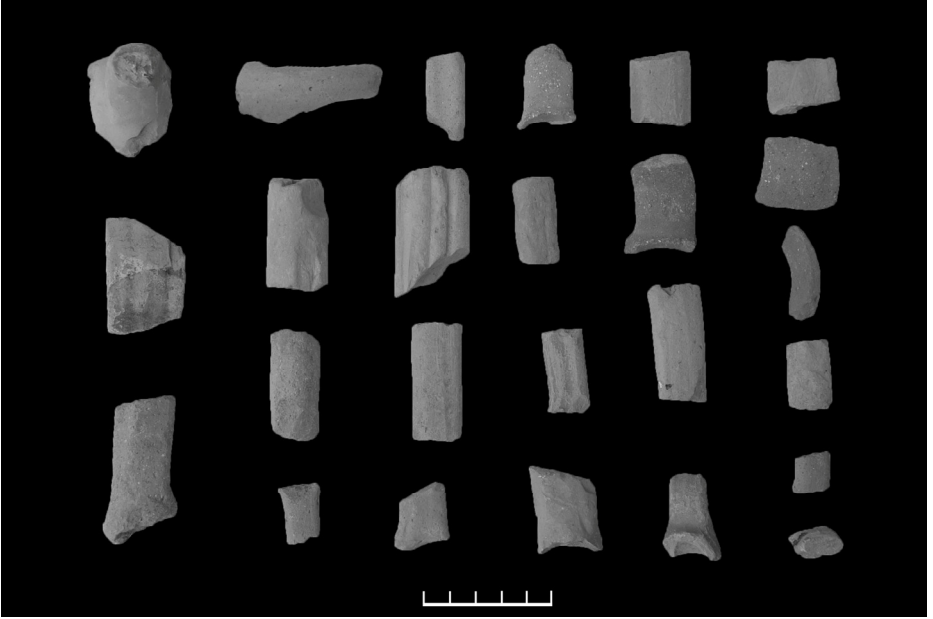


Resim 5: Çelebi Çiftliği yassılaşmış taş örnekleri

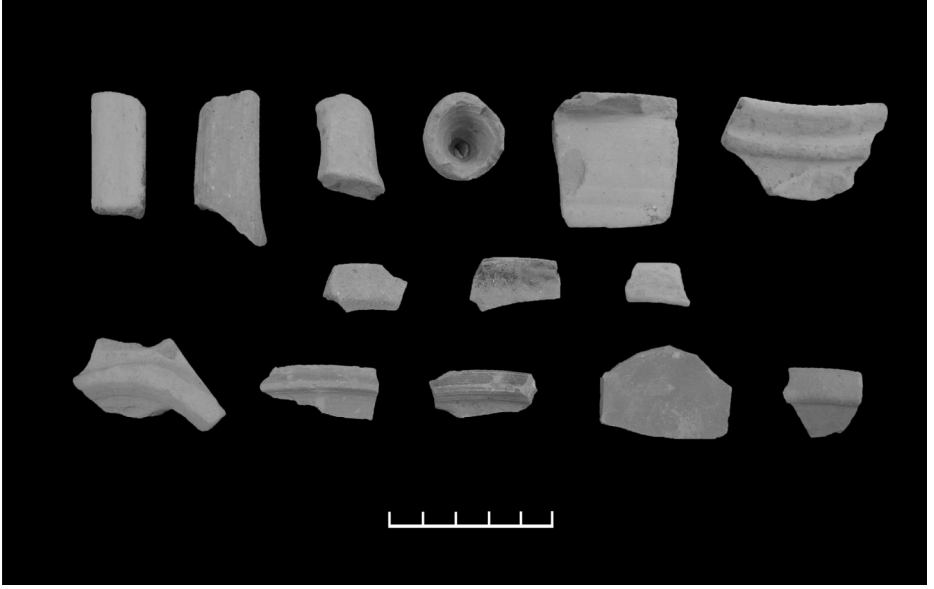




Resim 6: Çelebi Çiftliği büyük boy istiridyeler



Resim 7: Çelebi Çiftliği seramik örnekleri



Resim 8: Karaağaç Mevkii seramik örnekleri



Resim 9: Karaağaç Mevkii dörtgen planlı yapı kalıntısı



Resim 10: Karaağaç Mevkii bazalt dibek taşı

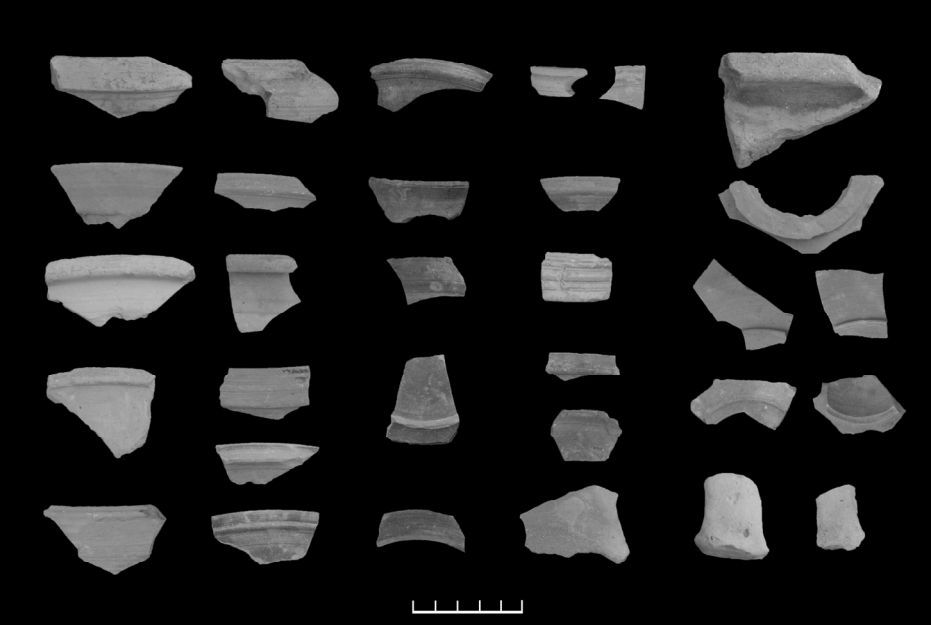


Resim 11: Karaağaç Mevkii havuz kalıntısı





Resim 12: Panayır Mevkii sarnıç



Resim 13: Panayır Mevkii seramik örnekleri



Resim 14: K rge iz Mevkii

# AN ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF EARLY CHRISTIAN-BYZANTINE PERIOD ON THE VALLEYS THAT REACHED THE HELLESPONT: 2012 RESEARCH

Ayşe Ç. TÜRKER\*

The 2012 studies of the survey for the early Christian-Byzantine Period on the valleys that reached the Hellespont were carried out with the permission and appropriation by the Directorate General of Cultural Assets and Museums<sup>1</sup>. The study aimed to detect and document the settlements of the early Christian-Byzantine period on the valleys formed by the rivers reaching the Hellespont and in their close vicinity. In 2012, we carried on our studies on four different valleys at the Marmara mouth of the strait and in its close vicinity. In these studies, architectural, architectural plastic, terracotta construction and roof covering materials of the Byzantine period as well as pottery finds were documented in a total of 30 villages and at the findspots around these villages.

## *The Marmara Mouth of the Hellespont and its Vicinity*

Starting from the area between Gallipoli and Çardak and extending as far as Cape Akbaş and the front parts of Karacaören, the upper section of the strait constitutes the Marmara mouth of the Hellespont.

*The Bayramdere Tributary (Karanlıkdere–Paesus):* Our first study area consisted of the findspots on the Bayramdere Valley. This tributary shows two different characters, and the valley may accordingly be divided into two, i.e. lower and upper regions. The border of the lower region is the ancient Adatepe Village. On the other hand, the Arabakonağı Village is located at the highest point of the upper region. Above the village is a castle. The valleys of the Umurbey Tributary and the Kemer (Parion) Tributary also extend towards the area where the castle is location. The castle was established at the intersection of the natural roads coming from these three valleys. In our studies, it was aimed to determine the type, plan characteristics and period of this defensive structure in Arabakonağı<sup>2</sup> (Fig. 2).

The castle hill where the structure is located and its vicinity have dense forest fabric. Therefore, it is difficult to follow the plan of the structure and to take measurements. In this area, the points for the setting-out were determined by means of the GPS and laser meters. Traces of a defensive structure covering altitudes of the hill from 520 to 536 m were documented in these studies. Accordingly, it is understood that the castle, shaped according to the slope of the hill, had three towers in the west, a tower in the south, and three towers in the east. Some stones which might have belonged to a wall are seen at the altitudes of the hill between 500 and 520 m. However, it cannot be understood whether

\* Assoc. Prof. Dr., Ayşe Ç. TÜRKER, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science and Letters, Department of Art History, 17100 Çanakkale/TURKEY, ayseturker@comu.edu.tr.

<sup>1</sup> Specialist Türker Türker from Çanakkale Onsekiz Mart University and Mr. Eren Sülek from Manisa Museum, as the Ministerial representative, participated in our study. I thank the Directorate General of Cultural Assets and Museums for the permission to study, TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) (111K377) for its financial support, and Türker Türker and Eren Sülek for their contributions to the research.

<sup>2</sup> Studies were made in and around the castle in the 2011 research season as well. I thank our ministerial representative Ms. Safiye Dönmez, who participated in these studies, for her contributions to our study.



these stones belonged to an external defensive line, for they remain under the dense vegetation and soil deposit. The interior and exterior faces of the walls belonging to the castle filled up with the stones that had fallen from the walls and with soil. The height of the wall can be measured as about 9 m depending only on a pit opened in front of the first tower. The true locations and plans of the other towers cannot be determined definitely without carrying out any cleaning work or excavation. In our examinations, the mortar used in the mortared rubble core of the castle is understood to have been the Byzantine mortar with considerable broken bricks and coarse pebbles. Roughly-shaped hewn stones were used on the wall coverings on the front and rear faces of the rubble core. Due to the dense vegetation, it is failed to detect any potsherds or terracotta roof covering materials on the surface.

In our studies in the area referred to as “Kiliseyeri” by the villagers in the Arabakonağı Village, we documented wall fragments of a building with a quadrilateral plan on the surface and terracotta roof covering materials dispersed over an extensive area. We established that these construction materials were concentrated in an area of about 77 m in width in the north - south direction and about 64 m in width in the east - west direction. The illegal excavation pits opened in this area substantially destroyed the walls which remained under the surface. From the construction materials in these pits, it is understood that the walls were constructed with bricks and stones in the alternate technique. Besides bricks and roughly-hewn construction stones, tiles representing the middle and late Byzantine periods were also documented on the surface (Fig. 3). The pottery items on the surface are the sherds of the vessels dated to the middle and late Byzantine periods. We detected rim and handle sherds of amphorae and cooking pots among the unglazed pottery items. Of them, the wall of an amphora dated to the 10th to the 11th centuries contains an incised monogram. On the other hand, rim and base sherds of bowls and dishes with an incised decoration indicating the late Byzantine period are considerable among the glazed pottery items.

#### *The Hinterland of the Hellespont*

There are two great valleys which determine the direction of transportation around the Hellespont. They are the valleys generated by the Kocabaş (the Biga Tributary-ancient Granicus) and Gönen (Aesepus) Tributaries. The Kocabaş Tributary makes a connection with the Sarıçay (Rhodius) Valley that reaches the middle section of the strait, thereby forming a natural road which provides access to the front parts of the Kapıdağ Peninsula (Cyzicus). This region constituted one of our study areas in the hinterland of the strait.

#### *The Kocabaş Valley and its vicinity*

The Kocabaş Tributary is comprised of three big branches. The first branch originates from the eastern ridge of Mt. Şapçı. It joins the lateral brooks coming from the east and the west. The second branch receives the lateral brooks flowing down from the north-eastern and southern ridges of Mt. Aladağ. Also known with names ‘the Salat Brook’, ‘Kocabaş’ and ‘the Çan Brook’, the third branch is the Granicus Tributary. The section from the front parts of Pegai to Biga is the lower section of the Kocabaş Valley. Here the Kocabaş Tributary joins the Gümüşçay and Bakacak Tributaries and reaches the sea.

### *The Lower Section of the Kocabaş Tributary*

*Akköprü*: Profiled marble and stone blocks and column shaft fragments were determined at the village cemetery, and the bridge known as the bridge of Alexander was documented. The bridge of Alexander is located over the Biga (Granicus) Tributary. The bridge is in ruins today (Fig. 4). From the publication by Chishull, it is understood that the bridge was serviceable in the 1700s. Chishull stated that the bridge had belonged to the reign of Mehmet IV. Kiepert also spoke of this bridge in his study in 1842 and repeated the dating by Chishull. On the other hand, Turner, who saw the bridge in 1815, stated that the bridge had been repaired and used by the Ottomans and that Mehmet IV might have had this repair work carried out, but the first construction of the bridge had belonged to the Roman period (the 4th century)<sup>3</sup>. The bridge has a construction inscription belonging to the reign of Murat II. Since the inscription did not belong to the repair of the bridge but its construction, the bridge is accepted to have been from the reign of Murat II.

Turner stated that the bridge had been constructed with bricks and small stones and covered with thin marble barrier slabs. According to his description, the bridge had eight pillars. Of them, 4 great arches were located over the river, whereas 4 small arches were placed on the land, with two arches located on each end. Janke states that several arches are still visible on the left-hand side and that they are round arches built with bricks. He says that these arches were situated on the buttresses built with stones with a height of 1 m and a width of ½ m<sup>4</sup>. In the description by Turner, it is mentioned that the pressure on the bridge was lessened by the small arches constructed immediately beneath the pavement. In his article where he introduces the Güvercin Bridge over the Gönen Tributary, Hasluck states that the three bridges in the region resemble in terms of construction materials and techniques<sup>5</sup>. Of them, the Sultançayırı Bridge was published and dated to the late Roman or early Byzantine period by Wiegand<sup>6</sup>. Hasluck also thinks that these three bridges were constructed in 337 in the reign of Constantine the Great.

### *The streams reaching the lower section of the Kocabaş Tributary from the east and their vicinity*

The greatest stream among these streams is *Gümüşçay*. It originates from more than one spring in the south of Mt. Beşikdağ, flows in Bekten - Sofular direction, and joins the ancient Karesus Tributary that originates from the north-west of Mt. Beşikdağ again in the front parts of İnova. The place concerned can be indicated as the upper section of *Gümüşçay*. The region between İnova and Demirci is the middle section of *Gümüşçay*. Here *Gümüşçay* joins the Elles Brook that originates from more than one branch in the north-east of Mt. Abdaldağı. The section which originates from Demirci and joins the Kocabaş Tributary is the lower section of *Gümüşçay*.

---

<sup>3</sup> W. Turner, *Journal of a Tour in the Levant, III*, London 1820.

<sup>4</sup> Arthur W. Janke, *Auf Alexanders des grossen Pfaden: Eine Reise durch Kleinasien*, Weidran 1904.

<sup>5</sup> F.W. Hasluck, "A Roman Bridge on the Aesepus", *The Annual of the British School at Athens* 12, 1905-6, 184-9.

<sup>6</sup> Th. Wiegand, "Reisen in Mysien" *Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung*, XXIX, 1904, 254-339.

*Gümüşçay / Dimetoka (Didymotichus)*: Two inscriptions of the pre-Byzantine period were detected in the town. The first one is located on a postament in front of the entrance gate of the cemetery, while the other one is used as a doorstep at the entrance of a house in the town. Architectural plastic works of the Byzantine period were found in dispersed condition in the alleyways and as reused materials on the buildings. They include a Corinthian column capital located in front of the Hunters' club, a marble barrier slab used as a reused material, a double column and an altar pedestal at the enclosed graveyard of the Çarşı Mosque, and a large number of column shaft fragments (Fig. 5).

*Çeşmealtı*: Numerous architectural plastic works of the Byzantine period were documented in the garden of the currently unused primary school of the village (Fig. 6). The works include piers with hexagonal and rectangular cross sections, a baluster, a postament, column capitals, column bases, templon architrave fragments, double columns, templon colonettes carved as a monolith with their capitals, column shaft fragments, and a grinding stone. Both column bases are of the type of specimens called the simple type. Among the column capitals, the half of a granite impost type of capital has been preserved and the abacus is broken. The preserved short face contains a cross in the incised technique. The second column capital is of the type of Corinthian capitals. The lower section is broken and incomplete. From the preserved fragment, it is understood that the calathus was decorated with a single row of acanthus leaves. A specimen of an identical type is located in İznik Archaeology Museum. These column capitals are dated to the 5th to the 6th centuries. The works include a large number of marble and granite specimens of the column shaft fragments with fluted and unfluted shaft forms. The double columns are represented with 4 specimens. One of them is in good condition, whereas the other 3 specimens are broken.

The short faces of a barrier slab among the works contain a soffit motif. On the other hand, the wide lateral faces are regularly engraved but undecorated. The barrier slabs of this type were detected in Akköy, Türkmenli, Kösedere, Dalyan, Kumköy and Saraycık as well as on Bozcaada in our studies in Çanakkale. The barrier slabs with a similar form are also seen in Kurşunlu Aberkios in the Marmara region, at the Constantine Lips in İstanbul, and among the finds of Salona. There is a Greek inscription consisting of 5 lines on a postament with a height of 120 cm among the finds. Moreover, a cross was engraved on the lateral face in the incised technique. Two specimens of templon columns were documented. One of them has an octagonal shaft and was carved as a monolith with its impost capital. The other column has a circular cross section and a base section engraved with frames. Colonettes of a similar type are in Kalenderhane and Salona and among the early Byzantine finds of the Marzamemi shipwreck. Two broken fragments of templon architraves were documented. From their sizes and decoration compositions, it is understood that both might have been the fragments of the same work. Stylized acanthus leaves placed side by side are visible on the front face. The composition on this work is common on the templon architraves of the middle Byzantine period. The rear face is regularly engraved but undecorated. We learned that the works were brought to this area after having been carried from Kilisetaşı locality around the village and from the village cemetery.

*The streams reaching the lower section of the Kocabaş Tributary from the west and their vicinity*

The second stream which reaches the lower section of the Kocabaş (Granicus) Tributary is the *Bakacak (Karaath)* Tributary. This tributary originates from more than one branch on Mt. Kir and Mt. Sakar in the south and the south-west. Its section from the place concerned to the front parts of Bakacak can be considered “the upper section”, whereas its section from the front parts of Bakacak to the place where it joins the Kocabaş Tributary can be considered “the lower section”.

*The Lower Section of the Bakacak Tributary:* In this area, studies were performed in Gündoğdu and Danişment out of the settlements in the south of the tributary. We documented numerous column shaft fragments around the village coffee house in the *Gündoğdu* Village. They are marble and granite columns with an unfluted shaft form. These columns also include fragments in sizes suitable for being used in a templon. According to the villagers, the works were brought from the ridge of Malkara or Kilisetepe locality. We learned that a double column used as a doorstep in front of a house in the village had been unearthed in the locality of Sülüs Hill.

#### *Danişment*

We detected and documented numerous architectural plastic works of the Byzantine period in the village. Of the works, a group was used as reused materials on the walls of the buildings in the village. One of them is a barrier slab used as a *ayna taşı* on the fountain at the village square (Fig.7). The lower section of the barrier slab is broken, while a peafowl on each side of a stylized plant motif at the center is seen on the preserved fragment. The style of the composition on the barrier slab resembles the works of the middle Byzantine period. We documented a postament and a column shaft fragment in the area around the village mosque. We learned that they had been unearthed from the old building during the renovation of the village mosque. The inhabitants of the village said that 3 fragments of the column capitals of an identical type with the 3 Corinthian column capitals, found collectively, which we had detected in the area across the village cemetery as well as a postament and a column shaft fragment had also been works brought from this area. There are a large number of Byzantine architectural plastic items at the village cemetery and immediately outside the wire netting bordering the cemetery area. These works include double columns, a barrier slab of the floor of an ambo, a tombstone, and column fragments with fluted or unfluted shaft forms. The people we talked to in the village said that these works had been unearthed from the cemetery area while excavating the tombs. The area where the cemetery is located is called Kiliseyeri by the villagers.

In the lower section of the Bakacak Valley, studies were carried out in the İskender, Gemicikırı, Cihadiye, Yanıç and Bakacak Villages out of the settlements in the south of the tributary as well as in the surrounding areas. We documented two double columns in the *İskender* Village. Considerable red slip and unglazed pottery items of the late Roman-early Byzantine period dispersed over an extensive area are found in Karımçalı locality in the *Gemicikırı* Village. An inscription which, we learned, had been unearthed from this field was documented in the park nearby the Biga Marketplace. In the *Cihadiye*

Village, we determined an inscription in front of the door of Yusuf Kenan Yurtdeğer. The villagers told us that this inscription had been unearthed from the foundation of a house on the road to the Yanıç Village. In Pınarlık locality, fragments of terracotta construction materials of the Byzantine period and unglazed pottery are found on the surface. Architectural plastic works of the Byzantine period were documented in *Yanıç*. They include column shaft fragments, a baluster, and a pier capital. The villagers stated that the capital had been brought from the old cemetery. We learned that the baluster was unearthed from the foundation of a house which collapsed in the 1953 earthquake. The marble baluster is understood to have been of a columned type. The baluster was placed horizontally inside the mortar in the arrangement which was made to border the garden. Therefore, the rear face and a lateral face are invisible. The front face contains a soffit decoration, whereas the lateral face is undecorated but regularly engraved.

#### *Türbakacak - Ancient Bakacak*

We documented column shaft fragments in the alleyways and next to the village fountain in the village. In Kelepe locality in this village, there are large ceramic pithoi which are embedded in soil in the agricultural lands and which are still in use. In these areas, tile and unglazed potsherds of the middle and late Byzantine periods are found on the surface. Pithoi of a similar type and pottery materials are also detected in Yayladere and Derindere localities near the road to the Harmanlı Village. Accordingly, it might be stated that these areas were used as settlements in the Byzantine period.

#### *The middle section of the Kocabaş Valley*

The section between Biga and Çan constitutes the middle section of the Kocabaş Valley. Studies were performed in and around the Dikmen Village in the west of the Kocabaş Tributary. A sarcophagus lid was used as a reused material on the stone coffin rest at the village cemetery. A postament was documented on the garden wall of the village mosque, while an Ionic-impost type of column capital was documented in the garden of the mosque (Fig.8). This capital resembles the specimens of the late 5th century and the first half of the 6th century. In our studies in Tekke locality, a baluster used as a tombstone and double columns were documented. They are items of the early Byzantine period. According to the architectural plastic works we documented in the village and in Tekke locality, the presence of a surrounding religious building might be envisaged. The moderately dense pottery items of the early, middle and late Byzantine periods dispersed over an extensive area around Tekke support this view too.

#### *The upper section of the Kocabaş Valley*

The area between the Kumarlar Village and Çan constitutes the upper section of the valley.

#### *The Kocayayla Village*

Our first study area around the village is Sapankale. The castle is located at an altitude of about 520 m on the eastern margin of the ancient Mt. Marceus, at an elevation of approximately 720 m, which extends for about 10 km in the east - west direction and took the name Karadağ in the Ottoman period. The north-east and north-west of the hill where

the castle is located slope less. There is a ditch in front of the walls in this part. Nevertheless, the south-eastern and south-western sides of the hill are steeper. The castle comprises two sections (Fig. 9). The first section shows a nearly round plan. The total length of the walls which constitute this plan is about 435 m. The walls extend at altitudes approximately between 514 and 510 m in the north-east of the hill. There are three towers with a quadrilateral plan on this wall. The walls in the south-east - south-west direction extend at altitudes between 520 and 517 m. The walls in this section have been relatively less preserved as far as the main tower in the south-west. Some wall fragments indicating the three towers with a quadrilateral plan were detected in this section. Nevertheless, the walls belonging to one of them can be seen in preserved condition. Accordingly, it might be stated that the walls of the castle in its south-east and south-west were fortified with four towers. On the other hand, the main tower in the south-west is in good condition and shows an oval plan. The walls opened with illegal excavations in the tower revealed the holes for beams which indicated that the tower had had two stories. The wall connecting the oval tower with the first tower in the north-west can be followed in fragments. The second section of the castle is comprised of a wall which covers the space between the tower located at the north-eastern corner and the rocky section in the west and a wall extending to the south-western tower from this rocky area. Fortified with two quadrilateral towers in the north-east, this wall is about 182 m in length. The entrance of the castle was probably in the section where the rocky areas were located. A tower again with a quadrilateral plan is located on the wall extending to the south-western tower with an oval plan from the rocky areas.

There is a two-chamber cistern at a distance of about 20 m to the south-western tower with an oval plan in the castle. Some walls of building in the castle were detected in the south-eastern and south-western sections. The pottery and terracotta roof covering materials which can be detected particularly in the illegal excavation pits in the castle indicate the middle and late Byzantine periods. Especially the glazed pottery items of the late 12th century to the 13th century are numerous. Our examinations on the walls of the castle indicate that the castle had a single construction phase. According to the construction materials we observed in the castle and the pottery on the surface, it might be stated that Sapankale was a castle of the late Byzantine period. The castle is located at the intersection of the natural roads which provide access to the Scamander Valley via the Bakacak Tributary in its north, the Kocabaş Tributary in its south, the Umurbey (Practius) Tributary in its north-west, and the Sarıçay (Rhodius) and Kursak (Andirus) Tributaries in its south-west. This geographical location of the castle indicates its significance.

#### *The Gönen (Aesepus) Valley*

The Karamenderes (Scamander) Valley, which reaches the lower section of the Hellespont, joins the Aesepus Valley via Karaköy in Mt. Ida. Aesepus originates by being nourished by more than one spring in Mt. Ida. It is a valley which extends for about 55 km in the north-east - south-west direction between the Kapıdağ Peninsula and the Gulf of Edremit. It possesses two different geographical characters. The northern and north-eastern sides of the valley are higher. With these geographical features, it constitutes another natural road that provides access to the lower section of the Hellespont and the ports in the Aegean Sea from Cyzicus – the metropolis of the Hellespont. In 2012, studies were carried out in the upper section of the Aesepus Valley.



### *The upper section of the Gönen Valley*

In the north of the valley, studies were performed in Kızılelma, Eskiyacla, Hıdırlar, and Asarkale. In the *Kızılelma* Village, pottery of the late Roman-early Byzantine period is detected at moderate density over an extensive area in the locality known as Kocaçeşme or Maşatbaşı within the forestland. Highly considerable mining cinders are found on the surface. Wall fragments built with small unhewn stones and white lime mortar are visible in this area; however, it was impossible to follow any plans. The quality of the walls and the surface finds indicate that a large late Roman-Byzantine settlement was located in this area. In Alacaevcik locality at a distance of about 1 km to this area, there is a cemetery area where two different types of tombs are detected. The first one is the vaulted tombs which might be dated to the Roman period. Two specimens of the vaulted tombs were determined during our study. The second group is the cist tombs. In these tombs, the rectangular tomb pit bordered by regular stone barrier slabs is covered with tiles. In this area, a large number of tiles unearthed from the tombs that had been opened by treasure hunters and thrown at the environment were documented in good condition (Fig. 11). These tiles indicate that the tombs belonged to the late Roman and Byzantine periods.

In *Eskiyacla*, foundation traces of a building extending in the north-east - south-west direction are seen in the area known as *Kiliseleri locality*. The wall in the north-east can be followed for 21.80 m and turns to the north-west as of this point. This wall in the north-west extends for 17.75 m. The wall that extends south-westwards after this point can be followed in fragments and must have been about 21.85 m in length. The south-western wall of the building was completely destroyed. It is understood that white lime mortar with broken bricks and unhewn stones were used in the visible wall fragments. Nevertheless, broken fragments of dispersed terracotta construction materials can also be seen in the environment. It is comprehended that the remains herein have been destroyed during some recent work to open a road in this area. Terracotta pipe fragments parallel with the earthen road are found in dispersed condition approximately 27 m to the north from the north-eastern corner of the building. At a distance of 37 m from the same point again, we detected a group of pipes in completely preserved condition near the road. These pipes at a location close to the present fountain must have belonged to a water system that brought the water of a spring probably located in a nearby area of this building, which we probably identify as a church. The types of pipes resemble the pipes located in the south of the theater in Ephesus and used in the repair of the water system in the Byzantine period. The red slip and unglazed potsherds are considerable among the pottery items dispersed over an extensive area. Sherds of vessels such as bowls and mortaria can be detected among the red slip pottery items. The unglazed pottery items include considerable rims of pithoi, lids of pithoi, and jug sherds. The densest find group in the area is comprised of mining cinders. These small and coarse pieces of cinders are considerably detected over a quite extensive area (Fig. 12).

Our studies in the *Hıdırlar Village* were carried out in three areas. There are two hot water springs in the village. One of them is located in *Kıraçlar* locality and known as the small thermal spring. Remains of a bath are found in this locality (Fig. 13). Nevertheless, these remains are extremely uncared-for and covered by plants. The visible wall fragments indicate a building with three spaces. The walls were built with large unhewn stones. Large broken brick- and stone-tempered white lime mortar was used between the stones and in the wall core. The thickness of the walls was measured to be

around 1 m. Bricks were used on the walls that separated the spaces. The edge lengths of the bricks are measured as 37 to 38 cm on average, while the thicknesses are 3 to 3.5 cm. The joint thicknesses are measured as 5 to 5.5 cm. These material properties are parallel with the buildings of the late Roman-early Byzantine Period<sup>7</sup>.

Today there is a modern spa in the area where the second hot water spring was located. From the head of the village, it was learned that this spa had used the walls of an ancient building. However, it was impossible to detect it on the entirely rendered walls. Some data which support this information are also conveyed by Munro. In a publication dated 1901, Munro spoke of the bath herein and stated that garland sarcophagus fragments, plasters, barrier slabs and an altar decorated with a bucranium had been used as reused materials on the walls of this bath – which is still in use<sup>8</sup>. The large blocks of stone used merely on the steps of the staircase are visible today.

Data about a settlement of the early Byzantine period that had spread over an extensive area were detected in the area known as *Bodrumlar locality* in the Hıdırlar Village (Fig.13). Partially the walls of a single-space building with a barrel vault and its vault can be seen in this area. The other buildings that are understood to have been of a similar type were covered with construction rubble and shrubs. These buildings can be detected in an extensive area; however, from our interviews with the inhabitants of the village, we learned that they had spread over a more extensive area. The villagers stated that in 1966, the buildings herein were dismantled and removed with difficulty by the bulldozers during the highway work. Documentation studies are planned in this area after the cleaning of plants to be carried out in the following years. Despite the dense vegetation, unglazed potsherds indicating the early Byzantine period are visible on the surface. The brick and stone materials observed on the visible walls of the buildings and the mortar quality resemble the small thermal spring in Kıraçlar locality.

The fields immediately across the road are called Kiliseyeri by the villagers. Considerable potsherds and sherds of glass as well as terracotta construction and roof covering materials were detected on the surface in these cultivated agricultural lands. The pottery items include a base sherd of a large red slip bowl and some wall and rim sherds, whereas the unglazed pottery items include rims of a basin type of large vessels, and jug handles. The glass finds are generally fragments of window glass with a straight edge. Nevertheless, few vessel sherds are also seen.

In the *Namazgah Village*, there is a defensive structure known as *Asarkale*. The castle is also referred to as Seyvan or Hamdibey Asarkale. However, the castle is accessed via the Namazgah Village. Asartepe, where the castle is located, was localized as Palaiskepsis by Mordtman<sup>9</sup>. Asartepe is approximately 310 m in length in the north-east - south-west direction (Fig.14). The highest altitude of the hill is measured as around 798 m. First of all, a plan of the castle was drawn up by following the walls of the castle in our study. The castle displays a long and narrow plan in the north-east - south-west direction, in agreement with the topography of the hill. The defensive wall covering the north-west of the hill approximately extends from the altitude of 783 m to the altitude of 795 m in the

---

<sup>7</sup> (From the written sources, it is learned that bath building (the ancient spa of Çekirge, Bursa – early Byzantine – the Hüdai spa of Sandıklı, Afyon, Eskişehir, etc.) in the places with a therapeutic feature besides the balneae – the small city baths in the Byzantine period – had an important place.) Yegül F.,

<sup>8</sup> J. Arthur – R. Munro, “Gleanings from Mysia”, *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 1901, 229-237, esp. 235.

<sup>9</sup> Mordtmann, A. D., *Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)* Osnabrück 1972, 325-326.

north-east - south-west direction. The entrance of the castle is found on the northern margin of this wall. A tower with a quadrilateral plan was placed on each side of the entrance. Six towers can be detected on the north-western defensive wall. Nevertheless, it is hard to definitely state the number and types of towers owing to the dense vegetation and the collapsed wall sections.

The wall which extends in the north-west - south-east direction and covers the south-west of the hill extends at an altitude of about 788 m. Two towers with a quadrilateral plan are determined on this defensive wall. Only a corner of one of the towers is visible. The wall which covers the south-east of the hill extends at altitudes between 784 and 794 m in the south-west - north-east direction. Traces of 7 towers are detected on this defensive wall. An entrance was probably located between the two towers located on the southern margin. The area in the castle is covered by a thick deposit. In this area is a cistern which was revealed with illegal excavations. Only a section of the two walls of the cistern is visible. Bricks were used in the masonry. The bricks are 31 cm in length and 3.5 to 4 cm in thickness. The rendering in the lower section of the walls has been preserved; however, it is seen that the rendering in the upper sections was shed.

Some wall fragments can be detected in the castle; however, they also remained in the deposit and no plan can be followed. Grinding stones, potsherds and fragments of terracotta construction materials are dispersed on the surface in the castle. The terracotta roof covering materials include a tile fragment of the Roman period and edge and body fragments of kalypters and flat tiles dated to the Byzantine period.

The walls are 1.5 m thick on average. The core consists of white lime mortar with large broken bricks and stones and of small unhewn stones. Both front and rear faces of the rubble core were covered with hewn stones. Reused items were also used on the masonry. Among them, architrave and coupled column fragments of the Byzantine period can be detected, along with the fragments of the classical period. The parallels of the coupled columns were also documented in Işıklar, Saraycık, Akköy, Geyikli, Gelibolu, Kocadere and Çavuşköy during our studies, and according to their parallels, they can be considered within the 5th to the 6th centuries at the earliest. On the other hand, the material and technique observed on the walls of the castle resemble the castles constructed in the 7th and 8th centuries.

In the south of the valley, studies were performed in the Aşağı Çavuş, Çırpılar and Haydaroba Villages and in the surrounding areas.

#### *The Aşağı Çavuş Village*

The preliminary determination of numerous settlement and building remains of the late Roman and Byzantine periods was carried out in the village, and it is planned to study in the surrounding areas of the Aşağı Çavuş Village in the following years as well. There are wall traces of a defensive structure on the *Kaleçalı Hill* in the Aşağı Çavuş Village (Fig. 15). The walls placed on the bedrock were built with small and irregular hewn stones and lime mortar. The wall thickness is measured as about 2.40 m. The small stones used in the masonry piled up to cover the front and rear faces of the walls upon the collapse of the walls. Therefore, it is hard to understand the character of the masonry and to determine the places of the towers. Small quantities of broken brick fragments are also detected among the stones that piled up on the interior and exterior faces of the walls. Accordingly, it might be thought that brick materials were also partially used in the

masonry. The dense vegetation on the hill both complicates following the wall traces and makes it impossible to see the surface material. Few red slip ceramic wall sherds and amphora base sherds indicating the late Roman-early Byzantine period and fragments of kalypters of the Byzantine period can be seen on the hill and on its foot.

A Byzantine settlement was detected in the area known as *Mürsel locality* at a distance of about 1 km to the castle. In this area, wall fragments built with lime mortar and the rendering fragments showing that the walls were rendered can be detected among the dense vegetation. Unglazed potsherds and terracotta roof covering materials of the early Byzantine period dispersed over an extensive area are found in this area. Some wall fragments situated on the bedrock were determined in the locality known as *Kocatepe* in the north of the Aşağı Çavuş Village. They were understood to have belonged to a defensive structure enclosing the upper altitude of the hill. Nevertheless, the walls substantially collapsed, and only the wall traces can be followed. These walls, where the white lime mortar was used as a binder, were built with irregular hewn stones. Unglazed pottery rim and handle sherds dated to the early and middle Byzantine periods are also found among the moderately dense potsherds dispersed over an extensive area within the area enclosed by the walls.

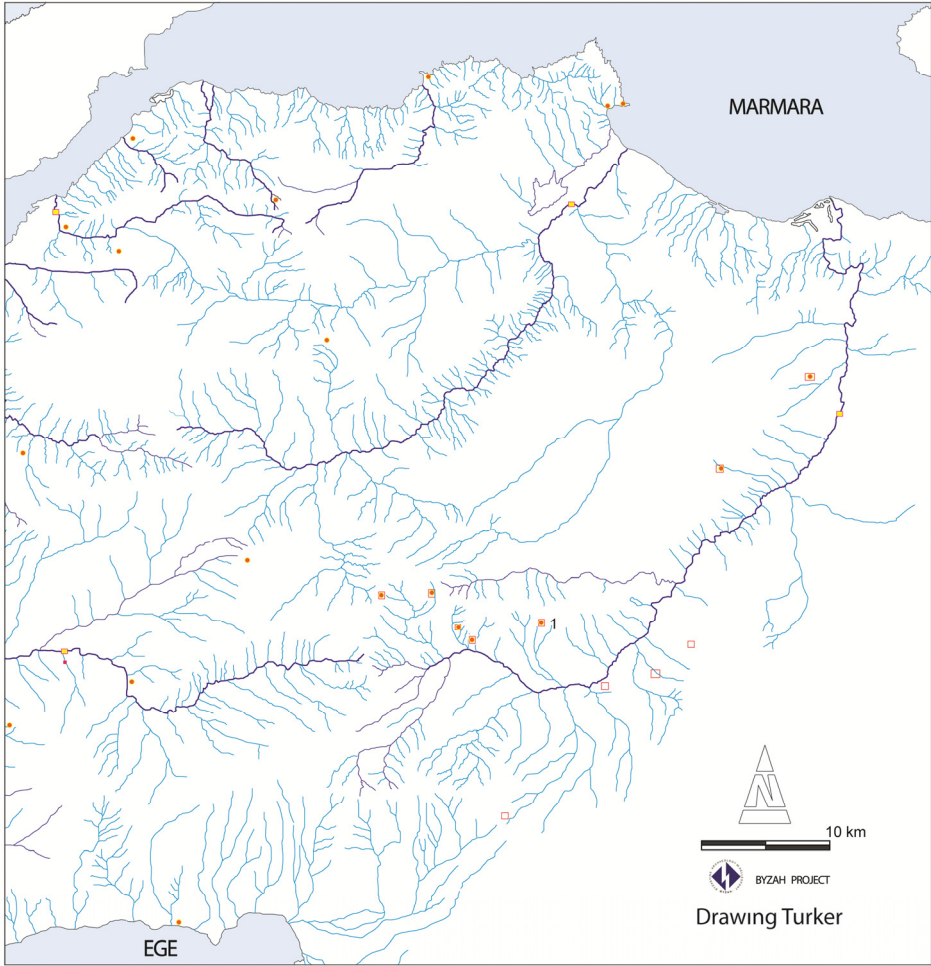


Fig. 1

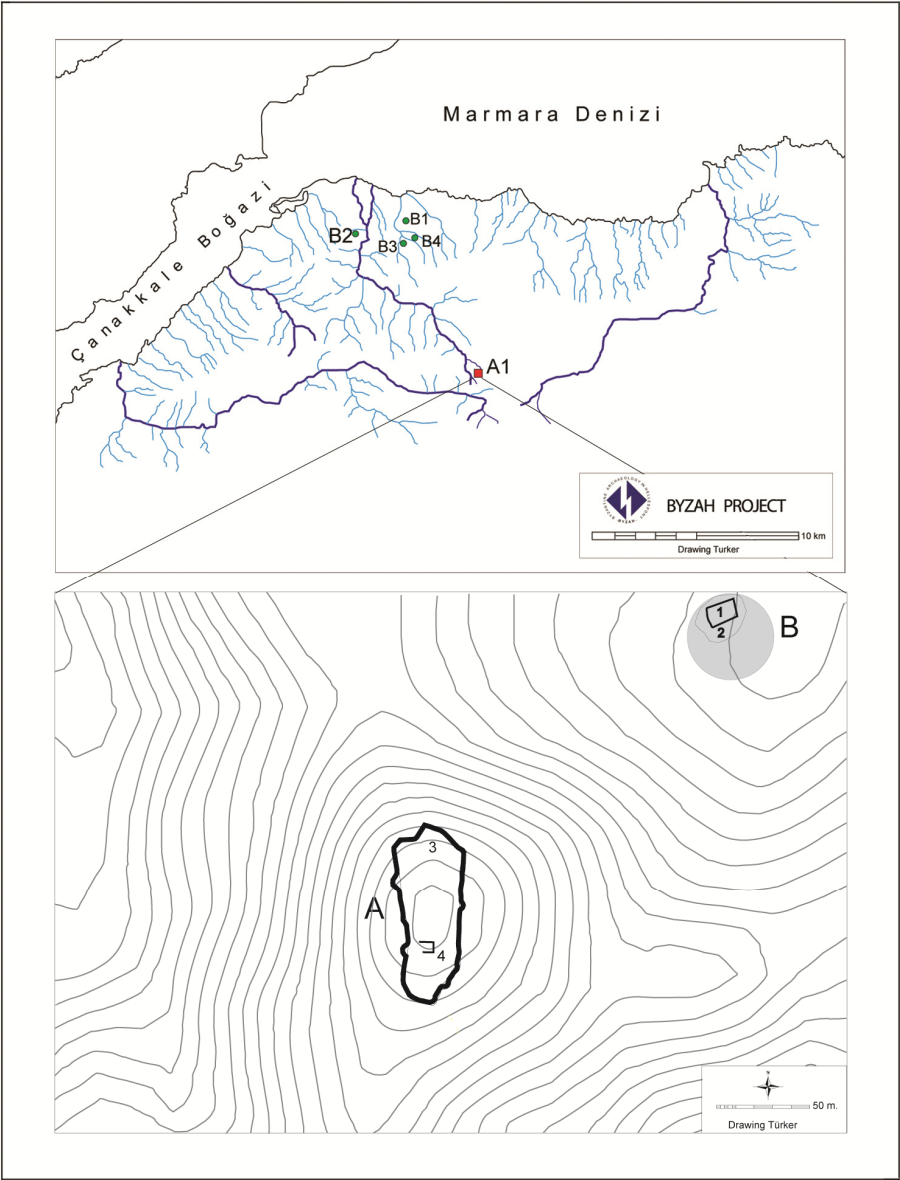


Fig. 2





Fig. 3



Fig. 4





Fig.5



Fig. 6





Fig. 7



Fig. 8

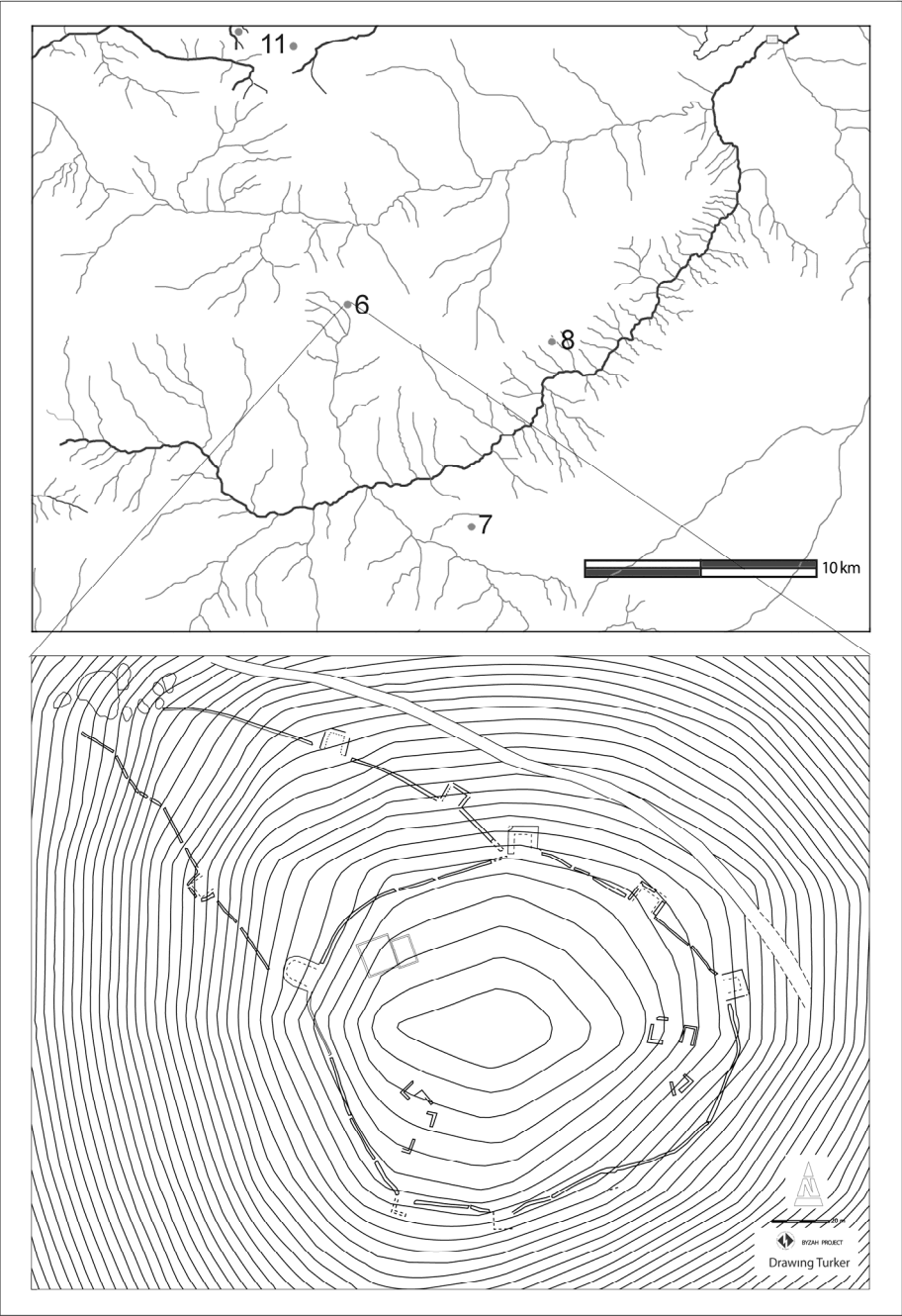


Fig. 9





Fig. 10



Fig. 11



Fig. 12

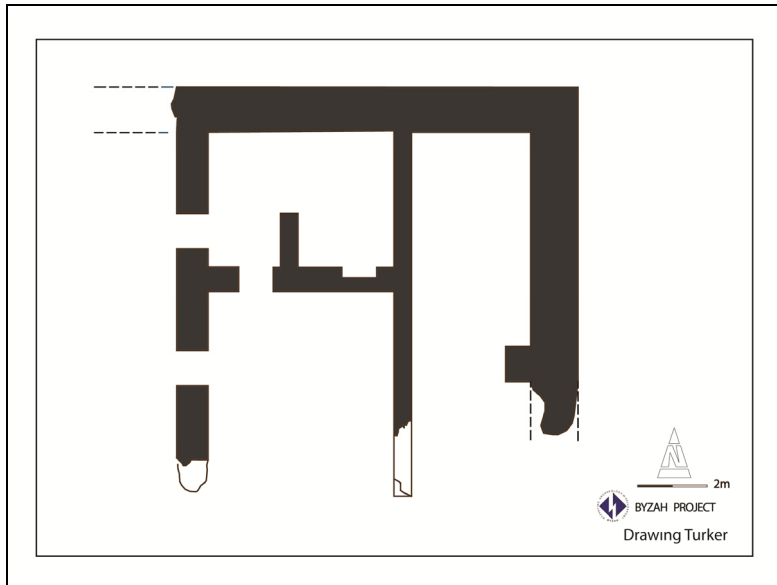


Fig. 13



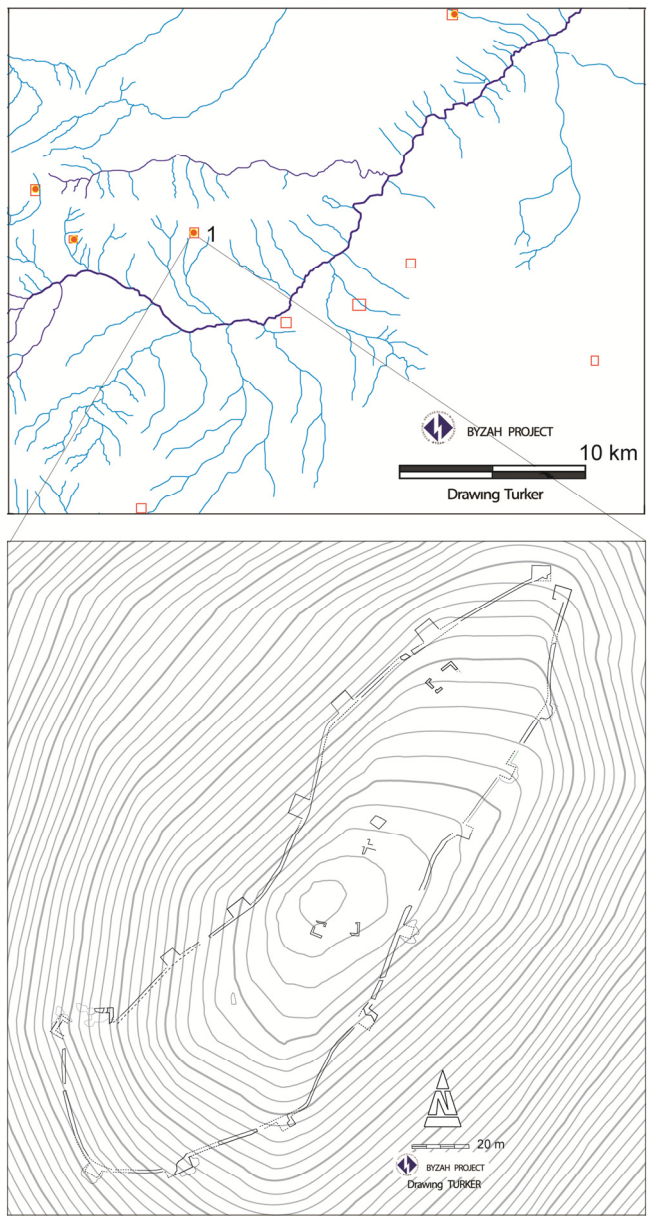


Fig. 14

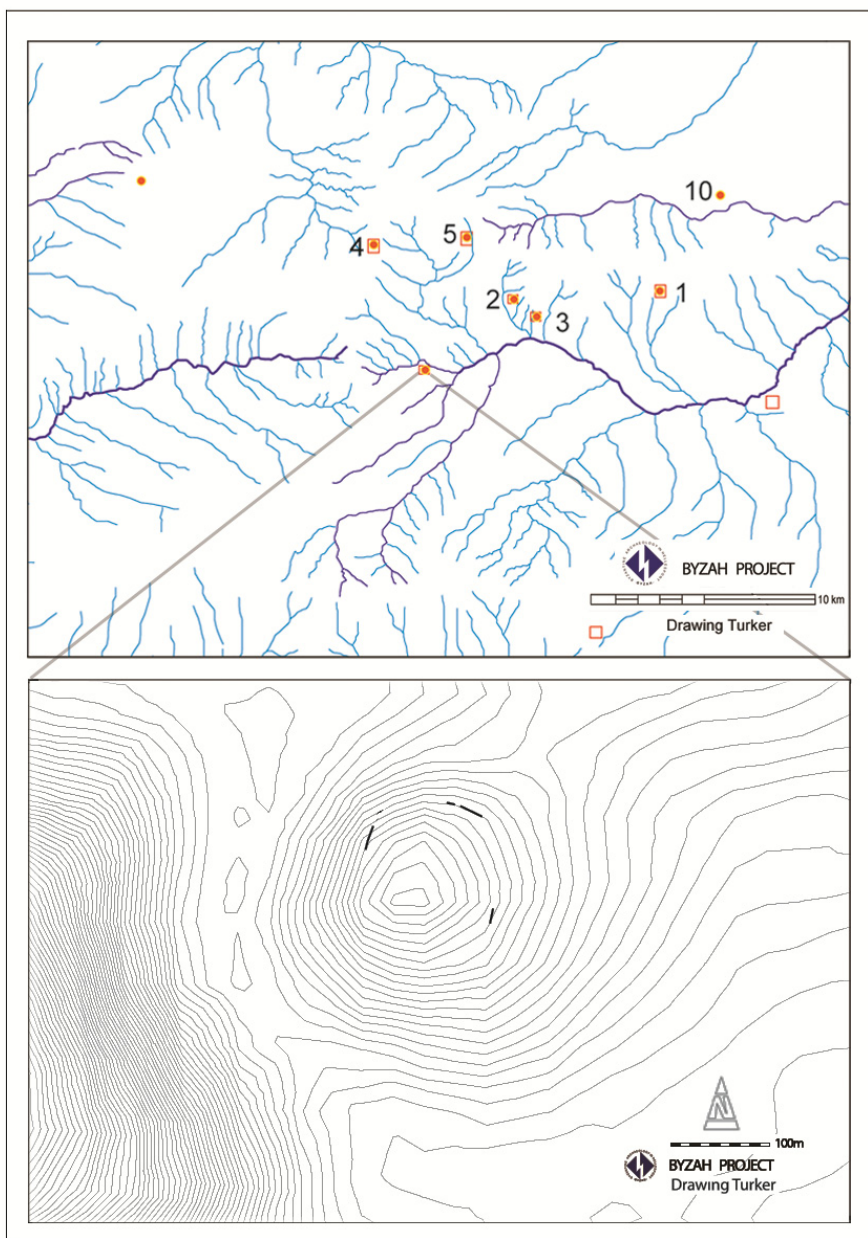


Fig. 15

# ZENGİBAR KALESİ (BOZKIR/ KONYA) 2012 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Osman DOĞANAY\*  
Emine KÖKER

2010 yılından bu yana tarafımızdan yürütülen Zengibar Kalesi (Bozkır/Konya) yüzey araştırmalarının 2012 yılı çalışmaları 01-12 Eylül 2012 tarihleri arasında üçüncü sezon çalışmaları olarak sürdürülmüştür. 2012 yılı çalışmalarında Nevşehir/Hacıbektaş Müze Müdürlüğü'nden Arkeolog Taylan Sümer Bakanlık Temsilcisi olarak görev almıştır<sup>1</sup>. 2012 yılı çalışmalarında Zengibar Kalesi kent merkezinde ve sur duvarı dışında kalan alanlarda mimari yapıların tespiti çalışmalarına devam edilmiş; ayrıca yüzeyde gözlemlenen seramik, pişmiş toprak ve diğer küçük buluntular üzerinde belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

Mimari yapılar üzerine sürdürülen çalışmalar esnasında kent merkezinde yer alan ve günümüze kadar nispeten korunabilmiş olan Hadrianus Zafer Takı'na ait mimari parçaların tespit edilmesi amacıyla burada küçük çaplı ot ve çalı kesme çalışmaları yapılmıştır. Bu işlemler sonunda ise yapının plan, görünüş ve kesit çizimleri yapılmıştır (Çizim: 1).

Etrafa dağılan diğer mimari parçalar yoluyla da, Zafer Takı'nın Hamilton'un<sup>2</sup> kenti keşfedişinden bu yana çok da tahrip olmadığını ve hemen hemen ayağa kaldırılabilir durumda olduğunu gördük. Bu çalışmalar kapsamında Hadrianus Zafer Takı ile aynı aks üzerindeki yer alan ancak günümüzde sadece temel seviyesinde korunan Septimius Severus Zafer Takı üzerinde de tespit çalışmaları yapılmıştır.

2010 yılından bu yana sürdürülen kentteki mimari yapıların tespiti çalışmalarında Zengibar Kalesi'nde çok sayıda kilise ve bazilikanın yer aldığı anlaşılmıştır. 2012 yılı çalışmalarında da önceki yıllarda tespit edilen iki bazilika ile bir *martyrium* ve bir vaftizhanenin planlarının çıkarılması çalışmalarına başlanmıştır.

Devam eden çalışmalar esnasında kentin kuzeybatı sur duvarında iki adet, kuzeybatı surlarının dışındaki sur duvarı yıkıntıları arasında dört adet ve Zengibar Kalesi güney nekropolünde üç adet mezar taşı tespit edilmiştir.

Kentin surları içinde yer alan taş ocaklarında, özellikle antik kentin inşasında kullanılan taşların kesim teknikleri üzerine çalışmalar yapılmış, taş ocaklarındaki taşların türü ve dayanıklılık derecesi ölçülmeye çalışılmıştır.

\* Osman DOĞANAY, Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE.  
Emine KÖKER, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Çalışmalarımıza ekip listesinde yer alan Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Hatice Körsulu, Arş. Gör. Emine Köker, Arş. Gör. Alper Gölbaş, Arş. Gör. Heval Bozbay, Arkeolog Coşkun Bilgi, Arkeolog Mehmet Aktaş, İnşaat Mühendisi Yasin Yörel, Şehir Plancısı Kemal Tokay, Sanat Tarihçisi Erkan Aygör ve Jeoloji Mühendisi Dr. İsmail İnce ve 11 stajer öğrencimiz (Ali Ercan Akkoç, Aynur Yılmaz, Esra Baş, Birsan Ören, Ozan Şaşkın, Bahtışen Kıymaz, Semih İbrahim Uğrasız, Fatih Yörük, Bilge Nur Bostancı, Zehra Emlik, Yasemin Erdinç) katılmıştır. Araştırma ekibine işe desteği sağlayan Bozkır Belediye Başkanı Sayın Mustafa Uyar'a ve ekibimize kalacak yer temin eden Hacılar Köyü Muhtarı Sayın Durmuş Uğurlu'ya desteklerinden dolayı çok teşekkür ederiz.

<sup>2</sup> W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology*, Vol. II, London, 1842, s. 333-335.

2012 yılı ve daha önceki sezonlarda gerçekleştirilen araştırmalarda yüzeyde yoğun miktarda seramik parçaları olduğu gözlenmiştir. Yüzey malzemesi olduğu için seramikler oldukça küçük parçalar halinde ele geçmiştir. Bu yüzden kap formlarını tespit etmek zorlaşmaktadır.

Seramiklerde öne çıkan özellik, kabın ortasındaki bir noktadan başlayan genellikle kabın iç kısmında tüm yüzeyi dairesel olarak çeviren boya bezemeleridir (Çizim: 2). Boya bezemeyle oluşturulan bantlı seramiklerin diğer bir özelliği ise oldukça ince cidarlı olmalarıdır. Bu seramik örnekleri hakkında fazla yayına ulaşılamamış; ancak form, bezeme ve cidar açısından bir karşılaştırma yaptığımızda Priene'den ele geçen bir grup seramikle yakın benzerlik gösterdikleri anlaşılmaktadır<sup>3</sup>.

Bantlı seramiklerde kap tipleri çeşitlilik göstermekle birlikte bantlar bazı seramiklerde çok ince ve özenli yapılırken bazılarında daha kalın bantlar ve özensiz boya dağılımı yaygındır. Hellenistik Dönem malzemesi olarak değerlendirdiğimiz bu grup seramikler Zengibar Kalesi'nde en yoğun ele geçen buluntu grubudur. Bantlı seramiklerde 1-2 cm.lik oldukça küçük dip çaplarına rastlanmaktadır. Ağız kısmı genellikle içe dönük olan bu kaplar oldukça küçük boyutlara sahiptir. Bantlarda kırmızı zemin üzerine siyah ve kahverengi ya da siyah zemin üzerine kahverengi ve kırmızının tonları kullanılmıştır. Hellenistik Dönem siyah firnisli kaplarda gördüğümüz metalik görünüm bu kaplara da uygulanmıştır. Kiremit kırmızısı renge sahip hamur yoğun miktarda kireç katkılıdır.

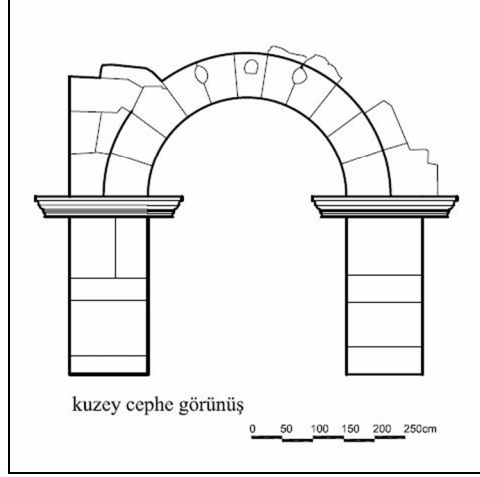
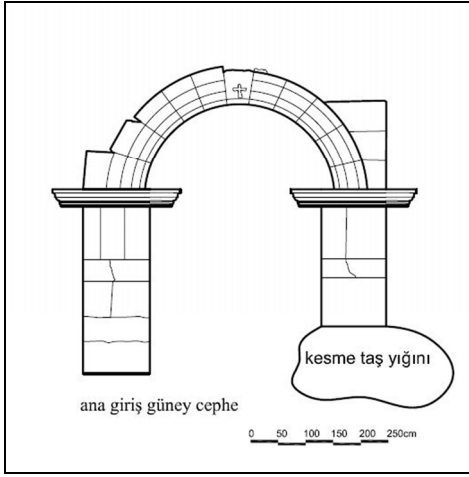
Çalışmalarımız sırasında Güney Nekropolü ve Kent Kapısı çevresinde üç adet *terracotta* parça ele geçmiş ve bunlar Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Kent kapısı çevresinde ele geçen figür başı işleniş özelliğiyle Hellenistik Dönem stilini yansıtmaktadır. Diğer parçalar ise bir figürün parçası ve kuş ya da balık olduğunu düşündüğümüz pişmiş toprak eserlerdir. Ayrıca Sütmece Mevkii ile Hadrianus Zafer Takı arasındaki kesimde figürün başı olarak kullanılan bir adet *terracotta* kalıp bulunmuştur (Resim: 1).

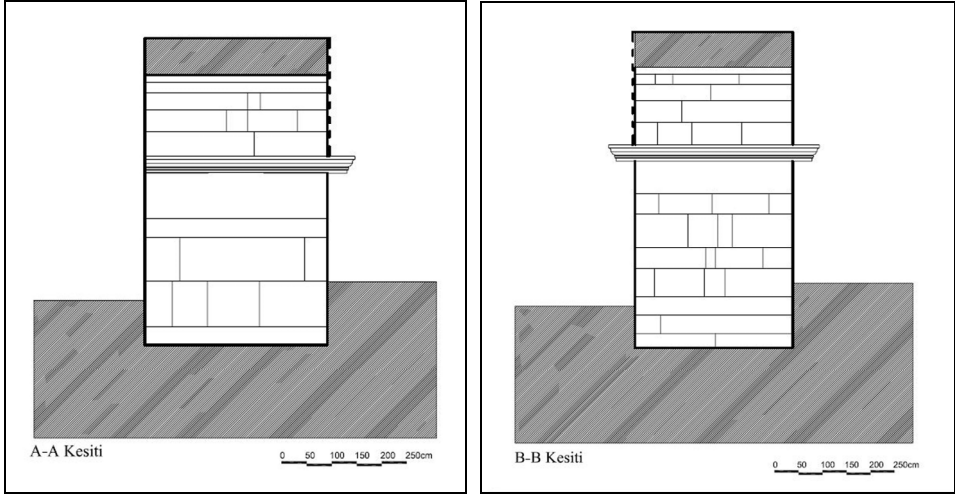
Güney Nekropolü ve kent merkezinde sürdürülen yüzey taramaları esnasında altı adet sikke, bir adet kırık çatı kiremidi ve çok sayıda kırık ya da sağlam halde ağırşak parçaları toplanmış ve çalışma bitiminde bütün bu eserler Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Kentin merkezinde yer alan ve kentin en büyük bazilikası olduğu anlaşılan yapı içerisinde defineciler tarafından yapılan kaçak kazı sahasında bu yapının tabanına ait olabilecek bir mozaığe ait çok sayıda *tessera* tespit edilmiştir (Resim: 2).

2010 yılından bu yana kentte sürdürdüğümüz çalışmalar bize Zengibar Kalesi'ndeki yerleşimin defineciler eliyle sistemli bir tahribata maruz kaldığını göstermiştir. Bu yüzden 2012 yılı çalışmalarımızda kentteki tahribatının boyutunu gözler önüne sermek amacıyla tahribat raporu çıkarma çalışmaları da yapılmıştır. Yapılan bu tespit çalışmaları sonucunda kenttin çeşitli yerlerinde boyutları değişen 164 kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir (Resim: 3). Kentteki tahribatın önüne geçmek ve bölge insanını tarihi eserler konusunda bilinçlendirmek amacıyla da çalışmalara paralel olarak 2012 yılı çalışma sezonunda Hacılar ve Ulupınar Köylerinde halkı bilinçlendirme seminerleri düzenlenmiş (Resim: 4) ve bu tür seminerlere önümüzdeki yıllarda da devam edilmesi kararı alınmıştır.

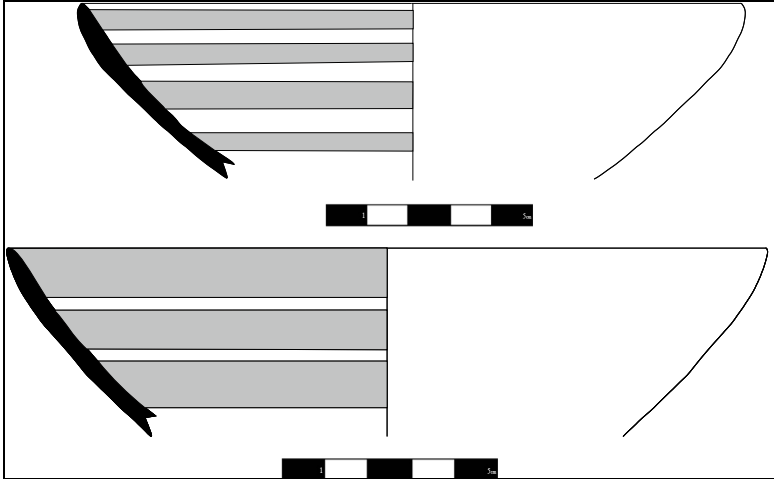
---

<sup>3</sup> U. Mandel, L. Heinze, M. –Chr. Junghans, L. Picht, “Delicate Banded Ware” An (Almost) unknown early Hellenistic group of pottery, [http://www.academia.edu/2281535/Delicate\\_Banded\\_Ware-An\\_almost\\_unknown\\_Hellenistic\\_group\\_of\\_pottery](http://www.academia.edu/2281535/Delicate_Banded_Ware-An_almost_unknown_Hellenistic_group_of_pottery)

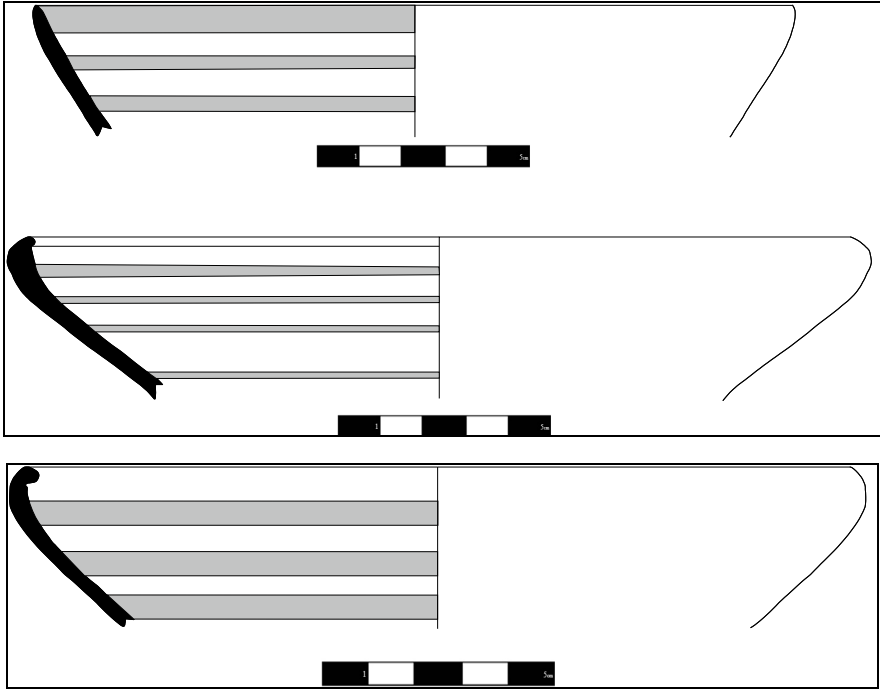




Çizim 1: Hadrianus Zafer Takı, görünüş ve kesit







Çizim 2: Bantlı Seramikler



Resim 1: *Terracotta* kalıp



Resim 2: *Tessera*



Resim 3: Kaçak kazı çukuru



Resim 4: Hacılar Köyü halk semineri

# PİSİDYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI İLK TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Mehmet ÖZSAİT\*  
Sinem Üstün TÜRKTEKİ

Antik dönemlerde “Pisidya” olarak bilinen “Göller Bölgesi”, coğrafi olarak Isparta ve Burdur illerinin tümünü, Konya İli’nin Sultandağları sırasının batısında kalan Beyşehir Bölgesi’ni ve Antalya’nın kuzey kesimini kapsamaktadır<sup>1</sup>.

Mehmet Özsait başkanlığında 1972-2011 yılları arasında Pisidya/Göller Bölgesi’nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ele geçirilmiş olan İlk Tunç Çağı’na ait çanak çömlek, bölgenin İTÇ 1 ve 2 dönemleri hakkında yeni veriler sunmaktadır. Ancak, Pisidya/Göller Bölgesi’nin İTÇ 3 çanak çömleği ile ilgili bilgiler sınırlıdır.

## İTÇ 1

Bölgede özellikle İTÇ 1 dönemini ve söz konusu bu döneme ait çanak çömleğin gelişimini, M. Özsait’in yüzey araştırmalarında saptadığı höyüklerden ele edilen malzeme aydınlatmaktadır (Harita: 1). Ayrıca, son dönem Burdur-Hacılar Büyük Höyük kazılarında da İTÇ 1 çanak çömleğinin varlığı bilinmektedir<sup>2</sup>.

İTÇ IA (İTÇ’ye geçiş dönemi) çanak çömlek gelişimi hakkında bilimiz çok sınırlı da olsa, M. Özsait’in bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarından elde edilmiş olan malzeme bölgenin İTÇ IB (M.Ö. 3000-2700) çanak çömlek kültür özelliklerini yansıtmaktadır. Elmalı Ovası’nda ise İTÇ IB çanak çömlek gelişimi Karataş Semayük’te stratigrafik olarak izlenebilmektedir.

Yapılan incelemelere göre ele geçirilen Pisidya/Göller Bölgesi yüzey araştırması İTÇ 1 ve İTÇ 1/2 çanak-çömleği, esas olarak üç ana mal grubundan oluşmaktadır. Bu gruplar: Kırmızı Astarlı ve Açkılı, Gri/Siyah Astarlı ve Açkılı Mal Grupları ile Yalın Mallar ve bu mallarının alt gruplarından oluşmaktadır.

Bölgede İTÇ 1’de, Beycesultan’dan ithal olarak geldiğini düşünülen Kırmızı (Resim: 1) ve Siyah Astarlı ve Açkılı Mal Grupları (Resim: 2) görülmektedir. Söz konusu bu mal grubunun özellikleri ince cidarlı, parlak açkılı ve hamurunun katkısız olmasıdır. Beycesultan’dakiler<sup>3</sup> ile Pisidya/Göller Bölgesi’ndekiler arasındaki tek fark Pisidya/Göller Bölgesi’ndekilerin oluk bezemeli olmamalarıdır. Ancak Hacılar Büyük Höyük kazılarında ele geçirilen İTÇ 1 malzemesi içinde gövdesi oluk bezemeli ince cidarlı kaplara rastlanması aynı dönemde Beycesultan’daki kaplar ile paralel olduklarını düşündürmektedir<sup>4</sup>.

\* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi A.B.D. Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Sinem Üstün TÜRKTEKİ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü Gülümbe Kampüsü Bilecik/TÜRKİYE, e-mail:sinem.turkteki@bilecik.edu.tr.

<sup>1</sup> M. Özsait, “Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Burdur”, *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler*, 2006, Burdur, s. 696.

<sup>2</sup> G. Umurtak-R.Duru, “Yeniden Hacılar-Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2011-2012”, *Arkeoloji ve Sanat* 142, 2013, İstanbul, s. 15-18.

<sup>3</sup> Lloyd-Mellaart 1962, 116.

<sup>4</sup> Umurtak-Duru 2013, 18, res. 35-37.

Yüzey araştırmalarında ele geçirilen bir başka grup olan, Açık Gri Açıklı Mal Grubu'nun (Resim: 3) İTÇ 1'e tarihlenmesinin nedenleri arasında, Beycesultan İTÇ 1 tabakalarında benzer mal grubuna rastlanılmış olması<sup>5</sup> ve bu gruptaki parçaların bölgenin GKÇ'deki Kuruçay Yerleşmesi'nden bilinen yerel koyu yüzlü çanak çömleğinden gelişmiş olması yer almaktadır. Bir sonraki dönemde bölgenin ana mal gruplarından biri olan Gri/Siyah Astarlı ve Açıklı Mallar bir önceki dönemin Açık Gri Açıklı Mallarından gelişmiş olmalıdır. İTÇ 1'in form özelliklerini yansıtan söz konusu bu grubunun, söz konusu dönemde bölgenin yerel mal gruplarından biri olduğu söylenebilir.

Bölgenin bir diğer yerel mal grubu ise Pembemsi/Portakalımsı Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallardır (Resim: 4). Bu gruba ait çanak çömlek bölgede hemen hemen her yerleşmede ele geçirilmiştir ve tüm formlar ile temsil edilmektedir. Aynı nitelikteki malın benzerlerine Karataş-Semayük<sup>6</sup> ve Beycesultan<sup>7</sup> yerleşmelerinin İTÇ 1 katlarında da rastlanılmıştır. İTÇ 2'de tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi Pisidya/Göller Bölgesi'nde de baskın olan Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal Grubu'nun İTÇ 1'in yerel mal gruplarından biri olan Pembemsi/Portakalımsı Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal Grubu'ndan geliştiği düşünülmektedir.

Bölgedeki bir başka mal grubu olan, Morumsu Kırmızı Astarlı ve Açıklı (Plum-Red Burnished Slip) Mallar (Resim: 5) esas olarak Konya Ovası, Beyşehir ve Seydişehir Bölgeleri'nden tanınmaktadır<sup>8</sup>. Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında yoğun olarak ele geçirilmiş olan söz konusu bu grubun, Konya Bölgesi'nde İTÇ ile ilgili hemen hemen hiçbir kazının bulunmaması sebebiyle, tarihlendirilmesi tartışmalıdır. İTÇ 1'deki bazı formların İTÇ 2'de de devam etmesi tarihlendirmeyi zorlaştıran diğer bir nedendir. J. Mellaart bu mal için İTÇ içinde herhangi bir tarih aralığı vermezken, D. French doktora çalışmasında bu grubu İTÇ 2'ye tarihlemiştir. Ancak Pisidya/Göller Bölgesi'nde ele geçirilen örneklerin form özellikleri dikkate alındığında, bu mal grubunun, İTÇ 1 için daha karakteristik olduğu izlenimi edinilmektedir.

İTÇ 1 çanak çömleklerinden Yalın Mallar (Resim: 6) ise az sayıda ele geçirilmiştir. Aslında İTÇ 1'den İTÇ 3'e kadar tüm evrelerde karşımıza çıkan söz konusu bu mal grubunun yüzey araştırmalarındaki örneklerinin formlarının, İTÇ 1 özelliği taşıması ve Beycesultan'da İTÇ 1'de "*Buff Ware*" olarak isimlendirilmiş olan mal grubu ile paralel özellikler taşıması sebebiyle bu grup İTÇ 1'e tarihlendirilmiştir<sup>9</sup>.

Pisidya/Göller Bölgesi'nin İTÇ 1'deki en karakteristik çanak çömlek formları arasında ise, dudak üstü çıkıntılı kâseler, amforalar ve küresel gövdeli çömlekler yer almaktadır (Resim: 7).

İTÇ 1'de J. Mellaart ve D. French Pisidya/Göller Bölgesi'ni Beycesultan İTÇ 1 Kültür Grubu'na dâhil etmektedir<sup>10</sup>. Ancak bölgede İTÇ 1'deki yerel malların fazlalığı bağımsız bir kültürün işareti olabilir. Ayrıca K. Bittel bölgeyi İTÇ 1'de Pisidya Kültür Bölgesi olarak

<sup>5</sup> Lloyd-Mellaart 1962, 119.

<sup>6</sup> Ibid 116.

<sup>7</sup> Eslick, 2009 5, tb. 1, 3.

<sup>8</sup> Mellaart 1954, 190.

<sup>9</sup> Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde Beycesultan çanak çömleği üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, Pisidya/Göller Bölgesi'nde Yalın Mallar olarak isimlendirilen mal grubunun, Beycesultan XVII. tabakasındaki "*Buff Ware*" olarak tanımlanan örnekler ile yakın benzerlikler içerdiği saptanmıştır.

<sup>10</sup> French 1967, fig.29a; Lloyd, Mellaart 1962, map III.

tanımlamıştır<sup>11</sup>. Sonuç olarak K. Bittel'in de bu isimlendirmesi temel alınarak, İTÇ 1'de Likya-Pisidya/Göller Bölgesi adı altında bir tanımlamanın uygun olacağı kanısına varılmıştır.

## İTÇ 2

Batı Anadolu'da İTÇ 1'de araştırmaların yetersiz olması ve daha da önemlisi, İTÇ 1 katlarının çoğunlukla höyüklerde üst tabakalar tarafından tamamen kapatılması bu dönem çanak çömlek gruplarının yayılım alanlarının saptanmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, İTÇ 2 çok daha iyi bilinmektedir. İTÇ 2'de bölgede yerleşme sayılarında bir artış gözlemlenmektedir. Çanak çömlekteki yerel farklılıklar değerlendirildiğinde, Likya-Pisidya/Göller Bölgesi Kültür Bölgesi içindeki yerel çanak çömlek gruplarının sınırları netlik kazanmıştır. Bu gruplar, Pisidya/Göller Bölgesi'nde, Korkuteli, Burdur-Isparta, Sultandağ ve Beyşehir Çanak Çömlek Grupları olarak sıralanabilir. Beyşehir Grubu'na ait yayınlamış malzemenin az sayıda olması ve M. Özsait'in yüzey araştırmalarından gelen çanak çömlek içerisinde söz konusu bölgeden örneklerin bulunmaması sebebiyle bu grup hakkında bilinenler sınırlıdır. Likya Bölgesi'nde ise, esas olarak Karataş-Semayük'ten tanınan Elmalı Çanak Çömlek Grubu yer almaktadır. Likya ve Pisidya/Göller Bölgesi iki farklı bölge olsa da söz konusu bu bölgelerin yerleşmeleri, özellikle de çanak çömlekte komşu bölgelerinkilerle kıyaslandığında, kendi içlerinde daha fazla ortak özellik içermektedir ve bu sebeple de aynı kültür bölgesinde değerlendirilmektedir (Harita: 2).

Pisidya/Göller Bölgesi İTÇ 2 çanak çömleği, esas olarak Kırmızı ve Gri/Siyah Astarlı ve Açıklı Mal Grubu olmak üzere (Resim: 8) iki ana mal grubundan oluşmaktadır.

Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mal Grubu da kendi içinde, *İTÇ 2 Kırmızı Astarlı ve Açıklı* (Resim: 9), *Elmalı Pembemsi Kırmızı Astarlı ve Açıklı* (Resim: 10), *Kahverengi Astarlı ve Açıklı* (Resim: 11) ile *İTÇ 2 Hoyran Tipi Portakal Rengi Astarlı Mal Grubu* (Resim: 12) olmak üzere dört alt gruba ayrılmaktadır. Ayrıca bölgede ithal oldukları düşünülen *Krem Astarlı* (Resim: 13) ve *Proto-Red-Coated Mal Grupları*'ndan parçalar da ele geçirilmiştir.

Pisidya/Göller Bölgesi'ndeki İTÇ 2 çanak çömlek gruplarına kısaca değinilecek olunursa;

### *Korkuteli Çanak Çömlek Grubu*

J. Mellaart ve D. French, yüzey araştırmalarına göre tanımladıkları çanak çömlek grupları içinde, Burdur-Korkuteli Çanak Çömlek Grubu adı altında tek bir gruptan söz etmektedirler<sup>12</sup>. Ancak iki grup arasında çanak çömlekte ortak öğeler yanında, önemli oranda farklılıklar da söz konusudur. Ayrıca, Katrancı Dağı, Burdur-Isparta Bölgesi ile Korkuteli Bölgesi arasında kuzey-güney doğrultusunda bir sınır oluşturmaktadır. Korkuteli Çanak Çömlek Grubu'nun özellikleri, Bademağacı ile M. Özsait ve J. Mellaart'ın bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında ele geçirilmiş olan malzemeden tanınmaktadır. Kırmızı Astarlı ve Açıklı Mallar ile Gri/Siyah Astarlı ve Açıklı Mallar söz konusu grubun karakteristik iki mal grubudur. Gruba ait formlar esas olarak, dudak üstü memecik şeklinde

<sup>11</sup> K. Bittel 1945'de yayınladığı, *Gründzuge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasien* başlıklı kitabında, Pisidya Kültür Grubu'ndan bahsetmektedir. A. Goetze'de 1957 yılında yayınladığı *Kleinasien* başlıklı kitabındaki harita üzerinde, "Pisidya Grubu" olarak adlandırdığı yerel bir grup göstermektedir.

<sup>12</sup> Lloyd-Mellaart, 1962, 138, Har. IV; French 1969b, fig. 30a.



çıkıntılı, kaideli ya da kaidesiz kâseler ve basık boyunlu gaga ağızlı testicikler ile karakterize olmaktadır. Memecik bezeme bu grupta çok tipiktir.

#### *Burdur-Isparta Çanak Çömlek Grubu*

J. Mellaart ve D. French Burdur ve Korkuteli bölgelerinin çanak çömleğini tek bir grup altında değerlendirmişlerdir<sup>13</sup>. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, söz konusu bu iki grubun çanak çömleği arasında benzerlikler olduğu kadar, önemli bazı yerel farklılıkların da bulunduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Isparta Bölgesi çanak çömleği ile daha yakın ilişkilerinin bulunması sebebiyle Burdur-Isparta Çanak Çömlek Grubu olarak isimlendirilen grup Korkuteli Çanak Çömlek Grubu'ndan ayrı bir grup olarak değerlendirilmektedir. Bu grubun özelliklerini esas olarak Kuruçay Höyüğü yansıtsa da İTÇ 2'nin sonuna tarihlendirilen Harmanören-Göndürle Mezarlık Kazısı buluntuları, Senirce'de gerçekleştirilen kısa süreli kazılardan gelen malzeme ve M. Özsait'in bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında ele geçirilen malzeme, grubun çanak çömlek özelliklerinin ve yayılım alanının belirlenmesinde son derece önemlidir. Gaga ağızlı testiler üzerinde yer alan dirsek kulplar, oluk bezemeli ilmik kulplar, boynu birbirine paralel yiv-çizgi ile bezenmiş gaga ağızlı testiler, gövdesinde yiv veya oluk-şevron motifli gaga ağızlı testiler ile kesik gaga ağızlı testiler grupta karakteristiktir.

#### *Sultandağ Çanak Çömlek Grubu*

J. Mellaart tarafından Sultandağ Çanak Çömlek Grubu olarak adlandırılan bu grubu<sup>14</sup>, D. French, Gençali ve Hoyran Çanak Çömlek Grupları olmak üzere ikiye ayırmıştır<sup>15</sup>. M. Özsait'in yüzey araştırmalarından gelen malzeme incelendiğinde bölgedeki çanak çömlek geleneğinin bir bütünlük gösterdiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan iki bölge adeta iç içedir ve bunları birbirinden ayıracak herhangi bir doğal engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla, J. Mellaart'ın "*Sultandağ Çanak Çömlek Grubu*" tanımlamasını daha uygun olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, M. Özsait'de bölgedeki çanak çömleği tek grup altında incelemektedir ve bu grup için çizdiği yayılım alanının sınırları, J. Mellaart'ınki ile uyusmaktadır.

Sultandağ Çanak Çömlek Grubu'nu, Burdur-Isparta ve Korkuteli Çanak Çömlek Grupları'ndan ayıran en önemli özellikler ise diğer gruplarda karşımıza çıkmayan İTÇ 2 Hoyran Tipi Portakal Rengi Astarlı Mal Grubu ile Hoyran ve Kusura Kâseleridir. Sultandağ Çanak Çömlek Grubu, hemen kuzeyinde yer alan Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi sınırları içinde bulunan Kusura Çanak Çömlek Grubu ile etkileşim içindedir. Bu etkileşim özellikle kendini Hoyran Kâseleri ile Kusura kâseleri arasındaki benzerlikle göstermektedir.

#### *Elmalı Çanak Çömlek Grubu*

Aynı kültür bölgesinde yer alan Elmalı Çanak Çömlek Grubu'nun özelliklerini, bölgede stratigrafik olarak kazısı yapılmış olan Karataş-Semayük Yerleşmesi'nin İTÇ 2 Tabakalarından (IV-V:1-3) izlemek mümkündür. Söz konusu bu grubun diğer çanak çömlek gruplarından ayırt edici özelliklerinin başında pembemsi kırmızı astar üzerine beyaz boya geleneği yer almaktadır. İTÇ 2'de karakteristik olan bu uygulama, Korkuteli,

<sup>13</sup> Lloyd-Mellaart 1962, 196-197; French, 1969, fig. 39.

<sup>14</sup> Lloyd-Mellaart 1962, 185, 191, 197.

<sup>15</sup> French 1967, 36-37.

Burdur-Isparta ve Sultandağ Çanak Çömlek gruplarında sadece birkaç örnekle temsil edilmektedir. İlginç olan husus, Elmalı'dan çıkıp Korkuteli üzerinden geçerek kuzeye Karaoğlan Yerleşmesi'ne ve batıda Beycesultan'a kadar yoğun olmasa da yayılım gösteren beyaz boya geleneğine, bölgede kazısı yapılmış yerleşmelerde hiç rastlanılmamasıdır. Ancak M. Özşait'in yüzey araştırmalarında sayıca az da olsa beyaz boya bezemeli parçaların ele geçirilmesi, özellikle kap formlarının esas alınarak ilişki kurulan Elmalı Bölgesi ile Pisidya/Göller Bölgesi arasında etkileşimin var olduğunu göstermektedir.

### *Sonuç*

Pisidya/Göller Bölgesi İTÇ çanak çömleği hakkında bölgede bu güne kadar gerçekleştirilmiş olan kazılara rağmen çok az bilgi sahibi olunabilmektedir. M. Özşait'in uzun soluklu yüzey araştırmaları ile elde edilmiş olan İTÇ 1 ve 2 çanak çömleği bölgenin söz konusu dönemlerdeki çanak çömlek gelişimini ayrıntılı olarak aydınlatmaktadır. Ancak bölgede Geç İTÇ 2 sonunda kültürel/siyasal devamlılığın söz konusu olup olmadığı hususunda ipucu teşkil edebilecek ve bölgenin geleneksel İTÇ 2 çanak çömlek özelliklerinin kısmen devam edip etmediği konusunda –araştırmaların bugünkü durumuna göre- kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Sonuç olarak, İTÇ'de, bölgede yerleşmelerin esas itibariyle ovalarda ve akarsu vadileri boyunca kümelenmesi, dağ sıraları ve akarsuların çoğu zaman bu yerleşme kümelerini birbirinden ayıran doğal sınırları oluşturması, çanak çömlek bölgelerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun doğal sonucu olarak, bu bölgelerin sınırlarının çoğu zaman dağ sıralarını takip ettiği anlaşılmıştır. Özellikle İç Batı Anadolu'nun kuzey kesimi ve doğudaki Konya ve Akşehir Ovaları ile karşılaştırıldığında, bölge yerleşmelerinin orta ve küçük ölçekli olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşme sayısının fazla, ancak bunların boyutlarının küçük olması, Pisidya/Göller Bölgesi'nde şehirciliğin ve siyasal anlamda merkezileşmenin henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olduğunun bir göstergesi olabilir. Anadolu'nun en büyük kapalı havzalarını içermesi ve etrafının yüksek dağ sıraları ile çevrili olması yanında, Anadolu yarımadasının kenarında yer alması ve dolayısıyla önemli bölgeleri birbirine bağlayan bir kavşak noktası üzerinde bulunmaması sebebiyle, Pisidya/Göller Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı'nda yöresel ve geleneksel bir kültürel gelişim göstermesine yol açtığını söylenebilir.

## KAYNAKÇA

ESLİCK C., 2009, *Elmalı-Karatas V: The Early Bronze Age Pottery of Karatas: Habitation Deposits*.

FRENCH, D., 1967, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I: The İznik Area", *Anatolian Studies XVII*, Ankara, s. 49-100.

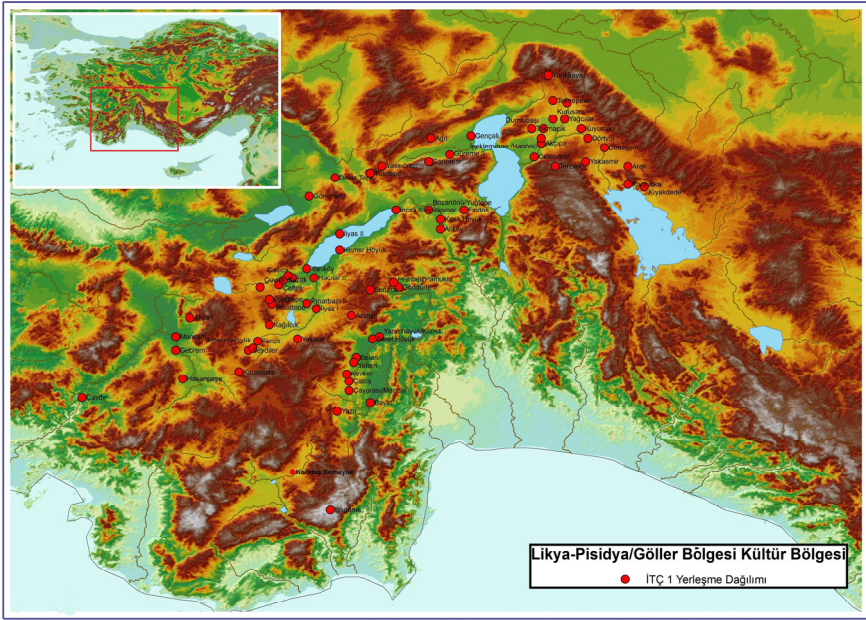
FRENCH, D., 1969, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies XIX*, Ankara, s. 41,98.

LLOYD, S., J. Mellaart, 1962, *Beycesultan I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute of Archaeology at Ankara London.

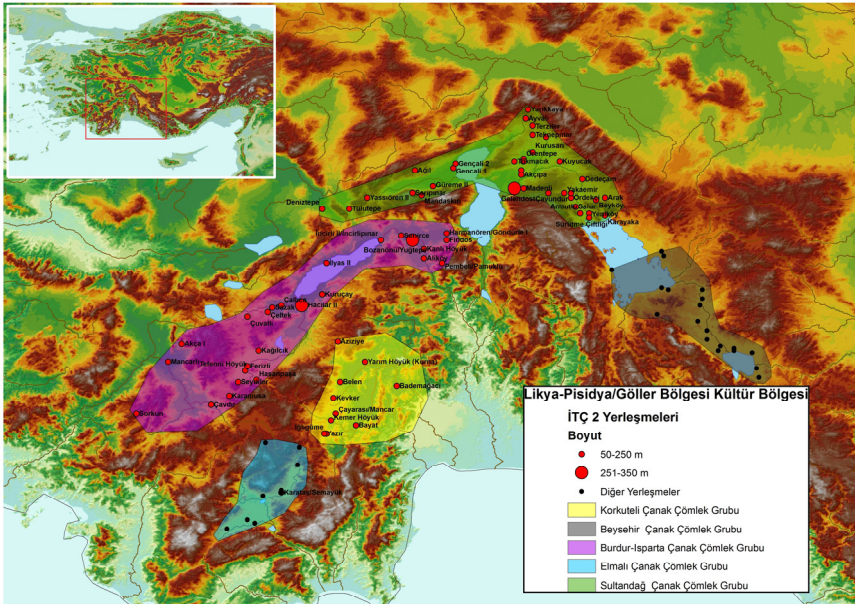
MELLAART, J., 1954, "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", *Anatolian Studies 4*, Ankara, s. 175-240.

ÖZSAİT, M., 2007, "Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Burdur", *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Sempozyum Dizisi: 1, Burdur, s. 695-715.

UMURTAK, G., R. DURU, 2013, "Yeniden Hacılar-Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2011-2012", *Arkeoloji ve Sanat 142*, 2013, İstanbul, s. 1-22.



Harita 1: Likya- Pisidya/Göller Bölgesi Kültür Bölgesi İTÇ 1 yerleşme dağılımı



Harita 2: Likya- Pisidya/Göller Bölgesi Kültür Bölgesi İTÇ 2 yerleşme dağılımı



Resim 1: Beycesultan İTÇ 1 Kırmızı astarlı ve açkılı mal grubu



Resim 2: Beycesultan İTÇ 1 Siyah astarlı ve açkılı mal grubu





Resim 3: Açık gri açkılı mal grubu



Resim 4: Pembemsi/portakalımsı kırmızı astarlı ve açkılı mallar

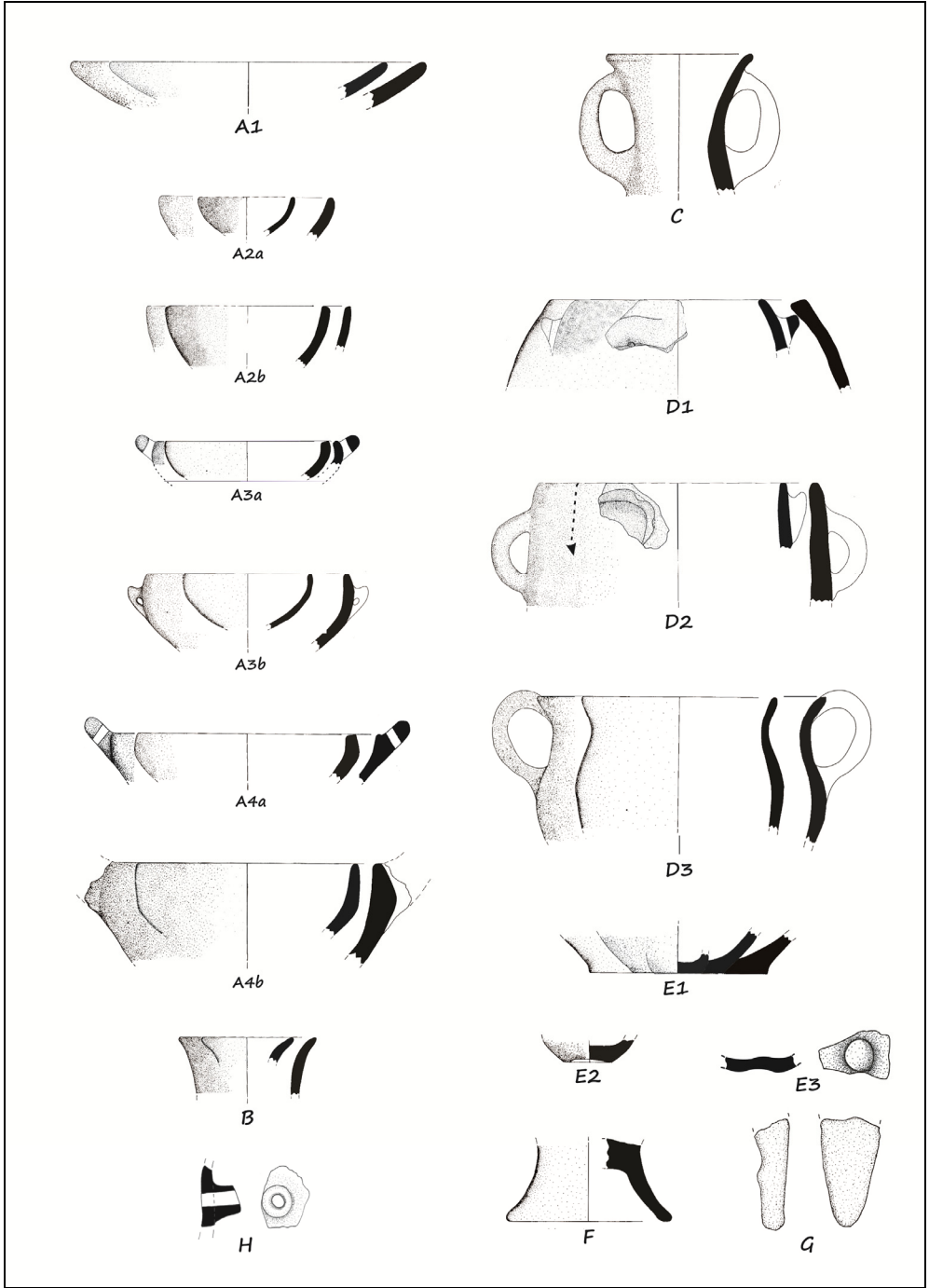




Resim 5: Morumsu kırmızı astarlı ve açkılı (Plum-Red Burnished Slip) mallar.



Resim 6: Yalın mallar.



Resim 7: İTÇ 1 Kap formları.

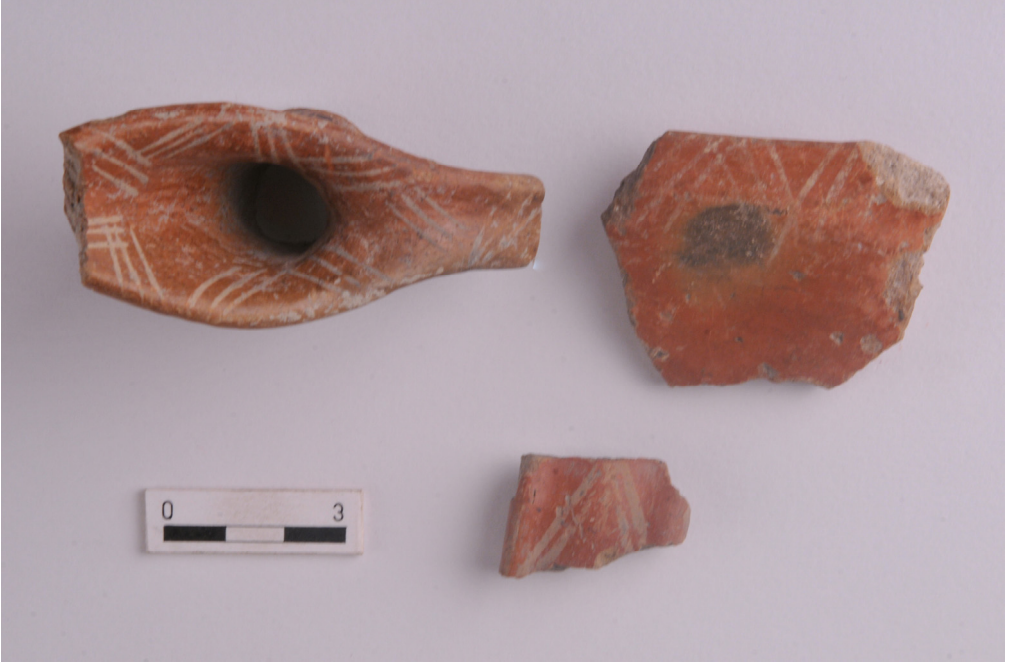


Resim 8: Gri/siyah astarlı ve açkılı mal grubu.



Resim 9: İTÇ 2 Kırmızı astarlı ve açkılı grubu.





Resim 10: Elmalı pembemsi kırmızı astarlı ve açkılı grubu.



Resim 11: Kahverengi astarlı ve açkılı grubu.



Resim 12: İTÇ 2 Hoyran tipi portakal rengi astarlı mal grubu.



Resim 13: Krem astarlı grup.

## 2012 YILI ISPARTA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

**Mehmet ÖZSAİT\***  
**Nesrin ÖZSAİT**  
**Özgür ÇOMAK**

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Burdur, Isparta, Antalya ve Konya illeri ve ilçelerinde başladığımız yüzey araştırmalarına bu yıl 19.09.2012– 07.10.2012 tarihleri arasında, Isparta İlinde devam edilmiştir.

Başkanlığımız altında sürdürülen yüzey araştırmalarında Arkeolog Nesrin Özsait, Okutman Çetin Meydan, Fransa'nın Besançon Franche Compté Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Guy Labarre'dan oluşan ekibimize Bakanlık temsilcisi olarak DÖSİMM'den Uzman Murat Arık katılmıştır.

Araştırmalarımız Isparta'nın Merkez İlçe, Atabey, Eğirdir, Senirkent, Uluborlu, Yalvaç, Sütçüler ilçeleri, Kesme ve Ayvalıpınar kasabaları ile köylerinde sürdürülmüştür<sup>1</sup>.

### *Merkez İlçe Araştırmaları*

#### *Yazısöğüt Köyü, Harmanyeri Kaya Oda Mezarı*

Isparta'nın 10 km. kadar batısında yer alan Yazısöğüt Köyü araştırmalarımızda bir kaya oda mezar tespit edilmiştir. Yazısöğüt Köyü'nün 1,4 km kuzeydoğusunda, Harmanyeri Mevkii'nde bir ana kaya üzerinde olan mezar yerden 4 m. kadar yükseklikte, kırma çatılı ve bir *klinel*dir. Mezarın ağız açıklığı güneybatıya bakmaktadır<sup>2</sup>. Özenli bir yapı tekniği gösteren mezarın tescili için öneri formu doldurulmuştur, GPS: Yükseklik 985 m, 36 S 290 285 E; 418 49 27 N.

\* E. Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İstanbul / TÜRKİYE. E-mail: mehmetozsait@hotmail.com  
Arkeolog Nesrin ÖZSAİT, Erenköy, Bayar Caddesi, Eser Apt. No: 7 Daire 24. 034734 Kadıköy-İstanbul / TÜRKİYE.

Arkeolog Özgür ÇOMAK, Yalvaç Müze Müdürlüğü, Yalvaç-Isparta / TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Araştırmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, araştırmalarımızı maddi olarak destekleyen Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) yönetimine ve Enstitü Müdürü Sn. Kayhan Dörtlük'e candan teşekkür ederiz. Ayrıca Isparta'daki araştırmalarımızda değerli yardımlarını aldığımız Sn. Vali Memduh Oğuz'a, Kültür ve Turizm Müdürü Kılıç'a, Müze Müdürü M. Akaslan'a, Arkeolog İ.Gücceren'e, Arkeolog Ö. Perçin'e, Yalvaç Müzesi Müdürü B. Karakurt - Çelimli'ye, candan teşekkür ederiz. Yine, araştırmalarımız sırasında ekibimize yaptıkları değerli yardımlarından dolayı Yalvaç'ın Yukarıkaşıkara Belediye Başkanı M. Bıçaklı'ya, Kesme Kasabası'ndan Ali Güler ve Ali Güldal'a, Ayvalıpınar Kasabası, Çıraklar Köyü'nden A.Toker'e, Yeşilyurt Gelinlyutan Mahallesi'nden K. Kaçar'a, Uluborlu İlçesi'nin Küçükabaca Köyü'nden S. Çoşkun'a, Büyükgökçeli Belediye Başkanı M.Akar'a, Eğirdir İlçesi'nin Mahmatlar Köyü'nden S. Aydın'a, Yalvaç İlçesi'nin Tokmacık Kasabası'ndan A.Ünver'e yürekten teşekkür ederiz.

<sup>2</sup> Özsait 2013: 185 vd, Resim: 1.



### *Güneyce-Kapıkaya Ören Yeri (Resim: 1-3)*

Kapıkaya, ilk kez 1842 yılında Avusturyalı A. Schönborn tarafından görülmüş ve kısmen de araştırılmıştır. Schönborn'dan bu antik yerleşmenin adının o zamanlarda Kapıkaya olduğunu öğreniyoruz. Uzun bir aradan sonra, 1984/5 yıllarında N. Mersich burayı ziyaret eder ve TİB projesi uyarınca eski Hristiyanlık yapılarını araştırır. On yıl sonra, M. Waelkens başkanlığındaki Sagalassos ekibi de burada araştırmalar yapar. 2007 yılında burada N. Yılmaz da çalışır.

Antik adı bilinmeyen Kapıkaya Ören Yeri, Isparta'nın 20 km. güneydoğusunda yer alan Güneyce Köyü'nün 8 km. kadar güneyindedir. Batısında Keçikayası Tepesi ve doğusunda Kapıkayası Tepesi (1740 m.) tarafından sınırlanan bu şehir, aynı zamanda kuzeyden güneye, Pisidya'yı Pamfilya'ya bağlayan Köprü Çay (Kestros) vadisinin çok büyük bir kısmını kontrol edebilecek bir stratejik avantaja da sahip bulunmaktaydı (Resim: 1).

Biz, yukarıda işaret ettiğimiz çalışmaların henüz eksik olan taraflarını gördük. Bunları tamamlamak ve ayrıca Kapıkaya Ören Yeri'nin şematik bir planını çıkarmak için çalışmalarımızı sürdürdük (Harita: 1). Yapılan planda, kalıntı durumlarına göre bir kısım binalar ve lahit kalıntıları ile görülen yedi *arkosolium*un yerleri işaretlenmiştir<sup>3</sup>.

### *Bozanönü Köyü Araştırmaları*

#### *Karayuğ Höyük*

Bayat Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında, Senirce'nin 4,5 km. kuzeydoğusunda yer alan ve bizim 1984 yılında tespit ettiğimiz Karayuğ Höyüğü'nün (SKÇ+İTÇ1, İTÇ2+Roma Çağı) tepe kesimi kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiştir. Burada atılan toprak arasında bir idol bularak tutanakla Isparta Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. İdol, pişmiş topraktan yapılmıştır ve keman biçimlidir. Başı yoktur, gri-siyah hamurlu ve ağızlıdır. Omuz ve kalçalarda *incus* bezemesi vardır (Resim: 4). Karayuğ İdolü'nün en yakın benzerleri Çaykenarı ve Hacılar II'de (Kocahöyük) görülmektedir.

#### *Bozanönü-Arap Dağı*

Bozanönü Köyü'nün 2,5 km. kadar kuzeydoğusunda yükselen Arap Dağı'nın (1117 m.) kuzeydoğu yamaç ve eteklerinde, Roma Çağı özellikleri gösteren bir kaya oda mezarı tespit ettik (Resim: 5). Yine bu mezarın hemen yakınında ana kayaya oyulmuş bir tekne mezar da görülmektedir. 2008 yılı araştırmalarımızda da Arap Dağı'nın doğu eteğinde *monoblok* bir kayaya oyulmuş bir kaya oda mezarı tespit etmiştik<sup>4</sup>. Arap Dağı'nın etek kısmından geçen Bozanönü Sulama Kanaleti'nin hemen yanında çok iri mimari elemanlar da bulunmaktadır. Bu mimari parçalar Arap Dağı'nın üzerindeki yerleşmeden taşınmış olmalıdır. Bu kaya oda mezarları da yerleşmenin hayli yaygın ve güçlü olduğunun birer kanıtıdır. Burada bizim zamanımız olmadı, Arap Dağı'nın bu kesimi daha ayrıntılı olarak araştırıldığında bulunacak yeni mezarlar buranın oldukça geniş bir nekropol olduğunu gösterecektir.

<sup>3</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Labarre-Özsait-Özsait-Güçeren 2013:103-115, Resim: 1-20.Yazımızın plan ve haritalarını yapan Prof. Dr. G. Labarre'a candan teşekkür ederiz.

<sup>4</sup> Özsait-Özsait 2010: 421, Resim:3.

### *Goyak İni ( Kaya Mezarı ?)*

Bozanönü Köyü'nün 3 km. güneydoğusunda yükselen Arap Dağı'nın (1117 m.) alt yükseltilerinde ve Ennikoz Tepe'nin 250 m. kuzeybatısında bulunan Goyaklar Mevkii incelenmiştir. Burasının önceden bir doğal inken sonradan ana kayanın kesilerek girişinin düzenlendiği anlaşılmaktadır. Fakat daha sonra kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiş olduğundan tam olarak durumuna açıklık kazandıramıyoruz.

### *Bindeos ? Antik Kent Kazısı*

Bölgedeki 1993 yılı araştırmalarımızda Kaleburnu'ndaki kalıntı ve keramiklerden antik Bindeos Kenti'nin, Kale Tepe'nin eteklerinde bulunan Kaleburnu'na lokalizasyonunu önermiştik<sup>5</sup>. 2011 yılında da Kaleburnu'nun kuzeybatı eteklerinde bir kaya oda mezarı daha bulduk ve bunun da Bindeos Kaya Oda Mezarı olarak tescili için öneride bulunmuştuk<sup>6</sup>. Kale Tepe eteklerinde yer alan Kaleburnu'nda, 1993 yılından önceki yıllarda da olduğu gibi son yıllarda çok daha fazla artan kaçak kazıların birinde yazıtlı bir mozağin görünmesi üzerine Isparta Müze Müdürlüğü Kaleburnu Tepesi'nin kuzeydoğu yamacında kurtarma kazılarına başlamıştır. Yapılan kazılar sonucunda burada bir bazilika kalıntısı gün ışığına çıkarılmıştır. Bazilika tabanının çok güzel ve aynı zamanda üzerinde yazıtları da olan bir mozaikle kaplı olduğu görülmüştür. Mozaik üzerindeki yazıtları çalışan G.Labarre, yazı karakterinden mozağin MS 4. yüzyılda yapıldığını bildirmiştir.

### *Atabey İlçesi Araştırmaları*

Atabey İlçesi'nin 6 km. kuzeydoğusunda yer alan Kapıcak Köyü'nün 1 km. kadar doğusunda yer alan Örencik Mevkii'ni inceledik. Bir Roma Çağı yerleşmesi olan Örencik'te ve yukarı kesimindeki kalede araştırmalarımızı sürdürdük.

### *Harmanören Köyü Araştırmaları. Harmanören Kaya Oda Mezarı*

Harmanören Köyü'nün 500 m. kadar kuzeybatısında, Atabey Sulaması Harmanören Pompası boru hattının 20 m. batısında, ana su kanalı ve Isparta-Eğirdir yolunun 450 m. kuzeydoğusunda, yamaçta bir kaya oda mezarı tespit ettik (Resim: 6). Yukarı Köy Bağları Pınarı'nın 250 m. kuzeybatısında olan mezarın ağız açıklığı güneybatıya bakmakta, girişi kırılmış, kırma çatılıdır ve içi toprakla doludur. Bu bakımdan *klinesinin* olup olmadığını bilemiyoruz. GPS: Yükseklik 983 m, 36 S 0298 817 E; 419 99 95 N.

### *Eğirdir İlçesi Araştırmaları*

### *Mahmatlar Köyü Araştırmaları: Eski Köy Yerleşmesi ve Maşat Beleni*

Eğirdir İlçesi'nin 25 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan Mahmatlar Köyü, bugün Isparta-Konya yolu üzerindedir. Köy bundan 25-30 yıl önce Eğirdir Gölü'nün sahiline taşınmadan önce şimdiki yerinden 3 km. kadar yukarıda, göle tepeden bakan dağlık kesimin üzerinde ve Bahçe Deresi Vadisi'nin güneyindeki sırtlarda kurulmuştur. 2011 yılı araştırmalarımızda, buradan taşınan köyde kalan ev yıkıntıları arasında ve Bahçe Deresi

<sup>5</sup> Özşait 1999: 79-80; Labarre- Özşait-Özşait 2005: 254, nt. 71.

<sup>6</sup> Özşait-Özşait 2013:318, Resim: 3. Kale

kanyon vadisinin kısmen alt kısmında ve üst yamaçlarında Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ özelliklerini taşıyan ve Hacılar'ın VI. tabakası ile çağdaş keramikler bulduk<sup>7</sup>.

“Mahmatlar Eskiköy Yeri” olarak isim verdiğimiz yerleşme oldukça küçük bir alanı kapsamaktaydı. Bu bakımdan uygun yerleşme şartları taşıyan bu kesimde duruma açıklık kazandırmak bakımından 2012 yılı araştırmalarımızda çok daha geniş bir alanı taradık. Sonuçta, Bahçe Deresi Vadisi'nin 500-700 m. güneyindeki sırtlarda, bugün sık makilerle kaplı yükseltiler üzerinde (1198 m.) ve buranın yamaç ve eteklerinde oldukça geniş bir alanda keramik, obsidiyen ve sileks dilgi kırıkları gördük. Maşat Beleni olarak bilinen bu yerdeki (Resim: 7 ) buluntular da Eskiköy Yeri yerleşmesinin buluntularıyla aynı ortak özellikleri göstermektedir, (Resim: 8). Sarıdris'e giden tali yol, yerleşmenin bir kısmının üzerinden geçmektedir<sup>8</sup>. Eskiköy Yeri yerleşmesinin Maşat Beleni ile birlikte, 1.Derece Arkeolojik sit kapsamında değerlendirmesi için, sit tescil öneri formu doldurulmuştur.

#### *Kalecik ya da Kalaycık Yerleşmesi*

Mahmatlar Köyü'nün 8 km. doğusunda, Kalaycık Tepe'nin (1300 m.) doğu eteklerinde, iyice yıpranmış ve az sayıda gördüğümüz keramikler burada bir İlk Tunç Çağı yerleşmesinin varlığını göstermektedir. Bunların yanı sıra Roma Çağı yerleşmesine işaret eden yapı ve mezar tuğlaları da bulunmaktadır.

#### *Yazıtlı Taş*

Mahmatlar Köyü içinde, Süleyman Aydın'ın evinin bahçe duvarı üzerinde bir *lento* vardır. *Lentonun* ön kısmında, üç kademeli *fascia* üzerinde üç uzun satır Eski Yunanca yazı vardır. Yer yer pek çok silik kısmı olan yazıtın üzerinde ekip üyesi Prof. Dr. Labarre çalışmaktadır. Taş ölçüleri: Boy 132 cm, en 41 cm, yükseklik 53 cm.dir.

#### *Bağacık Köyü Araştırmaları*

Eğirdir'in Bağacık Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda 1910 m. yüksekliğindeki Asar Tepe'ye tırmanılmıştır. Burada son derece tahrip edilmiş olan bir Roma Çağı yerleşmesinden kalan birkaç parça yapı tuğlası görülmüştür. Tüm çevreye hâkim olan Asar Tepe'nin, Roma Çağı'nda belirli bir süre kontrol karakolu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır<sup>9</sup>.

#### *Uluborlu İlçesi Araştırmaları*

##### *Küçükkabaca Köyü*

Eski adı Esendere olan Küçükkabaca Köyü'nde yazıtlı ve yazısız birçok mimari eleman bulduk ve bunların önemli bir kısmını yayınladık. Bir kısmının ise Uluborlu Müzesi'ne taşınmasında yardımcı olduk ve Uluborlu Müzesi'nin epigrafik kataloğunu yaptık<sup>10</sup>. Bu yıl da köydeki araştırmalarımızda Nafiz Çelik'in evinin dış bahçesindeki kuru örgü duvar kenarına üst üste yığılmış mimari elamanlar gördük. Bu eserler daha önce kasaba içinde dağınık durumda iken, yollara kilit taşı döşemesi sırasında toplanmış ve

<sup>7</sup> Özsait-Özsait 2013:318, Resim: 3. Kale

<sup>8</sup> Özsait 2013:187.

<sup>9</sup> Özsait 2013: 188, Resim:4.

<sup>10</sup> Labarre-Özsait-Özsait-Güçeren 2012: 121-146;Özsait-Labarre-Özsait 2011: 270-272, nr.7-12 ).

buraya getirilerek yığılmıştır. Bunlar arasında bir kapı taşı, haç motifli bir mimari parça ile alınlıklı-yazıtlı bir mezar *steli* de bulunmaktadır<sup>11</sup>. Özellikle yazıtlı *stel* ve kapı biçimli *stel* iyi durumda olup Isparta Müzesi'ne taşınması gerekmektedir.

Köy içinde dağınık olarak bulduğumuz ve bir kısmı da daha önce Uluborlu Müzesi'ne taşınan mimari eleman ve *stel* gibi eserlerin geldikleri yeri araştırdık. Bu eserlerin büyük bir kısmının çok önceki yıllarda Apollonia'dan köye taşınmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra son yıllarda bir kısım mimari bloğun köy çevresinde iki ayrı yerden çıkarılarak köye taşındığını öğrendik. Birinci yer Küçükkabaca Köyü'nün 2 km. batısındaki Karamağara Mevkii'dir. Bahçeler içinde bulunan Karamağra kesimi tesviye edildiğinden burada herhangi bir buluntuya rastlamadık. İkinci yer Küçükkabaca Köyü'nün 2,5 km. doğusunda, yine bağ ve bahçeler arasında bulunan Sakviran (Sağören) Mevkii'dir. Burada Çakmak Tepesi'nin 350 m. batısında, ovanın ortasında bir Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk. Bunların dışında herhangi bir mimari buluntuya rastlamadık<sup>12</sup>.

### *Yalvaç ilçesi Araştırmaları*

#### *Hüyükli Kasabası*

Hüyükli Kasabası'nın 3 km. kadar güneydoğusunda Köpürlü Mevkii'nde Yalvaç Müze Müdürlüğü tarafından tespit edilen bir Geç Antik Çağ yerleşmesi görülerek incelenmiştir. Yerleşmenin yanında kesme taş bloklardan yapılmış üç gözlü bir köprü de bulunmaktadır. Birçok kereler tamir geçirdiği anlaşılan köprü, Selçuklulardan itibaren son zamanlara kadar kullanılmıştır. Buradaki köprüden dolayı, hemen güneyinde yükselen tepeye Köprü Tepe (1026) adı verilmiştir.

### *Altıkapı Köyü Araştırmaları*

#### *Altıkapı Höyük*

Yalvaç İlçesi'nin 7 km. güneyinde yer alan Altıkapı Köyü'nü araştırdık. Köyün 500 m. kuzeybatısında yer alan höyük yüzeyinde, Geç Antik Çağı ve Roma Çağı keramikleri ve yapı tuğlalarının yanı sıra İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait çok az sayıda keramik de gördük<sup>13</sup>. Boyutları 150 X 200 m., yüksekliği de 3 m. kadar olan höyüğün doğusunda bir su kaynağı da bulunmaktadır. Tescili için öneri formu doldurulmuştur. (GPS: 363 40272 D; 423 35 96 K).

#### *Ayazmana*

Altıkapı Köyü'nün 3 km. batısında geniş bir alan Ayazmana olarak bilinmektedir. Bu alanın orta kesiminde Ayazmana Pınarı akmaktadır. Yüzeyde çok az sayıda Roma Çağı yerleşmesine ait keramiğin yanı sıra yoğun olarak geç devirlere ait keramikler bulunmaktadır (Resim: 9). Özgüney, Özbayat ve Kuyucak'tan gelen çay (Bügdüz Deresi) Ayazmana'nın güneyinden geçer; sonra güneybatıya doğru akarak Afşar ve Yenice Ovası

<sup>11</sup> Labarre-Özsait-Özsait-Güçeren 2012: 121-146; Özsait-Labarre-Özsait 2011: 270-272, nr. 7-12 ).

<sup>12</sup> Özsait 2013: 188.

<sup>13</sup> Özsait 2013: 188 vd.

arasından Eğirdir Gölü'ne dökülür. Ayazmana'da Recep Ekinci'nin tarlasında, kaçak kazı sonucu orta boyda bir Bizans küpü ortaya çıkarılmıştır.

#### *Yukarıkaşıkara Kasabası Araştırmaları*

Yukarıkaşıkara Kasabası'nda "Saray Yeri" olarak bilinen bir alanı ve kasabanın kuzeybatısında bir kaya mezarı görülerek incelendi.

#### *Saray Yeri*

Kasabanın 2 km. kadar güneybatısında Saray Deresi ya da Dede Yeri Deresi ve Yukarıkaşıkara Göleti'nin, aynı zamanda Kısık Pınarı'nın kuzeybatısında "Saray Yeri" denilen kesimde, kaçak kazılar sonucunda bir taban mozaïği bulunmuştur. Duruma Yalvaç Müze Müdürlüğü el koymuştur. Çevrede yaptığımız araştırmalarda Geç Antik Çağ yerleşmesine ait keramikler görülmektedir.

#### *Kaya Mezarı*

Yukarıkaşıkara Kasabası'nın yaklaşık 1 km. kadar kuzeybatısında, Karamuk Beli'ne bağlanan boğazın baş kısmındaki Asar Tepe'nin (1379 m.) üzerindedir<sup>14</sup>. Yukarıkaşıkara-Çay orman yolunun hemen kuzey tarafında ana kayaya oyulmuş ve Roma Çağı'na ait olan mezar üç *klinelidir*. *Klinelerden* iki tanesi kaya mezarı girişinin sol ve sağ tarafında, diğeri ise kaya mezarı girişinin tam karşısındadır. Giriş açıklığının yüksekliği 70 cm., genişliği 57 cm., duvar kalınlığı da 53 cm.dir. Kaya mezarının iç ölçüleri: *kline* ile tavan arasındaki yükseklik 82 cm., mezarın uzunluğu 167 cm., genişliği de 151 cm.dir (GPS: 36.313.504 D-4247904 K). Güzel bir örnek olan Yukarıkaşıkara Kaya Oda Mezarı için tescil öneri formu doldurulmuştur.

#### *Kumdanlı-Kaya Mezarı*

Kumdanlı Kasabası'nın 2 km. kadar güneybatısında, Deveoturağı Tepesi'nin batı eteklerinde girişi tahrip edilmiş bir kaya oda mezarı görüldü. Mezarın, iç kısmında, biri solda, diğeri de girişin karşısında iki *klinesi* bulunmaktadır. Yalvaç-Kumdanlı Karayolu'nun yaklaşık olarak 250 m. güney tarafında yer alan mezar Roma Çağı'na aittir. Kaya mezarının giriş kapısının sol tarafında bulunan *klinenin* uzunluğu 195 cm., genişliği 60 cm., yüksekliği ise 20 cm.dir. Mezar girişinin tam karşısında bulunan *klinenin* uzunluğu 225 cm., genişliği 65 cm., yüksekliği ise 25 cm.dir. Mezarın iç mekânda tavan yüksekliği 185 cm.dir. Mezarın kuzeye bakan giriş kapısının önünde iki yandan kesilmiş ana kayadan oluşan *dromos* şeklindeki koridorun uzunluğu 3,80 m., genişliği de 1,8 m.dir (Resim: 10).

#### *Çayköprü Höyüğü*

Yalvaç İlçesi'nin 25 km. kadar batısında, Kumdanlı Kasabası'nın 3 km. güneybatısında yer alan Gökçeali Köyü'nün 400 m. kadar kuzeybatısında 1986 yılında tespit ettiğimiz Çayköprü Höyük ovanın ortasında bulunmaktadır<sup>15</sup>. Çapı 250 m. kadar olan höyüğün, ilk tespit ettiğimiz yıllarda yüzeyinde yoğun olarak İTÇ ve Hellenistik-Roma Çağları yerleşmelerine ait keramikler görülmekteydi. 1997 yılında yaptığımız

<sup>14</sup> Özsaıt 2013:189).

<sup>15</sup> Özsaıt 1988: 274, Resim:23-Harita.

araştırmalarda, tarım ve tesviye nedeniyle işaret ettiğimiz tabakaların kaldırıldığını gördük. Bu araştırmamızda höyük yüzeyinde yoğun olarak Son Neolitik Çağ yerleşmesine ait monokrom keramikler bulduk. Bunlar, Yalvaç'ın Sücüllü Kasabası sınırları içinde tespit ettiğimiz Teknepınar Höyüğü'nün Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ keramikleri gibi, Hacılar Höyüğü'nün VI. Tabakası buluntularıyla çağdaştır<sup>16</sup>. Özenle yapılmış ince cidarlı ve açıklı olan Çayköprü keramikleri son derece iyi bir işçilik göstermektedir. Bugün korumasız durumda bulunan ve her tarafında bahçeler yapılan höyüğün acilen tescil edilmesi için öneri formu doldurduk.

#### *Tokmacık Kasabası ve Kavaklı Mevkii*

Yalvaç'ın Tokmacık Kasabası araştırmalarında, Abdulkadir Ünver'in evinin duvarında görülen yazıtlı mezar *steli* üzerinde araştırmamızın epigrafi Prof. Dr. Guy Labarre tarafından çalışılmaktadır. *Stelin* çıktığı yer olan Kavaklı Mevkii de araştırılmıştır. Tokmacık ve çevresini en kestirme olarak Eğirdir Gölü havzasına bağlayan Tokmacık-Yukarıtirtar Yolu'nun güneyinde ve suyu bol bir arazi kesiminde yer alan Kavaklı Mevkii (Kavak Mevkii), 1985 ve 1986 yıllarında tarafımızdan tespit edilmiştir. Bir Roma Çağı ve özellikle de bir Geç Antik Çağ yerleşmesi olan Kavaklı'da keramiklerin yanı sıra çok az sayıda kesme taş bloklar da görülmektedir<sup>17</sup>.

#### *Kurusarı Steli*

Yalvaç İlçesi'nin 8 km. güneybatısında yer alan Kurusarı Köyü'ndeki araştırmamızda, bir evin duvarında alınlıklı, tepe ve yan akroterleri kırık bir *stel* gördük. Üzerinde altı satır yazı bulunan *stel*'de, bir seki üzerinde biri kadın iki kişi alçak kabartma olarak tasvir edilmiştir. Yüksekliği 95 cm., eni de 67 cm. olan *stelin* yazıları üzerinde epigrafi Prof. Dr. Guy Labarre çalışmaktadır<sup>18</sup>.

#### *Sütçüler İlçesi Araştırmaları*

Sütçüler İlçesi'nde Ayvalıpınar ile Kesme kasabalarında ve Yeşilyurt Köyü'nde çalıştık.

#### *Ayvalıpınar Kasabası-Taşboynu-Yıkıklar Mevki*

Ayvalıpınar Kasabası'nın 7 km. kuzeydoğusunda, Çıraklar Köyü'nün kuzeyinde, Taşboynu-Yıkıklar Mevki olarak bilinen kesiminde doğu-batı doğrultusunda, harçsız moloz taşlardan yapılmış bir kaç mekânlı bir yapının kalıntısını tespit ettik. Büyük bir yerleşmeyi anımsatmayan yapılarda duvar kalınlıkları 70 cm.dir. Yamaçta ve stratejik bir konumda bulunan yapı sahiplerinin dağlar arasından geçen yolların ovadaki kesişme alanını ve aynı zamanda tüm ovayı kontrol edebilecek durumda oldukları görülmektedir. Çevrede keramik yoktur. (GPS: Y. 1399, 36 S 032 95 52 E; Utm. 41 73 956 N.).

#### *Yukarıoluk-Sivritaş Yerleşmesi*

Ayvalıpınar Kasabası'nın 5 km. kuzeydoğusunda, Çıraklar Köyü'nün 2,5 km. kuzeyinde, Yukarıoluk-Sivritaş Mevkii'nde çapı yaklaşık olarak 400 m. olan ve kesme taş

<sup>16</sup> Özsaıt 1999: 81, Resim: 14-15.

<sup>17</sup> Özsaıt 2013: 190, Resim 5.

<sup>18</sup> Özsaıt 2013: 190, Resim 6.



bloklardan yapılmış bir şehirle karşılaştık. Hiçbir kaynakta ve yerde adı geçmeyen, bilinmeyen bu yerleşme ne yazık ki hemen tümüyle tahrip edilmiştir. Giriş kapısının kalan kısmı şehrin önemine işaret edecek anıtsallıktadır. Yerleşmenin kuzeybatısında bulunan girişinin iki yanındaki duvarlar sağlam olarak kalmışlardır (Resim: 11). Çevrede dağınık olarak Roma Çağı keramikleri (Resim: 12) ve yapı tuğlaları bulunmaktadır (GPS: Y.1466: 36 S032 88 57, Utm. 417 39 85. Bazı yapıların üç-dört taş sırası olan duvarları ayakta<sup>19</sup>. Yapı taşları düzenli, diğerlerine kıyasla oldukça iyi durumda olan bir yapının önünden alınan koordinatlar şu şekildedir: GPS: Y.1490 m, 36 32 88 02 E; 417 39 75 N. Bu önemli kentin tescili için öneri formu doldurulmuştur.

#### *Kesme Kasabası (Harita: 1-2)*

##### *İdrisler Sarnıcı*

Antalya KVTVKBK'nun 21.05.2004 gün ve 6319 Sayılı Kararı ile tescil edilen İdrisler Sarnıcı adını taşıyan ören yeri, Kesme Kasabası'nın 2.5 km. kuzeybatısındadır. Demirlik Tepe'nin güneydoğu eteğinde yer alan İdrisler Sarnıcı'nın bulunan yazıtlarda antik adına rastlanmamıştır. Meyilli bir arazinin teraslanmasıyla kurulan kent fazla büyük değildir. Bununla birlikte kentte anıtsal mezar yapılarının kalıntıları ile tapınak kalıntıları vardır. Yerleşmenin hemen her tarafında yapı temelleri ve yıkılan binaların yığınlar halinde taşları görülmektedir. Hristiyanlığın kabulünden sonra burada yapılan kiliselerde antik çağ yapılarının taşları kullanılmıştır. Yıkıntılar arasında bulduğumuz bir heykel kaidesindeki yazıttan, Moulasseis Halkı'nın İmparator Septimius Severus onuruna bir heykel diktiği anlaşılmaktadır. Kalıntı ve buluntularından Roma Dönemi'nde kurulduğu görülen kentin, Geç Antik Çağ'da da bir süre varlığını koruduğu anlaşılmaktadır<sup>20</sup>.

##### *Damla Asarı*

Damla Asarı, Kesme Kasabası'nın 6 km. kadar kuzeybatısında, Demirlik Tepe'nin (1293 m.) güneyinde yaklaşık 400 m. çapında ve 1250 m. yüksekliğindeki bir platonun üzerinde tepeler arasında yer almaktadır. Bel Sarnıcı'nın güneydoğusunda, İdrisler Sarnıcı Asarı'nın da kuzeyindedir (Harita: 2). Yerleşmeye adını bir havuza akan su vermektedir. Damla Asarı ile Bel Sarnıcı ve İdrisler Sarnıcı bugün dahi yüzeyden takip edilebilen yer yer tahrip olmuş taş döşeli bir Roma yolu ile birbirine bağlıdır. Ören yerinin oturduğu ana kaya üzerinde, güneybatıya bakan kesimde bir toplantı alanı yer alır<sup>21</sup>.

Ören yerinin güneyinde kayalığın ucunda, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ana kaya kesilerek yapılmış olan toplantı alanı, ortalama uzunlukları 10 m. olan 14 basamaktan oluşmuştur (üst basamak: 11.90 m.) (GPS: Toplantı alanı, Y. 1291, 3728817 N; 3111846 E). Tepe üzerindeki yapılar çok tahrip olmuştur. Yerleşmede çok sayıda görülen ağırşaklar (Resim: 13) tekstil iş kolunun yaygın olduğunu kanıtlamaktadır<sup>22</sup>.

##### *Sülüklü Göl*

Sülüklü Göl, Sütçüler İlçesi'nin Yeşilyurt Köyü'nün Gelinyutan Mahallesi'nin 5 km. kadar güneydoğusundadır. Buradaki ilk yerleşme Sülüklü Göl'ün kuzeybatısında ve göl çevresindedir. 19. yüzyılın son çeyreğinden beri bilinen yazıtın önünden itibaren geniş

<sup>19</sup> Labarre-Özsait-Özsait-Güçeren 2013:116, Resim: 21-22.

<sup>20</sup> Özsait-Labarre-Özsait-Güçeren 2012:183-186.

<sup>21</sup> Labarre-Özsait- Özsait-Güçeren 2013:120, Resim: 29.

<sup>22</sup> Özsait-Labarre-Özsait-Güçeren 2012:186-189; Labarre-Özsait- Özsait-Güçeren 2013: 116, Resim: 28-35.

bir alanda Roma Çağı keramikleri görülmektedir. Daha geç devirde gölün iki yanındaki tepelere de oldukça yoğun olarak yerleşilmiştir. Sülüklü Tepe’de işaret edilen devri yansıtan yapı ve sur kalıntıları da bunu göstermektedir (GPS: Tepe Kesimi. Y. 1010 m, 36.313 753 E; 415 66 20 N). Sülüklü Göl yazıtı çok önceleri tahrip edilmiştir. Son yıllarda mermerciler karot ile yoklama yapmışlardı. Şimdi buraya üçüncü gidişimizde yine çok kötü bir görünümle karşılaştık: yazıtın bulunduğu kesim katrana benzeyen bir madde ile boyanmıştı (GPS: Alt Kesim. Y.949 m. 36 S 0313 669 E; Utm. 415 64 30 N).

Göller Bölgesi’nin bu kesiminde yaptığımız araştırmada yine, bölgenin kültür tarihi ve kültür envanteri yönünden küçümsenemeyecek bulgular elde edilmiştir. Ziyaret edilen kültür varlıklarının GPS kayıtları alınmıştır. Üzücü olan bir husus, yerleşme yerlerinin hızlı bir şekilde ve değişik nedenlerle tahrip edilmiş olmasıdır. Bunun önüne geçilebilmesi için yerel yönetimlerle daha sıkı bir işbirliği içine girilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

#### KAYNAKÇA

LABARRE, G. – M. ÖZSAİT- N.ÖZSAİT, 2005 «Parlais et Prostanna: sites et territoires », *Anatolia Antiqua* XIII, Bocard, p. 223–257.

LABARRE, G.- M.ÖZSAİT.-N.ÖZSAİT.-İ.GÜCEREN, 2012 “La collection du Musée d’Uluborlu: nouvelles inscriptions d’Apollonia Mordiaion”, *Anatolia Antiqua* XIX 121–146.

LABARRE, G.- M.ÖZSAİT.-N.ÖZSAİT.-İ.GÜCEREN 2013 “Trois sites pisidiens : Kapıkaya, Sivritaş, Damla Asarı” *Anatolia Antiqua* XXI, 103-123.

ÖZSAİT, M.,1988 “1985 ve 1986 Yılı Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 6-10 Nisan 1987*, Ankara, s.257-274, Harita.

-1999 “1997 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Tarsus, 25–29 Mayıs 1998*, Ankara, s. 77 – 88, Harita.

-2012 “Isparta ve Burdur 2011Yılı Yüzey Araştırmaları: Surveys in Burdur and Isparta in 2011”, *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2012-10; New of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas*, İstanbul, 154-163.

-2013 “2012 Yılı, Isparta Yüzey Araştırmaları: Surveys in Isparta in 2012” *ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2013-11: New of Archaeology from Anatolia’s Mediterranean Areas*, İstanbul, 185-192.

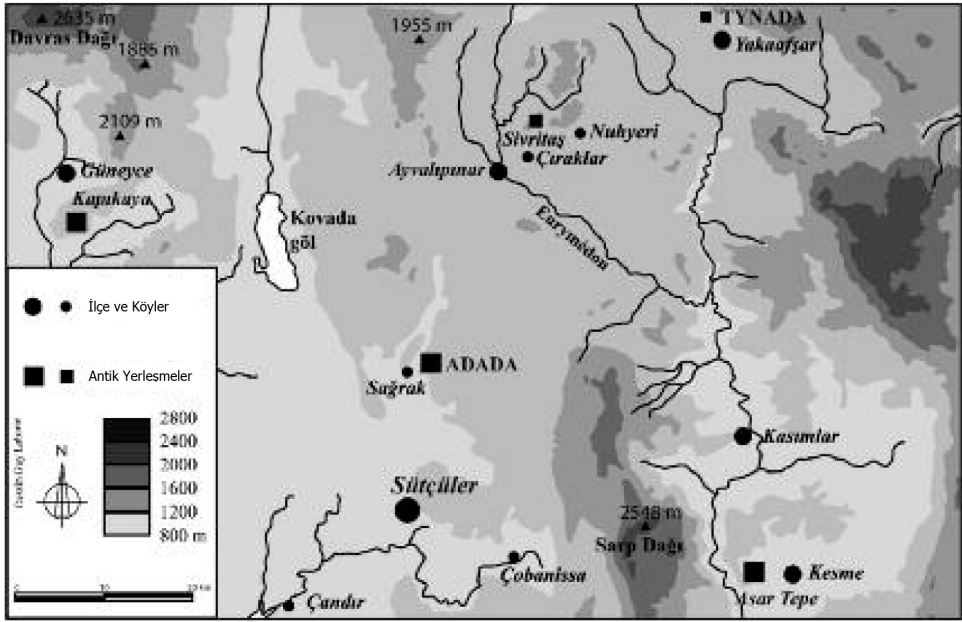
ÖZSAİT, M.-G.LABARRE.-N.ÖZSAİT, 2011 “Nouvelles inscriptions et monuments de la vallée d’Apollonia (Phrygie-Pisidie), *Adalya* XIV, 267-286, Figs. 1-30.

ÖZSAİT. M – G.LABARRE, M. ARIK - İ.GÜCEREN 2013 “Nouvelles inscriptions sur le territoire d’Apollonia Mordiaion”, *Adalya* XVI, 225 – 239.

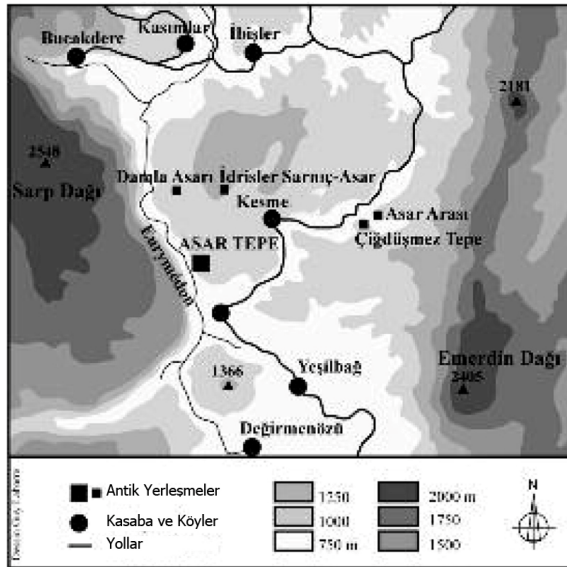
ÖZSAİT, M.-G.LABARRE.-N.ÖZSAİT 2011 “Nouvelles inscriptions et monuments de la vallée d’Apollonia (Phrygie-Pisidie), *Adalya* XIV, 267-286, Figs. 1-30.

ÖZSAİT, M.-N.ÖZSAİT 2010 “2008 Yılı Isparta ve Burdur İlleri Yüzey Araştırmaları”, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2, 25–29 Mayıs 2009*,Ankara, 419–438.

ÖZSAİT, M.-N.ÖZSAİT 2013 “2011 Yılı Isparta ve Burdur İlleri Yüzey Araştırmaları”, *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1, Çorum, 28 Mayıs- 1 Haziran 2012*, Ankara, 317–332.



Harita 1: Kapıkaya, Sivritaş, Damla Asarı çevresi.



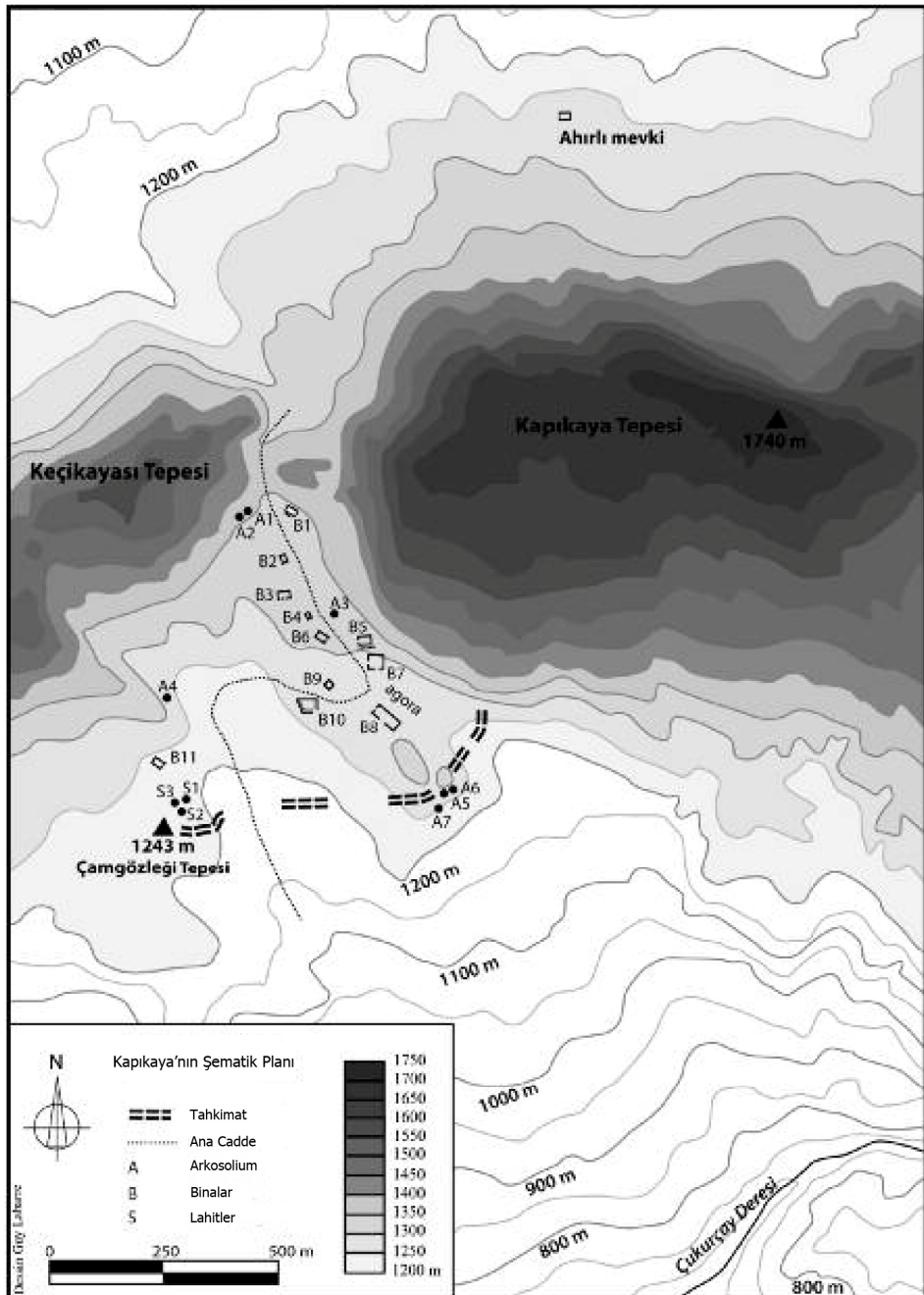
Harita 2: Kesme Kasabası ve çevresi.



Resim 1: Kapıkaya, genel görünüm.



Resim 2: Kapıkaya’da bazı binaların yerleri.







Resim 4: Karayuş İdolü



Resim 5: Bozanönü, Arap Dağı kaya oda mezarı





Resim 6: Harmanören Kaya Oda Mezarı.



Resim 7: Mahmatlar, Eski Köy Yeri ve Maşat Beleni.



Resim 8: Maşat Beleni ve buluntularından örnekler.



Resim 9: Yalvaç, Altıkapı Köyü, Ayazmana buluntularından örnekler.





Resim 10. Yalvaç, Kumdanlı kaya oda mezarı.



Resim 11: Çıraklar Köyü, Yukarıoluk Sivritaş mevkii.



Resim 12: Sivritaş ören yeri buluntularından örnekler.



Resim 13: Damla Asarı buluntularından örnekler

# BOLU İLİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2012: MENGEN İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Meral ORTAÇ\*

Bolu İli arkeolojik yüzey araştırması arazi çalışmalarının dördüncü sezonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 23 Ağustos 2012 tarih ve 185167 sayılı izinleri ile Bolu Mengen İlçesi ve köylerinde 08 Eylül - 07 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>. Bu yılki çalışmalarımız, geçen yıllarda<sup>2</sup> olduğu gibi daha çok köy merkezlerinde ve köylerin yakın çevresindeki kırsal alanda bulunan arkeolojik malzemelerin envanteri ile düz yerleşim ve nekropol alanlarının tespiti şeklinde olmuştur. Mengen İlçesi merkezi, Pazarköy ve Gökçesu Beldelerinin merkezleri ve bağlı 26 köy olmak üzere 29 yerleşim gezilerek belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunlardan üç yerleşimde herhangi bir buluntu tespit edilmezken, yirmi altı yerleşimde çeşitli buluntuların ve antik yerleşim ya da nekropol olabilecek yerlerin kaydı yapılmıştır. Mengen İlçesi'ndeki çalışmalarımız tamamlanmamıştır ve önümüzdeki yıl devam edecektir.

## MENGEN İLÇESİ ÇALIŞMALARI

*Akçakoca:* Kahyalar Mahallesi'nde basamaklı binek taşı, çift yarım sütun *pilaster*, pres ağırlık taşı, yivsiz sütun ve sütun parçası; Karandu Mahallesi'nde dikdörtgen blok; Orta Mahalle'de sütun mezar taşı görülmüştür. Köy mezarlığından Alibeyler Köyü Kösekadılar Mahallesi'ne giden asfalt yolun güneyinde bugün çayır olarak kullanılan alanda özenli işlenmiş büyük dikdörtgen blokların harçla bir birine bağlandığı dikdörtgen küçük bir oda görülmüştür (Resim: 1, 2). Yapının işlevi açık değildir. Bu mekân, bir yapının bir bölümü olabileceği gibi sanduka tipi bir mezar da olabilir. Köyün Aliçelebiler, Yukarı ve Kalemli mahalleleri de gezilmiştir ancak bu mahallelerde herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Alibeyler:* Kösekadılar Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı; Merkez Mahalle'de iki sütun mezar taşı, dikdörtgen profilli *stel* incelenmiştir.

*Arak:* Kayılar Mahallesi'nde sütun tamburu; Merkez Mahalle'de bir pres ağırlık taşı ve bir dikdörtgen blok (pres ağırlık taşı ?) belgelenmiştir.

\* Yard. Doç.Dr. Meral ORTAÇ, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 14280 Bolu / TÜRKİYE. ortac\_m@ibu.edu.tr.

<sup>1</sup> Araştırma 2012 yılında kurumsal ve maddi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bolu İl Özel İdaresi, Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Bolu Müzesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mengen Kaymakamlığı ve Belediyeleri tarafından desteklenmiştir. Araştırmaya Bakanlık temsilen Çankırı Müzesi uzmanlarından Arda Akçel katılmıştır. Arazi çalışmalarına Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora öğrencisi Esen Aktaş, Burdur Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Gökhan Kadiroğlu, Adile Görmez, Eda Karadal ve İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Doğuş Coşar özverili çalışmaları ile katılmışlardır. İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar epigrafik eserler konusunda bizlere katkı sağlamıştır. Katkıları için adı geçen kurumlara ve şahıslara teşekkür ederim.

<sup>2</sup> Ortaç 2011a; Ortaç 2011b; Ortaç 2012; Ortaç 2013a.

*Banaz:* Merkez Mahalle’de sepet formlu sütun başlığı ve bir sütun görülmüştür.

*Başyellice:* Karacaagaç Mahallesi’nde bir sütun mezar taşı; Mutioğlu Mahallesi’nde bir sütun parçası belgelenmiştir. Köyün İmamoğlu, Taşhan, Seyrek, Encek ve Merkez mahalleleri de incelenmiştir. Ancak bu mahallelerde herhangi bir kayıt yapılmamıştır.

*Bürnük:* Merkez Mahallesi’nde sütun mezar taşı<sup>3</sup>, dikdörtgen duvar bloğu ve pres ağırlık taşı; Mesutlar Mahallesi’nde pres ağırlık taşı görülmüştür. Köyün Doğanlar Mahallesi de gezilmiştir, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Çayköy:* Softalar Mahallesi, Soğucak Tepesi Mevkii’nde ormanlık arazide kaçak kazı çukurları görülmüştür (Resim: 3, 4). Bu alanda dikdörtgen profilli *stel*, bölgeye özgü mezar taşlarına benzer profilli sütun parçası, iki adet yivsiz sütun parçası, düzgün kesilmiş dikdörtgen blok, bir tarafı iç bükey forma sahip iki blok, örgü bandı ve rozet bezemeli iki taş blok tespit edilmiştir. Arazide yoğun şekilde tuğla ve çatı kiremidi parçaları, bezemesiz kaba seramik parçaları ve cephe süslemesi için kullanılan yonca formlu pişmiş toprak *keramoplastlar* (süs çömllekleri) görülmüştür<sup>4</sup>. Ayrıca bezemeli pişmiş toprak levha parçaları tespit edilmiştir. Yapının duvarları halkın “köfün” olarak adlandırdığı yerel dikdörtgen bloklardan örülmüş olmalıdır. Burada Bizans Dönemi’ne ait münferit bir yapının yer aldığı tahmin edilmektedir. Ancak yapının planı anlaşılamamaktadır. Softalar Mahallesi Boztarla Mevkii’nde yer alan pres ağırlık taşının bulunduğu tepede ise sıra elde edilen bir ışık alanı ya da bir çiftlik evi olmalıdır (Resim: 5-6). Pres ağırlık taşının hemen yanında duvar görünümü veren, ancak düzgün olmayan kırık taşların yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş bir taş sırası görülebilmektedir. Çevre oldukça taşlıktır ve engebelidir. Etrafta kırık tuğla parçaları vardır. Bu tepenin karşısında köy mezarlığında sütun mezar taşı bulunmaktadır. Köyün Merkez Mahallesi’nde iki adet yivsiz sütun tamburu ve bir sepet formlu sütun başlığı belgelenmiştir. Köyün Güdükler Mahallesi’nde ise iki tane çift yarım sütun pilaster ile bir basamaklı binek taşı tespit edilmiştir.

*Çubuk:* Yukarı Mahalle’de bir pres ağırlık taşı, iki yivsiz sütun tamburu ve bir sepet formlu sütun başlığı görülmüştür. Yukarı ve Aşağı mahalleler arasındaki tarımsal arazide bir tümülüs (Resim: 7) bulunmaktadır.

*Demirciler:* Baraklar Mahallesi’nde bir *boukranion girland* bezemeli bir friz ve bir pres ağırlık taşı; Merkez Mahallesi’nde iki sütun mezar taşı, bir pilaster başlığı ve bir sütun başlangıcı; Kocabeyler Mahallesi’nde sekizgen pres ağırlık taşı ve Yazıcılar Mahallesi’nde iki sütun mezar taşı incelenmiştir<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> Sütun mezar taşı Dörner tarafından daha önce yayınlanmıştır. Dörner 1952, s. 58, Nr. 153.

<sup>4</sup> Eyice 1961, 25 vd: *Keramoplastlar* 12. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu’da ve Balkanlarda Bizans yapılarında ve İslami yapılarda cephe süslemesi olarak kullanılmışlardır. Bu süs çömlleklerinin boyunun üst kısmına normal bir kupa gibi şekil veriliyor, daha sonra dört taraftan kenarların içeriye bastırılması suretiyle yonca veya haç (veya gül) formu elde ediliyordu. Süs çömlleklerinin boru şeklindeki arka kısmı yan yana harç içine saplanarak cephede bir çeşit mozaik süsleme elde ediliyordu. Özellikle kemerlerin üst kısmı taç şeklinde bu çömlleklerle bezeniyordu.

<sup>5</sup> Dörner, Demirciler köyünde ve çevresinde Roma Dönemine ait duvar temelleri, seramikler ve çeşmede *spolien* olarak kullanılmış bir Romalı askere ait silah süslemesi taşıyan levha gördüğünden ve bunlara göre burada Roma Dönemine ait bir yerleşim olabileceğinden bahseder. Dörner 1952, s. 37.



*Dereköy:* Sürekler Mevkii'nde kırsal alanda iki sütun mezar taşı; Dereköy ve Kavacık köyleri arasında Bakırlı Mevkii'nde ağaçlık alan içinde bir sanduka (Resim: 8) ve muhtemelen bir tuğla mezar; Sürekler Mevkii yakınında tarım arazisinde bir tümülüs (Resim: 9); Merkez Mahalle'de bir sütun mezar taşı ve bir yivsiz sütun parçası; Orta Mahalle'de bir sütun mezar taşı ve Sütçü Ahlat Mevkii'nde bir sütun mezar taşı izlenmiştir. Sütçü Ahlat Mevkii'nde kaçak kazı ile ortaya çıkarılmış sütun mezar taşı büyük olasılıkla in situ konumdadır (Resim: 10). Alan oldukça ağaçlıktır ve etrafta işlenmemiş kırık taş öbekleri vardır. Dereköy ile Kavacık köyleri arasında yer alan birbirine çok da uzak olmayan yukarıda adı geçen mevkiler, mezar bulgularına göre geniş bir alana yayılan bir nekropol alanı olabilir. Köyün Mesler Mahallesi de gezilmiş, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Düzköy:* Merkez Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı, dört yarım küre formlu başlık ve bir çift yarım sütun *pilaster*; Hüseyin Çelebiler Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı ve Güneyhisar Mahallesi'nde bir taş çörten tespit edilmiştir. Köyün Kemikler ve Keleşler mahalleleri de gezilmiştir, ancak buralarda herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Gökçesu Belde Merkezi:* Belediye parkında çevre köylerden getirilmiş üç sütun mezar taşı, üç pres ağırlık taşı, bir kapı lentosu ve bir iki tarafı profilli dikdörtgen blok bulunmaktadır. Merkezde dağınık olarak ayrıca bir sütun mezar taşı, dört pres ağırlık taşı ve iki çift yarım sütun *pilaster* bloğu belgelenmiştir.

*Gözecek:* Merkez Mahalle'de Pan ve boğa tasvirli sunak ve bir sütun mezar taşı; Ören Mahallesi'nde iki bezemeli korkuluk bloğu, bir sütunce belgelenmiştir. Ören Mahallesi'nde bezemeli korkuluk bloklarının yakınında Kiliselik Mevkii'nde hafif bir yükseklik bulunmaktadır (Resim: 11). Bu alanda bugün oldukça büyük ağaçlar yetişmiştir. Bezemeli blokların da buradan çıktığı söylenmiştir. Bu alanda kırık taşlardan örülmüş harçlı bir duvar olabileceğini gösteren küçük izler görülebilmektedir. Burada bir Bizans yapısı muhtemelen bir kilise bulunmaktaydı.

*İlyaslar:* Merkez Mahalle'de bir lahit, bir sepet formlu sütun başlığı, iki yivsiz sütun ve bir sütun bitimi; Doruk Mahallesi'nde bir sütun tamburu ve Selderer Mahallesi'nde içinden bir kanalın geçtiği haçlı dikdörtgen blok görülmüştür. Köyün Keller Mahallesi de gezilmiş, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Karacalar:* Demirciler Mahallesi'nde Hristiyanlık Dönemine ait bir altar kaidesi, iki sütun tamburu ve Merkez Mahalle'de bir pres ağırlık taşı ile bir haç bezemeli dikdörtgen blok görülmüştür. Köyün Deliahmetler ve Türkmenler mahalleleri de gezilmiş, ancak buralarda herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Karaşeyhler:* Zapunlar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Kalemler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Arslanlar Mahallesi'nde sütun tamburu ve Zaimler Mahallesi'nde sütun mezar taşı incelenmiştir.

*Kavacık:* Merkez Mahalle’de bir postament, bir pres ağırlık taşı<sup>6</sup> ve sonradan pres ağırlık taşı olarak kullanılmış iki köşesi hayvan bacakları ile süslenmiş bir *pedestal* bloğu; Orta Mahalle’de dört dikdörtgen blok, bir çift yarım sütun *pilaster*, bir sepet formlu sütun başlığı, sarmaşık bezemeli blok ve akroterli dikdörtgen mezar steli<sup>7</sup>; Selamoğlu Mahallesi’nde iki sütun mezar taşı; Aşağı Mahalle’de sütun gövdesi; Kökem Mahallesi’nde bir pedestal ve bir sütun mezar taşı kaydedilmiştir. Köyün Gökmenoğlu Mahallesi de gezilmiştir, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır. Köyün Selamoğlu Mahallesi’ndeki sütun mezar taşlarından biri Türbe Mevkii denen yerde ağaçlık alanda üç parça halinde kırık olarak bulunmuştur (Resim: 12). Bu parçaların *in situ* konumda olduğu tahmin edilmektedir. Köydeki bazı blokların da bu çevreden çıkmış olduğu söylenmiştir. Köyün hemen sınırındaki taşlık ve tepelik olan bu alan bir nekropol alanı olabilir<sup>8</sup>.

*Kıyaslar:* Osmanoğlu Mahallesi’nde bir pres ağırlık taşı kaydedilmiştir. Köyün Gebeşoğlu ve Merkez mahalleleri de gezilmiştir, ancak bu mahallelerde herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Köprübaşı:* Merkez Mahallesi’nde iki adet pres ağırlık taşı görülmüştür. Köyün Değirmenyanı Mahallesi de gezilmiş, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Küçükkuş:* Hamzalar Mahallesi sınırlarında kalan kırsalda yoğun ağaçlık olan bir alanda çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmüştür (Resim: 13). Sık ağaç örtüsü, kuru yapraklar ve dallar ile taşların yosun tutması nedeniyle ören yeri kolay fark edilemez. Çukurlardan çıkarılan kırık taşlar etrafa atılmıştır. Bu kaçak kazı çukurlarından birinin kuzey kesitinde küçük kırık taşların dört sıra halinde düzgün bir şekilde sıralanmasıyla oluşturulmuş harçlı bir duvarın yüzü görülebilmektedir (Resim 14). Çukurun içinde düzgün işlenmiş bir büyük dikdörtgen duvar bloğu düşmüş vaziyette uzanmaktadır. Çukurun batı kesitinde kaba işlenmiş dikdörtgen bir bloğun bir kısmı görülebilmektedir. Çukurun yakınında yine kaba işlenmiş bir blok daha vardır. Duvarın gözlemlendiği çukurun batı kesitinde tuğla veya kiremit kırıkları görülmüştür. Buradaki yapının planına ve işlevine ilişkin bir veri yoktur. Çukurların etrafında tuğla ve kaba bezemesiz seramik parçaları vardır. Ören yeri oldukça geniş bir alanı kapsıyor olabilir. Çünkü kırık taş öbekleri ve böyle taşlardan örülmüş uzun duvar izlenimi veren yükseklikler geniş alana yayılmıştır. Sık ağaç örtüsü, kuru yapraklar ve dallardan oluşan doğal örtü ile üzeri yosun kaplanmış yerel taş öbekleri, yükseklikleri tam olarak takip edebilmeyi, alanı tanımlamayı ve sınırları belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen taş öbeklerinin geniş bir alana yayılması nedeniyle burada münferit bir yapıdan çok bir Bizans Dönemi yerleşim alanı olduğu söylenebilir. Hamzalar Mahallesi’nde bir evin bahçesinde ayrıca bir pres ağırlık taşı kaydedilmiştir.

<sup>6</sup> Merkez Mahalle’deki pres ağırlık taşı ve Orta Mahalle’deki çift yarım sütun pilaster Belke tarafından yayınlanmıştır. Belke 1996, s. 229, Resim 74,75, 77.

<sup>7</sup> Akroterli mezar steli, daha önce Dörner tarafından da görülmüştür. Dörner 1952, s. 57, Nr. 152, Levha 23.

<sup>8</sup> Dörner, Bürmük Köyü’nden Kavacık Köyü’ne giderken Çakıl Mevkii’nde antik duvar kalıntıları gördüğünü ve kalıntıların yayılım alanının genişliğine dayanarak burada büyük bir yerleşim olabileceğini yazar. Ayrıca bizzat Kavacık içinde de Hristiyanlık Dönemi’ne ait bir kült yeri olabileceğini söyler. Dörner 1952, s. 37.

*Merkez:* İl Özel İdaresi bahçesinde bir sütun mezar taşı, bir kare sütun, dikdörtgen akroterli *stel*, bir pedestal, bir *ambon* parçası; cami bahçesinde bir pres ağırlık taşı ve parkta bir haç bezemeli altar bloğu vardır.

*Pazarköy Beldesi Merkezi:* Belediye açık hava müzesinde çevre köylerden getirilmiş on iki adet sütun mezar taşı<sup>9</sup>, bir tane çift yarım sütun pilaster, üç adet dikdörtgen *altar* bloğu, üç adet pres ağırlık taşı, bir adet akroterli dikdörtgen *stel*, bir aslan heykeli şeklinde muhtemelen mezar taşı, bir dil frizi, iki profilli dikdörtgen *stel*, beş adet dikdörtgen blok belgelenmiştir. Merkezde sokak aralarına dağılmış üç yivsiz sütun paçası, bir *pedestal*, iki sütun mezar taşı, iki pres ağırlık taşı, dört dikdörtgen blok kaydedilmiştir.

*Rüknettin:* Osmankadılar Mahallesi'nde bir sütun mezar taşına; Mürsel Mahallesi'nde üç sepet formlu sütun başlığına ve dikdörtgen duvar bloğa; Orta Mahalle'de üç profilli dikdörtgen *stel* ile iki sütun mezar taşına ve Hayranlar Mahallesi'nde bir sütun tamburuna rastlanmıştır. Orta Mahalle modern mezarlığı, mezarlığın ağaçlık olan ve artık kullanılmayan kısmındaki neredeyse tamamı toprağa gömülü profilli dikdörtgen ve sütun şeklindeki mezar taşları nedeniyle Roma ve Bizans dönemlerinden günümüze kadar kullanıldığı izlenimini vermektedir (Resim: 15). Köyün Kemaller Mahallesi de gezilmiş, ancak burada herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Sarıkadılar:* Kancılar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve Korkutlar Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı ile bir pres ağırlık taşı kaydedilmiştir. Köyün Merkez Mahallesi de gezilmiş, ancak bu mahallede herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Teberikler:* Merkez Mahalle'de bir tane sütun mezar taşı bulunmaktadır. Köyün Yansaklar ve Karakaşlar mahalleleri de gezilmiştir, ancak buralarda herhangi bir tespit yapılmamıştır.

*Yellicedemirciler:* Merkez Mahalle'de bir sütun mezar taşı gövdesi ve bir yerden taşınıp getirilerek bir bahçeye yığılmış 19 adet üzerlerinde dübel ve kenet yuvaları olan dikdörtgen duvar bloğu incelenmiştir.

Yukarıda adı geçen yerleşimlerin yanı sıra Akören, Çırdak ve Karaishak köyleri de gezilmiş, ancak herhangi bir kayıt bu köylerde yapılmamıştır.

## İLK DEĞERLENDİRMELER

2012 yılı çalışmalarımız sırasında belgelediğimiz eserlerin pek çoğu *in situ* değildir. Bu eserler dibek, musalla taşı, ezan taşı, yuvu taşı, binek taşı veya evlerin ahşap köşe direğine destek taşı gibi çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere köy meydanlarına, cami avlularına, bahçelere, mezarlıklara ya da yol kenarlarına çekilmişlerdir. Bununla birlikte kırsal ve ormanlık bölgelerde de nekropol ve yerleşim olabilecek alanlar ile münferit yapıların olabileceğine ilişkin ipuçları ele edilmiştir. Bu alanların sınırlarını ve buralardaki

<sup>9</sup> Bu sütun mezar taşlarından Bürnük ve Şıhlar köylerinden Belediye açık hava müzesine getirildikleri söylenen iki tanesi, Dörner tarafından da yayınlanmıştır. Dörner de mezar taşlarını Bürnük'te ve Şıhlar'da kaydetmiştir. Dörner 1952, s. 58, Nr. 154, Levha 23 ve s. 57, Nr. 149, Levha 23.

yapılaşmanın yoğunluğunu daha iyi tespit edebilmek için arkeo-jeofizik çalışmalara veya arkeolojik sondajlara ihtiyaç vardır.

Bu seneki çalışmalarımız sırasında kayıt altına aldığımız buluntular bize geçen yıl olduğu gibi bu yıl da daha çok Bolu'nun antik çağ mezar türleri ve taşları hakkında bilgiler vermiştir. 2012 yılı araştırmalarımızda çok sayıda kitabe bulunmuştur. Bunların büyük bölümü mezar taşları üzerindedir.

Bolu'da diğer ilçelerde (Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan) olduğu gibi Mengen İlçesi'nde de Bithynia ve Paphlagonia bölgelerine özgü büyük formatlı üst ve alt bitimleri çeşitli şekillerde profilendirilmiş sütun formu mezar taşları çokça kullanılmıştır<sup>10</sup>. Mengen örnekleri genel olarak taş cinsi bakımından kaliteli, profil ya da yazıt işleniş bakımından da özenlidir. Bu sütunların gövde kısmı kitabeli veya kitabesizdir ve çoğunlukla bezemesizdir. Gökçesu Belediye Parkı'nda yer alan bir örneğin gövde kısmında kılıç, asma dalları ve üzüm tasvirleri kazınarak çizilmiştir.

Mengen'de alt ve üst bitimi profilili *postament* formu dikdörtgen mezar *steline* az rastlanır. Bu tip, ancak köşelerde *akroter* bezemeli stellerin sayısı da oldukça azdır. Bazıları kitabeli olan bu *steller* hem taş cinsi olarak hem de profillerin ve kitabelerin işleniş bakımından kalitelidirler.

Basit bezemesiz kireçtaşı lahit mezarlar Mengen'de nadir de olsa görülmüştür. Bununla birlikte Dereköy kırsalında nekropol olabilecek bir alanda yekpare lahdin yanı sıra, büyük dikdörtgen blokların birbirine bağlanması ile oluşturulmuş sanduka mezarların da kullanıldığı görülmüştür. Dereköy ve Çubuk köylerinde tümülüs mezarlar da tespit edilmiştir. Tümülüs mezarlara önceki yıllarda Merkez ve Mudurnu ilçelerinde de rastlamıştık<sup>11</sup>. Mengen'de Dereköy, Rüknetin ve Kavacık köyleri sınırları içinde nekropol alanlarının olduğu tahmin edilmektedir.

Sütun formu mezar taşlarından sonra en çok karşımıza çıkan buluntu gruplarından bir diğeri geçen senelerde olduğu gibi yivsiz sütun tamburlarıdır. Mengen sütunları ölçüleri ve yivsiz olmaları bakımından diğer ilçelerdekilere benzerlik gösterirler. Bunlar, basit köy evlerinden çok *gymnasion*, *agora*, hamam, kilise gibi kamu yapılarına ya da zengin konut mimarisine ait olabilirler.

Mengen'de incelediğimiz alanlarda anıtsal cephe mimarisini gösterebilecek profilili ve bezemeli bloklar çok azdır. Ancak Mengen İlçesi'nin tamamı incelenmemiştir. Belgelediğimiz sütun tamburları, başlıkları, kaideleri, çift yarım sütun pilasterler, *ambon* ve bezemeli korkuluk blokları Bizans Dönemi mimarisine ait görünürler. Haç bezemeleri mezar taşlarında, *ambon* bloklarında ve pres ağırlık taşlarında oldukça sıklıkla karşımıza çıkar.

Geçen senelerde Merkez ve Mudurnu ilçelerinde<sup>12</sup> olduğu gibi çok sıklıkla hemen hemen her köyde karşılaştığımız bir diğer eser grubumuz ise özellikle zeytin yağı ışıklarından bilinen vidalı/burgulu pres tekniğinde baskı kolunu çekmek için kullanılan ağırlık taşlarıdır<sup>13</sup>. Mudurnu ve Merkez İlçe köylerinde bu pres ağırlık taşlarının ait olduğu

<sup>10</sup> Bolu'daki bu tür mezar taşları için bkz. Dörner 1952; Becker – Bertau 1986; Adak – Akyürek-Şahin –Güneş 2008; Ortaç 2011a; Ortaç 2011b; Ortaç 2012; Ortaç 2013a.

<sup>11</sup> Ortaç 2011a, s. 332, Resim 6; Ortaç 2012, s. 137.

<sup>12</sup> Ortaç 2013b, 407 vd.

<sup>13</sup> Dörner, Mengen'in bizim henüz incelemeyeceğimiz Güney ve yakınındaki Elemen köylerinde - fotoğraflardan anlaşıldığı üzere - beş adet pres ağırlık taşı görmüştür. Dörner, bu blokların üzerindeki haç tasvirlerine dayanarak bunların kiliselerde altar bloğu olarak kullanıldıklarını düşünür. Dörner 1952, s. 36, 66, Nr. 197, 198, 200-202,

bir işlişe rastlamamıştık. Ancak Mengen’de Çayköy Softalar Mahallesi kırsalında gördüğümüz pres ağırlık taşı hemen yakınındaki duvar izine, taş öbeklerine ve çevredeki tuğla ya da çatı kiremidi parçalarına göre muhtemelen *in situ* konumdadır. Bu ağırlık taşının olduğu tepenin topografyası da göz önünde bulundurulduğunda burada ya bir işlik ya da bir çiftlik evi olmalıdır. Mengen’de belgelediğimiz pres ağırlık taşlarının üzerinde çoğunlukla haç, asma ve üzüm tasvirleri vardır. Bu da bize özellikle Bizans Dönemi’nde Mengen’de üzüm yetiştirildiğini ve bundan sıra elde edildiğini gösterir. Bölgede hemen hemen aynı teknikle hala elma ya da erik suyu çıkarılmaktadır. Günümüz düzeneğinde farklı olarak baskı kolu, pres ağırlık taşı vasıtasıyla değil ya elle ya da toprağa çakılmış bir ahşaba sarılan zincir ile çekilmektedir. Tekne kısmı da bir ağacın içi oyularak elde edilmiştir.

Az sayıda *postament* ya da köşeleri hayvan bacağı şeklinde işlenmiş *pedestal* de tespit edilmiştir. Bu pedestaller bölgede mezar taşı ya da kitabe kadesi olarak kullanılmış olabilirler.

Bu yılki araştırmalarımız sırasında Pazarköy Beldesi Çayköy sınırları içinde Soğucak Tepesi Mevkii’nde ve Gökçesu Beldesi Küçükkuz Köyü kırsalında kaçak kazı çukurları ile oldukça tahrip olmuş Bizans Dönemi ören yerleri tespit ettik. Soğucak Mevkii’nde münferit bir yapıdan, buna karşılık Küçükkuz’da küçük bir yerleşimden söz edilebilir. Bu alanların üzeri neredeyse tamamen toprak ve orman örtüsü ile kapanmıştır. Akçakoca köy mezarlığı yakınlarında düzgün kesilmiş harçla birleştirilmiş dikdörtgen bloklar küçük bir oda oluşturmaktadır. Bunun bir mezar mı yoksa bir yapının bir bölümü mü olduğu anlaşılamamıştır. Mengen’de dağınık olarak tespit edilen çok sayıdaki büyük boy mezar taşı, mezarlar, nekropol alanları da belli bir nüfusun burada yaşadığını ispatlarlar. Bu nüfusun yaşadığı yerleşim yerleri olmalıdır. Bulgularımıza göre Mengen bugün olduğu gibi antik çağda da tarımla uğraşanların yaşadığı küçük yerleşimlere sık aralıklarla sahip bir bölge olmalıydı.

#### KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

ADAK-AKYÜREK  
ŞAHİN-GÜNEŞ 2008

M. Adak - N. E Akyürek Şahin - M. Y Güneş, “Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiupolis)”, *Gephyra* 5, 2008, s. 73-120.

BECKER-BERTAU 1986

F. Becker-Bertau, *Die Inschriften von Klaudiu Polis*, (Bonn 1986).

BELKE 1996

K. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, (Wien 1996).

DÖRNER 1952

F. K. Dörner, *Bericht über eine Reise in Bithynien, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 75, Bd. 1, (Wien 1952)

---

Levha 29, 30; Belke Güney köyünde cami duvarı içinde benzer süslemelere sahip iki altar bloğu yayınlamıştır. Belke 1996, s. 204, Resim 57, 58.

- EYİCE 1961 S. Eyice, “Bizans Mimarisinde Dış Cephelerde Kullanılan Bazı Keramoplastik Süsler”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 3, 1961, s. 25-28.
- ORTAÇ 2011a M. Ortaç, “Bolu İli Yüzey Araştırması 2009”, içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28/1, (32. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 24 Mayıs - 28 Mayıs 2010, İstanbul ), (Ankara 2011), s. 329-348.
- ORTAÇ 2011b M. Ortaç, “2009 Yılı Bolu İli Merkez İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırmasından Bazı Kesitler”, içinde: A. Yaman – A. Aktaş Yasa – E. Öztürk – B. Kaya Yiğit (ed.), *Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (17 - 18 Ekim 2009 Bolu – Abant İzzet Baysal Üniversitesi), (Bolu 2011), s. 464 – 483.
- ORTAÇ 2012 M. Ortaç, “Bolu İli Yüzey Araştırması 2010: Merkez ve Mudurnu İlçeleri ile Köyleri”, içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29/1, (33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 23 Mayıs – 28 Mayıs 2011, Malatya), (Ankara 2012), s. 129-154.
- ORTAÇ 2013a M. Ortaç, “Bolu İli Yüzey Araştırması 2011: Merkez, Dörtdivan ve Yeniçağa İlçeleri ve Köyleri”, içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30/1, (34. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012, Çorum), (Çorum 2013), s. 115-130.
- ORTAÇ 2013b M. Ortaç, “Bolu Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan İlçeleri Antik Çağ Tarım Teknolojisi: Pres Ağırlık Taşları (Litularlar)”, içinde: G. Kökdemir (ed.), *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı. A Festschrift for Orhan Bingöl on the occasion of his 67th Birthday*, (Ankara 2013), s. 407-432.





Resim 1: Akçakoca Köyü



Resim 2: Akçakoca Köyü



Resim 3: ayky Soğucak Mevkii



Resim 4: ayky Soğucak Mevkii





Resim 5: ayky Boztarla Mevkii



Resim 6: ayky Boztarla Mevkii



Resim 7: Çubuk Köyü



Resim 8: Dereköy Bakırlı Mevkii





Resim 9: Dereköy



Resim 10: Dereköy



Resim 11: Gözecik Kilise Mevkii



Resim 12: Kavacık Türbe Mevkii





Resim 13: Küçüküz Köyü



Resim 14: Küçüküz Köyü



Resim 15: Rüknettin Köyü

# KARS İLİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN ORTAÇAĞ ERMENİ KİLİSELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2012 YILI ÇALIŞMALARI

Güner SAĞIR\*

“Kars ili ve çevresinde yer alan Ortaçağ Ermeni kiliseleri (Ani Örenyeri hariç)” yüzey araştırmasının üçüncü sezonu başkanlığında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Uzman Can Avcı, Mimar Aykut Fenerci, Eskiçağ Tarihçisi Armağan Tan, İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hasan Fırat Diker ve Maltepe Üniversitesi Mimari Restorasyon Bölümü Öğretim Görevlisi Rıza Gürler Akgün’ün katılımıyla 16 Eylül-04 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>.

2012 yılındaki çalışmalar Kars Merkez ve Digor ilçelerinde özellikle askeri sınırdaki yapılmıştır (Harita)<sup>2</sup>. Öncelikle 2010-2011 yıllarında incelenen hem belgeleme hem de mimari çizimleri bitirilmiş, merkez ilçe sınırlarındaki 1. derece askeri yasak bölgede yer alan Taylar Kilise ve Çoban Kilise ile şehir merkezindeki Beşik Camii son kontroller için gözden geçirilmiştir<sup>3</sup>.

Çoban Kilise’nin doğu cephesinde bulunan on altı satırlık Ermenice kitabe yıl içinde İstanbul Ermeni Patrikliği’nde okunmuştur (Resim: 1)<sup>4</sup>. Aşağıda bu kitabenin Ermenice tam metni, transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi verilmiştir.

*Çoban Kilise’nin doğu cephesindeki kitabe:*

Ի ԹՈՒԻՆ  
ՉԻ

\* Dr. Güner SAĞIR, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE. gunersagir@gmail.com.

<sup>1</sup> Özverili çalışmaları için ekip arkadaşlarıma, resmi sponsorumuz ZEYPET Akaryakıt’tan Fatma-Yalın Yazar’a, Ermenice kaynak, yayın ve kitabelerin çevirilerini yapan, çalışmalarımız süresince desteklerini esirgemeyen İstanbul Ermeni Patrikliği’nden Sayın Vağarşag Seropyan ve Dr. Krikor Damadyan’a, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Başkanlığı, Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı, Subatan Tabur Komutanlığı, Esenkent ve Digor Hudut Bölük Komutanlıkları, Baraj, Üçbölük ve Kilittaş Sınır Karakolları, Kars İl Müftülüğü, Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kars Müzesi Müdürlüğü, Simer Otel yetkilileri ve personeline teşekkürlerimi sunarım.

<sup>2</sup> Askeri sınırdaki çalışmalar, Genelkurmay Başkanlığı’nın izinleri Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı’nın başkanlığında Subatan Tabur Komutanlığı’nın koordinasyonunda Esenkent Hudut Bölük Komutanlığı ve ona bağlı Baraj Sınır Karakolu ve Üçbölük Sınır Karakolu ile Digor Hudut Bölük Komutanlığı ve ona bağlı Kilittaş Sınır Karakolu’ndan görevlendirilen askerler refakatinde gerçekleştirilmiştir.

<sup>3</sup> 2010-2011 yıllarında incelenen kiliselerle ilgili bilgiler, kısmen fotoğraflar ve çizimler önceki çalışma raporlarında bulunduğu için 2012 yılı raporunda bu yapılarla ilgili sadece yeni tespit edilen bulgulara değinilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Sağır 2012, 11-34; 2013, 337-348.

<sup>4</sup> Kitabenin Ermenice yazımı ve çevirisi Sayın Vağarşag Seropyan ve Dr. Krikor Damadyan tarafından yapılmıştır.

ՇՆՈՐՀԻՒՆ Ա[ՍՏՈՒԾՈՅ]ԵՍ ՈՔԱՆ ՔԱՐԻՄԱՂԻՆՍ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐ //  
 ԻՄ ՊԱՊՔԱՆ ՎԱԽՐԱՂԻՆՍ ՈՐԴԻՔ ՍԱՐԳՍԻ ԹՈՌՆ ՀՈԳ/  
 /ՈՅՆ .Ի ՀԱՐՍՆ ԻՄ ԴԱՊՏԱՅ ԽԱԹՈՒՆ ԵՒ ԳՆԵՑԱՔ ԶՎԱՆՔՍ //  
 ԻԻՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՍԱՀՄԱՆԱԻՔՍ ՀՈՂՈՎ ԵՒ ԶՐՈՎ ԵՒ ՇԻՆԵՑ/  
 /ԱՔ Ի ԿՈՐԴՈՑ ԵՒ ԶԱՐԴԱՐԵՑԱՔ ՍՊԱՍԻԻՔ ԵՒ ԳՐԵՆԱ/  
 /ԻՔ ԵՒ ԸՆԾԱԵՑԱՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԶՄԵՐ ԳԱՆՁԱԳԻՆ //  
 ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ԶԽԱՆԱՊԻՆ ԴԱՆԿՆ ՈՐ ՄԻՋԱԻՐԵՆ ԷՐ ՇԱՀ/  
 /ԱՊԻՆ ԶՎԵՐԵԻՆ ԵՒ ԶՆԵՐՔԵԻՆ ԵՒ ԶՀԱՐՈՒ ԿՈՂՄԱՆՆ //  
 ԿՈՒՂՊԱԿԱՆՈՎՆ ԵՒ ԱՅԳԻ ՄԻ Ի ԲԱԳՐԱՆ ԶԱՅԳԵՀԱՐՆ //  
 ԵՒ ԶԱՔՍՏԻՆ ԿԱՊՆ ԵՒ ԶԽԱԶԻԽ[Ո]ՐՈՑ Դ ԴԱՆԿՆ ԵՒ ԶԶ/  
 /ԱՂԱՅՍ ՀԱՅՐ ՍԱՐԳԻՍ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԲԱՐՔՍ ՓՈԽԱՐԵՆ ՀԱՏՈՒՑ/  
 /ԻՆ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐ Գ ԽՈՐԱՆՆ ՄԵՐ ՀԱԻՐՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ //  
 ՄԻԹԷ ԵՒ ՄԵՐՉԵ ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ ԵՒ Դ ԱԻՐ ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԱՌԻՆԻՆ //  
 ՈՐՔ ՀԱԿԱՌԱԿ [Կ]ԱՆ ԸՆԾԱԽՅՍ ԴԱՏԻՆ Ի Ք[ՐԻՍՏՈՍ]Է ԱՄԷՆ ՄԽԻԹԱՐԻՉ  
 ԳՐԻՉ

*Kitabenin Transkripsiyonu*

İ TIVİN  
 1271

ŞİNORHİVİN ASDUDZO YES VORKAN KARİMATINIS YEV YEGHPAYR //  
 İM BABKAN VAKHRATİNIS VORTİK SARKSİ TORIN HOK/  
 /UYN YEV HARSIN İM TABDAKHATUNİN YEV KINETSAK IZVANKIS //  
 YUR AMENAYN SAHMANAVKIS AMENAYN HOGHOV YEV ÇİROV YEV  
 ŞİNETS/  
 /AK İ GORTO YEV ZARTARETSAK ISBASYUVK YEV KIRENA/  
 /VK YEV INDZAYETSAK YEGEGHETSUYS IZMER KANTSAKİN //  
 HAYRENİKİN IZKHANABİN TANGİN VOR MİÇAVREN ER ŞAH/  
 /ABİN IZVEREVN YEV IZNERKEVN YEV IZHARU GOGHMANIN //  
 GUGHBAGANOVN YEV AYKİ Mİ İ PAKRAN ZAYKEHARIN //  
 YEV ZAKİSDİN GABİN YEV ZKHAÇİKHORO 4 TANGİN YEV ZIGH/  
 /AGHAÇIS HAYR SARKİS YEV AYL YEGHPARKIS POKHAREN HADUTS/  
 /İN HAMENAYN ŞAPATIN AVR 3 KHORANIN MER HAVRIN SARKSİ YEV //  
 SİTE YEV MERÇE BADARAKEN YEV 4 AVR SARKİS ARKAUNİN //  
 VORK HAGARAG [G]AN INDZAİTSIS TADİN İ K[RİSDOS]E AMEN MIKHİTARİÇ  
 KİRİÇ

*Kitabenin Türkçe Çevirisi*

*1271 tarihinde*

*Ben, Hoki'nin torunu ve Sarkis'in oğlu, Ukan Karimatin ve biraderim Babkan Vahratin, ve gelinim Dabta Hatun, Tanrı'nın lütfuyla bu manastırı tüm çevresiyle, toprağı ve suyu ile satın aldık, ve topraktan bina ettik ve kutsal gereçlerle ve kitaplarla bezedik. Üst ve alt ve güney tarafındaki akarları ve Pakran'da bir (üzüm) bağ(ı) Khaçikhor'un (?) 4 ...ini ve değirmenlerini paha biçilmez memleketimizin kilisesine bağışladık. Baba Sarkis ve diğer kardeşleri, her hafta, salı günleri babamız Sarkis'in, Site (veya Sti) ve Merçe'nin ve Çarşamba günleri (ise) Sarkis Arkaun'un (anılarına) dua edilmesi için (yaptıkları) bu bağışlara aykırı davrananı Mesih (İsa) yargılasın. Amen.*

Kilisenin orijinal ithafına dair bilgi bulunmayan 1271 tarihli kitabenin bir bağış kitabesi olduğu açıktır. Kitabedeki “*Tanrı'nın lütfuyla bu manastırı tüm çevresiyle, toprağı ve suyu ile satın aldık ve topraktan bina ettik*” ibaresi, daha önce mevcut olan ve bir sebeple tahrip olan yapının onarılmış olduğunu gösterir<sup>5</sup>. Kars ve çevresine 1045-1239 yılları arasında Selçuklular, 1200 yılından itibaren belli aralıklarla Gürcüler, 1239-1358 yılları arasında Moğolların hâkim olduğu düşünülürse kilisenin restore edilmiş olması akla daha yakın gelir. Ancak yine de düşüncemizi destekleyecek daha güçlü kanıtlara ihtiyacımız olduğunu göz ardı etmeyerek araştırmalarımız sürdürülmektedir.

Yine 2010-2011 yıllarında incelenen Kars-Ardahan karayolunun kenarındaki Mezra Köyü yakınlarında Mezra Köyü Kilisesi, Kars'ın doğusunda Başgedikler'e bağlı Yağkesen Köyü'ndeki Kızıl Kilise (Karmirvank/Dprevank) ve Oğuzlu Köyü içindeki Oğuzlu Köyü Kilisesi, merkez ilçeye bağlı 1. derece askeri yasak bölgede yer alan Horomos Manastırı Ana Kompleksi, Digor ilçesine bağlı Karabağ Köyü yakınlarındaki 2. derece askeri yasak bölgedeki Mren Katedrali ve Kilittası (Bagaran) Köyü'nün kuzeybatısındaki kayalık yer alan Kilittası Kilisesi'nde eksiklikler giderilerek belgeleme çalışmaları sonlandırılmıştır.

Mezraa Köyü Kilisesi'nde güney ve batı cephelerin ölçüleri alınmış, ölçekli plan ve kesit kontrolü yapılmıştır. Kızıl Kilise'de (Karmirvank/Dprevank) cephelerin ve süslemelerin detayları için ölçü alınmıştır. Oğuzlu Köyü Kilisesi'nde plan ve kesit eskizlerinin eksiklikleri giderilmiş, cephe eskizleri çizilmiş, ölçü alınmış ve fotoğraf çekilmiştir<sup>6</sup>. Horomos Manastırı'nın 1. kısmı Ana Kompleks'de geçmiş yıllarda çizilmiş cephe ve çatı eskizleri ile enlemesine bir eskiz daha çizilerek ölçüleri alınmış, biten çizimlerin kontrolü yapılmıştır<sup>7</sup>. Mren Katedrali ve Kilittası Köyü Kilisesi'nde eskiz çizimlerindeki eksiklikler giderilmiş ve ölçü alınmıştır (Resim: 2-3, Çizim: 1)<sup>8</sup>.

<sup>5</sup> Kırzioğlu 1953, 308-517. Grousset 2005, 560-621.

<sup>6</sup> Oğuzlu Köyü Kilisesi'nde 2010 yılında inceleme yapılmış, plan ve kesit eskizleri çizilmişti. Ancak 2011 yılındaki hava koşulları nedeniyle yüzey programında aksama olunca kilisedeki çalışmaya devam edilememiştir.

<sup>7</sup> Ani'nin kuzeyinde Arpaçay kenarında yer alan Horomos Manastırı'nın ana kompleksi Surp Hovhannes Kilisesi/Aziz Yahya Kilisesi ve gaviti, kilisenin güneyine bitişik Ruzukan mezar yapısı, bu yapının üstünde doğuya doğru üç küçük şapel, Ruzukan mezar yapısının güneyine bitişik Ani'li Hatun Şapeli ve bu şapelin güney ve doğusunda işlevleri tespit edilemeyen mekânlar, kilisenin kuzeyinde mezar yapısı olduğu düşünülen bir mekân, gavitin güneybatısında üç mekândan oluşan yayınlarda “Rölikler Evi” olarak adlandırılan bölümden oluşur. 2010-2011 yıllarında manastırın ana kompleksinde plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş, plan ve kesit düzeyinde ölçü alınmıştır.

<sup>8</sup> Kilittası (Bagaran) Kilisesi'nin planı 2011 yılı çalışmalarının yer aldığı raporda yayınlanmıştı (Sağır 2013, 348, Çizim 10). Ancak 2012 yılındaki son kontroller sırasında plan ölçüsünde hata olduğu tespit edilmiş ve yeniden ölçü alınmıştır. Bundan dolayı Kilittası Kilisesi'nin kontrol edilmiş son ölçekli planına 2012 yılı raporunda yeniden yer verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen kilise ve manastırların yanı sıra 2010-2011 yıllarında ziyaret edilen, ancak fiziki koşullar nedeniyle 2011 yılında kısıtlı inceleme yapılabilen Kozluca Köyü'ndeki Bagnayr Manastırı'nda 2012 yılında da fiziki koşullar değişmediği için çalışmaya devam edilememiştir<sup>9</sup>.

2012 yılında Horomos Manastırı'nın 2. kısım şapelde ve mayınlı alandaki 3. kısımda bulunan Surp Minas Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi ve Aşot Şapeli'nde ilk çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Resim: 4)<sup>10</sup>. Tüm alanın vaziyet planı, yapıların plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş, ölçü alınmış ve fotoğraf çekilmiştir. Horomos Manastırı'nın 3. kısmı olarak adlandırdığımız bu alandaki çalışmalarımız mimari olarak bitirilmiştir. 2013 yılında sadece son kontroller için bir kez daha gidilecektir.

### *Horomos Manastırı 2. Kısım Şapel*

Horomos Manastırı ana kompleksinin yaklaşık 100 m. doğusunda bir tepede yer alan şapel iki kademeli platform üzerine inşa edilmiştir (Resim: 5). Orijinal adı ve inşa tarihi bilinmeyen şapel tek nefli, içten yarım daire dıştan düz duvarlı tek *apsis*lidir (Çizim: 2). Kuzey ve doğu duvarları günümüze ulaşan yapının mevcut mimari verilerden *naos*unun beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılır. *Apsis*in yarım kubbesinin kuzey bölümü ayakta ve ana ekseninde bir pencere olduğu gözlenir. Şapel dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Korunmuş olan kuzey cephede herhangi bir süsleme yoktur. Yapı içinde kuzey duvarda develerden oluşan bir kervanı sembolize eden *grafitti* vardır.

Şapelin güneyine bitişik bir mekân daha vardır. İşlevi bilinmeyen bu mekânın, doğu duvarı hariç kalan kısımları temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Ayrıca şapelin kuzeybatısında genel olarak temel seviyesinde kalıntılar, doğusunda geniş bir mezarlık alanı bulunur. Tarihte hem krallık mensuplarının hem de kilisenin ileri gelenlerinin gömü alanı da olan Horomos Manastırı'nın bu kısmında yer alan şapelin, veriler doğrultusunda mezarlık şapeli olabileceği düşünülmektedir.

### *Horomos Manastırı 3. Kısım*

Horomos Manastırı'nın 3. kısmı ana kompleksin kuzeyinde, Arpaçay'ın düzlük alana inşa edilmiştir (Resim: 6). İki kilise (Surp Minas Kilisesi ve Surp Kevork Kilisesi), bir şapel (Aşot Şapeli) ve şapelin kuzeyinde temel seviyesinde bir kısmı görülen kalıntıdan oluşan üçüncü kısımda 2012 yılında ilk kez çalışılmıştır (Çizim: 3). Bu bölümde bulunan

<sup>9</sup> Ani örenyerinin batısında Esenkent'e yakın Kozluca Köyü'nde bulunan Bagnayr Manastırı'nda 2010 yılında fiziki koşullar (ana kompleks hem samanlık hem de tezek depolamak için, altıgen şapel samanlık olarak kullanılıyordu) nedeniyle sadece not alınmış ve fotoğraf çekilmiştir. 2011 yılında fiziki koşullarda değişiklik olmaması nedeniyle sadece ana komplekse ait kalıntılar incelenebilmiş, kilisenin ve gavitin mevcut durumunun plan ve kesit eskizleri çizilmiştir. 2012 yılında yapıdaki çalışmaya saman ve tezek yığınlarının depolaması arttığından devam edilememiş sadece fotoğraf çekilebilmiştir.

<sup>10</sup> Orijinal ithaf adı bilinmeyen ancak literatüre Aşot Şapeli olarak geçen yapı bizim tarafımızdan da yeni bilgi ve bulgulara ulaşılan kadar bu isimle anılacaktır.



tüm yapıların plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş, ölçü alınmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Ölçekli çizimlerin tamamı bitirilmiş olan kiliseler ve şapelde 2013 yılında sadece son kontroller yapılacaktır.

### *Surp Minas Kilisesi*

Batıdaki ilk yapı olan Surp Minas Kilisesi'nin kesin inşa tarihi bilinmez ancak kilisenin içinde *naosun* güney duvarında bulunan 986 tarihli bir bağış kitabesi nedeniyle bu tarihten önce yapılmış olduğu düşünülür (Resim: 7) <sup>11</sup>. Kilisenin bugünkü halinden büyük bir restorasyon geçirdiği gözlenir.

Üç kademeli platform üstüne inşa edilmiş Surp Minas Kilisesi, dıştan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, içten haç planlı, tek *apsisli*, *pastoforion* odalı, kubbeli bir yapıdır (Çizim: 4) <sup>12</sup>. *Pendantif* geçişli kubbe ile örtülü merkezi kare mekân, dört yönde yuvarlak kemerlerle haç kollarına açılır. Haç kollarının hepsi beşik tonoz örtülüdür. *Naosu* dört yönde ana eksenlerde yer alan içten dışa doğru daralan yuvarlak kemerli birer dikdörtgen pencere aydınlatır. *Naosa* giriş batı haç kolu eksenindeki dikdörtgen bir kapı ile sağlanır. İçten yarım daire, dıştan düz duvarlı *apsisin* kuzey ve güney duvarlarında birer niş yer alır. *Apsisin*, kuzey, güney ve batı haç kollarının eksenlerinde birer, kubbe kasnağında bugün sadece kuzeydeki kalmış muhtemelen dört yuvarlak kemerli içten dışa doğru daralan dikdörtgen pencere bulunur. Doğu haç kolunun kuzey ve güneyinde bulunan birer açıklıkla *pastoforion* odalarına girilir. Doğu haç kolundan *pastaforion* odalarının girişine dört basamaklı merdivenle (güneydeki toprak dolmuş) inilir. *Pastoforion* odaları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Odaların doğu duvarlarında ana ekseninde içten dışa doğru daralan yuvarlak kemerli dikdörtgen birer pencere vardır.

Kuzey, güney ve doğu cepheler, cephe yüksekliğince uzanan ikişer üçgen niş ile bölünür (Çizim: 5). Batı cephenin ekseninde, yapının dikdörtgen giriş kapısı ve üstünde pencere yer alır. Pencereler ve üçgen nişler *omega* şeklinde taç kemerlerle vurgulanmıştır. Cephelerde üçgen alınlık oluşturan haç kolları çift pahlı çatı, *pastoforion* odaları tek pahlı çatı, silindirik kasnak üzerine oturan kubbenin kalan bölümünden konik çatı ile örtülü olduğu anlaşılır.

Kilisenin, pencerelerin taç kemerleri, kubbe kasnağı ve saçaklarında, üçgen nişlerin kemerleri ve taç kemerlerinde, içte paye başlıklarında geometrik ve bitkisel süslemeler görülür. Ayrıca yapının batı cephesinde üç adet haç göze çarpar. Kilisenin içinde, kuzey haç kolunun batı bölümünde onsekiz satırlık Ermenice bir kitabe, batı haç kolunun güney bölümünde kemer üstünde çarkifelek ve yıldız motifleri yer alır. Ayrıca *apsis* ve *naos* duvarlarında 1895, 1901 v.b tarihli Ermenice ziyaretçi yazıları ve grafikler vardır.

<sup>11</sup> Ek bilgi için bkz. Thierry 1980, 72-77; Cuneo 1988, 678; Kamsarakan 2001, 295-296; Le Couvent...2002, 25-35.

<sup>12</sup> Mevcut durum platform batı cephede iki, doğu cephede üç olarak gözlenir. Kilisenin güney bölümü hayli tahrip olmuştur. Kubbe ve kasnağın kuzey bölümünden bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Güneydeki kapının büyük bir bölümü tahrip olmuştur. *Prothesisin* doğu duvarı yıkılmış Yapının içi muhtemelen geç dönemde beyaza boyanmıştır.

### *Surp Kevork Kilisesi*

Ortada bulunan Surp Kevork Kilisesi, doğu cephesinde bulunan kitabedeki bilgiye göre Kral Gagik tarafından yaptırılmıştır (Resim: 8). Kralı Gagik 989-1120 yılları arasında Ermeni kralı olarak hüküm sürdüğüne göre kilise bu tarihler arasında yapılmış olmalıdır.

Surp Kevork Kilisesi de Surp Minas Kilisesi ile aynı plan tipindedir (Çizim: 6-7)<sup>13</sup>. İki yapı arasında boyutlarda ve ayrıntılarda değişiklik olduğu için Surp Kevork Kilisesi'nin tanıtımında sadece farklılıklara yer verilmiştir. Surp Minas Kilisesi'nden daha büyük boyutlu olan Surp Kevork Kilisesi'nin tek giriş kapısı güney haç kolunun eksenindedir. *Pastaforion* odaları kare planlı ve doğularında içten yarım daire *apsis* yer alır.

Kilisenin içinde, kuzey haç kolu ve güney haç kolunun doğu duvarında kabartma büyük birer haç motifi yer alır. Bu haç motiflerinden kuzeydekini güneyinden başlayan yer yer tahrip olmuş beyaz zemin üzerine sarı renkte yazılmış otuzsekiz satır (belki daha fazla) Ermenice kitabe bulunur. Haçın kuzeyinde ise beyaz üzerine siyah boya ile yazılmış onbeş satır algılanabilen başka bir kitabe daha görülür. Güney haç koluna açılan kapının batısında da dört satırlık başka bir kitabe vardır. Kilisenin batı cephesinde üçgen alınlıkta on üç satırlık, doğu cephede de pencere altında dokuz satırlık birer Ermenice kitabe daha göze çarpar.

Kilisenin, pencerelerin çerçevelerinde ve taç kemerlerinde, kuzeyde bir kısmı kalmış kubbe kasnağı ve saçaklarında, üçgen nişlerin kemerleri ve taç kemerlerinde, içte paye başlıklarında geometrik ve bitkisel süslemeler görülür. Ayrıca yapının batı cephesinde haç motifleri bulunur. Kilisenin içinde 1886, 1892, 1904 v.b tarihli Ermenice ziyaretçi yazıları ve grafikler vardır. *Apsis* penceresinin kuzey ve güneyinde, kuzey haç kolunda duvar resmi izleri görülür.

### *Aşot Şapeli*

Surp Minas ve Surp Kevork kiliselerinin doğusunda kalan Aşot Şapeli'nin sadece kuzey ve doğu duvarı günümüze ulaşmıştır (Resim: 9). Araştırmacılar, kilisenin güney duvarının batısında "Aşot T'akavor" (Kral Aşot) yazısını içeren 977 tarihli günümüze ulaşmayan bir kitabeye dayanarak yapının 953-977 yılları arasında Ermeni kralı olan III. Aşot'un mezarı olabileceğini belirtirler<sup>14</sup>.

Şapel, tek kademeli platform üzerine inşa edilmiş, doğu-batı doğrultusunda tek nefli, içten yarım daire dıştan düz duvarlı tek *apsis*lidir (Çizim: 8). Mevcut kalıntılardan *naosun* beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılır. *Apsis* ekseninde içten dışa doğru daralan yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencere bulunur.

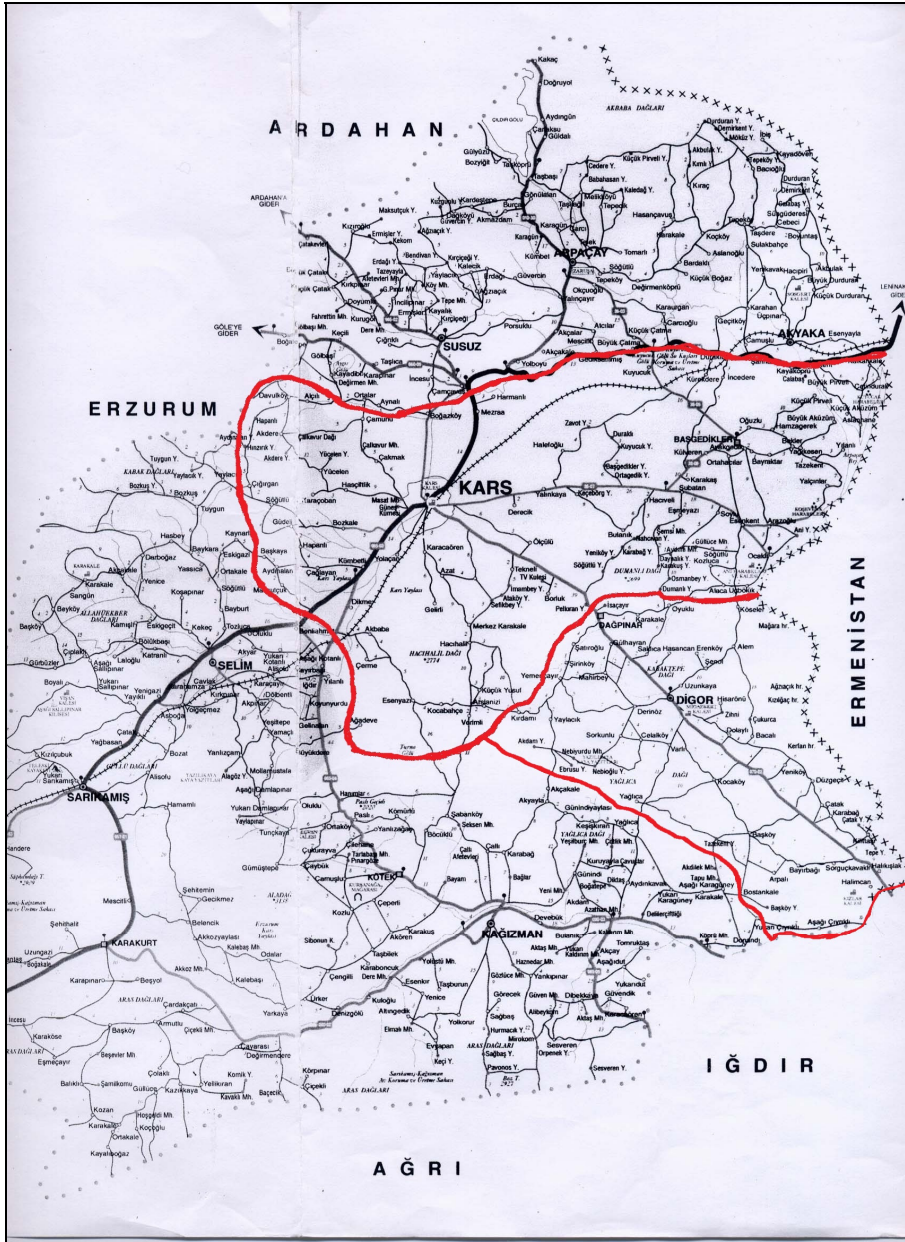
<sup>13</sup> Ek bilgi için bkz. Thierry 1980, 77-81; Cuneo 1988, 678; Kamsarakan 2001, 296; Le Couvent...2002, 36-46.

<sup>14</sup> Ek bilgi için bkz. Thierry 1980, 81; Cuneo 1988, 678; Kamsarakan 2001, 296; Le Couvent...2002, 47-49.

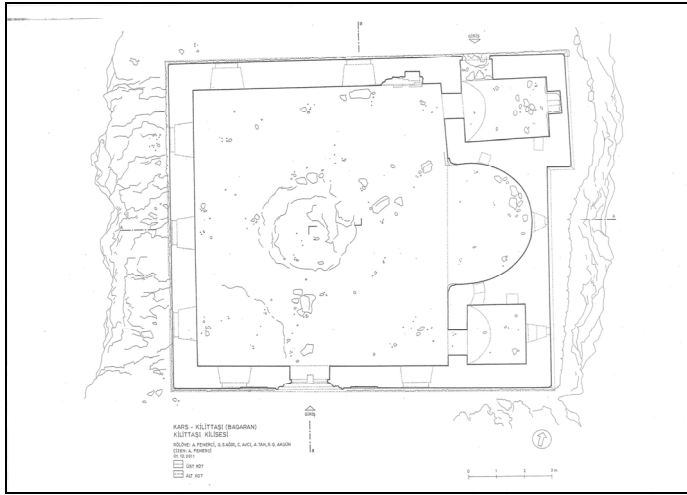
Sonuç olarak, 2012 yılında üçüncü sezonu gerçekleştirilen araştırmada, Merkez ve Digor ilçelerinde 2010-2011 yıllarında incelediğimiz ama çalışması tamamlanamayan Mezra Köyü Kilisesi, Horomos Manastırı Ana Kompleksi, Kızıl Kilise, Oğuzlu Köyü Kilisesi, Mren Katedrali ve Kilittaşı Köyü Kilisesi'nde eksiklikler giderilmiş, Taylar Kilise, Çoban Kilise ve Beşik Camii'nde son kontroller yapılmıştır. Horomos Manastırı 2. kısım Şapel ve mayınlı alandaki 3. kısımda bulunan Surp Minas Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi ve Aşot Şapeli'nde ilk çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Kilittaşı Köyü'nün içinde ve çevresinde tespit çalışmaları yapılmış, günümüze ulaşmamış iki kilisenin yerleri saptanmış ve belgelenmiştir. 2010-2012 yılları arasında tespit edilen ve incelenen yapılarla ilgili hem mimari çalışmalar hem de literatür taramaları sürdürülmektedir. Yeni bilgi, bulgu ve belgelere ulaşıldıkça paylaşılmaya devam edilecektir.

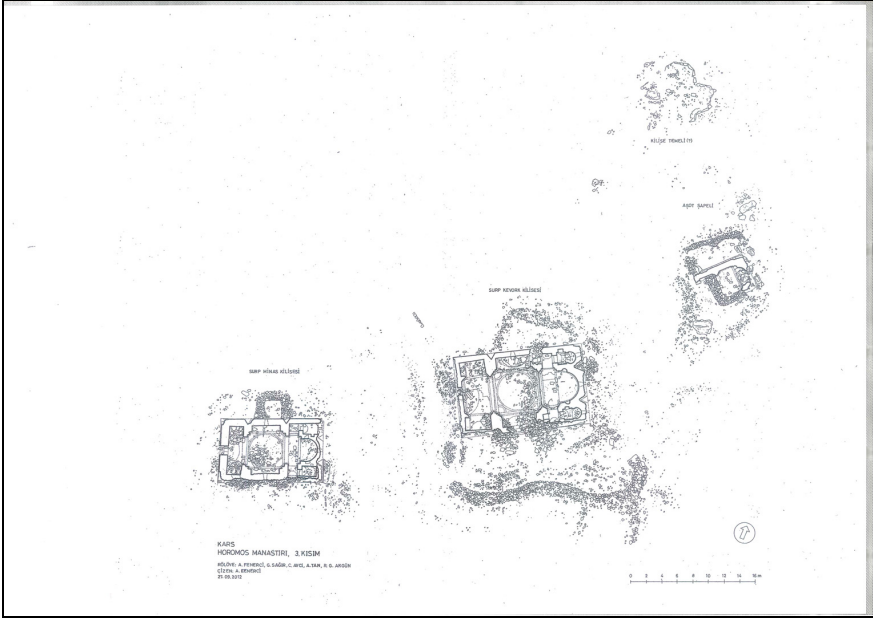
#### KAYNAKÇA

- CUNEO 1988 Paulo CUNEO, *Architettura Armena dal Quarto al Diciannovesimo Secolo*, I-II, Rome: Deluca Editore, 1988.
- LE COUVENT... 2002 *Le Couvent de Horomos d'Après les Archives de Toros Toramanian*, (haz. Ani T. Baladian-Jean Michel Thierry, katkı sağlayan Jean-Pierre Mahé), Paris: Monuments et Mémoires de la Fondation Eugène Piot, 2002.
- GROUSSET 2005 René GROUSSET. *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sosi Dolanoğlu), İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.
- KAMSARAKAN 2001 Adèle KAMSARAKAN, "Les Principaux Sites d'Ani et de sa Périphérie", *Ani: Capitale de l'Arménie en l'an mil* (Ed. R. H. Kevorkian), Paris, 282-301.
- Kırzioğlu 1953 Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, (1. cilt), İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.
- SAĞIR 2012 Güner SAĞIR "Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Ani örenyeri hariç) Yüzey Araştırması" 33. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (23-27 Mayıs 2011-Malatya)*, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt, Ankara, 11-34.
- SAĞIR 2013 Güner SAĞIR "Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri Yüzey Araştırması 2011 Yılı Çalışmaları" 34. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (28 Mayıs-1 Haziran 2012-Çorum)*, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt, Ankara, 337-348.
- THIERRY 1980 Jean Michel THIERRY, *Le Couvent Arménien D'Horomos*, Louvain ;Paris : Peeters, 1980.

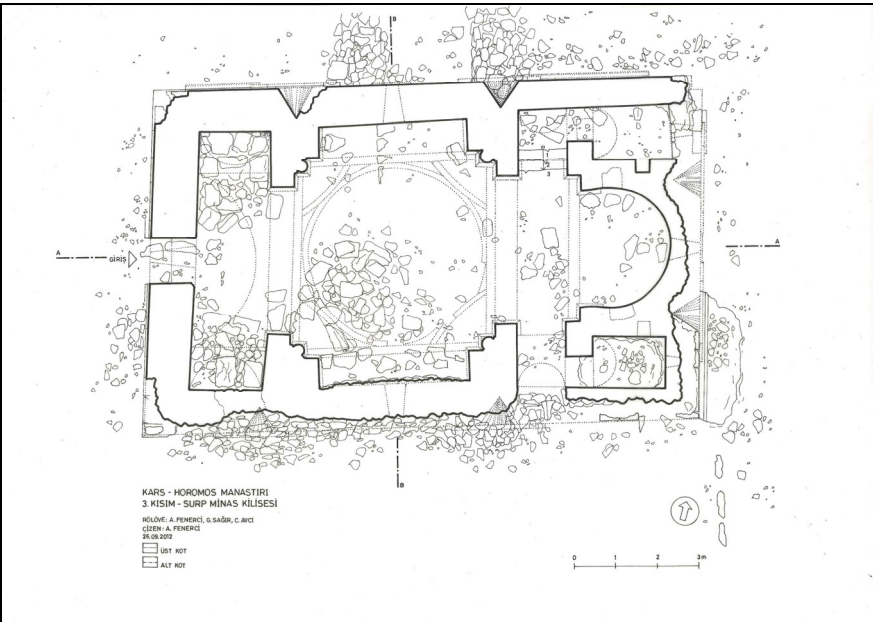


Harita: Kars İl Haritası (2012 yılında inceleme yapılan alanlar)



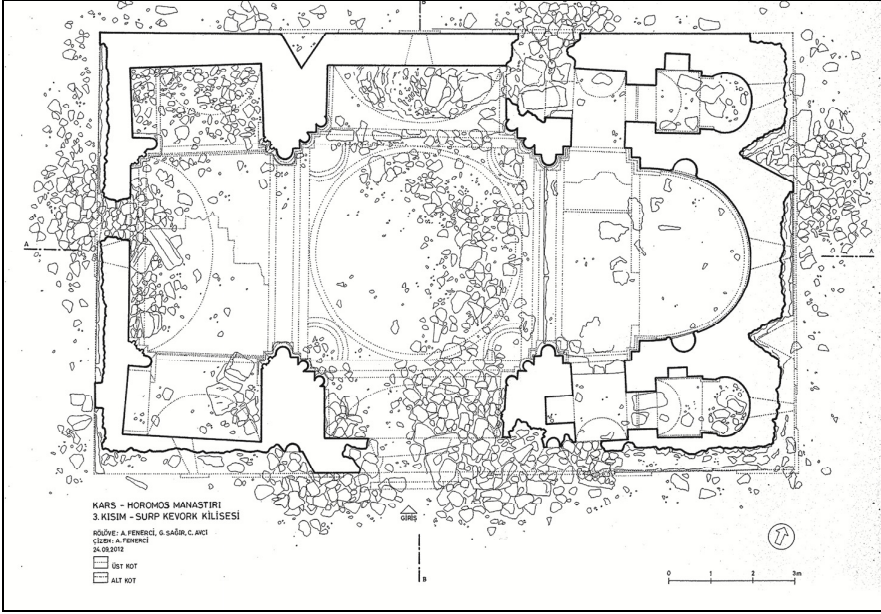


Çizim 3: Horomos Manastırı, 3. Kısım vaziyet planı (Çiz. A. Fenerci)

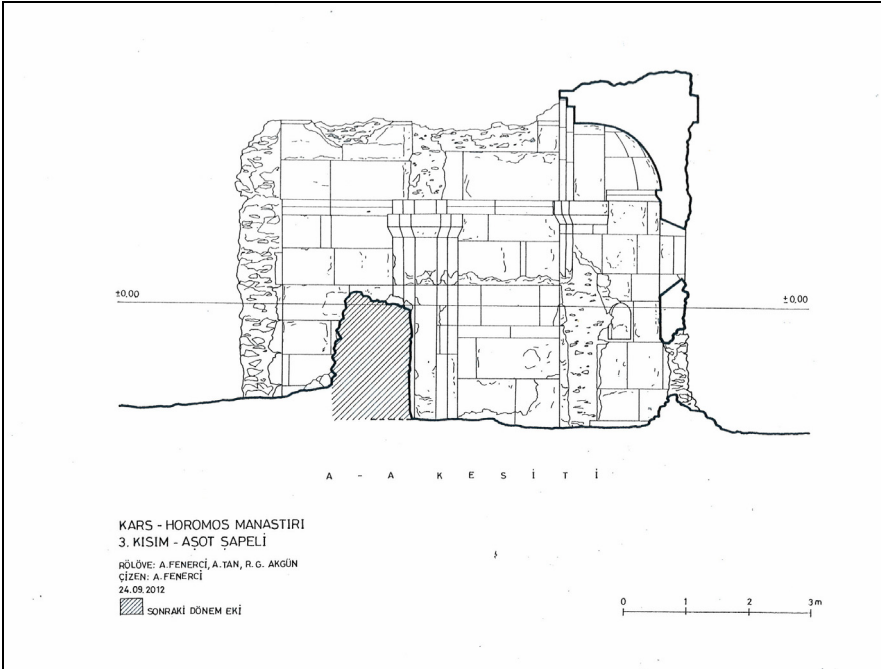


Çizim 4: Surp Minas Kilisesi, plan (Çiz. A. Fenerci)

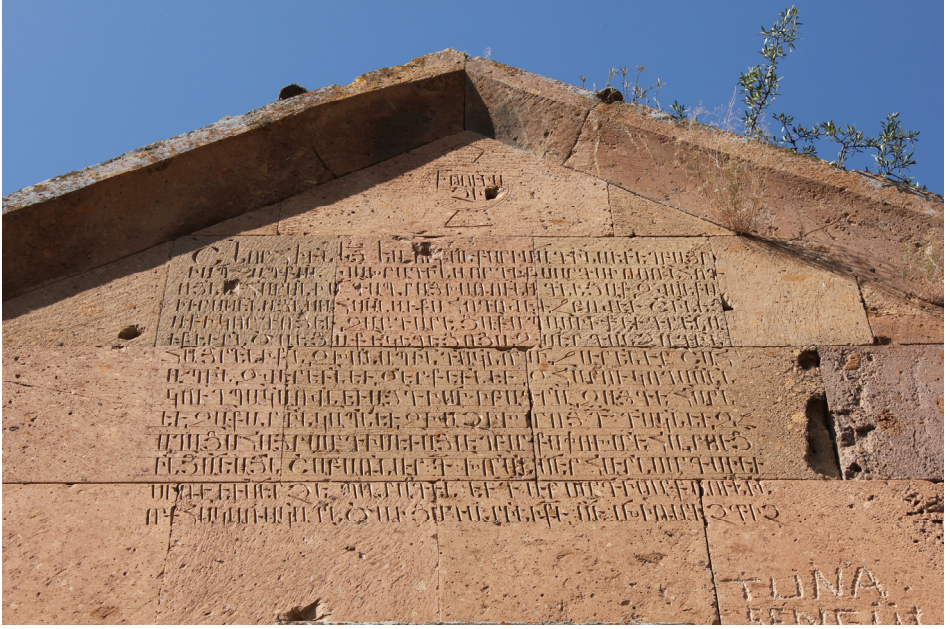




Çizim 5: Surp Kevork Kilisesi, plan (Çiz. A. Fenerci)



Çizim 6. Aşot Şapeli, A-A kesiti (Çiz. A. Fenerci)



Resim 1: Çoban Kilise, doğu cephedeki kitabe



Resim 2: Mren Katedrali, kuzey cephe





Resim 3: Kilittaşı Kilisesi, güney cephe



Resim 4: Horomos Manastırı, genel görünüş



Resim 5: Horomos Manastırı, 2. Kısım Şapel, batıdan genel görünüş



Resim 6: Surp Minas Kilisesi, doğu cephe





Resim 7: Surp Kevork Kilisesi, güney cephe.



Resim 8: Aşot Şapeli, Batıdan genel görünüş.

# GEVALE KALESİ VE ÇEVRESİ ARAŞTIRMALARI

Ahmet ÇAYCI\*  
Zekeriya ŞİMŞİR  
İ. Mete MİMİROĞLU

Gevale Kalesi, Konya İli Selçuklu İlçesi sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Şehir merkezinin 10 km. batısında yer almaktadır. Gevale Kalesi halk dilindeki ifadesi ile “Takkeli Dağ” ve “Karaburgatakkali” şeklinde ifade edilmektedir. Yüzey araştırması Gevale Kalesi, Büyük Gevale (Büyük Sarıklı) Dağ ve Sarayköy çevresinde gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup> (Resim: 1).

## *Gevale Kalesi*

Takkeli Dağı 1675 m. yüksekliğinde sönmüş volkanik bir dağdır. Gevale Kalesi tam bu dağın zirvesinde yaklaşık 150x75m. genişliğindeki alanı kaplamaktadır. Konumu icabı kale, Konya Ovasına hâkim bir noktada oldukça stratejik vaziyet arz etmektedir. Konya Şehri’nin batı istikametindeki arazi ve yollara hâkim durumdadır (Resim: 2). İşte bu sebeple kale bir tür gözetleme mekânı olarak kullanılmıştır. W. M. Calder-G.E. Bean tarafından hazırlanan haritada kalenin ismi “Caballa/Kaballa” olarak geçmektedir<sup>2</sup>. Bu bilgiden hareketle Bizans Dönemi’nde önemli mekânlardan biri olduğunu düşünmek mümkündür. Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinde kullanıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmaktadır. Özellikle Selçuklular Dönemi’nde sultanların ziyaret ettiği yerler arasındadır. Sultanın buralara dinlenmek ve av yapmak üzere geldiği kabul edilmektedir.

Kale volkanik bir arazi üzerinde inşa edilmiş olması sebebiyle tepenin üst tabakasını oluşturan andezit ve tüflerden teşekkül eden kaya numuneleri bulunmaktadır<sup>3</sup>. Tüflerden oluşan taş malzeme kalenin inşasındaki avantajı oluşturmaktadır.

Dağdaki bitki örtüsüne gelince, *Irano-Turanion* olarak vasıflandırılan bitki yapısının hâkimiyeti söz konusudur. Arazi tarih içinde ormanla kaplı olduğu zaman içinde ormanların yok edilmesiyle birlikte step bitki örtüsüne dönüşmüştür<sup>4</sup>. Son on yıl içinde

\* Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE.  
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

İ. Mete MİMİROĞLU, Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Araştırmamız, Selçuklu Belediyesi (Konya) tarafından tahsis edilen araç ve imkânlar dâhilinde gerçekleştirilmiştir. 12-21 Eylül 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmasına Doç. Dr. Güngör Karauğuz, Doç. Dr. İbrahim Kalaycı, Erkan Aygör katılmıştır. Yüzey araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak Konya Müze Müdürlüğü Müze Araştırmacısı M. Ali Çelebi refakat etmiştir.

<sup>2</sup> W. M. Calder- G. E. Bean, *A Classical Map of Asia Minor*, London 1958, Harita Gf; T. Baykara, Türkiye Selçukluları Döneminde Konya Ankara 1985, s.32; H. Bahar, “Takkali Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 3, 1994, s. 313.

<sup>3</sup> H. Bahar, a.g.m., s.313.

<sup>4</sup> Hüseyin Dural-Tuna Ekim, Takalı Dağların Florası, *S.Ü Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, S.III, Konya 1984, s. 186.



tepenin sit alanı kapsamı dışında kalan eteklerinde ağaçlandırma faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve büyük oranda netice alınmış görünmektedir.

Tarihi kaynaklardan Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn* adlı eserinde kalenin minyatürü yapılmış ve minyatürdeki ayrıntılardan kaleyi çeviren sur duvarları ve onların içindeki yapı toplulukları dikkati çekmektedir (Resim: 3). Bu minyatür sayesinde kalenin XVI. yüzyılda sağlam ve müstemilatının kullanılabilir durumda olduğu anlaşılmaktadır<sup>5</sup>.

Kalenin tepe noktası düz olup, bugün ayakta olmayan farklı yapı kalıntıları bulunmaktadır. Bu yapılar defineciler tarafından talan edildiği için harabe haline gelmiştir. Yapı izlerinden tonozlu mekânlardan oluştuğu izlenmektedir. Bu mekânların durumu yapılacak düzenli kazılar sonucu ortaya çıkacaktır.

Kaleyi çevreleyen iki sıra halindeki sur izlerine ait kalıntılar mevcuttur. Kalenin tepe noktasını çeviren büyük ebatlı ve herhangi bir işleme tabi tutulmadan kullanılan yaklaşık 200x100 cm. ebatlarındaki taşlar H. Bahar'ın ifade ettiği gibi Hitit Dönemi'ne ait olma ihtimali taşımaktadır. Çünkü Hitit Dönemi'ne ait *kiklopien* tarzdaki duvar örgü sistemini çağrıştırmaktadır. Zira tepenin volkanik bir tepe olması sebebiyle taş malzeme bizzat olduğu mekândan alınarak duvarlarda kullanılmıştır. Tepenin volkanik yapısı yapı malzemesi bakımından avantajlar sağlamakla birlikte su temini hususunda dezavantaja dönüşmüş ve bu ihtiyaç büyük oranda sarnıç yapılarıyla temin edilmiştir.

Kaleyi kuşatan ikinci sur kalıntıları tepenin biraz aşağısındaki kademede teşekkül ettirilmiştir. Bu surların tamamını takip etmenin güçlükleri ile birlikte doğu ve güney yönlerdeki kule kalıntılarında kesme taştan *poligonal* olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 6). Bu taşlar kare ve dikdörtgen formlu biçimlerden oluşmaktadır. Bu surlarda da farklı dönemleri ihtiva eden emareler izlenmektedir. Özellikle bu duvarda kullanılan kireç harcı ve çimento karışımından oluşan harç dikkati çekmektedir. Bu surlarda gerçekleştirilecek daha detaylı araştırmalar sonucu dönemleri tayin etme imkânı daha kolaylaşacaktır. Ancak ana hatlarıyla görüldüğü kadarıyla antik dönemden başlayarak Anadolu Selçuklu Dönemi'ne kadar devam eden süreklilik izlenmektedir.

Kalenin kuzey eteklerinde bugün metruk halde bulunan kayaya oyulmuş bir tapınak dikkati çeker (Resim: 4). Tapınağın üstü beşik tonoz şeklinde düzenlenmiştir. Maalesef tapınak kaçak kazı yapan defineciler tarafından talan edilmiştir. Tapınağın günümüze ulaşabilen izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, güney duvarına açılmış birçok niş bulunmaktadır. İ. Hakkı Konyalı bu tapınağın Sibel (Kybele) tapınağı olduğunu, tapınakta haç işareti ve kitabe bulunduğunu haber vermektedir<sup>6</sup>. Ancak görüldüğü kadarıyla bu bakiyelerden herhangi bir iz görülmemektedir.

Kalede çok sayıda sarnıç tespit edilmiştir. Bu sarnıçlar birbirinden farklı şekillerde inşa edilmiştir. Daire şekilli sarnıçlar yaklaşık 140x310 cm. ebatlarında etrafı taş ile çevrilmiş ve onun yüzeyi de kireç ve ufak parçacıklara ayrılan seramik parçalarından oluşan harç ile sıvanmıştır. Dikdörtgen formlu sarnıçlar bu örnekler arasındaki ikinci gurubu oluşturur (Resim: 5). Bir başka örnek ise kaya oyma şeklinde inşa edilen sarnıçlardır ki bunlardan sadece bir tane tespit edilmiştir.

Kalede yaptığımız yüzey araştırması sırasında bol miktarda seramik parçalar elde edilmiştir (Resim: 7). Seramikler arasında çok sayıda sırlı ve sırsız seramik elde edilmiştir.

<sup>5</sup> H. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn Sultan Süleyman Han*, Ankara, 1976.

<sup>6</sup> İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964, s.168.

Küçük parçacıklar halinde ele geçirilen sırlı seramikler üzerinde motif emareleri görülmektedir. Özellikle sırlı seramiklerin çokluğu bölgenin zengin malzemeye haiz olduğunun işaretidir.

Buluntular arasında *lüster* tekniğinde yapılmış küçük bir parça daha dikkat çekmektedir (Resim: 8). Parçanın üzerindeki harf kalıntısından yazılı bir kompozisyon ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Konya çevresinde örneklerine sıkça rastladığımız bu tür kaplar yine saray bağlantılı kaplar olmalıdır. Parça üzerindeki yazının çözülmesi ancak diğer parçaların temini ile mümkün olacaktır. Böylece yazılı ibarenin muhtevası ortaya çıkmış olacaktır.

Seramik parçalar arasında en kayda değer buluntuyu *selodon* parçası oluşturmaktadır (Resim: 9). Küçük bir parça halinde kalenin tepe noktasındaki mimari kalıntılar arasında bulunmuştur. Beyaz hamurdan oluşan parçanın üzerini yeşil renkli kalın bir sır tabakası kaplamaktadır. *Selodon* kaplar saray seramikleri olarak bilinir ve özellikle yemeklerdeki zehiri ifşa etmesi sebebiyle sadece saray çevresinin de kullanıldığı kabul edilir. Yemek servislerinde yemekleri soğumadan muhafaza edebilmek için bu kaplar tercih edilmiştir. Genel kanaat bu kapların. 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya Çin'den ithal edildiği kabul edilir. Topkapı Sarayı koleksiyonlarında çok sayıda *selodon* kap çeşidi mevcuttur.

Kalenin tepesindeki mimari kalıntılar arasından bir parça *tessera* bulunmuştur. *Tessera* parçası burada yapılan kaçak kazı sonucu ortaya çıkmış olma ihtimali yüksektir. Burada yapılacak teferruatlı bir kazı sonunda bu parçayı oluşturan bütüne ulaşmak mümkün olacaktır. Zira kalenin hemen yakınlardaki Sulutas ve Tatköy'de daha evvel bulunup Konya Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılan mozaik örnekleri düşünüldüğü zaman bölgenin bu malmeye bakımından zengin olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Dönemi'ne ait H.1187/M.1774 tarihli sikke bulunmuştur. Sikkenin bir yüzünde Sultan I. Abdülhamid'in tuğrası diğer yüzünde ise "*durube fi Mısır, sene 1187*" ibareleri mevcuttur. Sikke üzerindeki ibareler sikkenin Mısır'da I. Abdülhamid adına H.1187/M.1774 yılında darp edildiğini açıkça ifade etmektedir. 1774 yılı I. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk sene olması bakımından önem arz etmektedir. Belki sorulması gereken bu sikkenin hangi yollardan buraya intikal ettiği meselesidir. Mevcut bilgilerden hareketle bir ziyaretçi veya çoban tarafından düşürülmüş olma ihtimali yüksek görünmektedir.

### *Büyük Gevale Kalesi*

Büyük Gevale Kalesi, 1710 m. yüksekliğindedir. Takkeli Dağı'nın 1km. kuzeyindeki Büyük Gevale Dağı halk arasında Büyük Takkeli/Büyük Sarıklı gibi isimlerle de adlandırılmaktadır ve adı geçen kale bu tepenin üzerinde bulunmaktadır. Kaleye ulaşmak için herhangi bir yol bulunmamakta ve sadece patika şeklindeki gayr-i muntazam yollardan ulaşılmaktadır.

Mevcut kalıntılardan dağın tepesindeki kısmi düzlüğün etrafının kale çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin kısmen düzgün taşları dikkat çekmektedir. Kadim kalenin izlerinden başka yüzeyde herhangi bir emare kalmamıştır.

Kale dâhilinde çok sayıda sarnıç kalıntısının izleri takip edilebilmektedir. Metruk haldeki yapılarda ayrıntılı inceleme imkânı olmamıştır. Ancak Gevale Kalesi'nde olduğu gibi buradaki en önemli sorun su problemidir. Dolayısıyla çok sayıdaki sarnıç yapısının bulunması tamamen ihtiyaçtan doğmaktadır.

Definecilerin ortaya çıkardığı Şapel yapısı kalenin doğu bölümüne sur duvarlarına bitişik bir noktada inşa edilmiştir (Çizim: 1). Burada yapılacak sistemli kazılar neticesi yapılara ait daha ayrıntılı bilgiler ortaya konulacaktır. Amacımız bundan sonra gerçekleşebilecek tahribatlar öncesinde bu yapıları kayıt altına almaya yöneliktir.

Büyük Gevale Kalesi'ndeki mevcut buluntulardan hareketle mimari yapı sayısı diğer kaleye göre daha az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Yüzeyde sınırlı miktarda buluntulara rastlanmıştır. Zira tarihi kaynaklarda da Gevale Kalesi hakkında daha fazla bilgi mevcut iken Büyük Gevale Kalesi daha az zikredilmiştir.

### *Sarayköy Buluntuları*

Sarayköy, Takkeli Dağ'ın doğu eteklerinde yer alan, hale hazırda iskâna açık, Selçuklu İlçesi'ne bağlı bir mahalledir. Tarihi bakımdan Ortaçağ'a kadar geriye giden yerleşim biriminde bazı kalıntılara rastladık. Bunların başında, Sarayköy'ün batısındaki kaya mezarları zikredebiliriz. Muhtemelen Roma Dönemi'ne kadar geriye giden bu mezarlardan Takkeli Dağ'ın güney eteklerinde de görülmüştür (Resim: 2).

Sarayköy'de mezarlık alanında yaptığımız incelemelerde Osmanlının son dönemine ait Arap harfleriyle yazılmış mezar taşlarına rastladık. Mezar taşları bölgeden elde edilen taşlardan üretilmiştir.

Sarayköy ve çevresi, Konya ve civarının taş ihtiyaçlarının karşılandığı ocak durumundadır. Takkeli (Gevale) ve Büyük Sarıklı (Büyük Gevale) dağlarının volkanik dağlar olduğu hesaba katılınca buradan elde edilen tuf yapıtlı taşın işlenmesi de oldukça kolay olmuştur. Dolayısıyla Konya'nın inşa faaliyetlerinin taş malzemesi bu bölgeden karşılanmıştır. Hatta bu potansiyel ister istemez meslek teşekkülüne tesir etmiş ve Sarayköylü taş ustaları mimarinin vazgeçilmezleri arasındaki yerini almıştır. Bu sebeple Konya çevresinde yeni binaların inşası, eski binaların tamirinde Sarayköylü taş ustaları görev icra etmişlerdir.

Gevale Kalesi'nin gerek tarihi zenginliği gerekse Konya'ya olan yakınlığı ve stratejik konumu gereği; kalenin turizme kazandırılmasıyla bu alanın turizm yönünden bir cazibe merkezi haline gelip aynı zamanda defineciler tarafından yok edilmesi de önlenecektir. Bu amaçla tamamlanan yüzey araştırmamızdan sonra Bakanlığımızdan gerekli izinler alınarak bu alanda kazı ve restorasyon çalışmaları yapılması gerekmektedir.



Resim 1: Gevale Kalesi ve Büyük Gevale Kalesi.



Resim 2: Gevale Kalesi ve Sarayköy sit sınırları.



Resim 3: Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn (1533-36) isimli eserinde Konya minyatürü: Gevale ve Büyük Gevale Kalesi.



Resim 4: Gevale Kalesi'nin eteğinde bulunan kaya oyma tapınak



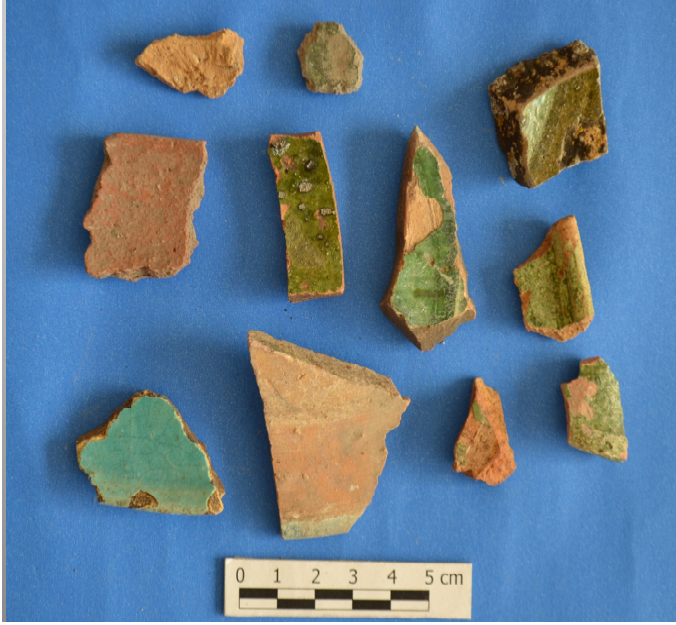


Resim 5: Gevale Kalesi'nin eteğinde bulunan bir sarnıç



Resim 6: Gevale Kalesi'nin güney cephesinin sur ve burçları

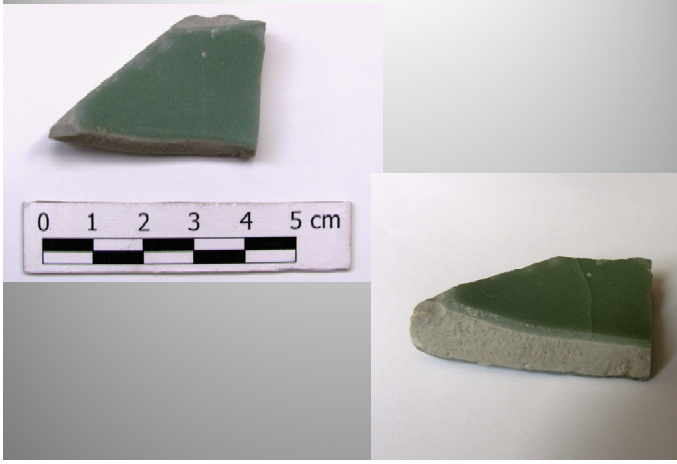




Resim 7: Gevale Kalesi'nden sırlı seramik örnekleri



Resim 8: Lüster seramik örneği



Resim 9: Seledon seramik parçası



Resim 10: Tessera buluntusu



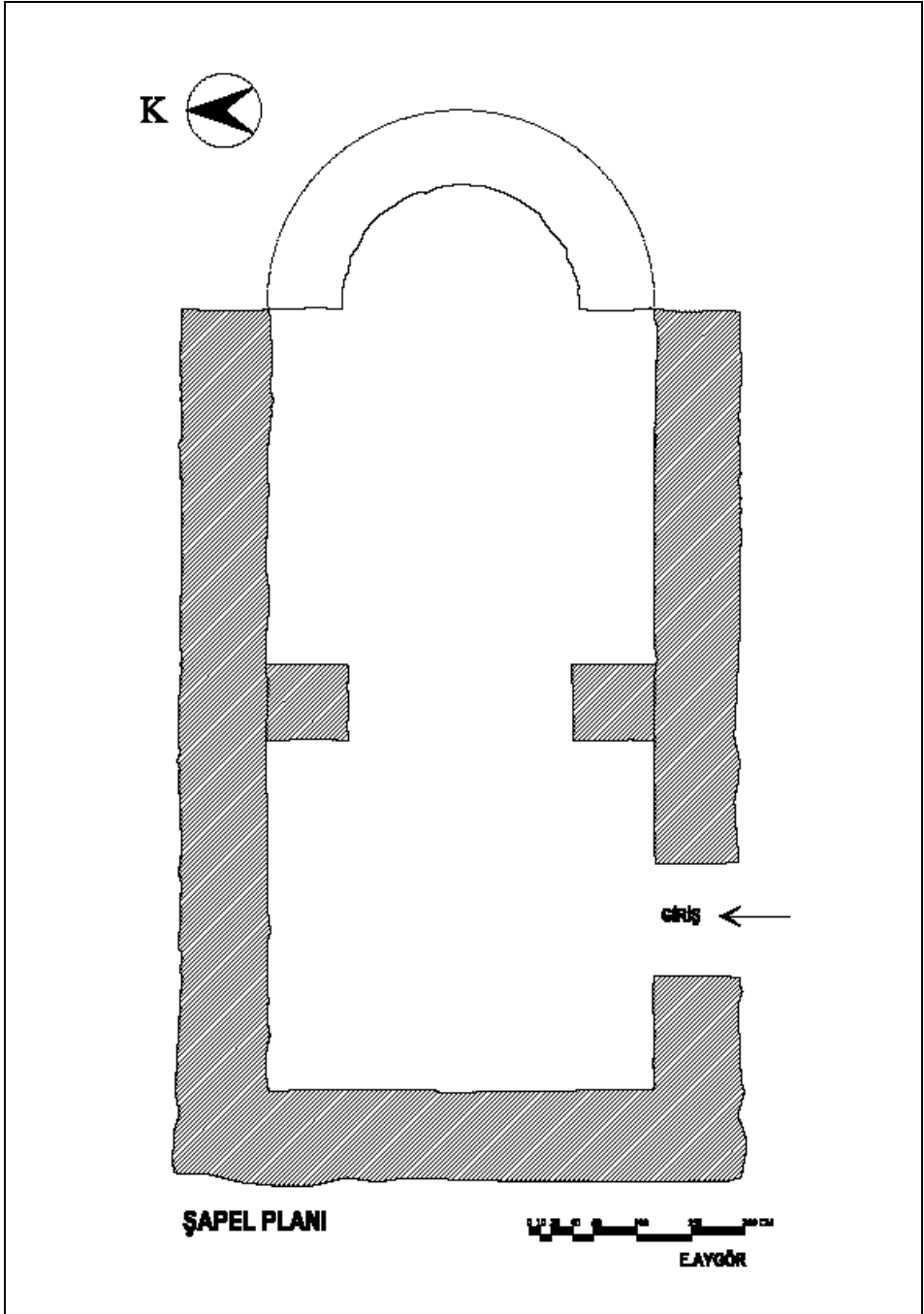
Resim 11: Yüzeyde bulunan I. Abdülhamid Dönemine ait sikke



Resim 12: Büyük Gevale (Sarıklı) Dağı genel görünüş



Resim 13: Sarayköy mezar taşları



Çizim 1: Büyük Gevale'deki şapel yapısı

# DAĞLIK KİLİKİA YERLEŞİM TARİHİ VE EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI 2012

Hamdi ŞAHİN\*

Mersin İli, Erdemli, Silifke, Mut, Gülnar, Çamlıyayla, Aydıncık, Bozyazı, Anamur İlçelerinde başkanlığım altında yürütülen Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmalarına<sup>1</sup>, Klasik Filolog Figen Şahin (MA), İ. Ü. Klasik Arkeoloji lisans öğrencisi Şeyda Sapma ve Kültür ve Turizm Bakanlığını temsilen Hatay Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Ömer Çelik katılmıştır<sup>2</sup>.

2012 yılı çalışmalarımız Korykos (=Kızıkalesi), Seleukeia ad Calycadnum (=Silifke), Korasion (=Susanoğlu), Klaudiopolis (Mut), Diokaisareia (Uzuncaburç) Kanytella (Kanlıdivane) ve Titiapolis (=Kalmören) antik yerleşmeleri ve arazilerinde gerçekleştirilmiştir (Resim: 1).

## KORASION HİTERLANDI

2007 yılında tespit etmiş olduğumuz Karadedeli'nin 2 km. kuzeybatısında bulunan Bayamlören Mevkii'ndeki antik yerleşme<sup>3</sup>, 30 kadar konut ve 8 adet şarap-zeytinyağı işliğinden oluşmaktadır (Resim: 2). Yapılar *isodom* duvar örgü tekniğiyle oluşturulmuş olmakla birlikte, işliklerde kullanılan az sayıda pres ağırlıkları, muhtemelen Geç Roma Dönemi ve sonrasında inşa edilen bazı konutların duvarlarında kullanılmıştır. Yerleşmede üzerleri kapatılarak çalışma mekânı haline getirilmiş olan işlikler mevcuttur. Bir kapı *lentosuna* ait olduğunu düşündüğümüz dikdörtgen blok taş üzerinde, kılıç ve kalkan kabartması bulunmaktadır. Bu yerleşmenin yaklaşık 3 km. kuzeyinde ise 4x7 m. boyutlarında bir çiftlik evi bulunmaktadır. Yapının duvarı *isodom* taş örgü tekniğiyle oluşturulmuş olup, iki dikdörtgen blok üzerinde çelenk motifi yer almaktadır. Zeytinyağı-şarap işlikleri ve bunlara ait ezme taşları ise yapının hemen yakın çevresinde bulunmaktadır. 2012 çalışmalarımız kapsamında söz konusu antik yerleşmenin arazisi içerisinde kalker taşından, yuvarlak ve yazıtlı bir mezar sunağı saptanmıştır.

## KANYTELLA YERLEŞMESİ ve HİTERLANDI

Elaiussa-Sebaste'nin yaklaşık 5 km. kuzeydoğusunda bulunan Kanytella (Resim: 3) yerleşmesinin gelişimi, yaklaşık 100 m. çapında ve 60 m. derinliğindeki obruğun

\* Doç. Dr. Hamdi ŞAHİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler, İstanbul/TÜRKİYE. E-posta: hcsahin@istanbul.edu.tr.

<sup>1</sup> Çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

<sup>2</sup> Çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı (Proje No: 24895 ) tarafından desteklenmiştir.

<sup>3</sup> Şahin 2007: 126.



etrafında gerçekleşmiştir. Yerleşmenin güneybatı köşesinde yer alan kulenin, *polygonal* duvar örgü tekniğine sahip olması ve aynı zamanda kulenin güneybatı köşesindeki yazıtların varlığı<sup>4</sup>, Kanytella'nın Hellenistik Dönem'den itibaren iskân edildiğini göstermektedir. MS 2.-MS 6. yüzyıllar arasına tarihlenen, farklı işlevlere sahip yapılar ise obruğun kuzeyine ve doğusuna doğru yayılımını sürdürmüştür<sup>5</sup>. Kanytella'nın arazisi içerisinde tespit edilmiş bir mezar yazıtı vasıtasıyla, yerleşmenin Roma İmparatorluk Dönemi'nde Elaiussa-Sebaste'nin *khora*sında bir *kome* olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır<sup>6</sup>. Bu durumu Kanytella'nın batısındaki *nekropolis*de saptanan bir lahit üzerindeki yazıt da desteklemektedir<sup>7</sup>. Yazıtı göre mezara zarar verenler 1000 *Denaria* tutarındaki cezayı, Sebaste kentine ödemeleri gerektiği uyarısı ile caydırılmaya çalışılmıştır. Obrukların yakınında saptanan diğer bir lahit üzerindeki yazıtın sonuna<sup>8</sup>, mezarı her kim tahrip eder ve kendi amacı için kullanırsa, *Sebaste'nin Athena'sına* ve *Sebaste halkına* ceza ödemekle yükümlü tutulacağına ilişkin caydırıcı bir formül eklenmiştir. Bu yazıtlar Kanytella'nın en azından MS 1-MS 3. yüzyıllar arasında Elaiussa-Sebaste'nin *territorium*unda yer aldığını göstermektedir.

2012 çalışmalarımız kapsamında Kanytella ve hinterlandında yürüttüğümüz araştırmalarda, kent girişinin hemen batısında kalker taşından bir *stel* üzerinde 11 satırlık Eski Yunanca bir yazıt saptanmıştır. Yazıtın alt ve üst kısmında silmeler mevcuttur. *Stel* daha sonraki dönemlerde kesilerek kapı sövesi olarak kullanıldığından yazıtın sağ tarafı tahribata uğramıştır. Antik yerleşmenin hemen kuzeyinde anayolun hemen kenarında ise üzerinde sekiz satırdan oluşan Eski Yunanca yazıt bulunan bir blok saptanmıştır. Yazıtın ilk iki satırından bunun bir onurlandırma yazıtı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tahribat nedeniyle Kanytella halkı ve meclisinin kimi onurlandırdığı belirlenememiştir. Yerleşmenin Çanakçı olarak adlandırılan *nekropolis* alanında ise kalker taşından yuvarlak bir mezar sunağı parçası üzerinde üç satırlık bir mezar yazıtı saptanmıştır.

### KORYKOS ANTİK KENTİ ve HİTERLANDI

Elaiussa-Sebaste'nin yaklaşık 5 km. güneybatısında yer alan Korykos antik kenti<sup>9</sup>, III. Antiokhos'un MÖ 197 yılında, Ptolemaioslar'dan geri aldığı kentler arasında sayılmaktadır<sup>10</sup>. Korykos, komşusu Elaiussa-Sebaste ile girdiği rekabet sonucunda önemini yitirmiş ve MS 3. yy'da da buranın bir *kome*'si haline gelmiştir<sup>11</sup>. MS 260 yılında, Sasani kralı I. Şapur'un Kilikia kentlerini yağmalamasının atlatılması ve uzun süredir devam eden Isauria'lıların yağma seferlerinin nihayet sonlandırılmasının ardından<sup>12</sup>, Korykos yeniden toparlanmış ve MS 5. yy'ın başlarından itibaren eski gücü ve önemine kavuşmuştur. Bu

<sup>4</sup>Hicks 1891: 226, no.1; Heberdey-Wilhelm 1896: 53, no. 121; Hagel – Tomaschitz 1998: no. Kan 8. Heberdey-Wilhelm 1896: 53: no. 121; Hagel – Tomaschitz 1998: no. Kan 9.

<sup>5</sup>Hild-Hellenkemper 1990: 286.

<sup>6</sup>Hicks 1891: 227, no.4; Heberdey-Wilhelm 1896: 54, no. 123; Hagel – Tomaschitz 1998: no. Kan 10; Borgia-Sayar 1999: 77 vd.

<sup>7</sup>Heberdey-Wilhelm 1896: 56, no. 129; Hagel – Tomaschitz 1998: no. Kan 23; Borgia-Sayar 1999: 77.

<sup>8</sup>Hicks 1891: 231, no. 11; Hagel-Tomaschitz 1998: 135, no. Kan 11, S. 7-9.

<sup>9</sup>Hild-Hellenkemper 1990: 315-320.

<sup>10</sup>Livius XXXVIII, 19, 8-20.

<sup>11</sup>Stadiasmos 482; Kirsten 1973: 362.

<sup>12</sup>Hild-Hellenkemper 1990: 42; M. S. 3.-5. y.y.'daki Isaurialıların yağma seferleri için bkz. Feld 2005: 98, 138-159, 200 vdd.

durumu Hierokles'in eserinde<sup>13</sup> Korykos'un, başkenti Tarsus olan Kilikia I'e dâhil edilen kentler arasında sayılması göstermektedir<sup>14</sup>.

Korykos Antik Kenti'nde yürüttüğümüz çalışmalarda, Hüseyinler Köyü Yukarı Mahalle Mevkii'nde bir sarnıcın hemen önünde duran bir blok üzerinde yedi satırdan oluşan bir yazıt saptanmıştır.

Köyün 4 km. kuzeybatısında yer alan Tol 3 Mevkii'nde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Geç Roma-Geç Antik Çağ Dönemi'ne tarihlenen tarımsal nitelikli yerleşme ve bir ışık atölyesi saptanmıştır. Yerleşmenin batısında yer alan ışıklara doğal kaya işlenerek oluşturulmuş merdivenlerle ulaşılmaktadır (Resim: 4). Yerleşmenin 30 m. kuzeyinde yuvarlak, üstü ve altı profil, üzerinde çift büst kabartması bulunan bir mezar sunağı saptanmıştır.

Narlıkuyu Beldesi'nin kuzeyinde yürüttüğümüz çalışmalarda, Aladam Mevkii'nde, Tol 3 yerleşmesinin 3 km. güneybatısında Büyük Tülü 1 yerleşmesi tespit edilmiştir. Yerleşme Tol 1'in 1,5 km. güneyinde, kuzey- güney doğrultusunda uzanmakta olup en güney ucunda bir adet *khamasorion*, doğusunda da dört adet harman yeri mevcuttur. Yerleşmenin batı sınırında bulunan harman yerinin yakınında bir adet ışık atölyesi yer almaktadır. Atölyenin içinde bir adet toprağa yarı gömülü biçimde *mortarium*, kuzeybatısında ise tek toplama ve çift sıkma havuzlu bir ışık saptanmıştır.

Büyük Tülü 1 yerleşmesinin yaklaşık 2 km. güneybatısında Tülü 2 adını verdiğimiz yeni bir tarımsal nitelikli küçük yerleşme saptadık. Yerleşme doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup 5-6 adet konuttan oluşmaktadır. Konutların içinde ezme taşları, güneyinde kuzeyinde iki ışık bulunmaktadır. Yerleşmenin doğusunda bir adet *khamasorion* ve tek sıkma ve toplama havuzlu bir ışık daha tespit edilmiştir.

Tülü 2 yerleşmesinin 100 m. doğusunda, Tülü 3 olarak adlandırdığımız bir yerleşme tespit edilmiştir (Resim: 5). Yerleşme doğu-batı doğrultuludur. Yerleşmenin doğusunda bir adet, kuzeybatısında ise iki adet *khamasorion* görülmüştür. Yerleşmenin en doğu ucunda, tek sıkma ve toplama havuzlu bir adet ışık bulunmaktadır. İşliğin hemen önündeki kapı *lentos* üzerinde lobut, çelenk ve balta kabartması mevcuttur. Yerleşmenin güneyinde çapı yaklaşık 7 metre olan bir harman yeri tespit edilmiştir. Harman yerinin ortasında, yuvarlak bir sunak üzerinde mezar yazıtı tespit edilmiştir.

2001 yılında S. Durugönül tarafından Yeğenli Köyü arazisinde bir tapınak saptanmıştır (Resim: 6). İsmail Kalesi ya da Kurşun Kalesi olarak adlandırılan tapınağın kuzey ve batı duvarları yıkılmıştır. Doğu duvarında ise bir niş bulunmaktadır. Tapınağa ait mimari elemanlar arasında sütun başlıkları, *triglif-metoplar*, *mutuluslar* ve alınlık parçalarını saymak mümkündür. Mimari elemanlarına bakıldığında tapınağın Dor Düzenine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tapınak alanında gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sonucunda tapınağın hemen güneyinde boyutları yaklaşık 300x200 m. çapında bir yerleşme saptadık. Yerleşmenin batısında harman yerleri ve zeytinyağı-şarap ışıkları mevcuttur. Tapınağın güneydoğusunda uzunluğu yaklaşık 30 m. ve genişliği yaklaşık 3 m. olan, taşla döşeli bir zemin tespit ettik. Zemin boyunca belirli aralıklarla yerleştirilmiş sütun gövdeleri bulunmaktadır. Bu alanda ise iki adet inşa-adak yazıtı saptadık. Yazıtlardan biri kalker taşı üzerinde yer almaktadır İlk satırları okunamayacak derecede bozulmuş olan yazıtın

<sup>13</sup> Hierokles, 704. 5.

<sup>14</sup> Bkz. Şahin 2009: 264 vd.

devamında, adını belirleyemediğimiz bir kişinin stoayı Selene Epekoos için yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu yazıtın yaklaşık 20 m. doğusunda, kalker taşı üzerindeki bir yazıttan ise Iulius (?) adında birinin stoanın beş sütununu Selene Epekoos için diktirdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle yazıtları saptadığımız yapı kalıntılarını bir *stoa* olarak tanımlamak mümkündür.

#### *KLAUDIOPOLIS (MUT) ANTİK KENTİ ÇALIŞMALARI*

Mut İlçesi'nde yaptığımız çalışmalar kapsamında, Mut Kalesi'nin bahçesinde toplanarak bir araya getirilmiş olan yedi adet lahit üzerindeki yazıtlar<sup>15</sup> belgelenmiştir. Yazıtların estampajı alınmıştır.

#### *ANEMOURION (ANAMUR) ANTİK KENTİ ÇALIŞMALARI*

Anamur İlçesi arazisi içerisinde bulunan Titiapolis (Kalinören) antik kenti yerleşmesinde epigrafik araştırmalara devam edilmiştir. Yerleşme içerisindeki yapılar ayrıntılı olarak araştırılmış olup, Kalker taşından bir blok üzerinde dört satırlık ve Roma Dönemi'ne tarihlediğimiz bir yazıt tespit edilmiştir. Yazıtın belgelemesi yapılmış ve estampajı alınmıştır.

#### *NAGIDOS (BOZYAZI) ANTİK KENTİ ÇALIŞMALARI*

Bozyazı İlçesi'nin hemen kuzeyindeki yükseltilerde yer alan antik yerleşmede araştırmalar yapılmıştır. Yerleşme içerisinde bir mezar yazıtının parçası tespit edilmiştir. Yerleşmenin kuzeyinde ise kale duvarlarına ait bölümler belgelenmiştir.

#### *DAĞLIK KILIKIA ANTİK YOLLAR VE MİL TAŞLARI ÇALIŞMALARI*

2012 yılı Dağlık Kilikia Bölgesi'nin antik yolları ve mil taşlarının belgelenmesi ve kataloglanması çalışmaları kapsamında ise:

---

<sup>15</sup> Yazıtlar yayına hazırlanmaktadır.

1- Korykos-Canbazlı Antik Yolu GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır. Canbazlı yolunda *milia passuum* XIII olabilecek bir anepigrafik miltaşı saptanmıştır.

2- Diokaisareia-Olba Antik Yolu GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır.

3- Seleukeia-Diokaisareia Antik Yolu (30 km.) GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır.

4- Karadedeli-Diokaisareia Antik Yolu (35 km.) GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır. Bu yolun üzerinde bulunan İmamlı Köyü arazisi içerisinde mil taşı parçaları saptanmıştır.

5- Olba Antik Kenti arazisi içerisinde bulunan anepigrafik miltaşları incelenmiştir.

6- Seleukeia (Silifke)-Klaudiopolis (Mut) Antik Yolu (80 km.) GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır.

7- Kırığıbucağı-Kırobası Antik Yolu GPS ile 1,5 km.de bir noktalandırılarak belgelenmesi yapılmıştır.

8- Korykos-Hüseyinler-Olba Antik Yolu üzerinde tespit ettiğimiz mil taşlarının GPS noktaları alınmıştır.

Anamur Müzesi çalışmalarımız kapsamında bir adet mil taşının belgelemesi yapılmıştır<sup>16</sup>. Miltaşı müze kayıtlarına göre Anamur'un kuzeyindeki Demiroluk (Çarıklar Yaylası)<sup>17</sup> Mevkii'nden getirilmiştir. Kumtaşından silindirik mil taşı, üstte sol taraftan ve alttan kırık durumdadır. İmparator Marcus Aurelius'un 23. *Tribunicia potestas* yetkisi nedeniyle yazıt 10.12.168-09.12.169 tarihleri arasında dikilmiş olmalıdır.

Germanikopolis, Kilikia'nın iç bölgesinde bulunmasına rağmen, Silifke'den çıkarak Konya'ya kadar devam eden antik yolun merkezindeki kavşak noktasını oluşturmaktaydı<sup>18</sup>. Mil taşının saptandığı Çarıklar Yaylası Mevkii Germanikopolis-Anemourion Antik Yolu'nun üzerinde bulunmaktadır. Antik yol Germanikopolis'den itibaren güneye doğru ilerleyerek Çavuş Mevkii'nde Kalykadnos Nehri'ni geçtikten sonra Kazancı Mevkii'nde çatallanmaktadır. Bu yolun batı kolu, Kırkkuyu ve Titiopolis üzerinden, doğu kolu ise Eirenopolis ve Kazancı üzerinden güneye doğru yönelerek Anemourion'a ulaşmaktadır. Batı kol üzerindeki Kırkkuyu Mevkii'ndeki yerleşme G. Bean

<sup>16</sup> Mil taşı yayına hazırlanmaktadır.

<sup>17</sup> Çarıklar Yaylası için bkz. Heberdey-Wilhelm, 1896: 157; Hild-Hellenkemper 1990: 224.

<sup>18</sup> Hild-Hellenkemper 1990: 139.

tarafından bir *mansio/mutatio* olarak tanımlanmıştır<sup>19</sup>. Antik yol yapı kalıntılarının hemen yanından kuzeye doğru yönelmektedir. Bu antik yol üzerinde imparator Hadrianus<sup>20</sup> ve Septimius Severus<sup>21</sup> dönemlerine ait iki mil taşı bulunmaktadır. Söz konusu antik yol *Tabula Peutingeriana*<sup>22</sup> ve *Itineraria Romana*'da<sup>23</sup> tanımlanmış olan ve Anemourion'dan Isauria'ya kadar ilerleyen antik yol olmalıdır<sup>24</sup>.

#### KAYNAKÇA

BEAN, G. E.-T. B. MITFORD

1970 *Journeys in Rough Cilicia 1964–1968*, Wien.

BORGİA, E.-M. H. SAYAR

1999 “Catalogo delle iscrizioni”, şurda: *Elaiussa-Sebaste I. Campagne di scavo 1995-1997*, Roma 1999: 62-82.

FELD, K.

2005 *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das römische Reich*, Berlin.

HAGEL, S.-K. TOMASCHITZ

1998 *Repertorium der westkilikischen Inschriften*, Wien.

HEBERDEY, R.-A. WILHELM

1896 *Reisen in Kilikien, ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Wien.

HİCKS, E. L.

1891 “Inscriptions from Western Cilicia, *JHS* 12, 1891: 225-273.

HİLD, F.- HELLENKEMPER, H.

1990 *Tabula Imperii Byzantini 5. Kilikien und Isaurien*, Wien.

KIRSTEN, E.

1974 “Elaiussa-Sebaste in Kilikien. Ein Ausgrabungswunsch an den Ausgräber von Side und Perge“, şurda: *Arif Müfid Mansel'e Armağan*, Ankara 1974: 777-802.

---

<sup>19</sup> Bean 1970:189; Hild-Hellenkemper 1990, 303.

<sup>20</sup> Bean 1970: 189, no. 210= Hagel-Tomaschitz 1998: no. Kir 1.

<sup>21</sup> Bean 1970:190, no. 211= Hagel-Tomaschitz 1998: no. Kir 2.

<sup>22</sup> Tab. Peut. X 2.

<sup>23</sup> Güzergah 106, Itin. Rom. 731vd.

<sup>24</sup> Bu güzergah için bkz. Spanu, 2009: 643 vd.



SPANU, M.  
2009

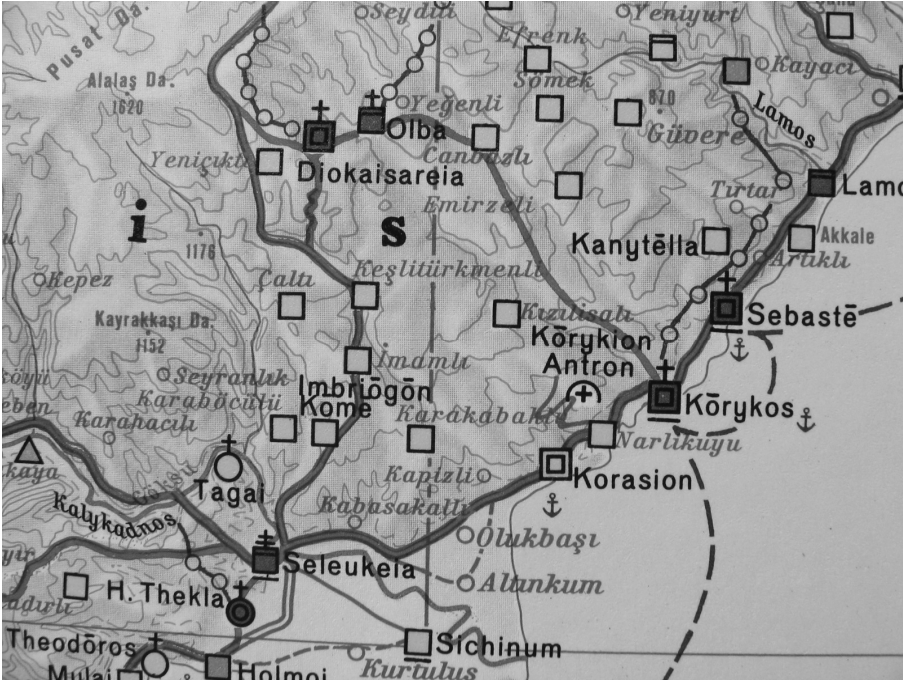
“La Cilicia nella *Tabula Peutingeriana*” şurada: *Παλαιά Φιλία*  
*Studi di Topografia Antica in onore di Giovanni Uggeri*, Galatina 2009.

ŞAHİN, H.  
2007

“Doğu Dağlık Kilikia: Polis-Khora İlişkileri Üzerine İlk  
Düşünceler”, *Colloquium Anatolicum, Institutum Turcicum Scientiae*  
*Antiquitatis* VI, 115-179.

ŞAHİN, H.  
2009

“Doğu Dağlık Kilikia Kentlerinin *Territorium*ları, Yerleşme  
Türleri ve Değişimler”, *Colloquium Anatolicum, Institutum Turcicum*  
*Scientiae Antiquitatis* VIII, 257-289.



Resim 1: Doğu Dağlık Kilikia haritası



Resim 2: Bayamlıören yerleşmesi



Resim 3: Kanytella antik yerleşmesi



Resim 4: Tol 3 antik yerleşmesi, işlikler





Resim 5: Tülü 3 antik yerleşmesi



Resim 6: İsmailkalesi Tapınağı

# 2012 YILI MUĞLA VE ÇANAKKALE İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

**İsmail ÖZER\***  
**Mehmet SAĞIR**  
**Serkan ŞAHİN**  
**İsmail BAYKARA**  
**Erksin GÜLEÇ**

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından başkanlığım altında yapılmasına izin verilen Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması 30 Eylül – 10 Ekim 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızda Bakanlık Temsilcisi olarak Ankara Cumhuriyet Müzesi'nden Ayhan Saltık görev almıştır.

Araştırmamızın amaçları; Orta ve Kuzey Batı Anadolu'daki zengin fosil yataklarının Batı Anadolu'daki yayılım alanlarının saptanması, literatürde yer alan fosil bulgu alanlarının günümüzdeki durumlarının tespit edilmesi, hem literatürde yer alan, hem de yeni tespit edilecek lokalitelerin kesin konumlarının tespit edilmesi ve Ege kıyılarındaki fosil insan varlığına ait kanıtların tespit edilmesi olarak sayılabilir.

Araştırmamızın ilk ayağında literatürde Muğla ve Çanakkale illerine ait tüm fosil çalışmaları gözden geçirilmiş ve potansiyel fosil bulgu alanları kaydedilmiştir. Daha önceden bilinen fosil bulgu alanlarının varsa GPS kayıtları, yoksa yayınlardaki adres bilgileri Tablet bilgisayar üzerindeki GPS Essentials uygulamasına kaydedilmiştir ve neredeyse bir ucundan diğer ucuna 250 km.yi bulan illerde en verimli çalışmayı gerçekleştirebilmek için günlük rotalar çıkartılmıştır. Rotalar dâhilinde gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında, uydu haritaları yardımıyla tespit edilen ve mevcut lokalitelerle ilişkilendirilebilecek alanlar da mümkün olduğunca kontrol edilmiş ve fosil bulgu içeren eski ve yeni tüm lokalitelerin GPS koordinatları alınmış ve haritalara işlenmiştir.

2 yıl olarak planladığımız araştırmamızın ilk ili olan Muğla'daki çalışmalarımız büyük oranda il merkezinin kuzey, kuzeybatı ve batısındaki 15x50 km.lik Yatağan Havzası'nda gerçekleştirilmiştir. Yatağan Havzası'nın genel jeolojik yapısı Menderes Masifi'nin metamorfik kayaçlarını kaplayan kırmızı katmanlardan oluşmaktadır. Bu katmanlar ayrıca konglomeralar, kumtaşı, çamurtaşı ve silttaşı özellikli alüvyal akıntılarla karakterizedir (Resim: 1).

Muğla'daki ilk araştırmalarımız il merkezinin kuzeydoğusundaki Özlüce Köyü'nde gerçekleştirildi. Burası önceki yıllarda Muğla Müze Müdürlüğüne kazılan bir

---

\* Prof. Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Serkan ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Dr. İsmail BAYKARA, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

lokalite (K: 37 14 39.8, D: 28 31 22.7, Yük: 1135 m.) ve buluntular müzede sergilenmektedir. Üst Miyosen Dönem'e tarihlendirilen bu alanda yapılan araştırmada günümüzde yüzeyde çok az fosil kalıntısının kaldığı ve çok parçalı bir durumda oldukları gözlendi.

Daha sonraki çalışmamız Muğla İl Merkezinin doğusundaki zlce Köyü'nden başlayarak kuzeye doğru gerçekleştirildi. Sırasıyla Yemişendere, Fadıl, Bozyer, Kuzluk, Günlüğe ve Esenay köyleri civarından amoluk Köyü'ne kadar devam eden bir rota üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, literatürde fosil bulgusu verdiği yazılan amoluk Köyü'nün kuzeyindeki Orta Miyosen lokalitesine (K: 37 27 52.9, D: 28 35 49.5, Yük: 323 m.) gidildi. Ancak günümüzde tarla olarak kullanılan ve sık sık sürülen bir bölgede kaldığı için şu anda yüzeyde herhangi bir fosil bulgunun varlığına rastlanılamadı. amoluk Köyü'nden sonra Sungur, atak ve Mentēē Köyleri zerinden Kavaklıdere'ye, oradan da Kavakköy rotasıyla Yatağan'a kadar olan bölge tarandı.

Bir sonraki araştırma rotasına Yatağan İlçesi'nin şerefky Köyü'nden başlandı. şerefky'n hemen girişinde yer alan ve literatürde şerefky 2 olarak tanımlanan lokaliteye gidildi (Resim: 2). Üst Miyosen Dönem'e tarihlendirilen bu lokalitede (K: 37 21 47.0, D: 28 14 12.5, Yük: 647 m.) yol yarmasındaki kesitlerde ve civardaki tarlalarda bol miktarda fosilin varlığı gözlendi. Daha sonra köyün batısında bulunan ve literatürde şerefky 1 olarak tanımlanan st Miyosen lokalitesine (K: 37 21 47.5, D: 28 13 47.1, Yük: 619 m.) gidildi. Bu alanda da tarla olarak kullanım nedeniyle şu anda yüzeyde bir fosil varlığı gözlenemedi. Bu lokalitenin 400 m. kadar güneyindeki şerefky 3 olarak tanımladığımız ve ilk kez kayıtlara geçirilen yeni bir lokalite (K: 37 21 34.9, D: 28 13 30.7, Yük: 596 m.) tespit edildi. Burada st Miyosen Dönem'e tarihlendirilebilecek zengin fosil varlığı tespit edildi (Resim: 3).

Salihpaşalar Kemikalan mevkiinde gerçekleştirilen çalışmalarda Muğla'daki fosil bulgularının zenginliği bir kez daha kanıtlanmış oldu. Ormanlık ve engebeli bir arazide uzun mesafeler yryerek katedilen bu alanda daha önceki çalışmalarda tespit edilmiş olan birçok lokalite mevcuttur. Bu lokalitelerdeki fosillerin günümüzdeki durumlarının tespiti amacıyla bölgede yapılan araştırmalarda dört farklı lokalitede fosile rastlandı. Bu lokalitelerden ilki (Kemikalan Yeni 1; K: 37 15 25.5, D: 28 16 27.9) karayoluna yakın bir mesafede ve çeşitli st Miyosen Dönem karasal hayvanlarına ait buluntular içeriyor ve bu alan yeni tespit edilen bir lokalite olarak kaydedilmiştir (Resim 4). İkinci lokalite daha önceden bilinen bir lokalite (Kemikalan D; K: 37 15 35.2, D: 28 16 20.7) ve burası da st Miyosen Dönem'e tarihlendirilen bir alan. nc alan daha önce bilinmeyen ve ilk kez tespit ettiğimiz yeni bir lokalite (Kemikalan Yeni 2; K: 37 15 59.9, D: 28 16 25.1). Burada ormanlık alanda açılan bir toprak yol kesitinde bol miktarda ve çeşitli türden hayvanlara ait fosiller gözlendi. Dördüncü lokalite ise daha önceden bilinen bir lokalite (Kemikalan 1; K: 37 15 51.0, D: 28 16 27.3). Küçük bir tepenin yamaçlarında gözlenen bol miktarda st Miyosen Dönem fosilleri mevcut. Dönüş yolunda ise daha önceden varlığı bilinen başka bir lokaliteye uğrandı (Kemikalan 2; K: 37 15 28.2, D: 28 16 08.5) ancak burada herhangi bir fosile rastlanılamadı.

Kemikalan Mevkii'nde daha önceki çalışmalarda fosil buluntuların ele geçirildiği bildirilen alanlara ilaveten yeni lokalitelerin tarafımızdan tespiti, yörenin bilinenden çok daha zengin bir potansiyele sahip olduğunu ve alanın fosil bulgularının halen korunmakta olduğunu göstermiştir. Günümüzde tümüyle ormanlık bir alan içerisinde bulunan



Kemikalan Bölgesi de karasal omurgalı fosil araştırmalarında mutlaka dikkat edilmesi gereken bir alan olarak kaydedilmiştir.

Araştırmamızın Milas İlçesi civarında gerçekleştirilen bölümünde ilk durak Sarıçay olarak bilinen Orta Miyosen lokalitesiydi (K: 37 19 52.4, D: 27 47 39.7, Yüksek: 57 m.). Şehir içindeki tarlalık bir bölgede yer alan lokalitede herhangi bir fosil bulguya rastlanılamadı. Daha sonra Milas'ın kuzeyindeki Miyosen çökellerine gidildi ve buradaki akarsu yatağı civarı dolaşıldı, ancak fosil varlığı gözlenmedi.

Milas'ın güneyindeki ve Milas-Ören Karayolu üzerinde yer alan Ulaş Kasabası'ndaki lokalitede (K: 37 12 56.1, D: 27 49 37.7, Yüksek: 77 m.) yapılan araştırmada, Üst Miyosen olarak tanımlanmış, günümüzde ekili tarlalar içerisinde kalan çökellerde herhangi bir fosil bulguya rastlanmadı. Aynı yol üzerinde devam eden araştırmalarda literatürde Orta Miyosen olarak görülen Kultak Köyü civarındaki lokalitelere gidildi. Karayolunun hemen kenarındaki bu bölgede (K: 37 02 41.8, D: 28 03 14.6, Yüksek: 307 m.) de herhangi bir fosil bulgu tespiti yapılamadı.

Bodrum-Yatağan Yolu üzerindeki Eskihişar Köyü'nün girişinde yeralan Yenieskihişar lokalitesinde (K: 37 18 40.4, D: 28 02 44.7, Yüksek: 573 m.) yapılan araştırmada, Orta Miyosen olarak tanımlanan lokalitenin günümüzde karayolu genişletme çalışmaları nedeniyle tahrip olduğu anlaşılmıştır. Yatağan İlçesi'nin hemen doğusunda bulunan Eleğçi lokalitesinin (K: 37 20 42.6, D: 28 10 19.7, Yüksek: 402 m.) Üst Miyosen'e tarihlendirilen tabakalarında fosil bulguya rastlanılamadı.

Muğla İl merkezinin güneybatısındaki Çatakbağyaka Köyü civarında yapılan araştırmalarda ise buradaki Orta Miyosen Dönem'e tarihlendirilen lokalitede (K: 37 07 38.7, D: 28 10 36.2, Yüksek: 566 m.) fosil bulguya rastlanılamadı. Daha sonra Kultak üzerinden Milas'a doğru yola çıkıldı. Ulaş Köyü'ne varmadan Akbelen Mevkii'ndeki Üst Miyosen çökellerinde (K: 37 10 42.6, D: 27 50 46.6, Yüksek: 144 m.) küçük bir parça fosil bulgu tespit edildi.

Geç Erken Miyosen Dönem'den Orta Miyosen Dönem'in ortalarına kadar sıcak ve nemli iklimin eşlik ettiği yoğun ormanlık alanlar geniş bir yer tutmaktaydı. Ancak Orta Miyosen Dönem'den itibaren daha kuru iklim şartlarının hüküm sürmesiyle birlikte otlak ağırlıklı step ekosistemlerinin yoğunlaştığını bilmekteyiz. Bu nedenle iklimin değişmeye başladığı Geç Senozoik Dönem'de Anadolu'nun Afrika, Asya ve Avrupa arasındaki yoğun hayvan göçlerine sahne olduğunu biliyoruz. Anadolu'da Orta Miyosen Dönem'e ait 60 civarında lokalite bilinmekteyken, Üst Miyosen Dönem'e ait 170 civarında lokalite tespit edilmiştir. Alçipek tarafından hazırlanmış Güney Batı Anadolu küçük ve büyük memelilerine ait listede de Geç Miyosen Dönem'deki faunal değişimi açıkça görmektedir (Şekil: 1) (Alçipek 2010).

Ege kıyılarındaki fosil insan varlığına ait bazı ipuçlarının da tespit edildiği Muğla İli'ndeki araştırmamıza bu yöndeki plan dâhilinde 2013 yılında devam edilecek ve ardından Çanakkale İli'ndeki araştırmanın gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

## TEŞEKKÜR

Çalışma izni nedeniyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmamız sırasındaki yardımları ve ilgileri nedeniyle başta Sayın Kaan Erge olmak üzere Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, her türlü bilimsel, maddi ve manevi destekleri

nedeniyle sayın hocam Prof. Dr. Erksin Güleç'e, araştırmamız sırasında Virgin Club Bodrum'da konaklamamıza katkı sağlayan Metin Şahin'e şükranlarımızı sunarız.

#### KAYNAKÇA

ALÇİÇEK, H., 2010, "Stratigraphic correlation of the Neogene basins in southwestern Anatolia: Regional palaeogeographical, palaeoclimatic and tectonic implications", *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291: 297-318.

GÜLEÇ, E., G. SARAÇ, 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi*, MTA Yayınları.

KAYA, T.T., S. MAYDA, D.S. KOSTOPOULOS, M.C. ALÇİÇEK, G. MERCERON, A. TAN, S. KARAKUTUK, A.K. GIESLER, R.S. SCOTT, 2012, "Şerefköy-2, a new Late Miocene mammal locality from the Yatağan Formation, Muğla, SW Turkey", *Comptes Rendus Palevol*, 11: 5-12.

SICKENBERG, O., J.D. BECKER-PLATEN, H. TOBIEN, 1975, "Die Gliederung der Kanozoischen Sedimente der Türkei nach Vertebraten-Faunengruppen", *Geologisches Jahrbuch*, B15: 1-100.



Resim 1: Muğla İli yüzey araştırmasında bulunan lokaliteler



Resim 2: Şerefköy 2 fosil lokalitesi

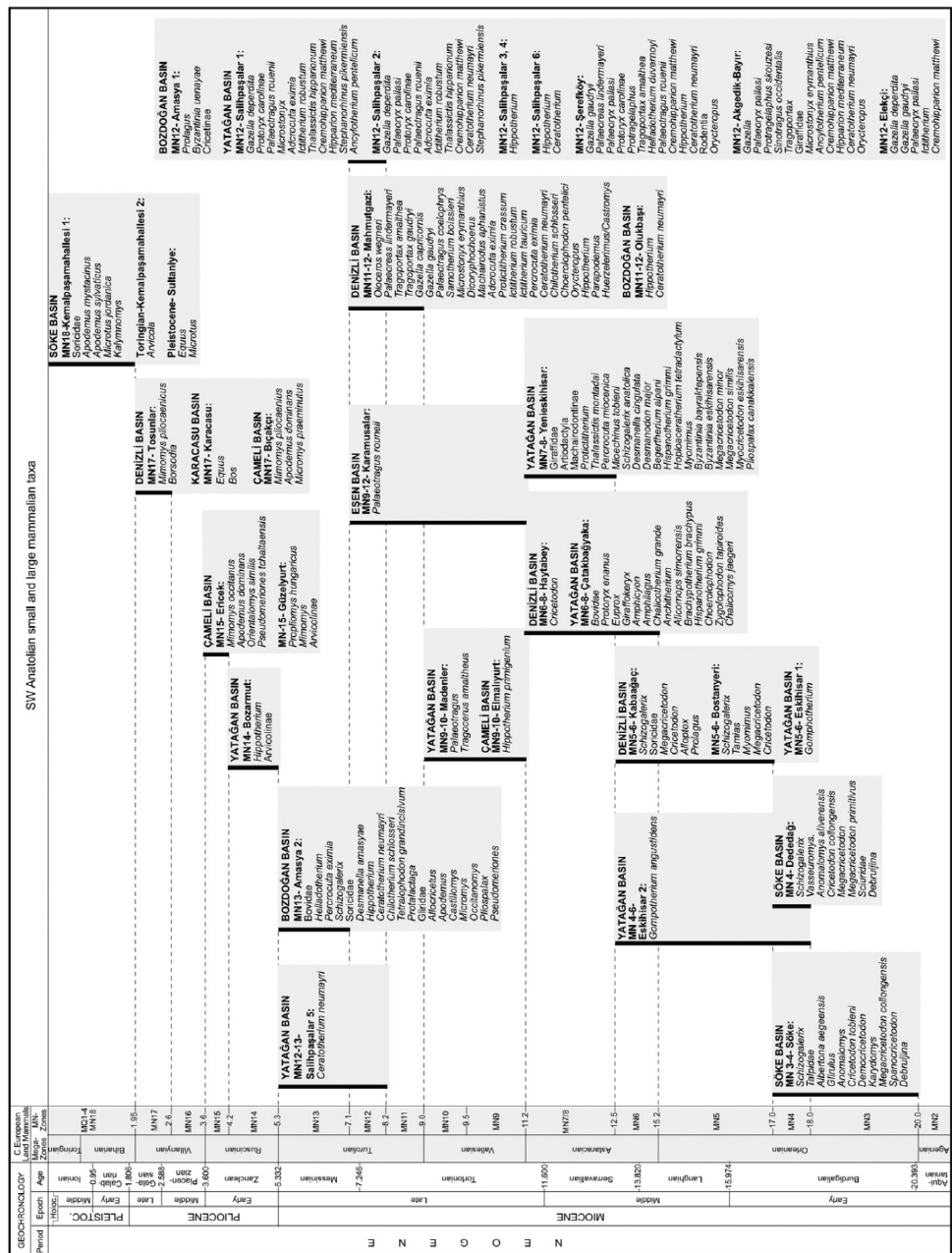


Resim 3: Şerefköy 1 fosil lokalitesi



Resim 4: Kemikalan (Yeni 1) fosil lokalitesi





Şekil 1: Güney Batı Anadolu'daki büyük ve küçük memeli faunaları (Alçiçek 2010).

## 2012 YILI OSMANİYE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Füsun TÜLEK\*

Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012 yılı çalışması Kültür ve Turizm Bakanlığı ruhsatı, Kocaeli Üniversitesi bilimsel çalışma görevlendirmesi ve Bericap A.Ş.'nin malî desteği ile yürütülmüştür. Çalışmaya, Kocaeli, İstanbul ve Nevşehir Üniversitelerinin öğrencileri ve öğretim üyeleri katılmışlardır. Çalışmaya destek olan kişi ve kurumlara, ayrıca emeği ve bilgisini ortaya koyarak koşulsuz destek veren ekip üyelerine teşekkür ederim.<sup>1</sup>

2012 yılı arkeolojik yüzey taraması iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir; Sumbas İlçesi'nde yaygın arkeolojik yüzey taraması başlatılmış ve Kısık Boğazı'nın genelini kapsayan Toprakkale ve çevresinde arkeo-jeolojik incelemeleri ve kalenin ölçüm çalışmaları sürdürülmüştür.

### *Sumbas İlçesi Araştırmaları*

2008 yılında Araştırma ekibi tarafından tespit edilip tescili sağlanan Sumbas İlçesi Kalfa Mahallesi'nde bulunan antik kente ayrıntılı tespit ve ölçüm çalışmaları için gidilmiştir. Antik kentteki çalışmada 2008 yılında tespit edilen *kamatorium* tarzı kaya mezar dışında yerleşimin topografide nasıl konumlandığı anlaşılmaya çalışılmış ve bir yerleşim plan kurgusu çıkarılıp çıkarılamayacağına dair ayrıntılı inceleme yapılmıştır.

Yeşil Yayla Köyü'nde bulunan antik yerleşimde 2008 yılında görülmüş ama ölçüleri alınmamış anıt eserin görsel belgelemesi ve mimarî çizim için ölçüleri alınmıştır. Söz konusu eser, Prof. Halet Çambel'den alınan şifahi bilgide, köylünün bulduğu tanrıça büstünün yakınında yer alan (bugün Kadirli İlçe Jandarma Komutanlığı'nın bahçesinde korunan taşınır eser) ve zamanın kaymakamı ve jandarma eşliğinde gidilerek görülen anıt mezar olarak tanımlı eserdir. Anıt eserin bugünkü hali verilen bilgi ile kıyaslandığında zaman içinde insan eli ile üst kısımları tahribata uğramıştır. Kesme perdahlı ve profilli korniş ve köşe parçaları ile son derece özenli bir işçiliğe sahip yapının korunması için arkeolojik sit içinde ayrıca anıt eser olarak tescil edilmesi kanaati ile çizim çalışmaları yapılmaktadır.

Alibeyli Belediyesi sınırlarında bulunan 2008 yılı çalışmasında tarafımızdan tespit edilip tescili talep edilen Kalfa Mahallesi'nde "Taraflar Antik Kent" adı ile 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescilli antik kentin ölçüm çalışmaları yapılmış ve etütlük keramik parçaları toplanmıştır. Dağ yamacına kuzey güney doğrultusunda uzanan antik yerleşimin doğu

\* Doç. Dr. Füsun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Çalışmaya izinleri ile Kocaeli Üniversitesi ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü destek olmuşlardır. E.Ü.A.Ş. Aslantaş HES, DSİ, Osmaniye İl Özel İdaresi, Sumbas İlçe Kaymakamlığı çeşitli desteklerini esirgemezken Bericap A.Ş. maddi destekte bulunmuştur. Katılımcı ekip üyeleri araştırmanın Jeolog danışmanı Yrd. Doç. Dr. İ. Yılmaz, Bakanlık Temsilcisi B. Karadağ, Arkeoloji öğrencileri B. Özer, S. Malçok, R. Gündoğdu.



kısımının duvar ve temel taşları tümünden sökülüş durumdadır. Antik kentin söz konusu kısmında yüzeyde yalnızca yerleşimin teraslamaları okunabilmekte ve birkaç *in situ* sütun veya taş blok görülebilmektedir. Antik kentin sökülmemiş batı kısmının ise “B-2 orman arazisi” tespiti için çalışma yapıldığında bir çit ile çevrildiği öğrenilmiştir. Kaçak kazı ve tahribatın devam ettiği antik kentin içinde 2- 3 konut bulunmaktadır.

Sumbas İlçesi’nin kuzeybatısında yer alan Çiçeklidere yolu üstünden Kırıkköprü mevkiinde yol üstünde 2 adet oda mezar görülmüşür. Jandarmanın bu oda mezarları birkaç hafta önce Osmaniye Müzesi’ne bildirerek tutanak tutulduğu öğrenilmiştir. Söz konusu alanın doğu kesiminde yolun hemen üst tarafında yamaçta konumlu Mehmet Okur evinin arazisinde *in situ* mozaikli zemin parçaları görülmüşür. Ayrıca burada kaçak kazılarla dağıtılmış örgü duvarların yanı sıra arazini kenarlarına sınır oluşturmakta kullanılmış çok sayıda kaliteli perdahlı ve profilli kesme blok taşlar görülmüşür. Mehmet Okur’un evinden 100 metre kuzeybatı yönünde Müslüm Okur’a ait olduğu öğrenilen boş arazide üç cephesi ayakta duran kuzeybatı duvarı yıkılmış kesme blok perdahlı taşlarla örölü bir yapı belgelenmiştir. Yapının 10 metre batısına özgün yerinden kaldırılarak sıra sıra dizili profilli kesme blok taştan korniş taşları belgelenmiştir. Bu yapının bir tapınak olduğu düşünölmektedir. Mehmet Okur’un evinden 100 metre kuzeydoğu yönüne gidildiğinde arazinin aynen Kalfa Mahallesi’ndeki antik yerleşimde olduğu gibi yumuşak eğimli düzlenmiş bir alan oluşturduğu görülmüşür. Buranın, yine aynen Kalfa’daki antik yerleşimin doğu kısmında gözlemlendiği gibi köylüler tarafından tüm yapı örgü taşları sökülüş antik bir yaşantı yeri olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu alandan 500 metre kuzeye yüründüğünde Karanidere mevkiinde bulunan Çiçölölük’a gelinmiştir. Çiçölölük beşik tonozlu ön cephesi açık bir yapı olup doğal pınar suyunun ıslah edildiği Roma döneminde yaygın uygulama olan bir çeşme ve su havuzu olduğu anlaşılmıştır.

Kırıkköprü Karanidere mevkiinin kuzeydoğusunda Çoban Dağı arkasında kuş uçuşu ±7km mesafede olan Kalkan mahallesinde küçük ölçekli bir antik yerleşim kaçak kazı ile tümünden tahrip edilmiştir. Kaçak kazı çukurlarında örgü duvar kalıntıları görülmüş ve kazı toprak yığının üstünde de keramik parçaları toplanmıştır.

Çiçeklidere yolu üstünde Sumbas ilçeye 22km mesafede Çem Kale bir kayalık formasyonun burnunda konuşludur. Günümüze bir Ortaçağ kalesi olarak kalmış kalenin bulunduğu alanın çevresindeki kayaların bir kısmının işlenmiş olduğu fark edilmiştir. Çalışma, kalenin incelenmesinden çok alanın taranması ve incelenmesi şeklinde sürdürölmüşür. Kale, Karatepe Kazı Ekibi tarafından fotoğraflanmış ve çeşitli yayınlarda inceleme konusu olmuştur.<sup>2</sup> Araştırmacılarca kalenin günümüze kalan hali M.S. 13’üncü yüzyıla tarihlenmektedir. Kalenin ön cephesinin kuzeyinde yer alan geniş alanda işlenmiş kayalar bulunmaktadır. Söz konusu kayalardan nişli olanı Karatepe ekibi tarafından görselleştirilmiş ama kültürel ve dönemsel tanımlaması yapılmamıştır. İkincisini de tespit ettiğimiz kaya oymalarının çok benzerleri Orta Anadolu’da Frig kültüründe görölmüşür. Bölge tarihinin belli bir dönemini aydınlatması olası

<sup>2</sup>H. Th. Bossert ve d, *Karatepe Kazıları (Birinci Ön Rapor)* TTKY V. Seri No: 6. Ankara. 1950: Levha XX.101; ,Hansgerd Hellenkemper, *Burgen Der Kreuzritterzeit in Der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien* Bonn. 176: 216-7; Robert W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington D.C., 1987: 113

Çem Kale Kaya anıtlarının bir sonraki çalışma dönemine ayrıntılı şekilde incelenmesi planlanmıştır.

Çem Kale Kaya anıtları bölgede türünün ilk buluntularıdır. Bölgede, Demirçığ Kültürü olarak yalnızca Geç Hitit kent devletleri olmayıp araştırmada daha çok ovada derlenen amorf keramik parçalarından anlaşıldığı kadarı ile başka kültürler de yaşamışlardır. Sumbas İlçesi'nde Toros Dağları üstünde 300- 800 metre rakım aralığında konumlu antik yerleşimlerin farklı kültürlerle ait olmaları olasıdır.

Çem Kale'nin doğusunda dağın güney yamacında kesme blok taş ve küçük paket taşlar ile duvar örgülü planı ve örgü teknikleri farklı yapım evreleri ve hatta ilk başta farklı işlevli olup sonradan ilişkilendirilmiş bir yapı görülmektedir. Yapıda defineci kazısı devam etmektedir. Doğu- batı uzantılı yapının doğusunda yarım daire şeklindeki birimin apsis olduğu anlaşıırken, neden zemin kotundan çok altta apsisin kule şeklinde örüldüğü anlaşılamamıştır. Bir Roma İmparatorluk Dönemi yapısı, bir kilisenin *narteks*'i olacak şekilde dönüştürülmüş görünümdedir. Yapının doğusunda kuzey güney yönünde uzanan yumuşak eğimli alanın tahrip edilmiş bir eski yaşantı yeri olması olasıdır. Çem Kale'nin bulunduğu alan, çağlar boyunca bir kült merkezi ve tapınım alanı olmalıdır. Çem Kale'nin konuşlandığı kaya kütlelerinin ise tüm Doğu Ovalık Kilikya'yı, batıda Anavarza Kalesi ve doğuda Çardak Kalesi'ni görüyor olması da stratejik önemini göstermektedir.

Sumbas ilçe merkezinde ise eski camii belgelenmiştir. Restorasyonu tamamlanmış olan yapının dikdörtgen planlı dikey sahnalı olduğu görülmüş, ahşap kırma çatılı yapının son cemaat yeri sütunlarının kaidelerinin devşirme sütun başlarından oluştuğu tespit edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi öncesi farklı işlevli olduğu düşünülen yapının içindeki çok güzel kalem işlerinin özgün örnekleri kalmadığından tümünden yeni uygulanıp uygulanmadıkları ve hangi döneme ait oldukları belirsiz kalmıştır.

Gafarlı Köyü, Mehmetli Barajı güneydoğu köşesinde baraj boyunca uzanan köy yolunun altında Çam Tepe'nin eteğinde ve yamaçlarında yukardan akma bolca keramik kırıkları görülmüştür. Alanda yapılan gözlemlerde kaçak kazılarla yıkılmış duvar örgüleri ve çalılarının ve toprağın altında yüzeye aralıklarla çıkan duvar örgüleri görülmüştür. Bir bütünlük arz etmeyen ve düzenli planı çıkarılamayan kalıntıların bir *villa rustika*- çiftlik evi ve zeytinyağ üretim işliği yapı kümelerine ait olduğu anlaşılmıştır. Yuvarlak ezgi taşı ve teknesi alanda *in situ* bulunmuş ve etütlük keramik parçaları toplanmıştır. Alan, haritada konumlu olduğu tepeden isim alarak Çam Tepe antik çiftlik ve işlik olarak tanımlanmıştır.

Taşköprü Köyü'nde, bir anıt eser olarak bir Roma Dönemi köprüsü olarak tescilli olan köprü Adana Koruma Kurulu'nun restorasyon programına alındığı öğrenilmiştir. Taşköprü Köyü'nün kuzeyinde köyün üstündeki kıvrılarak yükselen yolun kenarlarında kestel denilen dikdörtgen ağız dik kayaya oyulmuş yola cephe veren kaya mezarları görülmüştür. Alanda yapılan araştırmada yolun üst yamacında- kuzeyinde ve altında – güneyinde dik eğimle inen arazide çalılıklar arasında çok sayıda kaya mezar olduğu anlaşılmıştır. Tepeden isim alarak Kabaktepe Nekropol olarak tanımlı alanın Taşköprü merkezli bir *kome* - antik yerleşimin mezarlığı olmalıdır. Yola devam edildiğinde Kabaktepe'nin üst kotuna ulaşıldığında özgün hali ile de düzlenmiş bir alana sahip olan tepenin üstünde vaktiyle bir antik yaşantı yeri olduğu işlik taşı ve çok sayıda ince mal Roma Dönemi keramik kırıklarından anlaşılmaktadır. Ne var ki,

tepede yapılmış yeni olmayan bir su deposu nedeni ile yapı kalıntıları birkaç duvar örgüsü dışında bulunamamıştır. Alan Kabaktepe antik çiftlik ve işlik olarak tanımlanmıştır.

Gafarlı köyü Karaşih mevkiinde bir su kaynağı ağzında yapılmış su havuzu ve üstü tonozla örtülü güneye bakan cephesi açık bir önceki Çiçiloluk'tan bulunmuş olan örneğinden kesme blok taş örgüsü ve kalıntı durumu açısından da daha iyi durumda bir Roma Dönemi su havuzu bulunmuştur.

Mehmetli Beldesi'nin kuzeydoğusunda bulunan bir başka su kaynağı olan Kölete mevkiine gidilmiştir. Burada evlerin önünde yerinden oynatılmış sütun başı ve profil kaide gibi çeşitli mimari elemanlar görülmüştür. Suyun ağzının doğu üst tarafında ise oluşmuş bir düzlükte kısmen *in situ* büyük mermer profil kesme taşlar dağınık vaziyette görülmüştür. Yüksek kalite taş malzeme ve işçilikten bunların bir tapınağa ait olmaları gerektiği düşünülmüştür. Bir arkeolojik kazı ile ancak *stylobat* ortaya çıkarılıp planı çıkarılabileceği anlaşılmıştır. Kölete mevkiinin kuzeybatısında üst kotta 500 metre yürüyüşten sonra tırmanılan yamaçta çalılık sarmış alanda iri kesme taşlarla yapılmış yapıların belli bir düzen gösterdiği, sokak denilecek boşluklar ile geçişler yapıların kuzeye yamacın üstüne doğru yayıldığını göstermiştir.

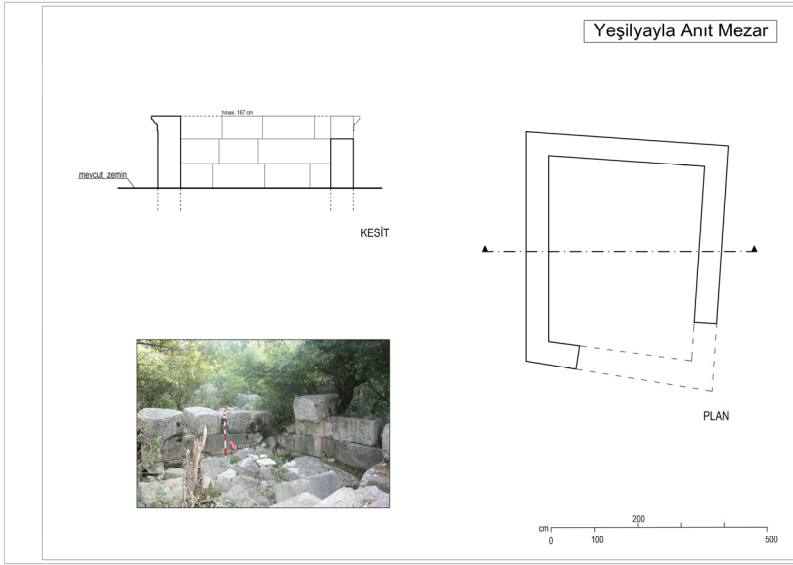
Mehmetli Beldesi Buzağı Dağı güney yamacında geniş bir alana yayılan ve tepenin altına kadar devam eden teraslar üzerine kurulu başka bir büyük antik yerleşim tespit edilmiştir. Buzağdağ antik yerleşimde önem verilen yapılarda kaliteli işçilikli kesme blok taşlar kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan apsis dışarı çıkık kilise yapısı planı tam ölçüleri alınabilir şeklinde kalmıştır. Kilise ölçüleri alınmıştır.

İlçe Jandarma Komutanlığı bahçesinde Kırıkköprü mevkiinde görülen yol açımı esnasında ortaya çıkmış oda mezar buluntusu taş eserler ve bahçede bulunan diğer eserler fotoğraflanmıştır.

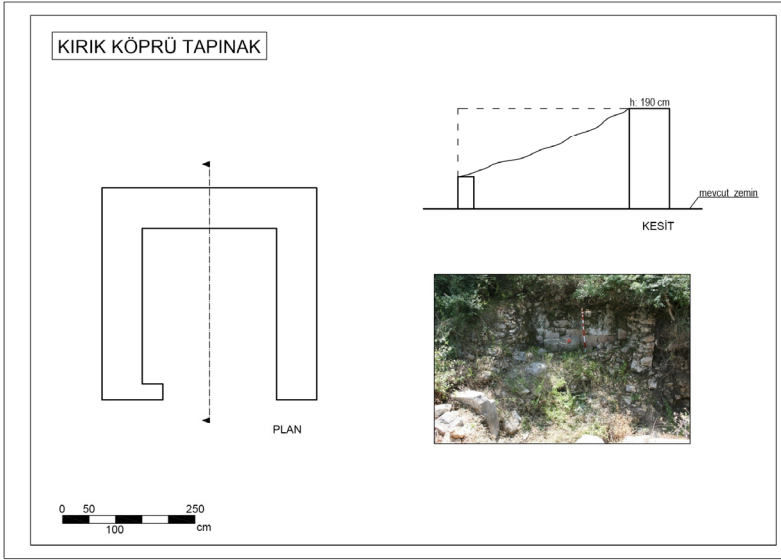
Sumbas İlçesi, Mehmetli Beldesi Çobanlı antik yerleşimine gidilmiş; ilk tespitlerde dört duvarı ve tam ve bozulmamış, ölçüsü alınarak planı çıkarılabilir durumda olan yapılardan birinin ot temizliği yapılarak ölçüsü alınmış ve fotoğrafları çekilmiştir.

#### *Toprakkale Araştırmaları*

Toprakkale'de duvarların mimarî incelemesi ve yapılması düşünülen dönem, teknik ve yapı belirleme amaçlı harç analizleri için duvar tipolojisi çalışması yapılmıştır. Toprakkale'de kale yapısının duvar örgüleri, kalenin temelinin oturduğu oluşumlar kalenin çeşitli yönlerinde incelenmiştir. Duvar örgülerinde harç ve derz aralıklarını da inceleyen uzman öğretim üyesi gelecekte planlanan bir jeokimya analizi için yerel olanakların araştırılmıştır. Arkeo-jeolojik inceleme Toprakkale'de devam etmiş, ekibin jeoloji uzmanı bakanlık temsilcisini gerek kalenin konuşlu olduğu alan gerekse de Jeoloji disiplini açısından ayrıntılı bilgilendirmiş ve birlikte jeolojik arazi okuma yapmışlardır.



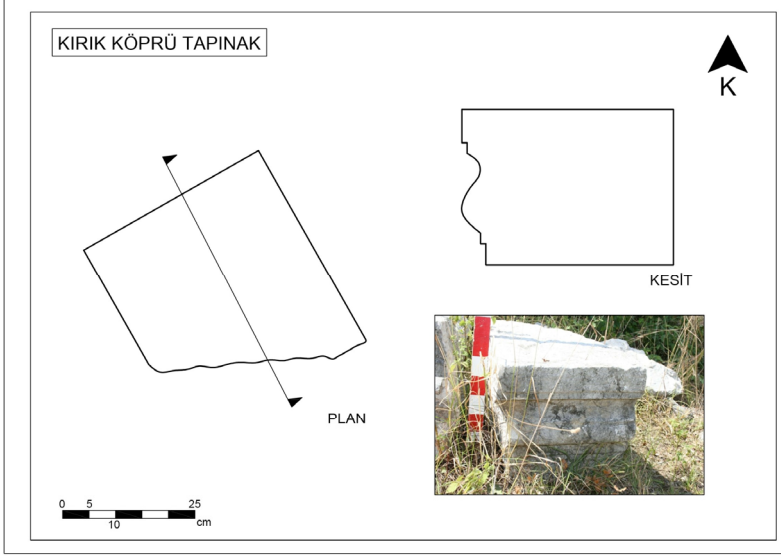
Resim 1: Yeşil Yayla anıt yapı.



Resim 2: Kırık Köprü tapınak plan.



Resim 3: Kırık Köprü tapınak taşları



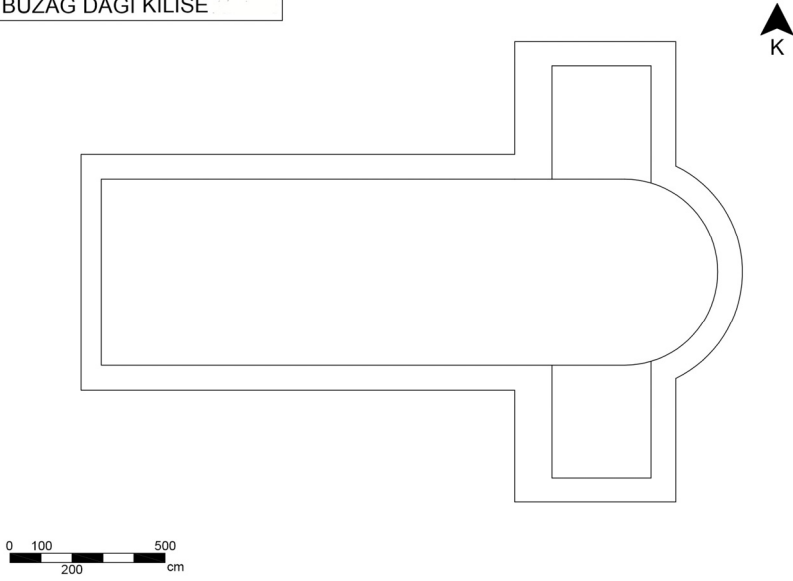
Resim 4: Kırık Köprü tapınak mimarî eleman.



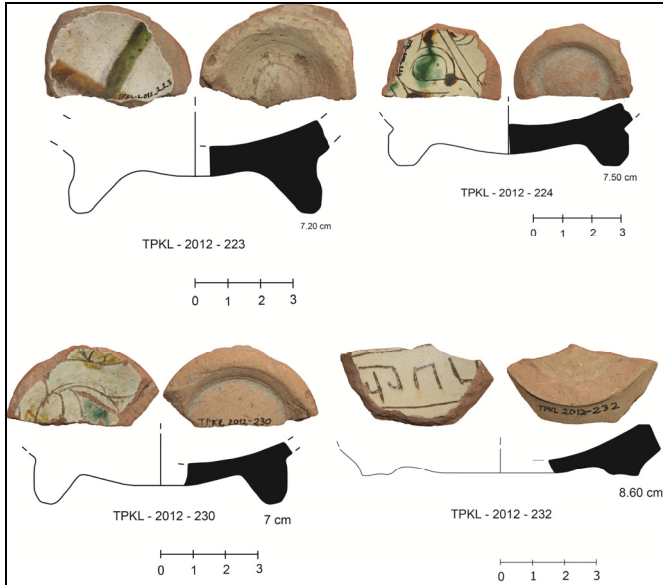
Resim 5: Çam Tepe antik çiftlik ve ışık taşı.



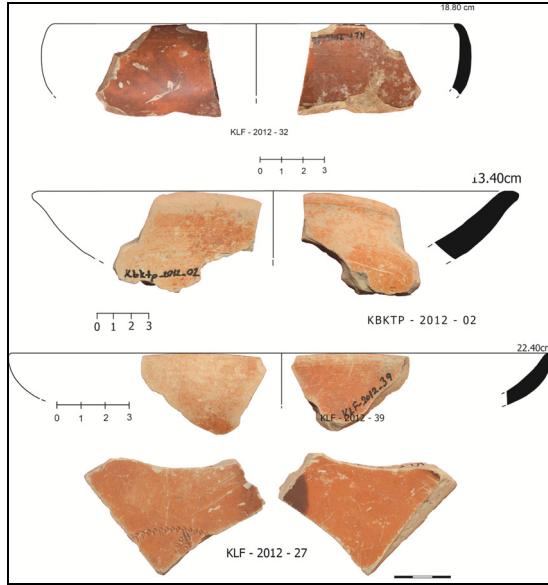
BUZAĞ DAĞI KİLİSE



Resim 6: Buzağ Dağı antik yerleşimi, kilise.



Resim 7: Toprakkale Ortaçağ seramikleri.



Resim 8: Sumbas seramikleri.

# TEKİRDAĞ GANOS DAĞI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2012 YILI ÇALIŞMALARI

**Zeynep KOÇEL ERDEM\***

‘Tekirdağ Ganos Dağı Araştırmaları’ 2012 yılı çalışmaları T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 14.08.2012 tarih ve 179804 sayılı izniyle, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencilerinden oluşan 9 kişilik bir ekiple 03.09.2012-14.09.2012 tarihleri arasında Tekirdağ İli Merkez ve Şarköy İlçeleri’nde gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>.

Bu yılki araştırmamız Şarköy çevresi ile geçen yıllarda detaylı çalışmadığımız, bölgenin kuzeyindeki Tekirdağ-İstanbul Karayolu çevresinde, Merkez İlçe’ye bağlı köylerde yoğunlaştırılmıştır. Araştırmalarımız sırasında, Bulgur, Naip, Mermer, Yeniköy, Avşar, Işıklar, Araphacı, Tatarlı, Yukarı Kılıçlı, Aşağı Kılıçlı, Nusratlı, İshaklı, Karahisarlı, Şarköy, Mürefte, Kocaali, Gölcük, Mursallı, Kızılcaterzi, Yayaköy, Tepeköy, Çengelli Köyleri ve çevreleri incelenmiştir (Harita).

38 farklı alanda tespitler yapılmış ve yerleşimden tekil buluntuya dek çok çeşitli kültür varlığı belgelenmiştir. Saptamalar, yerleşmeler, kutsal alanlar, nekropoller ve mezar tipleri, tekil yapı ve buluntular başlıkları altında gruplanabilir.

## *Yerleşmeler*

Araştırmamız bu yıl bölgenin iç kesimlerinde yoğunlaştırılmıştır ve bu kısımlar yoğunlukla Roma-Bizans devirlerinde iskân edilmiştir. Bunlar küçük kırsal çiftlik yerleşmesi ve köy yerleşmeleridir. İç kesimlere ait yerleşmelerin en büyüğü farklı devirlere ait buluntuları açısından Avşar Köy Çakıllar/İçmeler mevkiindeki yerleşmedir.

## *Avşar Köyü Çevresindeki Araştırmalar*

Araştırma bölgemizin kuzey kısımlarında, geçen yıllarda eksik kalan incelemelerimize devam etmek üzere Avşar Köy civarında çalışılmıştır. Avşar Köy meydanında bir adet dibek taşı ve mermer sütun gövdesi saptanmıştır. Köy içerisinde herhangi bir antik kalıntıya rastlanmamıştır.

## *Avşar Köyü Çakıllar/İçmeler/İçmedere Mevkii Antik Yerleşmesi*

İlk kez 2008 yılında gidilen alana bir vatandaş tarafından bir tarlada sütunlar ve blok taşların bulunduğu bildirilmesi üzerine farklı bir yer gösterebileceği düşünüldü.

\* Doç. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Cumhuriyet Mah. Silahşör Cad. No. 89, Bomonti/Şişli İstanbul/TÜRKİYE, [zerdem@gmail.com](mailto:zerdem@gmail.com)

<sup>1</sup> Ekip Üyeleri : Bakanlık Temsilcisi İstanbul 3 No’lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu uzmanı, sanat Tarihçisi Ahmet Latifoğlu, Doç. Dr. Zeynep Koçel Erdem, Yard. Doç. Dr. Seçkin Tercan (Fotoğraf), Arkeologlar Haldun Arda Bülbül, Osman Yılmaz, Ayhan Yamantürk, Gülçin Karakaş, Sevilay Bolal ve ulaşım Recep Söğüt. Çalışma süresinde her zaman yapıcı ve değerli katkılarından dolayı sayın Ahmet Latifoğlu’na ve özverili çalışmalarından dolayı tüm ekip üyelerine teşekkürü borç bilirim. Araştırma iznimiz için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, her konudaki desteklerinden dolayı Tekirdağ Müze Müdürlüğü ve müze personeline, ayrıca maddi katkılarından dolayı Tekirdağ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Derneği ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi BAP Birimine teşekkür ederiz.

gidilmiştir. Köye yaklaşık 1-1.5 km. uzaklıktaki söz konusu alanın 2008 yılında saptadığımız alan olduğu anlaşılmış (Avşar Köy Çakıllar Mevkii) ve daha detaylı araştırma yapılmıştır. Çakıllar/İçmeler/İçmedere mevkii olarak adlandırılan alanın Yazır Köyü'nün orman arazisi ya da maliye arazisi olup muhtar tarafından ekildiği öğrenilmiştir. Burası oldukça geniş bir alana yayılı ve bölgenin iç kısımlarında tespit edilen en büyük antik yerleşmedir. Zira yüzeyde Prehistorik Devir'den Bizans'a dek çok sayıda çanak çömlek parçaları görülebilmektedir (Resim: 1). Yakınında bir su kaynağı bulunan antik yerleşim bir tepe ve yamaçlarına yayılmış haldedir ve etrafta çok sayıda blok taş gömük halde görülebilmektedir. Ancak alan yapı kalıntılarının araştırılmasına imkân vermeyecek kadar yoğun ve çok sık bir bitki örtüsü ile kaplıdır. Yoğun çalılıklar arasında mermer sütun gövde parçaları bulunmaktadır (Resim: 2). Daha yoğun seramiklerin ele geçtiği yamaçlar tarımsal amaçlı faaliyetler için kullanılmaktadır.

Kazısı yapıldığı takdirde antik alanın tam niteliğinin anlaşılabilmesi mümkün olacaktır.

#### *Yukarı Kılıçlı Köyü*

Köy içerisinde yapılan araştırmada antik bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak köy çıkışında, Aşağı Kılıçlı Köyü yönüne doğru giden yol üzerinde, yeni ağaçlandırma yapılan orman alanının tam karşısında, yol kenarına atılmış mermer bir Attik-İon tipi sütun kaidesi saptanmıştır (Resim: 3 ). Kaide çevresi 72 cm., tüm yükseklik ise 27 cm.dir. Çevredeki tarlalarda yapılan araştırmada başka herhangi bir antik kalıntı ya da seramik parçasına rastlanmamıştır.

#### *Aşağı Kılıçlı Köyü*

Yukarı Kılıçlı Köyü'nün hemen güneyinde yer alan Aşağı Kılıçlı Köyü içerisinde yapılan incelemede antik bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak köy meydanında birkaç mermer mimari parça bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi küçük boyutlu Attika-İon tipinde mermer bir sütun kaidesidir. Kaide genişliği 45 cm., tüm yükseklik ise 26 cm.dir. Diğer parça mermer bir sütun gövde parçasıdır. Çap 34 cm., kalan uzunluk ise 140 cm.dir. Diğer bir sütun parçası ise camî imamının lojmanının bahçesi içerisinde tespit edilen gövdesi üzerinde kazıma haç işareti bulunman parçadır. Üst çap 17 cm., alt çap 21 cm., kalan uzunluk ise 157 cm.dir. Köy meydanında rastlanan Dibek taşı kare olup en 64 cm., yükseklik ise 55 cm.dir. Benzer tarzdaki dibek taşları ve taş işlikler (zeytinyağı, üzüm işlikleri) araştırma bölgesinin çeşitli yerlerinde görülebilmektedir.

#### *Karahisarlı Köyü*

Köy içerisinde antik bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak köy meydanında bir evin duvar dibinde mermer bir sütun gövde parçasına rastlanmıştır. Kalan uzunluk 113 cm., çap ise 32 cm.dir. Bu tür sütunların daha sonraları harman taşı olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Köyün hemen girişinde üzerinde doğal kaya oluşumlarının olduğu tepe ve yamaçlarında araştırmalar yapılmıştır. Ancak burada da herhangi bir antik buluntuya rastlanmamıştır.

Yukarı Kılıçlı, Aşağı Kılıçlı ve Karahisarlı Köyleri'nde köy içerisinde tespit edilen mermer mimari elemanlar yakınlarda antik yapıların olabileceğini düşündürmektedir. Söz konusu köylerin çevrelerindeki çeşitli tarlalarda yapılan gözlemlerde de herhangi bir antik kalıntıya rastlanmamıştır.

#### *Nusratlı Köyü Kaynarca Mevkii*

Araştırma bölgemizin en kuzeyinde kalan, Tekirdağ Merkez İlçe köylerinden birisidir. Tekirdağ-İstanbul Karayolu'nun hemen kuzeyindedir. Köy içerisinde mermer bir sütun gövde parçası tespit edilmiştir. Kalan uzunluk 65 cm., çap ise 19 cm. dir. Köye yaklaşık 1.5 km uzaklıktaki Kaynarca Mevkii'nde, yaklaşık 4 dönümlük bir alan kaplayan 'Barbaros'luların Tarlaları'nda yapılan araştırmalarda Geç Antik Devir'e tarihlenebilecek kaba seramikler gözlemlenmiştir. Ayrıca birçok döşeme levhası parçalarına rastlanmıştır. Çevrede çeşitli çeşmeler ve su kaynakları mevcuttur.

#### *Naip Köyü Cevdet'in Meraları Mevkii Kilise/Manastır Kompleksi*

Önceki yıllarda defneciler tarafından kazılarak tahrip edilen yapı kompleksinin bulunduğu yere, yapının niteliğinin tam olarak anlaşılabilmesi ve detaylı inceleme amacı ile gidilmiştir. Bu alan Naip Köyü'ne bağlıdır ve Naip Köyü'nden Kavak Deresi boyunca dere yatağını takip ederek, yaklaşık bir saatlik bir yürüyüşün ardından ulaşılan yerdir. Buradan bölgenin en önemli doğal güzelliği sayılabilecek Naip Şelalesi'ne varılmaktadır. Dere yatağı boyunca kesitlerde M.S. 9.-12. yüzyıllarda üretilen çeşitli Ganos amphoralarına ait parçalara rastlanmıştır. Söz konusu kaçak kazının olduğu yer 'Cevdet'in Mera Mevkii' olarak adlandırılmaktadır. Dere yatağı sırtında sarp bir tepe üzerinde yer alan alanda çeşitli yapılara ait taş bloklar, pişmiş toprak döşeme levhalarına ait parçalar ve kaba seramik parçaları etrafa saçılmış haldedir. Bu alanın karşı tepeleri Yeniköy'e bağlı arazilerdir.

Kaçak kazı ile yaklaşık 5 m. derinliğe kadar kazılmış ve tahrip edilmiş kilise yaklaşık 2.20X5m. ölçülerindedir ve apsislidir (Resim: 4). İki sıra taş, üç sıra tuğla ile harçlı örülmüş duvar sistemine sahiptir. Kaçak kazı sırasında, daha derine inmek için oluşturulmuş ahşap bir merdiven ve toprak çekmeye yarayacak basit bir mekanizma yerinde bırakılmıştır. Yapı yıkıntıları arasında ve çevrede dağılmış halde çok sayıda boyalı fresk parçası, kırık bir mermer sütun kaidesi, bezemeli mermer mimari parçalar, yaprak bezemeli mimari parça, pişmiş toprak döşeme tuğlası parçaları, mermer kaplama levhalarına ait parçalar ve olasılıkla devşirme kullanılmış mermer bir Prokonessos lahdi parçasına rastlanmıştır (Resim: 5 ).

#### *Naip Köyü Şevket'in Sayalar Mevkii (Şevket'in Kilise)*

Naip Köyü'nün güney doğusunda, Kumbağ sırtlarında yer alan, Bayraktepe Deresi'nin üzerindeki Orman İdaresi'ne ait arazidir. Burada doğal taşlardan muntazam bir şekilde örülmüş ve ölçülebilen uzunluğu 22.50X14.40 m. ve duvar yüksekliği 1.30 m., duvar genişliği ise 1.20 m. olan yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bir zamanlar bu yapıya ait mermer sütun ve kapıya ait mermerlerin bulunduğu köylüler tarafından ifade edilmiştir.

Yüzey bulguları arasında sırlı seramik parçaları, Ganos üretimi amphora parçaları, pişmiş toprak döşeme parçaları ve yoğun kiremit parçalarına rastlanmıştır.

Klasik Devir'de de Odrys Sülalesi krallarının çeşitli yerleşim ve tümülüsleri ile önemli bir konumda olan Naip Köyü çevresinde, yukarıda söz edilen Cevdet'in Meraları Mevkii'nde de olduğu gibi Ortaçağ'da çeşitli kilise ve manastır yapılarının olduğu anlaşılmıştır.

### *Yeniköy Mermer Höyük*

Yeniköy'e bağlı bir mahalle olan Mermer'e yakın bir konumda, dere yatağına hâkim bir tepede yer alan ve geçen yıllarda tespit ettiğimiz, bölgenin iç kesimlerindeki çok önemli bir Roma Devri yerleşmesidir. Günümüzde bağlı olan bu yerleşmeye, yakınında inşa edilmekte olan 'Naip Barajı' alanı içerisinde kalıp kalmayacağını tespiti üzerine tekrar gidilmiştir. Alanda çok sayıda Roma Devri *sigillata* seramik parçası bulunmaktadır<sup>2</sup>. Bir adet kötü kondisyonlu Roma Devri bronz sikkesi, çeşitli kesme blok taşlar, *sigillata* seramik parçaları, cam kap parçaları, kemik parçaları yüzey bulguları arasında sayılabilir.

### *Araphacı Köyü'nde Yapılan İncelemeler*

Geçen yıllarda gittiğimiz ancak detaylı araştırma yapmadığımız Araphacı Köyü'nde de incelemeler yapılmıştır. Burada bir vatandaş tarafından bahçesinde korunan bir Bizans Devri mermer mimari parça tutanakla Tekirdağ Müzesi'ne teslim edilmiştir. Ancak köy içerisinde yaptığımız araştırmada başka herhangi bir antik yapı kalıntısına rastlanılmamış, ancak bir adet dibek taşı saptanmıştır. Bir zamanlar burada bulunduğu köylüler tarafından ifade edilen mermer parçaların bu ifadeler doğrultusunda Bizans Devri'ne ait olduğu düşünülmektedir.

### *Araphacı Köyü Yeldeğirmeni Mevkii Bizans Devri Tepe ve Yamaç Yerleşmesi*

Araphacı Köyü'nün yaklaşık 1 km. güney doğusunda, köy mezarlığının solunda yer alan ve yaklaşık 15 dönümlük bir alan kaplayan tarladır. Buradan Dağ Yenicesi Köyü'ne ulaşan yol bulunmaktadır. Yüzey bulguları arasında taş alet? parçaları, *sigrafitto* tekniğinde Bizans Devri seramik parçaları, pişmiş toprak döşeme levhası parçaları ve cüruf parçaları tespit edilmiştir (Resim: 6).

### *Tatarlı Köyü Doğanca Mevkii*

Tatarlı Köyü Kazanlı Çeşme Mevkii'nden sonra ulaşılan ve köy kahvesinden yaklaşık 300 m. sonra, köyün kuzeyinde, Doğanca Çeşmesi'nin yanındaki arazilerdir. Yaklaşık 60 dönümdür. Tarlanın aşağısından Doğanca Deresi geçmektedir. Bu alan köylüler tarafından eski yerleşim yerleri olarak adlandırılmaktadır. Yüzey bulguları arasında taş alet?, Roma Devri mermer *mortarium* parçası, *pithos* parçaları, az miktarda kaba Roma Devri seramik parçaları ve döşeme tuğlası parçaları sayılabilir.

### *İshaklı Köyü Araştırmaları*

Bu yıl ilk kez incelediğimiz köy içerisinde eski taş evlerin çoğunun yıkık ve terk edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bu evlere ait yıkık bir duvar üzerinde taşla kazınarak yazılmış Osmanlıca bir yazıt tespit edilmiştir. Köy içerisinde herhangi bir antik bulguya rastlanmamıştır. Köy çıkışındaki bazı tarlalarda da araştırma yapılmış ancak tek bir taş alet? dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

### *Melen Köyü Sırtları, 'Çiftlik Sırtı Mevkii' Araştırmaları*

Tümülüslerin yoğun olduğu Ormanlı Köyü yolu'nu takiben Melen Köyü (Güzelköy) sırtlarına gelinmiştir. Buradan Kartaltepe/Bakacaktepe (Hieron Oros=Kutsal Dağ) yoluna sapılarak 'Çiftlik Sırtı Mevkii'ne gelinmiştir. Burası Ganos Bölgesi'nin en

<sup>2</sup> 'Tekirdağ Ganos Dağı Yüzey Araştırması' Roma Devri sigillata seramikleri Yrd. Doç. Dr. Çilem Uygun ve arkeolog Gülçin Karakaş tarafından çalışılmaktadır.



yüksek tepesi olan Kartaltepe ve buradan önceki polis radarının bulunduğu en yüksek tepenin alt eteklerinde yer alan tepelerdir ve Melen Köyü'nün kuzey doğusundaki tepeleri oluşturmaktadır. Burada bir takım yerleşim yerleri bulunduğu belirtilmesi üzerine araştırma yapılmıştır. Çiftlik Sırtı Mevkii'nden yaklaşık yarım saatlik bir yürüyüş ile ulaşılan Koca Çayır/ Yukarı Çayır Mevkii'nde (diğer bir adının ise Uçı Mevkii olduğu belirtilmiştir) detaylı taramalar yapılmış, höyük benzeri iki tepe araştırılmıştır. Çevrede hiçbir antik kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak Propontis kıyısından gelerek Melen üzerinden kutsal alana ulaşan muhtemel yol ağları ve patika yollar anlaşılabilmektedir. Bu tepelerden aşağıdaki Melen Köyü'ne ulaşan vadiler 'Yarlarbaşı' olarak adlandırılmaktadır.

#### *Yeniköy*

Uçmakdere- Hoşköy yolunda, yol üzerinde yer alan, içerisinde çok sayıda sağlam durumda geleneksel mimari örnekleri veren taş evin olduğu ve 1930'lu yıllara kadar bölgede varlığını sürdüren Rum yerleşmelerinin izlerini taşıyan yapıları olan Yeniköy'ün içerisinde de gözlemler yapılmıştır. Buradaki eski ilkokul binası 2010 yılında 'Tekirdağ Yamaç Paraşüt Kulübü TEYAK' adıyla faaliyete geçmiştir. Ancak okul bahçesinde o güne kadar eşikte duran ve üzeri kısmen betonla örtülü Yunanca yazıtın tamamen betonla sıvandığı görülmüştür.

#### *Şarköy Çevresindeki Araştırmalar*

##### *Şarköy Gölcük Köyü Harmankaya Mevkii Hanım'ın Çiftliği*

Şarköy-Gölcük Köy yolu üzerinde, Tepeköy/Dolucatepe yolu sapağından girince yaklaşık 6 km. sonra 'Hanımın Çiftliği' olarak adlandırılan, yaklaşık 100 dönümlük geniş araziye gelinmiştir. Geçen yıllarda alt kısımlarını incelediğimiz alan bağlıktır. Doğusunda Cintepe (Cinbasar) Tepeyi (Saros Körfezi'ne bakan bir Geç Devir Kalesi), Sofuköy ve Çokal Barajı'nı da görmektedir. Alanda çeşitli su kaynakları mevcuttur. Herhangi bir antik yapı kalıntısı tespit edilmemiştir. Ancak çevrede az sayıda ince cidarlı Roma Devri seramik parçası, sigrafitto tekniğinde Bizans Devri seramik parçaları, pişmiş toprak ağırşak ve pişmiş toprak döşeme levhası parçalarına rastlanmıştır.

##### *Şarköy Bulgur Köyü Çakıllık Mevkii Bizans Devri Tepe ve Yamaç Yerleşmesi*

Bulgur-İshaklı Köyleri arasında yol üzerindeki 'Dişbudaklar Mevkii'nde yer alan tarladır. Yaklaşık 30 dönüm kadardır. Burada *in situ* toprağa gömülü, bir *pithos* tespit edilmiştir (Resim: 7). Ayrıca bir başka benzer küpün de kırılmış olduğu belirtilmiştir. Şarköy civarında da daha önceki yıllarda benzer şekilde gömülü küpler tespit edilmiştir. Bunlar olasılıkla erzak küpleri olarak kullanılmıştır. Diğer yüzey bulguları arasında ise çeşitli devirlere ait amphora parçaları<sup>3</sup>, *sigrafitto* tekniğinde Bizans Devri seramikleri, pişmiş toprak levha parçaları ve döşeme tuğla parçaları sayılabilir.

##### *Şarköy Tekke Mevkii (Camii Kebir Mevkii / Saray Bayırı Mevkii)*

Propontis'e hâkim manzaralı ve Sufunya mevkii'nin hemen batısındaki tepedir. Eski mezarlık yeri olarak belirtilen bu alan Camii Kebir mevkii ve Saray Bayırı olarak ifade edilmiştir. Arazi bağlıktır ve tarımsal amaçlarla kullanılmaktadır. Yüzeyde bulunan kaba

<sup>3</sup> Amphora buluntuları arkeolog Sevilay Bolel tarafından çalışılmaktadır.

seramikler ve Bizans Devri *sigrafitto* seramik parçalarına dayanarak burasının Bizans Devrinde kullanılmış bir çiftlik yeri olabileceği düşünülmektedir.

Şarköy-Tekirdağ yolu üzerinde çanak çömlek parçaları ve blok taşların olduğu bilgisinin verilmesi üzerine bu güzergâhta da çeşitli alanlarda araştırmalar yapılmıştır. Veriler bu bölgede Geç Antik Devire ait küçük ölçekli yerleşmeler ve çiftliklerin sıklığını ortaya koymuştur.

#### *Şarköy Kocaali Köyü 'Konga Mevkii' Tepe Yerleşmesi*

Şarköy'den Kızılcaterzi Köyü Yolu'na giderken, Kocaali Köyü'nün hemen çıkışında, geçen yıl saptadığımız tepe ve yamaç yerleşmesinin bize çevre tarlalarındaki antik kalıntıları göstermek amacı ile rehberlik eden eski muhtara ait olduğu öğrenilmiş ve alan yeniden gözden geçirilmiştir. Bu alanın 'Konga Mevkii' olarak adlandırıldığı öğrenilmiş, alanın altındaki derenin Söğüt Deresi ve daha da aşağıdaki derenin ise Kısır Kayran Deresi olduğu belirtilmiştir. Bu alan halen tarla olarak kullanılmaktadır ve buradan çıkartılan antik taşların köy yapılarında kullanıldıkları belirtilmiştir. Burası Roma-Geç Roma seramikleri veren, Propontis'e hâkim bir tepe yerleşmesidir.

#### *Şarköy Kaytan Dere Mevkii*

Şarköy'ün yaklaşık 4 km. batısında, Kızılcaterzi Yolu üzerindeki Huzur Sitesi'nin karşısındaki deniz kıyısı alandır. Yaklaşık 6 dönümdür. Burada mermer parçalarının, yapı taşlarının ve dibek taşının olduğunun bildirilmesi üzerine inceleme yapılmış, ancak herhangi bir antik bir kalıntı saptanamamıştır. Burasının ayrıca Şarköy'den başlayan eski Gelibolu Yolu'nun geçtiği yer olduğu belirtilmiştir. Burası geçen yıl saptadığımız Şarköy Höyük ve prehistorik höyüklerle yakın bir alandır. Etrafta dönem vermeyen nitelsiz birkaç kaba seramik parçası görülmüştür.

#### *Şarköy Mavia Mevkii*

Şarköy'ün batısında, Şarköy Kızılcaterzi Yolu'nda çıkışındaki Turkuaz Petrol istasyonu yanında yer alan tepedir. Şekli itibariyle höyüğü andırmaktadır. Denize hâkim alan kara Biga taraflarını ve ayrıca kutsal alan Dolucatepe'yi de görmektedir. Tepe üzerinde yaklaşık 20 dönüm sürülmüş alanda kiremit parçaları ile yalın seramiklere rastlanmıştır.

#### *Mursallı Köyü Mursallı Dere Mevkii*

Şarköy Kirazlı-Çınarlı Köyleri ayrımını takip ederek, geçen yıllarda detaylı inceleyemediğimiz alanlarda, Mursallı Köyü'nün girişindeki Mursallı Dere yatağının çevresindeki tarlalarda araştırma yapılmıştır. Mursallı'dan Halil'in Tarlası olarak adlandırılan, yaklaşık 10 dönümlük bu alanda çok az nitelsiz seramik parçaları ve pişmiş toprak döşeme parçalarına rastlanmıştır. Bu alanın hemen yakınındaki tepede de araştırmalar yapılmış, ancak çok az sayıda, nitelsiz ve dönem tespiti yapılamayan seramik dışında başka buluntuya rastlanmamıştır.

#### *Yayaköy Ellez Mevkii*

Yayaköy'ün kuzeyinde 'Ellez Bağ Mevkii' ya da 'Sivri Tarla' olarak adlandırılan yer, yaklaşık 10 dönümlük üzüm bağıdır. Burada bir zamanlar çok miktarda mermer parçanın bulunarak köye taşındığı ifade edilmiştir. Bu ifadeler doğrultusunda mermer

parçaların Bizans Devri mimari parçaları oldukları düşünülebilir. Ancak çevrede yaptığımız araştırmada herhangi bir mimari elemene rastlanmamıştır.

Ayrıca tarlaya giden yol üzerinde ve vadide bir zamanlar var oldukları anlaşılan ve levha taşlardan oluştuğu ifade edilen kist mezarların olduğu belirtilmiş ve yol yapımı sırasında tahrip edildiklerinden söz edilmiştir. Bu alanın kuzeyindeki tepelerde ise, Kilise Yeri/Manastır Yeri olarak bilinen ve çevresinde kuyuları olan, temel taşlarının görüldüğü yapı kalıntıları olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca köyün güneyinde kalan Çamlıtepe Mevkii'nde su kaynakları bulunduğu ve bu suların Ağustos ve Eylül aylarında şifalı sayıldığı belirtilmiştir. Olasılıkla bölge genelinde bir zamanlar var olan çok sayıda manastır ile çevresinde yer alan ayazma sularının bölgede antik çağdan beri kullanıldıkları düşünülebilir ki, bu suların halen şifalı sayıldığı belirtilmiştir.

Köy içerisinde muhtar tarafından götürüldüğümüz bir evde incelediğimiz mermer mimari parçaların ise söz konusu Ellez Bağ Mevkii'nden getirildiği belirtilmiştir. Bahçe zeminine gömülü halde eşik olarak kullanılan ve bahçenin zemin taşları arasında döşeme taşı gibi kullanılan birkaç kırık mermer parçasının bir Bizans Devri kilisesine ait mimari elemanlar olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan bir tanesi bezemelidir (Resim: 8). Dolayısıyla Ellez Bağ Mevkii'nden getirildiği belirtilmiş olan bu mimari elemanlar bir zamanlar orada var olan ama bugün tamamıyla yok olmuş bir kiliseye ait olduğunu düşünmekteyiz.

#### *Kızılcaerzi Köyü Kazanağzı Mevkii Antik Liman Yerleşmesi*

Şarköy Kızılcaerzi Köyü yakınındaki çiftliğin hemen yakınında, Kazanağzı Deresi yanında ve tam Gelibolu sınırını oluşturan alanda tespit edilen liman yerleşmesi Propontis kıyısı yerleşmelerinin limanları arasında, kalıntıları iyi durumda kalan ender örneklerdendir. Yerleşme küçük derin bir koya hâkimdir. Sahilde yerleşmeye ait, yaklaşık 3 m. yüksekliğe kadar kalabilmiş ve en az 100 m. devam eden kesitlerde taş ve tuğla bloklar, taş-tuğla örgülü duvar kalıntıları, kayrak taş levhalardan oluşan ve kemiklerin görüldüğü kist mezar tipi, çok sayıda amphora, cam kap parçaları, kaba seramik parçaları, *sigrafitto* tekniğinde Bizans Devri seramikleri gibi çok sayıda malzeme görülebilmektedir. Bir adet bronz çukur Bizans sikkesi ele geçmiştir. Ayrıca bir taş çıpa (Resim: 9), Ganos Bölgesi üretimi çeşitli amphora parçası ve farklı amphora tiplerine ait parçalar gözlemlenmiştir.

Yerleşmede olasılıkla bir liman yapısına ait olan ve bir köşesi oldukça iyi durumda kalmış, 3 sıralı kesme kumtaşı bloklardan oluşan yapı kalıntısı yaklaşık 3.20 m. eninde, 5 m. uzunluğunda ve 2.10 m. yüksekliğindedir (Resim:10 ). Muntazam kesilmiş sarı kumtaşı bloklara ait ölçüler ise 80X50X50 cm.dir. Ancak bu kalıntılar üzerinde betondan yapılmış, ancak yarısı yıkılarak antik kalıntılar üzerine devrilmiş beton blok (su deposu?) olasılıkla askeriyeeye ait bir yapıdır. Limana ait kalıntılar denizin içerisinde de devam etmektedir.

Detaylı araştırma ve kazı yapıldığı takdirde yerleşme ve limana ait yapılar hakkında detaylı bilgiler elde edebilmek mümkündür.

#### *Kutsal Alanlar*

##### *Dolucatepe Kutsal Alanı ve Tepeköy Çevresindeki İncelemeler*

Şarköy Bölgesi'nin en önemli kutsal alanı (Apollon kutsal alanı?) olan Dolucatepe'nin eteklerinde yer alan ve antik adının Toronte olduğu düşünülen Tepeköy içerisindeki çeşitli tarlalarda ve bağlarda, ayrıca Dolucatepe'ye çıkan yol güzergâhı

üzerinde incelmeler yapılmıştır. Farklı karakterdeki alanlarda yapılan incelemelerde herhangi bir antik buluntuya rastlanmamıştır.

Dolucatepe'den en yakın liman yerleşmesi olan Eriklice (Herakleia) sahiline ulaşan yollar ve Dolucatepe ile Çengelköy arasındaki tepeler araştırılmıştır. Bu alanlarda dere yatakları vadiler yaparak denize ulaşmakta ve araziye yarararak bölmektedir. Bu yüzden bu kısmı günümüzde olduğu gibi yerleşmeler için çok elverişli olamayacağı görülmüştür.

#### *Şarköy-Çengelli Antik Yol Kalıntısı*

Kutsal alan Dolucatepe'nin alt eteklerinde, Çengelli Köyü'nün çıkışında, yaklaşık olarak 1.30 m. genişlikte ve 32 m.si kalmış bir taş yol kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 11). Geçen yıllarda Dolucatepe ile eteklerinde yer alan ve Propontis kıyısındaki küçük liman yerleşmelerinden biri olan Eriklice arasındaki bağlantılar araştırılmış ve Eriklice'de bir takım antik kalıntılar saptanmıştı. Bu yolun Eriklice'yi Dolucatepe'ye bağlayan yollardan (prosesyon yolu?) biri olduğu kuşkusuzdur. Ancak yolun çevresindeki bağlarda yapılan araştırmada herhangi bir antik kalıntıya rastlanmamıştır.

#### *Şarköy Sufiyya Kalesi (Kutsal Alan?)*

Şarköy modern mezarlığının yanından başlayarak Şarköy'ün kuzeyindeki tepelere doğru tırmanılarak çıkılan, Maymun Dere ve Olukbaşı Dereleri'nin yatakları arasında kalan alanda, iki derenin birleşimi yerinde yükselen tepenin üzerindeki sırtta yer alan yerleşmedir (kale/kutsal alan?). Bu alan ilk kez araştırmamız kapsamında 2011 yılında saptamıştır. Alanın niteliğini tam olarak anlayabilmek ve daha detaylı olarak incelemek üzere bu yıl tekrar gelinmiş ve incelemeler yapılmıştır.

Tüm Şarköy'e ve Propontis'e hâkim manzaralı yüksek alan, iki tepe ve aralarındaki dar düzlükten oluşmaktadır. Ön kısımda yer alan birinci tepe üzerinde temelleri görülebilen yapı kalıntıları bulunmakta, ikinci tepede ise arazi eğrisini takip eden ve kıvrılarak tepeye doğru yükselen bir sur duvarı bulunmaktadır. İki tepeyi birbirine bağlayan düzlüğün her iki başında ise temel taşları izlenebilen yuvarlak planlı kuleler yer almaktadır. Yüzey bulguları arasında Prehistorik Devir seramik parçaları (Tunç Devri?), Roma Devri *sigillata* seramik parçaları, Roma Devri kandil parçası, çok sayıda gri seramikler (Gray Ware) sayılabilir (Resim: 12).

Maymundere ve Olukbaşı Dereleri'nin vadisi flora ve faunası ile Şarköy bölgesinin korunması gerekli en önemli doğal güzelliğine sahip alanıdır. Bu derelerin doğduğu yerde bahar aylarında akan bir şelale olduğu belirtilmiş ve buraya dere vadisini takip ederek gerçekleştirilen sportif amaçlı yürüyüş turlarının yapıldığı belirtilmiştir. Burası yalnızca doğal güzellik bakımından değil, fakat aynı zamanda akarsu yatakları arasında yükselen tepe üzerinde saptadığımız antik alan açısından da çok önemlidir. Hem konumu hem de arkeolojik bulgular alanın bir kale yerleşmesi (belki de Ganos Kartaltepe/Bakacaktepe'de olduğu gibi bir kale ve öncesinde de bir kutsal alan ? işlevindeki bir yer) olarak kullanıldığını göstermektedir. Surun kalan kısmı ve kalınlığı ve M.Ö. 4. yüzyıl yazılı kaynaklarında söz edilen Propontis kıyısı Trak kalelerinden biri olduğunu düşündürmektedir. Alanın niteliğinin tam olarak anlaşılabilmesi ancak kazı çalışmaları ile mümkün olacaktır.

### *Naip Köyü Manastır Mevkii (Manastır Kayalık) Kutsal Alan?*

Naip Köyü'ne yaklaşık 4 km. uzaklıkta, 'Manastır Deresi' olarak adlandırılan derenin sırtlarında, 'Manastır Yeri' olarak adlandırılan alandır. Naip Tümülsü'ne yakındır. Denize hâkim bir manzarası olan tepede doğal kaya oluşumları bulunmaktadır. Doğal kaya oluşumları vadi yatağının karşısındaki tepelerde de kısmen devam etmektedir. Tepe eteklerinde 18X21.80 m. ölçülerinde moloz taş örgü duvarları olan yapı kalıntısı yer almaktadır. Yapı kalıntısının duvar örgü karakteri bir Geç Antik Devir yapısı olduğunu göstermektedir. Alandaki yüzey bulguları arasında taş alet? parçaları, insan kemiği parçaları, tepe eteğinde dikdörtgen planlı yapı kalıntısı ve pişmiş toprak döşeme levhası parçaları sayılabilir.

Yüksek bir tepe üzerinde oluşu, doğal taş oluşumları önceki yıllarda Yazır İzkayalar mevkiinde ve Palamut Köyü'nde tespit edilen alanları hatırlatmaktadır ve bir kutsal alanı ya da bir gözetleme yerini akla getirmektedir. Ancak bunu kanıtlayacak yeterli arkeolojik buluntu ele geçmemiştir.

### *Nekropol Alanları ve Mezar Tipleri*

Araştırma bölgemiz genelinde Roma Devri Prokonessos lahitlerine ilişkin parçalar ile taş ve pişmiş toprak levhalarla yapılan kist mezarlar yoğunluktadır.

### *Tatarlı Köyü Kazanlı Çeşme Mevkii Nekropol Alanı ?*

Tatarlı Köyü'nün Kazanlı Çeşme'sinin arkasında kalan ve yaklaşık 16 dönümlük tarladır. Burada çok sayıda kemiklerin çıktığı ifade edilmiştir ve olasılıkla bir nekropol alanıdır. Yüzey bulguları arasında çok az miktarda, Roma ve Geç Roma devirlerine ait olabilecek niteliksiz kaba çanak çömlek ve tuğla parçaları gözlemlenmiştir.

### *Şarköy Bulgur Köyü Orta Mezarlık Mevkii*

Bulgur Köyü'ne bağlı orman alanı içerisinde yer alan, 'Eski Mezarlık/Orta Mezarlık' olarak bilinen, ancak günümüzde tamamen unutulmuş olan bu yerde incelemeler yapılmıştır. Bitki örtüsünün çok sık ve yoğun oluşu yüzünden ancak birçok yazısız ve devir tespiti yapılamayan mezar taşları görülebilmektedir, buna karşılık herhangi bir antik kalıntıya rastlanmamıştır.

### *Şarköy Tekke Mevkii Nekropol Alanı*

Burası Şarköy'ün kuzeyinde yer alan, Tekirdağ-Şarköy yolundan da görülebilen denize yakın ve denize hâkim tepedir. Tekke Tepe olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Bağlık tepe üzerinde yapılan incelemede herhangi bir antik kalıntıya rastlanmamıştır, ancak tepe eteğinde bir Bizans Devri nekropolü saptanmıştır. Arazinin tarım amaçlı tesviyesi sonucu yoğun insan kemikleri, seramikler ve pişmiş toprak mezar kapak parçaları ortalığa saçılmış haldedir (Resim: 13). Bir zamanlar cam gözyaşı şişelerinin çıktığı da köylüler tarafından belirtilmiştir. Bu tepe ile kuzeyinde yer alan ve geçen yıl araştırma yaptığımız Şarköy Keş Ali Çiftliği arasındaki ormanlık alanlarda da bir takım mezarların çıktığı ifade edilmiştir.

### *Şarköy Sapi'nin Çiftliği/Müstecep Çiftliği, Nekropol Alanı ?*

Şarköy-Gelibolu Yolu üzerinde yer alan ve tarımsal faaliyetler amacıyla zemin tesviyesi için traktör ile toprağın havalandırıldığı bir alandır. Yaklaşık beş dönümlük alanın

Dolucatepe kutsal alanına ve denize hâkim bir manzarası bulunmaktadır. Kayrak taştan mezar kapakları ve taşları kırılmış ve etrafta dağılmış haldedir. Ancak burasının bir nekropol alanı olduğunu tam olarak kanıtlayacak kemik parçalarına rastlanmamıştır. Olasılıkla gömüler daha derinde olmalıdır, zira yüzey düzenleme henüz yüzeysel yapılmaktadır. Mezar taşlarının yazısız olduğu ve çevrede de görülen eski ama antik olmayan mezarlara dikilen tipte olduğu anlaşılmaktadır.

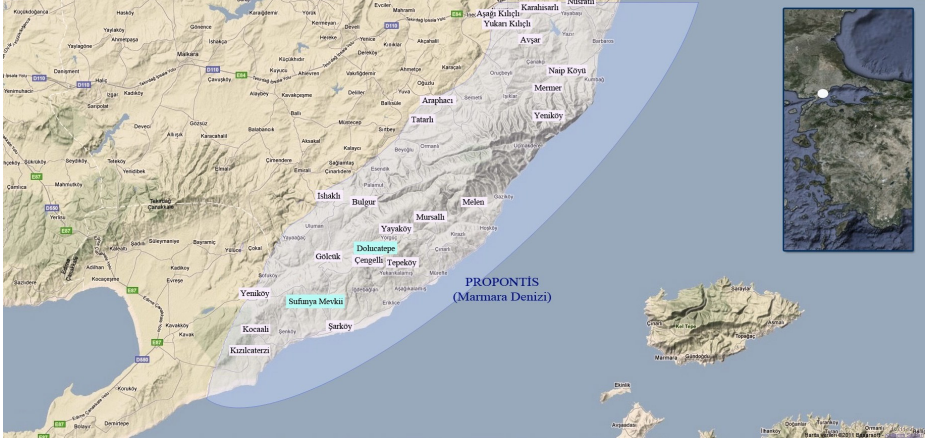
### *Tekil Buluntular*

Çeşitli yapılarda devşirme olarak kullanılan ya da tekil olarak karşımıza çıkan mimari parça vs. oluşturduğu tekil buluntular arasında da bölge genelinde Bizans Devri mimari parçaları çoğunluktadır. Bu yıl tespit edilen mermer mimari parçalar : Aşağı Kılıçlı ve Yukarı Kılıçlı Köyleri arasında yol kenarına atılmış bir adet mermer Attik-İon sütun kaidesi (Resim: 3); Aşağı Kılıçlı köy meydanında bir adet küçük Attik-İon mermer sütun kaidesi; cami lojmanının bahçesinde üzeri haç kabartmalı mermer sütun, köy meydanında bir adet dibek taşı, bir adet mermer sütun parçası (daha sonradan harman taşı olarak kullanılmış); Hisarlı Köyü meydanında bir adet sütun parçası (daha sonradan harman taşı olarak kullanılmış); Nusratlı Köyü bir ev duvarı dibinde mermer sütun gövde parçası; Avşar Köy meydanında bir adet dibek taşı ve mermer sütun gövde parçası; Yayaköy Ellez Bağ Mevkii'nde yıllar önce bulunarak köye getirilen biri bezemeli mermer Bizans Devri mimari parçalarıdır. Bu yıl ki araştırmamız sırasında iki adet kötü kondisyonlu bronz sikke ele geçmiştir. Bunlar Şarköy Kızılcaterzi yakınındaki liman yerleşmesi kesitinde bulunan Bizans Devri çukur sikkesi ile Yeniköy Mermer Höyük'te ele geçen Roma Devri bronz sikkesidir. Ayrıca Mürefte ve Şarköy'de bulunan bazı özel koleksiyonlar da incelenmiştir (Resim: 14).

Bölgenin kıyı kesimlerinde uzun süre ile günümüze dek iskan edilen yerleşmelerde Klasik Devir'den Bizans Devri'ne dek çok sayıda seramik görülebilmektedir. Buna karşılık bölgenin iç kesimlerinde daha ziyade sigrafitto tekniğinde yapılmış Bizans Devri seramikleri ile Geç Roma Devri kaba yalın seramikler yoğundur. Şarköy Sufunya Mevkii'nde nitelikli Roma Devri *sigillata*ları ile yakın bölgede Troia VI tabakalarından beri bilinen gri seramikler (Grey Ware) yoğunlukla ele geçmiştir. Demir Devri'nden başlayarak üretimleri bölgede yaygın olan bu gri seramiklerin bazılarının Hellenistik ve Roma devirlerine tarihlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

Tekirdağ Merkez İlçe ve köylerinde 2008 yılından beri sürdürdüğümüz yüzey araştırmamızda bölgenin çok büyük ölçüde tarandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle beş yıllık araştırma sonuçlarının bir yayınlı değerlendirilmesi planlanmıştır ve yayın çalışmaları başlatılmıştır. Önümüzdeki yıllarda bölgenin en önemli kale yerleşmesi ve kutsal alanlarından bir olduğunu düşündüğümüz Şarköy Sufunya Mevkii'nde detaylı çalışmalar yapılması planlanmaktadır.





Harita: Araştırma Bölgesi 2012 yılı saptamaları.



Resim 1: Avşar Köy, Çakıllar Mevkii, seramikler (3).



Resim 2: Avşar Köyü, Çakıllar Mevkii, sütun parçası.



Resim 3: Yukarı Kılıçlı, sütun kaidesi.





Resim 4: Naip, Cevdet'in Meraları Mevkii, tahrip edilmiş kilise.



Resim 5: Naip, Cevdet'in Meraları Mevkii, kilise, çeşitli mimari parçalar.



Resim 6: Araphacı Köyü, Yeldeğirmeni Mevkii, buluntular.



Resim 7: Toprağa gömülü pithos.





Resim 8: Yayaköy, Bizans mimari parçası.



Resim 9: Kızılcaterzi, liman, taş çıpa.



Resim 10: Kızılcaterzi, liman, in situ yapı köşesi.



Resim 11: Şarköy Çengelli, antik yol.





Resim 12: Şarköy Sufunya, gri seramikler.



Resim 13: Şarköy Tekke Mevkii, nekropol.



Resim 14: Mürefte, özel koleksiyon.

# THE CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2012 WORK AT KAYMAKÇI AND IN THE MARMARA LAKE BASIN

**Christopher H. ROOSEVELT\***

**Christina LUKE**

**Peter COBB**

**Caitlin O'GRADY**

**Bradley SEKEDAT**

---

## *I. INTRODUCTION*

The eighth season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) project took place between 2 June and 26 July 2012, with a total of 35 days spent conducting field survey and the remaining time devoted to the processing and analysis of finds and other activities. The ultimate goal of the Central Lydia Archaeological Survey is to record accurately the locations of sites of cultural activity in the area of central Lydia surrounding the ancient Gygaean Lake (Marmara Gölü), comprising parts of the districts of Ahmetli, Saruhanlı, Gölarmara, and Salihli in the province of Manisa (Figure 1). The project aims to understand better the multi-purpose use of the landscape for settlement, burial, and resource exploitation from prehistoric to modern times and shifts in such use in response to environmental, socio-political, and economic changes, such as lake formation and drought, imperial conquest, agricultural intensification, industrialization and economic development.

## *II. REGIONAL SURVEY*

During the 2012 field season, regional survey was conducted in the north and northeast portions of the survey area in order to meet two complementary research objectives. Although this region had been targeted for regional survey prior to the 2012 season, the planned construction of a new İzmir-Ankara highway will have unintentional consequences for the cultural heritage of this area. The first objective of the 2012 season was therefore to survey the entire length of a 12-km segment of the proposed road path in order to mitigate the inadvertent destruction of cultural heritage. A bearing-based survey moved west to east along the projected road path. The second objective for the 2012 season was to intensively survey all agricultural fields in this same general area. This goal provided coverage of previously unexplored portions of the landscape in a manner complementary to prior survey results. Regional survey following established CLAS protocols covered a total area of 9.87 km<sup>2</sup>.

---

\* Christopher H. ROOSEVELT, Department of Archaeology Boston University 675 Commonwealth Avenue Boston, MA 02215, USA.

### A. Field Survey

During the 2012 field season, 29 days were dedicated to regional field survey. Agricultural fields were surveyed in an area defined by the village of Yeniköy to the west, the Lake Marmara shore to the south, and the survey area boundary to the east and north. The region includes some low-lying fields near the lakeshore as well as numerous fields in the hilly uplands north of Lake Marmara. The standard CLAS unit of analysis is prescribed by the boundaries of an agricultural field, which is recorded in the field as a Survey Unit, or SU. Teams of two to four people walk each field at 20 m spacing, counting all artifacts along a 2-m wide swath (1 m on either side of their transect line). Additionally, one person walks the perimeter of each field with a handheld GPS unit to record accurately the area within which the survey occurred. The perimeter walker counts and collects artifacts in the same direction as people walking the interior of the survey unit. This provides 10% coverage of each agricultural field. All artifacts are counted in the field, while diagnostic finds are collected.

A total of 1053 fields were surveyed during the 2012 season, covering an area of 8.94 km<sup>2</sup> (Figure 2). The chronology of finds spans the Late Chalcolithic through Modern periods; the densest concentrations date to the Roman–Late Roman period, while the Early Bronze Age and Late Medieval–Modern periods are also well represented (see Figures 3–8 and Table 1).

Table 1. Number of 2012 survey units with material from specific chronological periods.

Period	No. of SUs		Period	No. of SUs
Neolithic–Early Chalcolithic	0		Hellenistic	11
Chalcolithic–Early Bronze	37		Roman–Late Roman	248
Early–Late Bronze Age	16		Late Medieval–Ottoman	76
Second Millennium	10		Modern	99
Lydian	38		Unclear	174

Although overall find counts were lower in the upland portions of the survey region, find scatters (especially ceramic sherds) were generally discrete and easily identifiable against a background of low artifact density. This aided in the identification of ‘sites’ designated as Points of Interest (POIs, each recorded below as *P2012.X*). A total of 29 POIs were identified during the 2012 season, including 14 previously undocumented tumuli (each recorded as *T2012.X*), ten settlements identified from sherd scatters, one second-millennium BCE fortified



citadel, two cemeteries (one ancient and one early modern), one rock-cut tomb, and a looted Late Medieval/Ottoman period farm structure (Figure 9). The chronological range for POIs runs from the Late Chalcolithic/Early Bronze Age (EBA) to the Modern period (Table 2). As demonstrated by the figures below, sherd counts were low in areas between POIs.

P2012.3 was identified as a dense sherd and lithic scatter in a transitional area between the low-lying plain along the lakeshore and the uplands to the northeast of Tinaztepe (P2009.14). Much of this material dates to the period between the Late Chalcolithic and Late Bronze Age (LBA) and to the Roman period. Two other EBA to LBA sites (P2012.12 and P2012.13) occupy low, natural ridges in relatively flat areas of the elevated uplands northeast of the village of Poyrazdamları. Both sites offer commanding views of the present-day floodplain of the lake in terrain that is elevated and hilly, though not steep.

Of particular significance for this region is the documentation of the survey area's fifth second-millennium BCE fortified citadel (P2012.14). This site sits on a narrow, flat outcrop between ravines that offers natural defensibility. Ceramics collected from the site date almost exclusively to the second millennium; and similar to other second millennium fortified citadels in the region, conical cup marks have been carved on several of its rock outcrops. The site is visually comparable to the other second-millennium citadels within the survey area, with a low rise indicating a ring wall on the perimeter of the site, enclosing a c. 1.0 ha area. Unlike the other fortified second millennium sites in the survey region, P2012.14 is not situated along the foothills of the mountains. Instead, the site is positioned deep in the hills along a ravine that rises out of the Marmara Lake Basin towards the modern village of Poyraz to the north.

Eight other settlement POIs dating to the Lydian, Hellenistic, Roman, and Late Medieval/Ottoman periods were found in the 2012 survey area (P2012.1, P2012.2, P2012.5, P2012.7, P2012.8, P2012.9, P2012.11, and P2012.15). Seven of these sites correspond to dense ceramic scatters likely indicative of farmsteads or estates, while one site (P2012.15) was identified after an illegal excavation uncovered a Late Roman to Late Medieval/Ottoman wall. One predominantly Late Medieval/Ottoman site, P2012.2, had the largest spatial extent and a comparatively high sherd- and roof-tile count. Coarse and fine ware ceramics found at each site indicate a range of activities, including storage, agricultural industry, and household consumption. Sites were located in cultivable areas or along passageways from the Marmara Lake Basin to valleys in northern Lydia. Several sites yielded evidence for long-term occupation, spanning the Bronze Age through the Modern periods.

Three 2012 POIs (P2012.4, P2012.6, and P2012.10) were related to burial activity. P2012.4 is a series of at least seven cist graves, probably early in date. P2012.6 is an early modern cemetery with reused Roman and Late Medieval/Ottoman marble blocks. P2012.10 is a rock-cut tomb. No ceramics were recovered in the immediate vicinity of these POIs; dating is estimated based on their particular characteristics.

The settlement pattern detected in the northeast portion of the survey region suggests shifting site-location preferences and site-type distributions in

response to changing social and environmental conditions. Occupation of portions of the entire survey region, however, persists from at least the Early Bronze Age through the present day. The relatively even distribution of large-scale Bronze Age sites throughout the survey region was supplemented by the 2012 field data. Subsequent chronological periods are represented in the northeast by farms, estates, and villages, with seeming intensification of settlement in the direction of the agriculturally rich Gediz River valley and Sardis. The number of Lydian, Hellenistic and Roman-period sites from this specific area indicates greater activity here than in other areas of the basin, especially in Late Classical through Roman times.

#### *B. Bearing-Based Survey: the proposed İzmir-Ankara highway corridor*

Although some of the 12-km road segment planned for construction in this region was surveyed according to the methodology discussed above, long stretches of the planned road include wooded or grassy uplands that require a different survey methodology. A series of rectangular SUs were predetermined using GIS software and aerial imagery to provide systematic coverage of the entire road segment (see Figure 2). Each rectangular SU (the exact boundaries depending on the partial intrusion of adjacent agricultural fields) was 60-m wide east to west and 100–150-m long north to south, depending on the angle at which the road traversed the landscape. Teams of three surveyors walked N-S bearings at the 10-m, 30-m, and 50-m mark of each rectangular SU using handheld GPS units and compasses to set and maintain their orientation, providing the usual 10% sample of each SU surface. Artifacts were counted and collected according to the same protocol established for the field survey, while features within each SU were recorded with GPS and photography. In this fashion, an additional 0.93 km<sup>2</sup> were systematically surveyed as 124 SUs during the 2012 season.

Due in large part to the influences of ground cover on surface visibility, and to the steeper, rockier terrain covered by the bearing-based survey, sherd counts were predictably low, but several archaeological features were located. The bearing-based survey recorded several instances of cut-schist bedrock, expanding conceptions of the extent of past cultural activity in this landscape. In addition to these features, P2012.1, P2012.3, and P2012.5 fall within the proposed highway path, and T2012.2 and T2012.4 sit precariously close to it as well (Figure 9). Furthermore, the intensive survey at Kızbacı Tepesi (see below) demonstrated that areas of that site, especially potential evidence of water channels and cup marks, extend very close to and/or into the proposed highway path. Results were shared with the highway department.

## *II. INTENSIVE AND GEOPHYSICAL SITE SURVEY*

### *A. Intensive Site Survey*

In addition to the field and bearing-based pedestrian survey conducted in 2012, CLAS employed systematic intensive and geophysical site-based survey. CLAS conducted intensive site survey at four sites over the course of five days:

İkiz Tepe, Razoğlu Höyük, Gedevre Tepesi, and Kızbacı Tepesi, and geophysical survey, discussed below, at the site of Kaymakçı. This work is part of CLAS's overall systematic study of the second millennium in a broader regional context. CLAS is one of the few projects in Turkey to apply multiple, complementary forms of detailed investigation to both citadels and their associated lower settlements. Previous work, including field survey, microtopographical mapping, INAA analysis of ceramics from numerous second-millennium and later production centers, and four types of geophysical analysis, was supplemented this year by intensive site survey.

The intensive site survey method applies a 40-m grid over each surveyed site in order to establish the exact location of 20-m<sup>2</sup> survey units (SUs). The placement of some SUs was impeded by vegetation, such as unharvested wheat, in some portions of İkiz Tepe and Razoğlu Höyük, accounting for the periodic gaps seen in Figures 10 and 11. A known point established by the grid forms the center of a circle with a 2.52-m radius, resulting in an area of 20 m<sup>2</sup>. Each 20-m<sup>2</sup> SU was subject to total surface observation by teams of two surveyors, providing precise sherd-density maps for all chronological periods. In two instances – Gedevre Tepesi and Kızbacı Tepesi – a tighter 20 m grid was applied to the interior of the walled portion of the site to increase the spatial resolution of the survey within architectural features.

#### *A.1 İkiz Tepe (P2010.9) and Razoğlu Höyük (P2010.3)*

The two mounds and surrounding agricultural fields that comprise this İkiz Tepe yielded a dense scatter of second-millennium sherds during the 2010 season. The entire POI was surveyed over the course of two days, during which 103 SUs were recorded. Sherds dating to the second millennium were found in the densest concentrations in the immediate proximity of the eastern mound. The western mound and the surrounding agricultural fields yielded sherds primarily dating to the Roman period, suggesting selection of the eastern mound in the Bronze Age and continued use or reoccupation of the two mounds in subsequent periods.

Razoğlu Höyük, located immediately east of İkiz Tepe along a series of connected, low-lying agricultural fields north of Razoğlu Tepe, yielded an extremely dense scatter of Early Bronze Age ceramics in 2010. A total of 89 SUs were surveyed over two days in 2012, yielding a distribution of ceramics that is indicative of two major periods of settlement activity (Figure 11). Large concentrations of Bronze Age (and especially Early Bronze Age) material covered the southern, central, and western portions of the site. Roman-period materials were densest in the southern and eastern portions of the site. The Bronze Age material is therefore not associated with an elevated landscape feature, while the Roman material is spread across the entire site.

#### *A.3 Gedevre Tepesi (P2007.1) and Kızbacı Tepesi (P2007.4)*

Of the second-millennium BCE citadels in the survey area, Gedevre Tepesi lies closest to Kaymakçı on a hilltop west-northwest of Lake Marmara. Previous survey at Gedevre Tepesi confirmed features similar to Kaymakçı,

including the quarter-circle-shaped citadel, a series of visible, interconnected walls, and its position in the landscape. Sixty SUs were surveyed along the 40-m grid, while 42 SUs were established in the central, walled portion of the site along a 20-m grid, comprising a total of 102 SUs. The intensive site survey corroborated prior results from Gedevre Tepesi for a strong second-millennium presence (e.g., architectural features, ceramics, and cup-marks), while a few finds were datable to later periods (Figure 12). Substantial slope wash and erosion on the southeastern slope of the site appears to have carried some ceramic materials downslope towards a natural ravine. The northern and eastern portions of the site have recently been planted with olive trees, damaging some of the shallow bedrock and the surface assemblages in the process.

Located on the north side of Lake Marmara, Kızbacı Tepesi is narrow, with a defensive circuit and several other walls still visible on the surface. The citadel sits atop steep slopes on the south, east, and west, while mountains rise to the north. Ninety-four SUs were created using a combination of 48 SUs along the 40 m grid and 46 SUs along the 20 m grid for a total of 94 intensive site survey units. The second millennium BCE is most fully represented by ceramics, yet low-density Hellenistic and Roman material was found on the steep eastern slope as well (Figure 13). The flat, narrow, central portion of the citadel yielded fewer sherds, perhaps because of the downslope movement of soil above shallow bedrock. This suggestion is supported by the high density of sherds on the more gradual slopes to the north and south.

### *B. Kaymakçı*

As discussed in previous reports, Kaymakçı appears to have been the regional capital of the middle Gediz River valley during the second millennium BCE. First discovered in 2001, Kaymakçı is well understood based on data collected by CLAS during intensive site survey and geophysical prospection in 2007, 2009, and 2011 (Roosevelt 2003; Roosevelt and Luke 2009, 2011, 2012, 2013). Intensive site survey established the distribution and chronology of the surface finds and most intensively inhabited areas, consisting of a multi-sector citadel of 8.6 ha and extramural remains including a lower settlement, cemetery, concentrations of rock-cut monuments, and strategic defensive remains, all dating to the Middle and Late Bronze Ages of the second millennium BCE. Previous non-invasive methods of investigation included gridded ceramic collections, microtopography survey, cesium magnetometry, electromagnetic induction, electrical resistance tomography, and ground penetrating radar. The results of these investigations demonstrate the good preservation and architectural complexity of the citadel, especially, and suggest the site's excellent potential for excavation. In preparation for future excavations, we submitted forms for the registration of the site as 1. Derece Sit Alanı in 2009, and the site was formally registered and protected as of 1 December 2011.

### *B.1 Geophysical Survey*

In order to determine the effectiveness of resistivity as a geophysical prospection method at Kaymakçı, CLAS implemented a seven-day survey in

2012. Under the supervision of K. EGERER, a GeoScan Research RM15 resistivity meter with MPX15 multiplexer was used in twin-parallel array to survey a relatively small test area of 3,600 square meters in the southern terrace of Kaymakçı (Figures 14 and 15). Using the grid system established for Kaymakçı in 2007, nine 20 x 20-m grids were staked out for survey (Q16–18, R16–18, and S16–18). Transects were surveyed with two readings at each 0.5 m interval beginning at the 0.25-m mark and ending at the 19.75-m mark. The next transect began in the opposite direction, resulting in a zigzag pattern. A total of 1600 data points were collected for each grid, with two readings recorded at each of the 40 stations along each of the 20 transects. Significant soil drying resulted in the closure of the survey before the final grid could be surveyed because the aridity of the soil compromised the results.

Recorded measurements were preliminarily processed using GeoScan Research's GeoPlot 3.0 software package and then exported to text format for import into ESRI's ArcGIS software. Processed data was interpolated to 0.1 meters using the Inverse-Distance Weighted interpolation routine for more effective and intelligible display allowing for the easy delineation of high-resistance stone architecture from lower-resistance archaeological and natural sediments. Identifiable remains include what is interpreted as a northwest-southeast oriented road bounded by thick walls in the southwest corner of the surveyed area; a thick wall or road surface oriented perpendicularly to the first road in the northern part of the survey; and a complex of wall foundations located in the central and southeastern part of the survey area.

Data collected during this equipment test clearly indicates the promise that resistivity survey holds for Kaymakçı. The seven-day test survey in 2012 resulted in more expressive and interpretable results than any geophysical method yet applied to the site, suggesting that this method, more than others, will have excellent results in future seasons.

### *III. MATERIALS ANALYSIS*

#### *A. Analyses of Ceramic Wares and Shapes*

Building on previous work to develop ceramic ware groups for the second millennium BCE, we continued to expand our ceramic dataset. Ware groups were refined and constructed based on similarities in fabric (inclusions and texture), color (surfaces and matrix), and surface treatment (slipped, burnished, etc.). Continued study of the manufacturing process, from clay selection through firing, improves understandings of intended function and helps separate wares chronologically. Additionally, ware groups of all periods were identified were sampled using portable XRF (see below).

Shape analysis was another major focus of this year's ceramics research. Using a NextEngine Desktop 3D Scanner, 3D digital models of c. 600 sherds were recorded, roughly 20% of the 2012 ceramic collections. P. COBB supervised a protocol for creating traditional 2D profile drawings from 3D models, comparable to hand-drawn profiles, using a combination of open-source 3D software (Blender) and photographs of sherds that had been carefully oriented on a flat surface to demonstrate their proper stances. This cutting-edge

research strategy will help improve CLAS expertise of ceramics in a way that parallels its geophysical expertise. While ceramics from all periods are under study, the data generated thus far offers an unparalleled dataset for second-millennium BCE.

#### *B. Reanalysis of Lithic Finds from Bozyer*

Over the course of eight days between 21 June and 6 July 2012, C. DÍGREGORÍO conducted a review of the lithic finds from Bozyer (P2005.43), a Paleolithic through Bronze Age site located in central-eastern Bin Tepe. While the site had been intensively surveyed in 2008 (Roosevelt and Luke 2010), comprehensive analysis of the Paleolithic finds, in particular, had yet to be undertaken. Working with the finds at the Akhisar Museum by Ministry request, DÍGREGORÍO updated the project's database with accurate analyses of the materials, confirming the Middle Paleolithic nature of many of the finds. Owing to the unexpected and tragic death of DÍGREGORÍO before this study was complete (see below), the will be continued in future seasons with additional help.

#### *C. Portable X-Ray Florescence Analyses*

Continuing compositional analyses initiated in 2006 – including Instrumental Neutron Activation Analysis (INAA) and petrography – CLAS conducted a suite of analyses using a Bruker Tracer III-V+ portable X-ray fluorescence (pXRF) instrument on loan from the Archaeological Exploration of Sardis. Over the course of two weeks in early June, a total of 185 sample readings were collected by L. SPARLING, including the fabrics, and glazes if present, of 153 ceramic sherds, the slips and glazes of 21 ceramic sherds, and 11 obsidian artifacts (n=179). All obsidian artifacts were analyzed for future comparison to already identified and established compositional groups. To complement previous INAA, petrographic, and pXRF analyses of ceramic wares, an additional 94 samples were taken from ceramic sherds collected during the 2012 season for additional and ongoing analyses.

### *V. CONSERVATION ACTIVITIES AND PLANNING FOR PRESERVATION*

#### *A. Conservation*

For the first time and in anticipation of planned excavations at Kaymakçı, artifact and architectural conservation activities were introduced during the 2012 CLAS field season. Conservation projects included the establishment of a conservation laboratory and creation of a chemical hygiene plan; development and testing of conservation treatments for artifacts and architecture recovered during future excavations; and the development of a site and tourist management plan for Kaymakçı and the surrounding region.



Conservation activities included work at the Tekelioğlu schoolhouse laboratory, the nearby village of Eski Haciveliler, and the Akhisar Museum.

In preparation for work at Kaymakçı, assessment and treatment protocols were developed for those material classes expected to be encountered during excavations, including ceramics, metals, plaster, and stone, as well as mudbrick and masonry architecture. With access to artifacts recovered during the 2012 survey, methods for assessing, treating, and photodocumenting ceramic, metal, and stone objects were tested. Artifacts from previous survey seasons were inspected and assessed at the Akhisar Museum to determine baseline condition after an extended storage period. Selected artifacts were treated including ceramics (18), glass (1), metals (2), and stone (3) recovered during the 2012 survey season.

Protocols for evaluating condition, cleaning, stabilizing, and reconstructing recovered archaeological architecture were finalized. Architectural remains preserved in the abandoned village of Eski Haciveliler were selected in order to test a number of lime-mortar recipes for stabilizing and pointing plaster, mudbrick, and stone masonry architecture. Finally, clay-rich soils and mudbrick samples were analyzed in the field to determine their suitability as additives in lime mortar and grout. Methods were judged based on improvement of overall stability, ease of application in the field, efficiency, and final physical appearance.

Finally, historic wooden ceilings in the village of Yeniköy (Gölmarmara district) were examined. These ceilings were first reported during our 2009 survey season, having been moved to their current location during the resettlement of Hacıhasankıran to modern Yeniköy around 1980. A detailed assessment of the ceilings' current condition was prepared in anticipation of future conservation stabilization. The ceilings are currently installed in a single-story four-room house. The ceilings exhibit different states of preservation due to exposure to water, dirt, grime and animal excrement though multiple losses in the roof that have compromised their stability. Efforts to stabilize the ceilings (in a more appropriate alternate location) would require removal and replacement of the current structure's roof.

### *C. Kaymakçı and Regional Heritage and Tourist Management Plans*

Heritage and tourist management plans continued to be developed for the site of Kaymakçı and the surrounding region. Through discussion and site visits, CLAS members worked together to outline the major components of a future document that will address a number of concerns including: (a) preservation of the site, architecture, associated finds, and surrounding environment, including identification of threats affecting their conservation; (b) archival data management; (c) programs for monitoring and mitigating against preservation threats; (d) site presentation; (e) identification of particular tourist rights-of-way; (f) the impacts of developed tourist accesses (roads and paths); (g) site maintenance; (h) development of a disaster management plan; and (i) security and training requirements for site guards and caretakers. Efforts to

integrate the management of Kaymakçı within the region continue to be a focal point for CLAS.

#### *VII. COMMUNITY OUTREACH AND TOURISM DEVELOPMENT*

Outreach activities in 2012 focused on two primary areas: an artistic workshop and exploration of tourism development. In past years cultural and natural heritage of the surrounding region have been the focus, including Bin Tepe and the birds of Marmara Lake. In 2012, CLAS hosted Ebru expert Nedim Sönmez, who offered a one-day workshop, including a lecture on the historical significance of Ebru in Turkey and his development of non-traditional artistic themes in Ebru including “landscape” and “environment.”

As tourism development takes on a new face in Turkey, CLAS, too, is exploring how development will shape rural tourism. The Turkish Republic endorses “Heritage Corridors” – routes along which people will travel as they move from various tourist locations. The Marmara Lake Basin sits along two primary tourists routes: the west-east route from İzmir (i.e., towards Denizli, Afyon, Ankara) and the Bergama–Sardis route. CLAS has explored agri-tourism, biking, and birding. In 2012 agri-tourism and biking routes were charted through Bin Tepe, exploring existing farm routes as well as paved roads as potential biking corridors. Routes were mapped via GPS, and videos produced using a GoPro camera; maps with appropriate keys (for food, facilities, views, dangers, etc.) were submitted to the Ministry of Culture and Tourism as well as the Salihli Chamber of Commerce.

The potential for development of agri-tourism was also explored. Of specific interest is the diversity of crops in the immediate area, from established fields, to private gardens and wild plants. With the growing interest in Field-To-Table dinners throughout Europe and the United States, CLAS hosted several farm dinners, the first such experiences in Turkey, as we understand it. Additionally, the potential for a “sustainable institutional” kitchen was explored.

#### *CONCLUSIONS AND PLANS FOR THE FUTURE*

The 2012 season of CLAS resulted in concrete gains in several areas of ongoing research. The results confirm our understandings of regional settlement patterns across most periods of history just as they provide new evidence of surprisingly dense occupation in prehistoric times, especially the Early Bronze Age. With the regional survey of CLAS now covering samples of landscapes on all sides of the Marmara Lake Basin, ongoing fieldwork in future years will have several aims. First, we will conduct at least two more years of both regional and intensive site survey, targeting field and bearing-based survey methods on areas with relatively little previous coverage (in foothills west and north of the lake and in fields on all sides of the lake) and intensive methods on both previously and newly discovered sites. Second, we aim to continue a program of paleobotanical, palynological, and geomorphological analyses to complement our ongoing investigation of the paleoenvironmental conditions and evolution of the lake basin. Finally, we plan to continue our non-invasive study of Kaymakçı

through geophysical and soil sampling methods as we continue to prepare for excavations.

The 2012 discovery of a fifth member of the second-millennium BCE network of citadels in the Marmara Lake Basin, of which Kaymakçı was capital, highlights the increasing importance that such an excavation will have, not only for the clarification of the local archaeological sequence, but also for understanding the geopolitical significance of central western Anatolia at a time dominated by the better known narratives of the Hittites and Mycenaeans. Furthermore, the excavation at Kaymakçı will provide unparalleled opportunities not only for calibrating the results of archaeological, environmental, and historical regional survey with stratigraphic evidence, but also for regional tourism development, with community involvement along the corridor linking the newly founded Akhisar Museum and the Archaeological Exploration of Sardis. This combination of cultural and natural heritage research and tourism development has great promise for the Marmara Lake Basin, and would be a fitting culmination to the Central Lydia Archaeological Survey, which has been working towards this end since 2005.

#### *IN MEMORIAM*

On 18 July 2012 the CLAS team suffered an unimaginably horrific tragedy: the death of its valued participant, student, and friend, Chad Michael Gillis DÍGREGORÍO. A PhD student in the Department of Archaeology at Boston University, Chad first joined the CLAS team in 2010 and returned in 2012 to carry on the study of his academic passion: the Paleolithic archaeology of the Aegean basin. Having confirmed the existence of Middle Paleolithic tools in the Marmara Lake Basin earlier in the season, Chad set out on a day off to determine the potential of taking on a dissertation topic focusing on the Paleolithic archaeology of the Gediz River valley. Owing to circumstances that will forever evade us, Chad fell from a height on the lower slopes of Manisa Dağı, near the mouths of several inviting caves, and died immediately, a significant loss for us all.

We will forever miss Chad's enthusiasm for his subject, his eagerness to solve problems, his kindness to friends, his knowing wry smile and dry wit, and his willingness to help explain the world, ancient and modern, to anyone who was fortunate enough to listen. We wish peace to his family and loved ones and hope that somewhere, frappé and cigarette in hand, Chad, too, has found his peace.

#### *ACKNOWLEDGMENTS*

Sincere thanks are made to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, to General Director M. Süslü, to Assistant to the General Director A. Kocapınar, to Excavation Division Director M. Ayaz, to Survey Division Officer A. Usta, to Manisa Museum Director S. Soyaker and her staff, especially H. Kocaman, T. Koçyiğit, V. Öztürk, and N. Soyer, and to the members of the Archaeological Exploration of Sardis, especially to its director, N. D. Cahill, and agent T. Yalçınkaya, for their personal and institutional friendship and assistance.

For her cheerful and helpful presence, constructive ideas, and encouragement we make special thanks to our Ministry Representative Alime Çankaya of the Burdur Museum Directorate.

The 2012 season could not have been conducted without generous support from the Loeb Classical Library Foundation, the Midas-Croesus Fund, and anonymous donors. Special thanks are extended also, of course, to the full 2012 survey team, including Keith Adams, Nedim Büyükyüksel, Elvan Cobb, Caitlin L. Curtis, Chad Digregorio, Müge Durusu Tanrıöver, Kyle Egerer, Nicholas Gauthier, Emine Karaduman, Dr. John Marston, Jana Mokrisova, Andrew Moore, Eray Özgüroğlu, Ashley Rees-Jones, Jennifer Schnitker, Catherine B. Scott, Loren Sparling, Dr. İlknur Taş, Dr. Atila Türker, and Marlene A. Yandrisevits. Finally, we thank the local villagers and farmers in the Marmara Lake Basin who accommodate our team each year, offer access to fields, and provide their insightful views about the area, both present and past. For further information about the project, please consult the more extensive 2012 project report submitted to the Ministry of Culture and Tourism, contact us at [chr@bu.edu](mailto:chr@bu.edu) and/or [cluke@bu.edu](mailto:cluke@bu.edu), and/or please visit our project website at <http://www.bu.edu/clas>.

#### WORKS CITED

- Roosevelt, C. H. 2003. "Lydian and Persian Period Settlement in Lydia." Unpublished PhD Dissertation, Cornell University, Ithaca, NY.
- Roosevelt, C. H. 2007. "Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24 (2): 135–54.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2008. "Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25 (3): 305–26.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2009. "Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (2): 433–50.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2010. "Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27 (2): 1–24.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2011. "Central Lydia Archaeological Survey: 2009 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28 (3): 55–74.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2012. "Central Lydia Archaeological Survey: 2010 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29 (1): 383–400.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2013. "Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30 (1): 237–254.

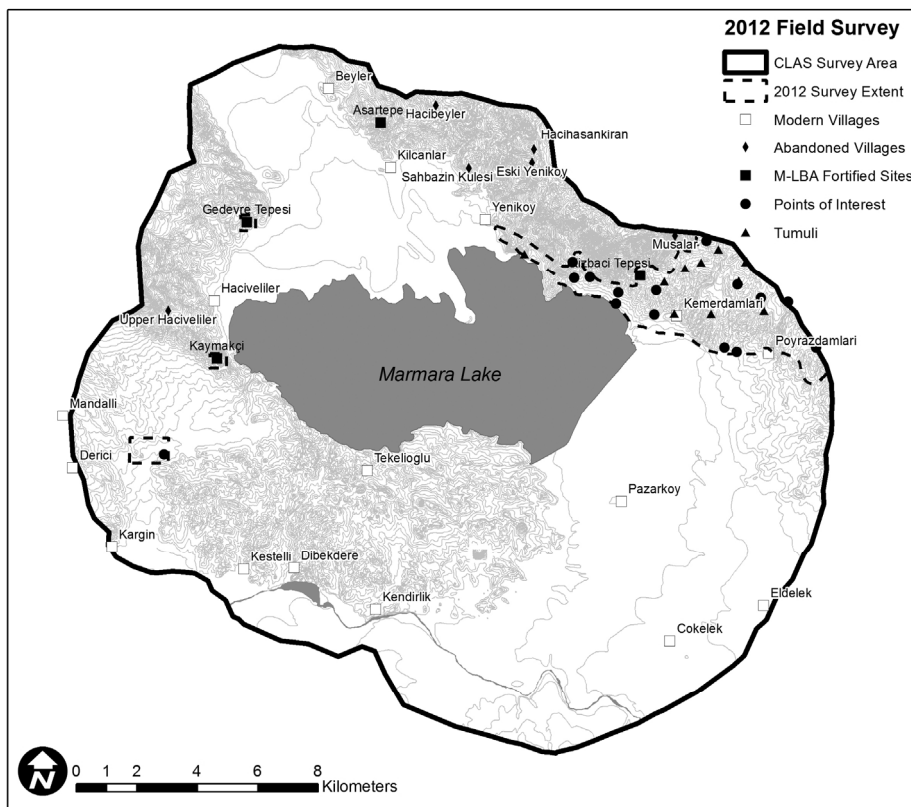


Figure 1: Map of CLAS survey area, showing general geographical features, the focus of 2012 survey, 2012 points of interest and tumuli, second-millennium BCE citadels, and both occupied and currently unoccupied villages.



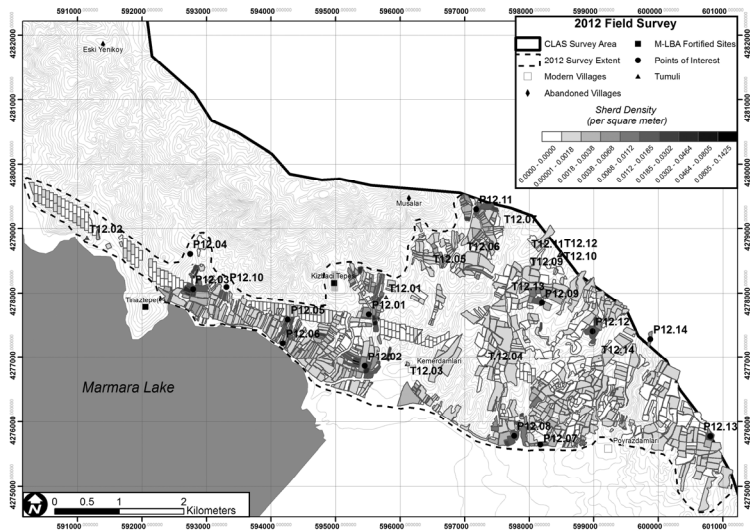


Figure 2: Map of the 2012 field survey area, showing survey units and overall density of ceramic finds.

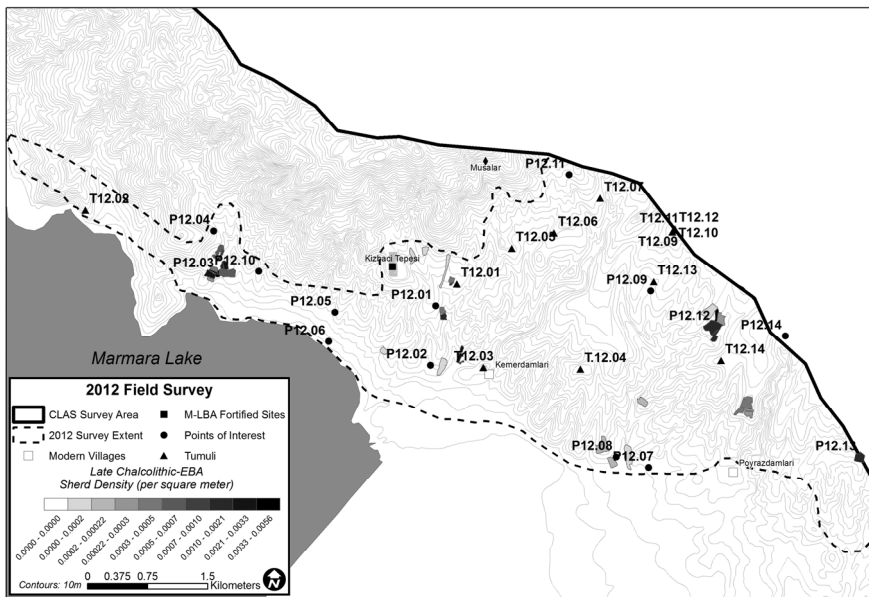


Figure 3: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Early Bronze Age.

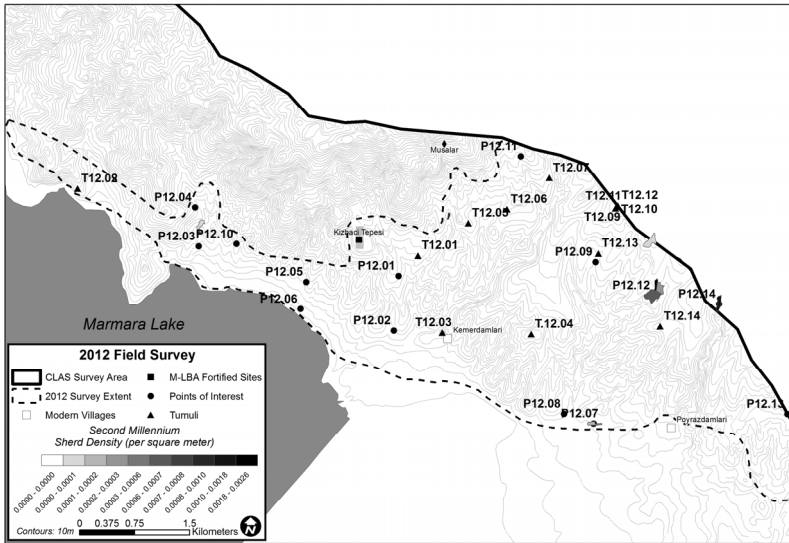


Figure 4: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Second Millennium BCE.

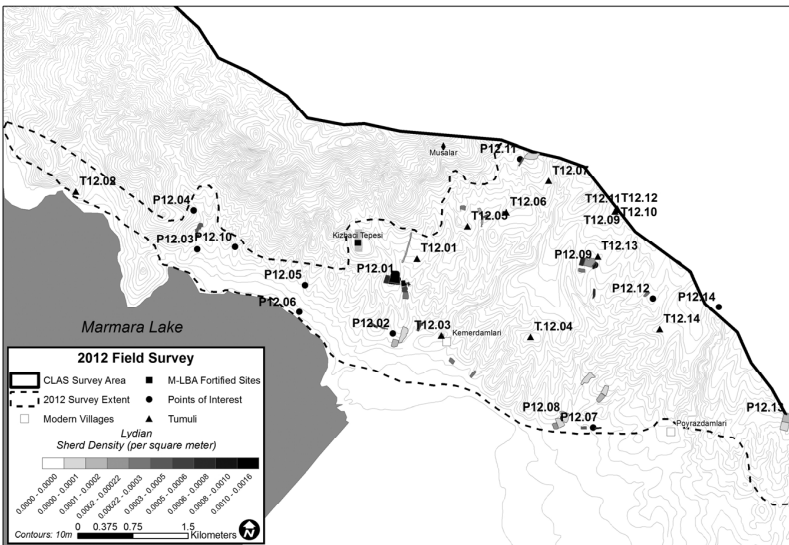


Figure 5: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Lydian period.

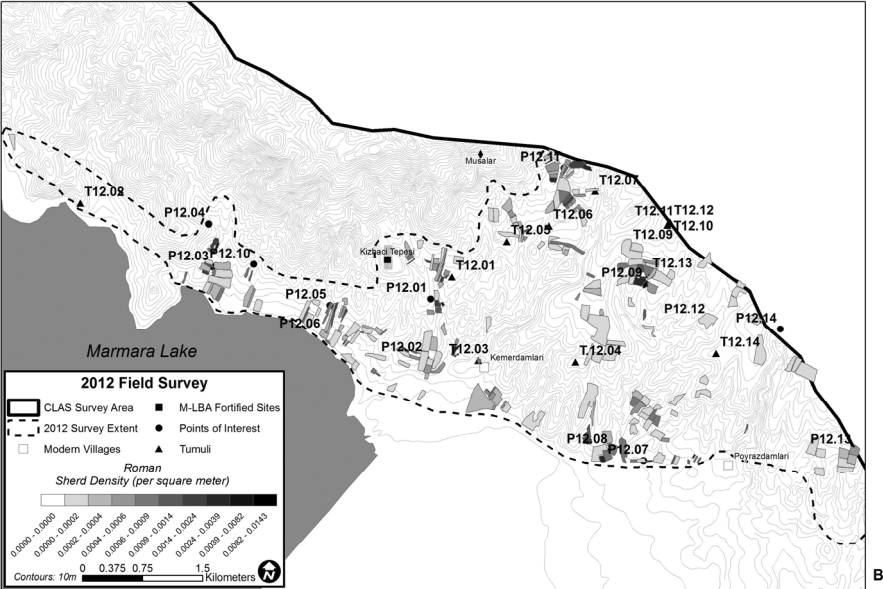


Figure 6: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Roman–Late Roman periods.

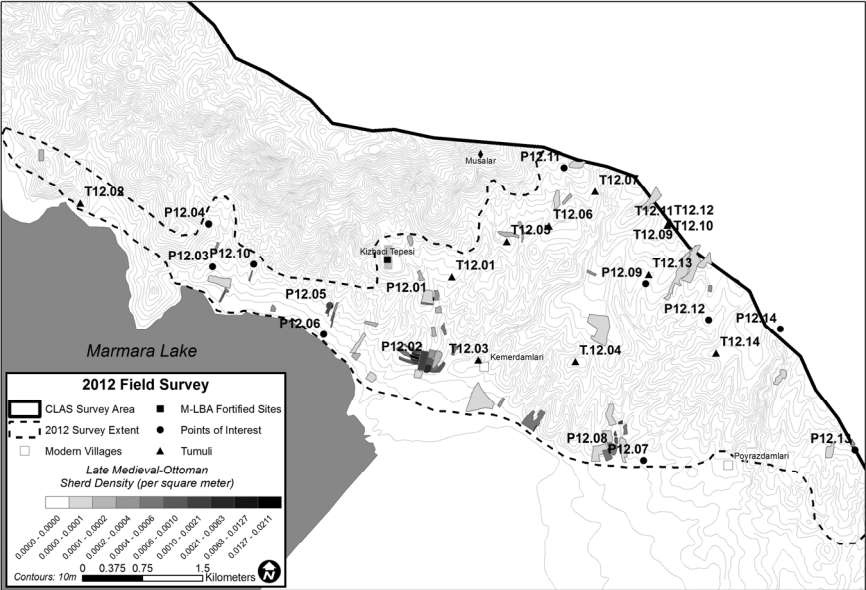


Figure 7: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Late Medieval–Ottoman periods.

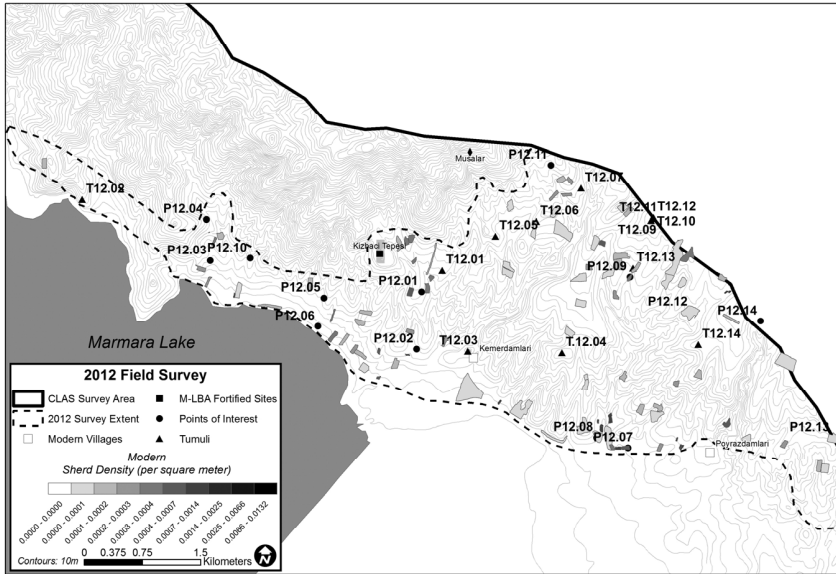


Figure 8: Map of the 2012 field survey area, showing survey units with finds dated to the Modern period.

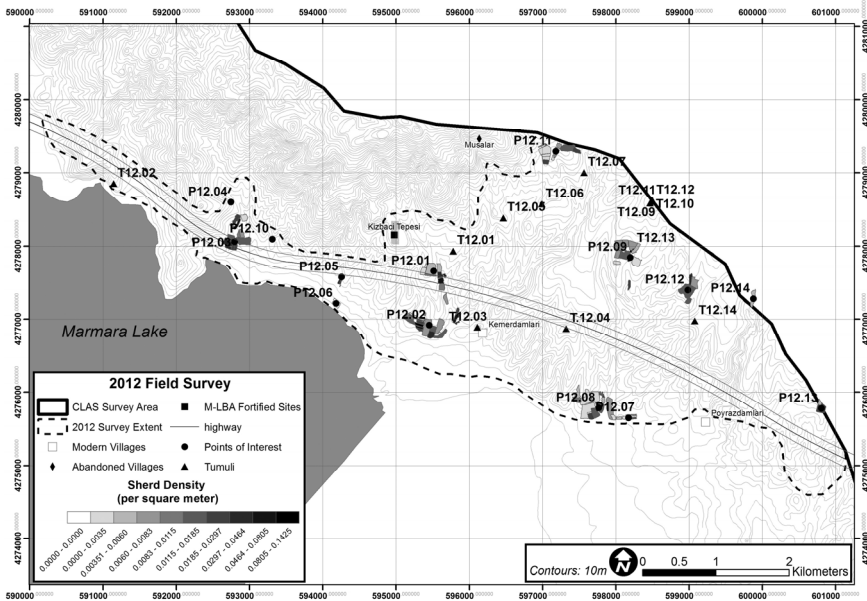


Figure 9: Map of the 2012 field survey area, showing points of interest (POI) and associated survey units, as well as the proposed course of the İzmir-Ankara highway.

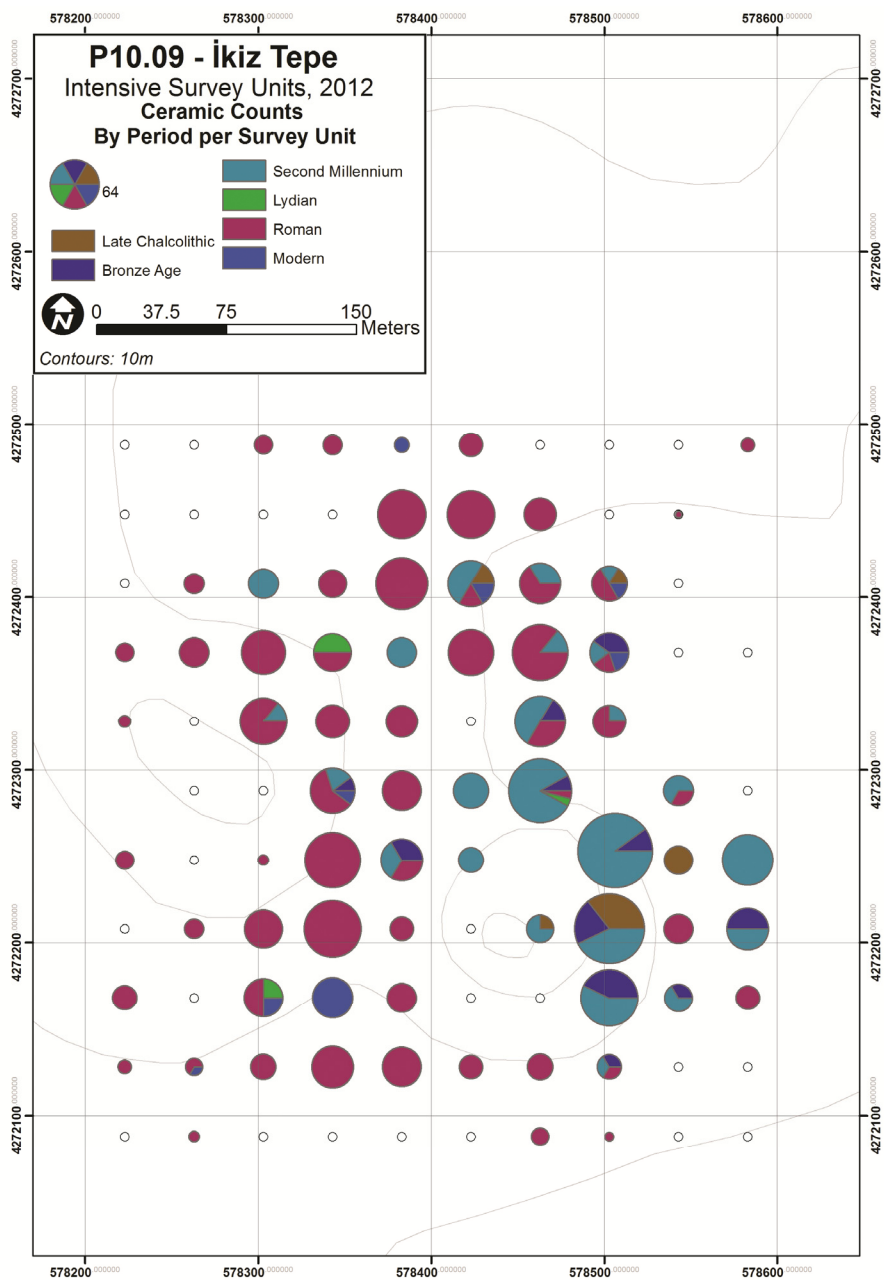


Figure 10: Map of İkiti Tepe, showing the distribution of intensive survey units, with pie graphs illustrating chronologies represented and the relative number of sherds at each survey unit (by the size of the pie graph).

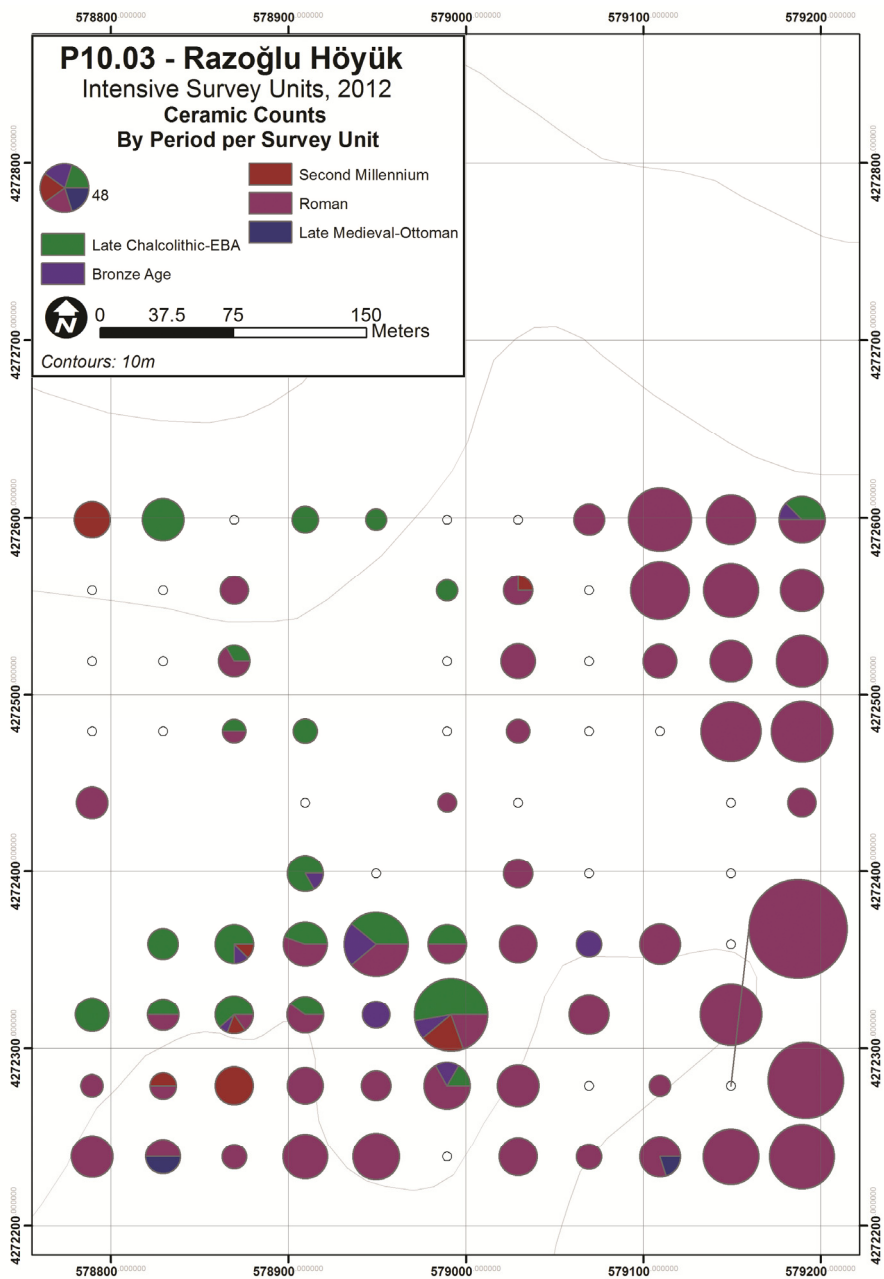


Figure 11: Map of Razoğlu Höyük, showing the distribution of intensive survey units, with pie graph illustrating chronologies represented and the relative number of sherds at each survey unit (by the size of the pie graph).



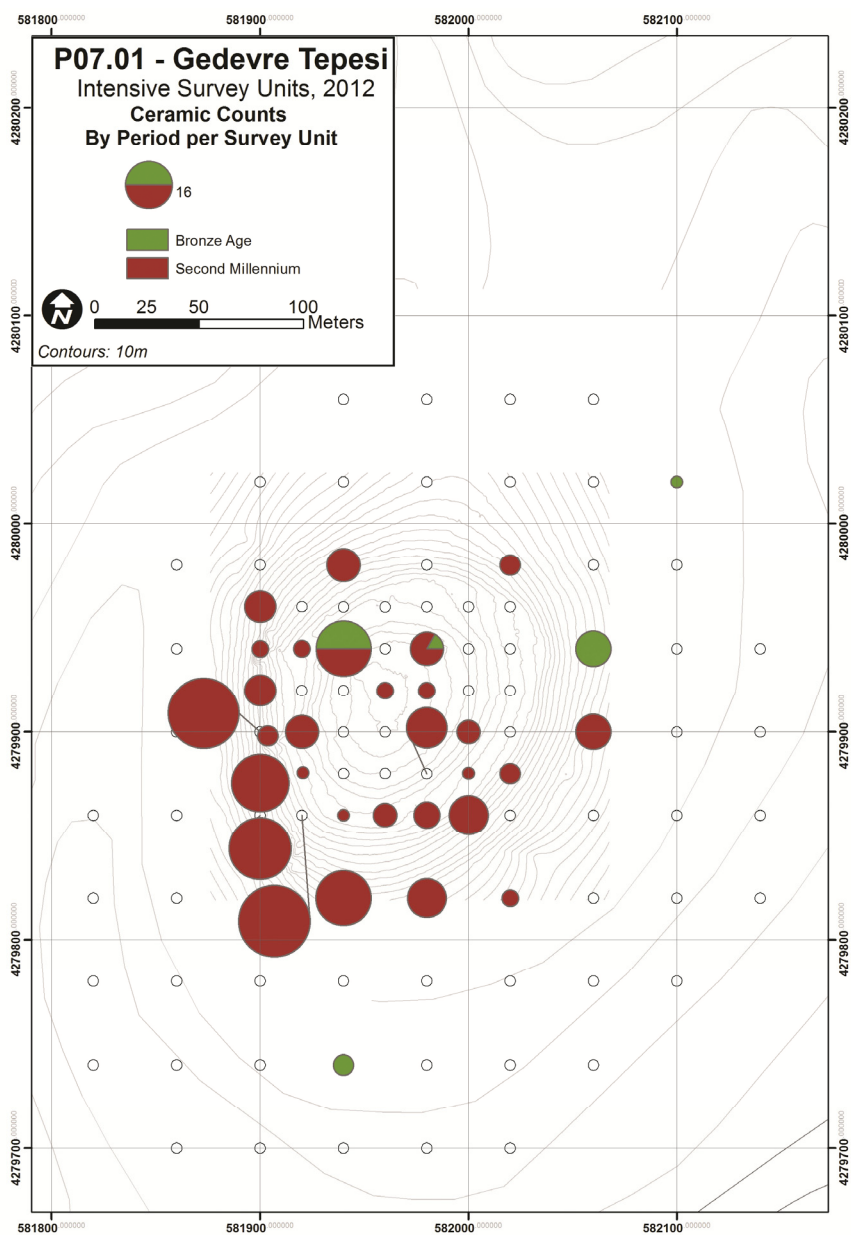


Figure 12: Map of Gedeve Tepesi, showing the distribution of intensive survey units, with pie graph illustrating chronologies represented and the relative number of sherds at each survey unit (by the size of the pie graph).

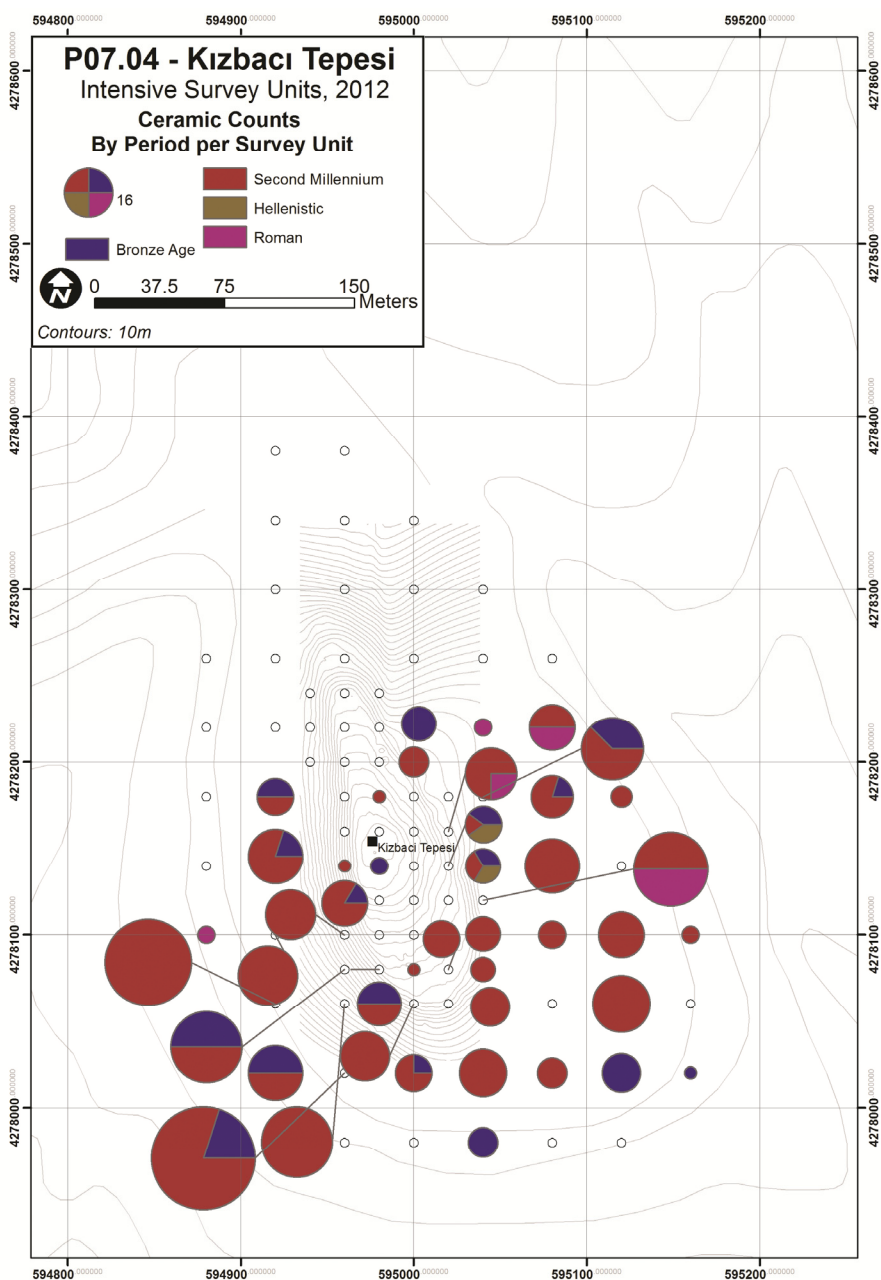


Figure 13: Map of Kızbacı Tepesi, showing the distribution of intensive survey units, with pie graph illustrating chronologies represented and the relative number of sherds at each survey unit (by the size of the pie graph).

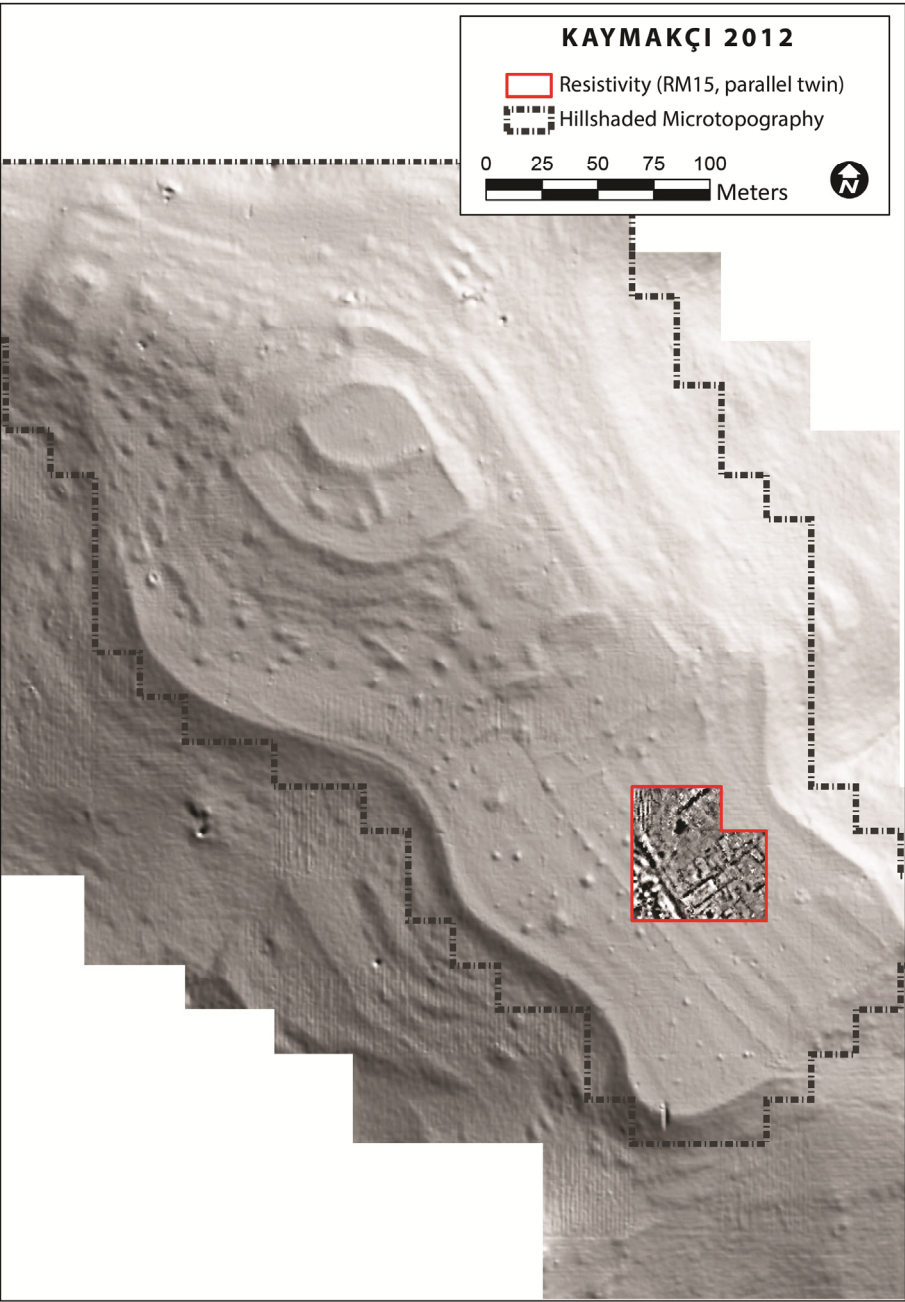


Figure 14: Map of Kaymakçı, showing the location of Resistivity survey conducted in 2012, superimposed over a hill-shaded digital elevation model (DEM) of the site.



Figure 15: Map of Kaymakçı, showing the location and results of the 2012 resistivity survey in detail.

## 2012 SESTOS YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Reyhan KÖRPE\***  
**Mehmet Fatih YAVUZ**

2012 yılı Eylül ayı içinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 20. 09. 2012 tarih ve 202464 sayılı yazı ve 20. 09. 2012 tarih ve 202484 sayılı izinleri doğrultusunda, Eceabat İlçesi, Yalova Köyü sınırları içinde bulunan Sestos Antik Kenti'nde 24.09.2012- 05.10.2012 tarihlerinde tarafımızca arkeolojik yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir<sup>1</sup>.

### *Gelibolu Yarımadası ve Sestos'un Kısa Tarihi*

Gelibolu Yarımadası, Trakya'dan Ege Denizi'ne doğru uzanan, kuzeyinde Saros Körfezi, güneyinde Çanakkale Boğazı ve batısında Ege Denizi ile çevrelenen bir yarımadadır. Bugünkü adını Gelibolu ilçesinden alan yarımada, antik çağlarda Yunanca "yarımada" anlamına gelen *Khersonesos* olarak biliniyordu. Diğer yarımadalardan ayırmak için *Thraikie Khersonesos*'u olarak adlandırılmıştır.

Güneydoğu Avrupa'nın Asya kıtasına en fazla yaklaştığı noktalardan biri olan Gelibolu Yarımadasında insanlığına ait en eski kalıntılar Mezolitik Döneme kadar gitmektedir<sup>2</sup>. Mehmet Özdoğan'ın yaptığı yüzey araştırmalarında bölgede Erken ve Geç Tunç Çağlarına ait yerleşimler tespit edilmiştir<sup>3</sup>. Gelibolu yarımadası bu dönemlerde Anadolu ve Avrupa kültürleri arasında bir geçiş bölgesi olduğundan, yerleşimlerde hem Anadolu, hem de Avrupa-Balkan kültürlerinin izlerini görmek mümkündür<sup>4</sup>.

M.Ö. 1200'lerin sonunda meydana gelen büyük göç hareketleri sonucunda yarımadanın tunç çağ yerleşimleri terk edilmiş, bir süre sonra ise Trakya kökenli insanlar tarafından tekrar iskan edilmiştir<sup>5</sup>. M.Ö. 6. yüzyılda bir Trak kabilesi olan Dolonklar'ın bölgenin hakim unsurları olduğu görülür<sup>6</sup>.

M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Gelibolu Yarımadasında Yunanlı kolonistler geldiler. Troas bölgesinin güney ve batı kıyılarına da yerleşimler kurmuş olan Lesbos Adası'nda

\* Doç. Dr. Reyhan KÖRPE, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, reyhan.korpe@yahoo.com

Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, mehmetusc@yahoo.com

<sup>1</sup> Araştırmamıza Bakanlık Temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü uzmanı Arkeolog Mehtap Ateş katılmıştır. Bilgi ve tecrübesiyle araştırmamıza özverili katkılarından dolayı Mehtap Ateş'e teşekkürlerimizi sunarız. Ekibimiz üyeleri Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz, Doç. Dr. Rüstem Arslan, Arkeolog Funda Körpe, yüksek lisans öğrencisi Gamze Songül'dür.

<sup>2</sup> Özdoğan 1982, 14-15.

<sup>3</sup> Özdoğan, Yarımadada yaptığı yüzey araştırmalarında çok sayıda prehistorik yerleşim tespit etmiştir. Özdoğan 1986.

<sup>4</sup> Yavuz 2003, 65.

<sup>5</sup> Hom. *Il.* 2.835vdd.

<sup>6</sup> Hdt. 6. 32-40. Asheri 1988.

yaşayan Aioller, yarımadaının Hellespontos kıyısında Sestos ve Madytos yerleşimlerini kurmuşlardır<sup>7</sup>.

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye bu defa daha güneyden, İonia bölgesinden başka göçmenler gelmeye başladı. İonlar, Aiollerin aksine yarımadaının sadece boğaz kıyılarına değil bölgenin tamamına küçüklü büyüklü çok sayıda yerleşim kurmuşlardır. Bu yerleşimler: Kardias, Paktye, Krithote, Kressa (Kallipolis), Aigospotamoi, Alopekonesos ve Limnai'dir<sup>8</sup>.

M.Ö. 514 yılında Dareios'un İskit seferi sonunda Pers ordusunun Gelibolu üzerinden dönüşünde, buradaki Philaid Beyliği ortadan kaldırılmış ve yarımada Pers hâkimiyetine girmiştir<sup>9</sup>. Gelibolu Yarımadası'ndaki Pers varlığı ancak M.Ö. 479 yılına kadar devam etmiştir. Bir yıl önce Abydos'tan Sestos'a boğazda yaptıkları yüzer köprüden geçerek Gelibolu üzerinden Yunanistan'a giden Pers ordusu, Yunanistan'da uğradığı ağır yenilgiler üzerine Gelibolu Yarımadası'yla birlikte Avrupa'daki bütün topraklarını kaybetmiştir<sup>10</sup>.

Perslerin bölgeden ayrılmasından sonra Atina tekrar yarımadaının hâkimi olur<sup>11</sup>. Atina öncülüğünde kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne yarımadaındaki tüm kentlerin katılmasıyla bu hâkimiyet pekiştirilmiştir. Peloponnesos Savaşları sırasında özellikle Sestos hem gerisindeki ovada yetişen tahıl, hem de Karadeniz'den gelen hububatın depolandığı önemli bir merkezdi. M.Ö. 405 yılında yarımadaının Lampsakos karşısında, Hellespontos kıyısındaki Aigospotamoi yakınında yapılan ve Spartalıların Atina donanmasını yok ettiği savaş Peloponnes savaşlarına son verdiği gibi, Atinalıların bölgeyi terk etmesine neden olmuştur<sup>12</sup>.

M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı yarımadaının hâkimiyeti bazen Sparta, bazen de Atina arasında gidip gelmiştir. M.Ö. 340 yılında Makedonya kralı Philip, Trakya ile beraber Gelibolu Yarımadasını da ele geçirdi<sup>13</sup>.

M.Ö. 334 yılında Gelibolu Yarımadasından Asya'ya geçerek Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kuran İskender M.Ö. 323 ölünce Trakya ve Gelibolu Yarımadası generallerinden Lysimakhos'un payına düşmüştür<sup>14</sup>. Lysimakhos devletinin başkenti olarak Bolayır'da kendi adını verdiği Lysimakheia kentini kurdu<sup>15</sup>. Helenistik çağda Gelibolu Yarımadası Selevkos, Makedonya ve hatta Mısır'daki Ptolomaïos krallığının kontrolüne

<sup>7</sup> Aioli Sestos: Hdt. 9. 115; Sestos'un Lesboslular tarafından kuruluşu: Skym. 709; Aioli Alopekonesos: Skym. 706; Madytos'un Lesboslular tarafından kuruluşu: Skym. 709.

<sup>8</sup> Limnai: Strab. 14. 635; Skym. 705; Kardias: Strab. 8.352. fr. 52; Skym. 700.

<sup>9</sup> 1983, 33; Bilabel 1920, 53.

<sup>10</sup> Hdt. 6.33.

<sup>11</sup> Hdt. 9. 114-118; Thuk. 1.89. Plut., *Kimon*. 9, 3-6, 14; Poly. 1.34.2. Thuk. 8.62.3, de Perslerin Yarımada'da 460'lara kadar kaldığını ima etmektedir.

<sup>12</sup> Meritt 1939-53, 199, 206 n.56 ve 289; Khersonesos kentlerinin 478 yılından itibaren birliğin üyesi olduklarını belirtmektedirler. Ancak yukarıda da gördüğümüz gibi, Persler M.Ö. 460'lara kadar Yarımada'da tutunmuşlardı.

<sup>13</sup> Thuk. 8.55-109; Ksen., *Hell.* 1.1.1-23.

<sup>14</sup> Dem. 12.16.

<sup>15</sup> Arrian, *FGrH* 156 F1. 1-8.

<sup>16</sup> Diod. 20.29.1; 20.29; Paus. 1.9.8; Strabo, 7. fr. 52; Plin. *NH* 4.48. Justin, 17.1.1-2; Marmor Parium *FGrH* 239 F 19.



girmiştir<sup>16</sup>. Son olarak Bergama krallığına dâhil iken, M.Ö. 133 yılından sonra Roma hâkimiyetine geçmiştir<sup>17</sup>.

Roma Döneminde Makedonya Eyaleti içinde yer alan Gelibolu Yarımadası imparatorluğun Avrupa ve Asya eyaletleri arasında önemli bir geçiş noktasıydı<sup>18</sup>. Özellikle lejyonlarının geçiş noktası olan yarımada Romalılar şimdiki Kilye koyu yakınlarında önemli bir deniz üssü olan Coela'yı kurmuşlardır<sup>19</sup>. M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda özellikle Trakya üzerinden gelen Got ve Hun saldırıları bölge kentlerinin giderek terk edilmesine neden oldu. Sestos ve Kallipolis tamamen yağmalanmış, yarımada halkı hayatlarını kurtarabilmek için Anadolu kıyılarına kaçmıştır<sup>20</sup>. Roma ve daha sonra Bizans imparatorlarının dışarıdan gelen saldırılara karşı yarımada'nın batısına inşa ettikleri büyük duvar ile bu akınları durdurmaya çalışmışlardır<sup>21</sup>. Gerek bu istilalar, gerekse M.S. 5. yüzyılda meydana gelen büyük yıkıcı depremler sonucunda nüfusu gitgide azalan kentlerin çoğu bu dönemde terk edilmiştir.

Günümüzde Çanakkale Boğazı'nın en dar yerinde, Akbaş Limanı'nın doğusundaki tepe üzerinde bulunan Sestos M.Ö. 7. yüzyılda Lesbos adasından gelen Aioller tarafından kurulmuştur<sup>22</sup>. Kent kısa sürede uygun limanı ve gerisindeki bereketli ovası sayesinde yarımada'nın en zengin kentlerinden biri olmuştur. Özellikle rüzgârlar ve Hellespontos'taki deniz akıntıları nedeniyle Sestos'un konumu önem kazanmıştır<sup>23</sup>. Kent, özellikle yüzyıllar boyunca Asya'dan Avrupa'ya geçişlerde önemli bir köprübaşı olarak kullanılmıştır. M.Ö. 480 yılında Pers kralı Kserkses ordusunu Abydos'tan bu kıyıya kurduğu yüzer bir köprü üzerinden geçirmiştir<sup>24</sup>. M.Ö. 334 yılında ise Büyük İskender'in ordusu Sestos'tan Abydos'a geçer<sup>25</sup>.

Kentin akropolisinin doğu eteklerinde yer alan Akbaş koyu, Sestos'un Hellespontos kıyısındaki limanıdır. Pers savaşlarından hemen sonra Atinalılar tarafından kontrol edilmeye başlayan kent Peloponnes Savaşları sırasında Hellespontos savunmasının merkezi olmuştur<sup>26</sup>. Burası Atina ve *Hellespontophylakes*'in en önemli deniz üssü olarak kullanılmıştır<sup>27</sup>. Dahası Sestos, Karadeniz'den Atina'ya giden tahıl rotasının kontrol eder konumdaydı<sup>28</sup>. MÖ 4. yüzyılda yaşayan tarihçi Theopompos, limanın iki duvarla kentin surlarına bağlanarak güvenceye alındığını bildirir<sup>29</sup>.

Günümüzde Sestos'un Hellespontos'a açılan limanına ait herhangi bir görünür iz yoktur. Antik çağlarda ovanın içine doğru girmiş olan bu koy zamanla Kayaaltı deresinin getirdiği alüvyonlarla dolmuştur.

<sup>16</sup> Polyb. 5.34; 18.51.5; Livius, 33.40.5.

<sup>17</sup> Polyb. 21.46; Livius, 38.39. Hansen 1971, 94, n.62. Diod. 29. 11. Appian. *Suriye Savaşları* 38-9; Pluth. *Tiberius Gracchus* 14; Appian *Mithrid.* 62; *Bel. Civ.* 5.4. Flor 3.12.3-7. Justin, 36.4.5; Livius, *Perioch* 58.

<sup>18</sup> Cicero, *In Pisonem* 86..

<sup>19</sup> Head 1911, 259.

<sup>20</sup> Zosimos.5.21; Sozomenus, 8.4.

<sup>21</sup> Agath. 5.11; Antik çağlarda Geibolu berzahına inşa edilen duvarlar için bakınız: Yavuz 2005, 1-15.

<sup>22</sup> İlyada'da bir Trak yerleşimi olarak bahsedilir. Hom. *İl.* 2. 836; Skym. 710.

<sup>23</sup> Strabon, Sestos'tan Abydos'a geçmenin Abydos'tan Sestos'a geçmekten daha zor olduğunu vurgulamıştır. Strab 13.1.22.i

<sup>24</sup> Hdt. 7, 25, 33-34, 36.

<sup>25</sup> Arr. *Anab.* 1.11.

<sup>26</sup> Thuk. 8.62.

<sup>27</sup> Sestos'un askeri önemi için bakınız, Leaf 1923, 119-121.

<sup>28</sup> Arist. *Rhet.* 3.10.7.

<sup>29</sup> Strab. 13.1.22.

Sestos, sadece Hellespontos kıyısında değil, Saroz üzerinde de önemli bir limana sahipti. Aristoteles'in Sestos'u, tahır ambarı olarak nitelemesinden, bu polislin zengin bir tarım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır<sup>30</sup>. Sestos, çok büyük bir olasılıkla yarımadaının en bereketli ovalarından biri olan Beşyol Ovası'na sahipti. Bu ovanın hemen bitişiğinde ise kuzeyde, Saros Körfezi'ne bakan ve antik çağlarda Drabos olarak bilinen Ecelimanı bulunur. Yüzeyde görülen antik seramik parçalarından, buradaki yerleşimin ve limanın Arkaik Dönemden bu yana kullanıldığı söylenebilir. Kanaatimizce Sestos'un biri Hellespontos'ta, diğeri ise Saros Körfezi'nde olmak üzere iki limanı vardı. Bölgenin en önemli tahıl üretim merkezlerinden biri olan Sestos'un, Beşyol Ovası'ndan elde ettiği tahılı ve diğer ürünleri özellikle kış aylarında ya da akıntının kuvvetle aktığı dönemlerde Hellespontos Limanı'nın kullanılmadığı zamanlarda Saros Körfezi'ndeki limanından ihraç ediyor olmalıydı.

#### *Yüzey Araştırması*

2012 yılında Sestos üzerinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmasının öncelikli amacı antik kentin tarihi ve yerleşim alanının sınırlarını tespit etmek olmuştur. Bu nedenle yerleşim yerindeki tarım yapılan uygun alanlarda yüzey araştırması yapılarak, antik kente ait mimari ve küçük buluntuların saptanmasına çalışılmıştır.

Araştırmalarımız yerleşim yerinin bulunduğu tepe ve yamaçları üzerindeki on iki tarla üzerinde yapılmıştır. Yüzey araştırmasında seramik parçalarının dışında, kandil, ağırşak, çatı kiremidi, amphora ve figürin parçaları gibi pişmiş toprak buluntuların dışında cam kap, pencere camı, bronz çivi ve bronz sikkeler de ele geçmiştir. Araştırılan alanlar uzun zamandan bu yana tarla olarak kullanıldığı için sürüm nedeniyle açığa çıkan mimari parçalar tarla kenarlarında biriktirilmiştir. Biriktirilmiş taşlar içinde dönemi tam olarak anlaşılamayan bazı sütün ve mimari parçalar görülmüştür.

Bu seneki araştırmalarımızın kentin yerleşim tarihi açısından en önemli sonucu tepe üzerindeki yerleşimin ilk defa M.Ö. 3. binyıla, Erken Tunç Çağında başladığının tespitidir. Çalışmalarımızda ayrıca Geç Tunç Dönemi seramiklerinin yanı sıra, Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine seramik parçaları ele geçmiştir.

Sestos antik kaynakların da işaret ettiği gibi özellikle M.Ö. 5-4. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşamış, kent bu dönemde sadece Gelibolu Yarımadasının değil, fakat aynı zamanda bölgenin en önemli merkezi olmuştur. Yüzeyde bulunan seramik parçalarının kalitesi ve yoğunluğu da bunu desteklemektedir.

Tepe üzerinde aynı zamanda buraya ismini veren Akbaş Kalesi, Sestos Antik Kenti'nin taşları ile Bizans döneminde inşa edilmiştir. Kale daha önce bölgedeki Bizans kaleleri kapsamında incelendiği için 2012 yılındaki araştırma programımıza dâhil edilmemiştir. Bizans Kalesi dışında Sestos Antik Kenti'ne ait yüzeyde görülebilen yegane mimari yerleşimin güneyinde, Çanakkale Boğazı'na bakan dik yamaç üzerindeki duvar parçasıdır. Burada yakın zamanda yapılan bir kaçak kazı ile açığa çıkan duvar yaklaşık 3.5-4 m uzunluğunda, 2.5 m. yüksekliğinde ve 0.60 m. kalınlığındadır. Tuğla ve horasan harç ile yapılmış duvarın buradaki tonozlu bir yapıya ait olduğu düşünülmektedir. Kullanılan malzeme ve işçiliğinden bu yapının Roma dönemine ait olduğu söylenebilir.

Araştırma yaptığımız tarlar üzerindeki seramik yoğunluğu ve bulunan seramiklerin dönemlerine göre, 2012 yılı çalışmalarımız Sestos Antik Kenti'nin bir ölçüde

<sup>30</sup> Arist. Rh. 1411a 14-15; Körpe & Yavuz 2007, 35.

yayıldığı alan hakkında ön bilgi vermiştir. Tepenin kuzey doğusundaki düzlükte Erken-Geç Tunç Çağ seramikleri bulunmuştur. Bizans kalesinin bulunduğu tepe aynı zamanda antik yerleşimin akropolü almalıdır. Bu tepe ve tepenin hemen kuzey ve kuzey doğu yamaçlarından başlamak üzere Arkaik-Roma yerleşimi yayılmaktadır. Bizans kalesinin güney doğusunda birkaç parça Geç Roma seramikleri dışında buluntuya rastlanmamıştır. Ayrıca platonun alt kısmındaki tarlalarda da erken dönem seramikleri çok azdır.

Antik kaynaklarda defalarca bahsedilen “Güçlü” Sestos surlarına ait herhangi bir kalıntıya araştırmalarımız sırasında rastlanılmamıştır. Fakat seramik parçalarının yayılımından kent surlarının aşağı yukarı nerelerden geçmiş olabileceği konusunda bir fikir oluşmuştur.

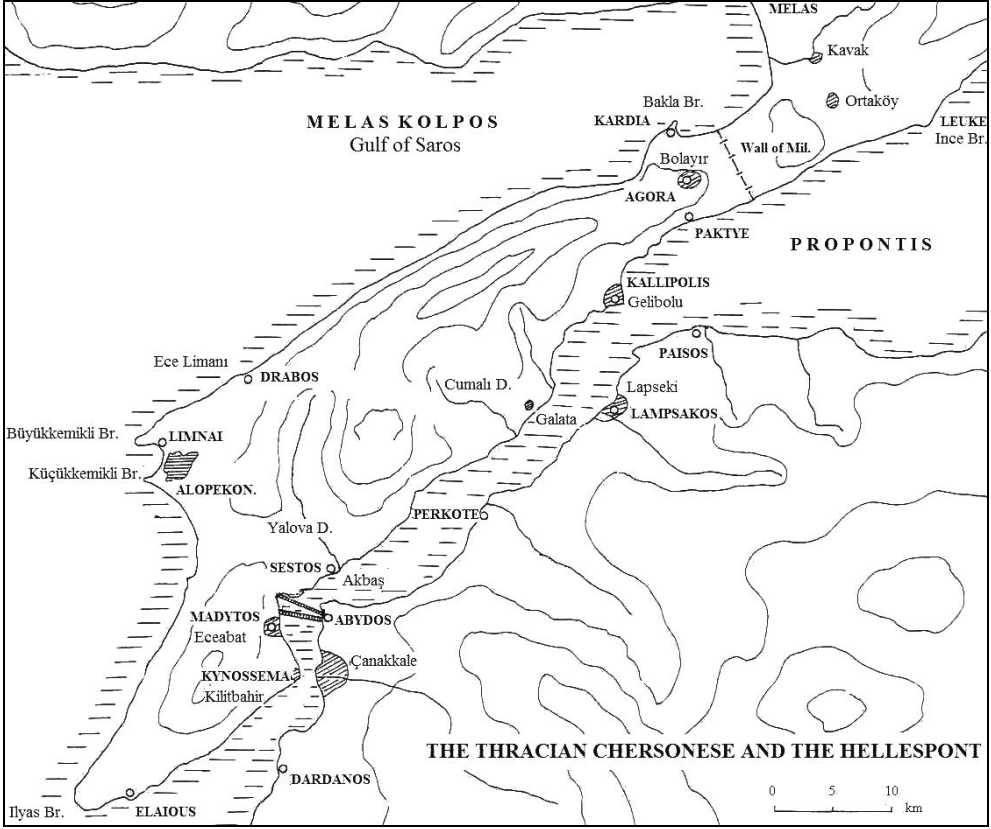
Yerleşmenin kuzey yamacındaki tarlara içinde yaptığımız araştırmalarda nekropol olabilecek bazı kalıntılar tespit edilmiştir. Bu alanda tarla sürümleri sonucunda seramik parçaları ile birlikte açığa çıkartılmış kemik parçaları görülmüştür. Özellikle amphora parçalarından Troas Bölgesi’nde sık sık karşılaştığımız amphora ya da urne kaplar içine gömünün Sestos Kenti’nde de uygulandığı söylenebilir.

2012 çalışmalarımız Sestos ve çevresinin arkeolojik potansiyelinin bilim dünyasına tanıtılmasına bir başlangıç olarak oldukça başarılı geçmiştir. Gelecek yıllarda devam edecek olan araştırmanın sadece Sestos Antik Kenti’nin değil, tüm Gelibolu Yarımadası’nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi’ni aydınlatmasına büyük katısı olacaktır.

## KAYNAKÇA

- Asheri 1988 David Asheri, Herodotus on Thracian society and history, in: Hérodote et les peuples non Grecs. Neuf exposés suivis de discussions, Entretiens sur l' Antiquité classique 25 (1990 Genève) 131–169.
- Berve 1937 H. Berve, *Miltiades. Studien zur Geschichte des Mannes und Seiner Zeit*. (Berlin).
- Bilabel 1920 F. Bilabel , *Die Ionische Kolonisation*. (Leipzig).
- Burn 1960 A. R. Burn, *The Lyric Age of Greece*. (London).
- Danov 1976 C.M. Danov, *Altthrakien*. (Berlin).
- De Souza 1999 Philip De Souza, *Piracy in the Graeco-Roman World*. (Cambridge).
- Ehrhardt 1983 N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*. (Frankfurt am Main).
- Garnsey 1988 P. Garnsey, *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman*
- Havuettes-Besnault 1880 A. Havrettes-Besnault, “Sur Quelques villes anciennes de la Chersonnese de Thrace.” *BCH* 4: 505-520.
- Head 1911 B. V. Head, *Historia Numorum*. (Oxford).
- Hutton 1914-16 C. A. Hutton, “Two Sepulchral Inscriptions from Suvla Bay.” *ABSA* 21: 166-168.
- Isaac 1986 B. Isaac, *The Greek Settlements in Thrace Until The Macedonian Conquest*. (Leiden).
- Jones 1941 A.H.M. Jones, “In eo Solo Dominivm Popvli Romani est vel Caesaris”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 31 (1941), pp. 26-31.
- Jones 1971 A. H. M. Jones, *The Cities of the Eatern Roman Provinces*. (Oxford).
- Kagan 1987 D. Kagan *The Fall Of The Athenian Empire*, Cornell University Press, 1987.

- Körpe & Yavuz 2007 R. Körpe & M. F. Yavuz, "The Harbors of the Thracian Chersonese", *Archaeological Institute of America 108th Annual Meeting*, San Diego, January 4, 2007.
- Körpe & Yavuz 2009 R. Körpe & M. F. Yavuz, "The Location of Aigospotamoi", Cigdem Ozkan Aygun (ed.) *SOMA 2007 Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University*, 24 and 29 April 2007 *BAR International Series* (Oxford, Archeopress 2009).
- Meritt 1939-1953 Merit, B.D., *Athenian Tribute List I-IV* (New Jersey)
- Müller 1997 D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots. Kleinasien*. (Tübingen-Berlin).
- Özdoğan 1982 M. Özdoğan, "Gelibolu Yarımadası Arkeolojik Belgeleme Çalışmaları ve Yüzey Araştırması, II. Ara Rapor", Basılmamış Rapor 1982
- Özdoğan 1986 M. Özdoğan, "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula." *AA* 10: 51-67.
- Roebuck 1959 C. A. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization*. (New York).
- Schönert-Geiß 1999 E. Schönert-Geiß, *Bibliographie zur Antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens*. (Berlin)
- Strauss 1987 B. S. Strauss, "A Note on the Topography and Tactics of the *Thrakiens und Mösiens*. (Berlin)
- Yavuz 2003 M. F. Yavuz, *The Thracian Chersonese in the Archaic and Classical Ages*. Basılmamış Doktora Tezi, University of Southern California, 2003.
- Yavuz 2005 M. F. Yavuz, "Antik Çağlarda Gelibolu Berzahında İnşa Edilen Savunma Duvarları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 41(2005), 1-15.



Harita 1: Gelibolu Yarımadası, antik yerleşimleri.





Harita 2: Sestos antik kentinin harita üzerinde yeri.



Resim 1: Antik yerleşimin bulunduğu tepenin batıdan görünümü.



Resim 2: Sestos'un Hellespontos Limanı.





Resim 3: 2012 Yılında Sestos'ta yapılan yüzey araştırması.



Resim 4: Yüzey araştırması yapılan arazinin görünümü



Resim 5 Güney yamaçtaki bina kalıntısı.





Resim 6: Yüzey araştırmasında bulunan seramiklerden bazıları.



Resim 7: Yüzey araştırmasında bulunan sikkeler.

# 2012 YILI KIRŞEHİR VE YOZGAT İLLERİ NEOJEN DÖNEM OMURGALI FOSİL YATAKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Ahmet Cem ERKMAN\***  
**Cesur PEHLEVAN**  
**Şakir Önder ÖZKURT**  
**Nuretdin KAYMAKÇI**  
**Ferhat KAYA**  
**Yarenkür ALKAN**  
**Ali AKBABA**  
**Kutay Murat BOZCA**  
**İsmail Ergün AYDOĞDU**

---

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 29.08.2012 tarih 188533 sayılı onaylarıyla yapılmasına izin verilen Kırşehir ve Yozgat illeri yüzey araştırması 01.09.2012-16.09.2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir<sup>11</sup>.

Araştırma Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cem Erkman başkanlığında, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Doç. Dr. Cesur Pehlevan, Ahi Evran Üniversitesi'nden Doç. Dr. Şakir Önder Özkurt, Helsinki Üniversitesi'nden Paleontolog Ferhat Kaya ile yüksek lisans öğrencileri Ali Akbaba ve Kutay Murat Bozca, bakanlık temsilcisi olarak Kayseri Kültür

---

\* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cem Erkman, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Cesur Pehlevan, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Van/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Şakir Önder Özkurt, Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Nuretdin Kaymakçı, ODTÜ, Jeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.  
Ferhat Kaya, Helsinki Üniversitesi, FİNLANDIYA.

Uzm.Yarenkür Alkan, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Ali Akbaba, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Kutay Murat Bozca, Anka Üniversitesi, D.T.C.F., Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

İsmail Ergün Aydoğdu, Arkeolog, Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Kayseri/TÜRKİYE.

<sup>1</sup> Çalışmalar, Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün desteği (Proje No.: PYO-FEN.4001.12.032) ile gerçekleştirilmiştir.



Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden İsmail Ergün Aydoğdu katılmıştır. Ayrıca ODTÜ’den Prof.Dr. Nuretdin Kaymakçı tarafından lokalitelerin jeolojik etüdü ve Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Uzm. Yarenkür Alkan tarafından da fosil envanterleri yapılmıştır.

### *Giriş*

Çankırı Havzası, İç Anadolu’nun önemli çökellerini kapsayan, Eldivan, Ilgaz ve Köse Dağları ile çevrelenmiş ve çoğunlukla Neo-Tetis döneme ait ofiyolitli kayalar ile belirginleşir. Bu havzanın güneyi Barandağı ve Kökeniz Dağı ile sonlanır, bu bölgede ise Kırşehir bloğuna özgü plutonik ve metamorfik kayalar egemendir.

Neo-tektonik dönem Anadolu için oldukça karmaşık bir süreci ifade eder. Bu dönemde meydana gelen jeolojik oluşumlar Anadolu’daki canlıların gen yapısını başka bir bölgeyle karşılaştırılmayacak kadar farklı kılmıştır. Bunun sonucu olarak da özellikle Anadolu tür ve alttür çeşitlenmeler cenneti olmuş ve faunal yapısını çok farklı ve ender kılmıştır. Biostratigrafik farklılıklar açısından memeli dağılımına bakıldığında faunası çok iyi bilinen iki önemli coğrafik göç bölgesi bulunduğunu görürüz. Bunlardan bir tanesi Karadeniz Bölgesi diğeri ise Anadolu’dur. Özellikle Orta Anadolu Bölgesi’ndeki yeni araştırmaların memeli göçleri ve biyokronolojisi hakkında daha güncel ve bütünsel bilgiler sunması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Orta Anadolu’da Kızılırmak Formasyonu omurgalı fosilleri bakımından zengin fosil yataklarını barındırmaktadır.

Türkiye’nin karasal Tersiyer biyostratigrafisi oldukça karmaşıktır. Bu stratigrafik ve paleocoğrafik karmaşa büyük oranda omurgalı fosillerin katkısı ile çözülebilir. Özellikle son yıllarda, memeli fosillerinden elde edilen verilerin bir proksi bilgisi olarak eski jeolojik dönemlerin iklim ve paleocoğrafik modellemelerinde kullanılması, onların bilimsel önemini daha da artırmıştır. Özellikle Geç Miyosen Dönem ile birlikte Doğu Akdeniz Bölgesi’nde genel bir kuraklaşma ve buna bağlı olarak orman yaşamından daha çok açık alan yaşamına uyum sağlamış memeli türlerinin egemen olmaya başladığını fosil kanıtlar ile anlıyoruz. Yunanistan’da bulunan Pikermi Lokalitesi özellikle memeli faunalarında meydana gelen bu paleoekolojik değişimi yansıtan önemli bir biyom sunmaktadır. Bu biyomun Avrupa, Anadolu, Asya ve bugünlerde Afrika’ya kadar yayıldığını düşündüren kanıtlar ileri sürülmektedir. Pikermi kronofaunası bu denli geniş bir alana yayılmış olsa da bölgelerin jeomorfolojik ve jeolojik özelliklerine ve gelişimlerine bağlı olarak mikro farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar iklimsel ve ekolojik farklılıklara uyum sağlamış yeni türlerin varlığını ya da eski türlerin birer sığınmacı olarak kaldıklarını göstermektedir. Özellikle sürekli su kaynağına sahip ve görece ağaçlık bir alanı karakterize eden bitki örtüsünün varlığından söz edilebilir. Anadolu’nun bu dönemde ne tür faunal bir içeriğe sahip olduğu özellikle Kemiklitepe, Çorakyerler, Sinap ve Hayranlı gibi lokaliteler sayesinde az çok bilinse de mikro düzeyde bölgesel farklılıklar gösteren sığınak zonlar hakkında bilgi oluşturulmamış ve tartışmaya açılmamıştır. Bu açıdan proje, Çankırı Havzası’nın güneyinde yer alan Kırşehir Bölgesi’nin faunal ve paleoekolojik problemlerinin ortaya çıkarılması açısından oldukça önemli olduğunu düşündürmektedir.

### *Materyal ve Metot*

2011 Yılı yüzey araştırmasında Kırşehir ve Yozgat Bölgelerinde daha önceki çalışmalarda tespit edilmemiş özellikle Üst Miyosen Dönemine ait oldukça zengin ve önemli omurgalı fosil yatakları tespit edilmiştir. Çalışma alanı kapsamında dikkate değer ve

potansiyel olarak önemli sayılabilecek iki lokalite bulunmuştur. Bunlar Yiğitler (Yozgat) ve Hirfanlı-Savcılı (Kırşehir) lokaliteleridir. Çalışmalar bu iki yeni lokalite üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

**Yiğitler Lokalitesi:** Lokalite, Yenifakılı'ya bağlı Yiğitler Köyü'nün doğu yamacında yer almaktadır (K: 39° 16' 44.3, D: 34° 57' 14.89, Yükseklik: 1084 m.) (Resim: 1). Bu bölgede yaptığımız 2011 yılındaki çalışmalarda I ve II numara olarak adlandırdığımız iki ayrı alanda potansiyeli yüksek olan lokaliteler keşfedildi. 2012 yılı çalışmasında ise III numaralı lokalite de kayıt edildi. Fosilli tabaka vertikal bir düzlemde 1-1,5 metre kalınlığındaki akıntısız depozitlerin ve pembesi tüflerin üzerinde yer almaktadır. Bu yığıntılı kompozisyon tüflerden ve diğer volkanik materyallerden meydana gelmektedir (Resim: 2). Fosil parçaları, güçlü bir volkanik çamurumsu akıntılarla taşınarak bu bölgede birikmiştir. Ayrıca omurgalı fosillerinin dağınık bir halde bulunması da belli bir enerjideki akıntı sayesinde taşındıklarını desteklemektedir. Buluntular arasında *Hipparion*, *Rhinocerotidae*, *Bovidae*, *Carnivora*, *Suidae* ve *Giraffidae* ailelerine, ayrıca *Aves* sınıfına ait fosiller mevcuttur (Resim: 3-7).

**Hirfanlı-Savcılı Lokalitesi:** Lokalite, Savcılı'ya bağlı Savcılıkurutlu Köyü'nün güneyinde yer alan Hirfanlı Barajının sınırında (K: 39° 12' 19.60, D: 33° 36' 24.48 Yükseklik: 1043 metre) yer almaktadır (Resim 8). Hirfanlı Bölgesindeki fosilli lokalite bazı yerlerde birkaç metre kalınlığına ulaşan horizontal bir yapı gösterir (Resim: 9). Kızılırmak Nehrinin mevsimsel ve yıllık yağış miktarına bağlı olarak Hirfanlı Barajını yükseltmesi ve alçaltması sonucunda oluşan su aktivitesini yüzeyde ve göl içerisinde bulunan *Equidae*, *Bovidae*, *Carnivora*, *Suidae* ve *Giraffidae* ailelerine ait fosilleri açığa çıkartmıştır. Lokalite kireç taşı yumruları ve mineral içeren kil katmanının ağır aktivitesini ile kırmızı çamurtaşı oluşumundan meydana gelmiştir. Bu karakteristik yapı günümüzün Kızılırmak'ın taşkın alüvyonlu geniş ovalıklarına az yada çok benzer bir ekolojik ortamı göstermektedir. 2011 ve 2012 yılında yapılan çalışmalar mevsimlik su taşkınlarının bu fosillerin aşınarak yok olmasına neden olan büyük bir tehdit oluşturduğunu göstermiştir (Resim: 10). Hirfanlı Barajı göl sularının kış aylarında yükselmesi, lokalitelerin üstünü su ile örtmüş ve baraj suyu fosillerin yapısını bozarak yumuşatmış ve küçük parçalar halinde dağılmasına neden olmuştur. Yaz aylarında ise su seviyesinin düşmesi ile açığa çıkan bu deformasyon olmuş fosiller güneş ve rüzgâra maruz kalarak daha ufak parçalara ayrılmıştır. Anadolu'nun doğa tarihi açısından oldukça umut veren bu lokalitenin mümkün olduğunca koruma altına alınması ve kurtarma kazılarının yapılması oldukça önemlidir.

### Sonuç

İkinci sezonun sonunda oldukça zengin omurgalı fosil koleksiyonu kayda alınmıştır. Bu iki lokalite buluntularının % 46'sı *Bovidae*, %42'si *Equidae*, %4'ü *Carnivora*, %2,5'i *Rhinocerotidae*, %2,5'i *Suidae*, %2'si *Giraffidae* ve %1'ini *Proboscidae* oluşturmaktadır. Anadolu'nun iklimsel ve arazi yapısının çok kısa mesafelerde gerek yatay gerekse dikey düzlemlerde şaşırtıcı farklılıklar göstermesi faunanın tümüyle açığa çıkmasını zorlaştırmaktadır.

## KAYNAKÇA

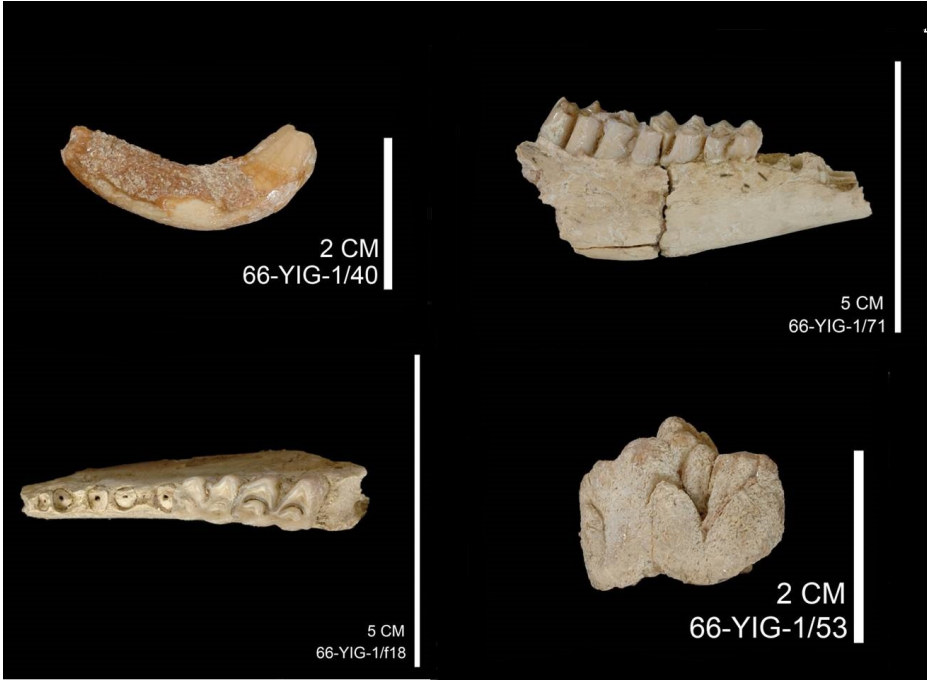
- Demirci S., Güleç E., Özer İ., Pehlevan C., Yigit A., Kaya F. and Erkman C. 2006. 2005 Yılı Sivas/Hayranlı Haliminhani Kazısı. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı 28. Kazı Sonuçları Toplantısı -2:141-156, Ankara.
- Demirsoy A. 2008. *Genel Zoocoğrafya ve Türkiye Zoocoğrafyası*. Meteksan Ankara.
- Fortelius M., Van Der Made J., Bernor R. 1996. *Middle And Late Miocene Suoidea Of Central Europe And The Eastern Mediterranean: Evolution, Biogeography and Paleocology*, in Bernor R., Fahlbusch V. & Mittmann H. (eds), *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas*. Columbia University Press, New York:348-377.
- Kaymakçı N. 2000. Tectono-stratigraphical evolution of the Çankiri Basin (Central Anatolia, Turkey). Ph.D Thesis, Geologica Ultraiectina. No. 190, Utrecht University Faculty of Earth Sciences, The Netherlands, ISBN 90-5744-047.
- Kaymakçı N., De Bruijn H., White S.H., Van Dijk M., Saraç G. and Ünay E. 2001. *Tectonic implications of the Neogene stratigraphy of the Çankiri basin with special reference to the Çandır locality (North-Central Anatolia, Turkey)*. In Güleç, E., Begun, D.R., and Geraads, D. (eds.) *Geology and Vertebrate Paleontology of the Miocene hominoid locality of Çandır*. Courier Forschungsinstitut Senckenberg. 240, 9-28.
- Koufos G.D. 2003. *Late Miocene mammal events and biostratigraphy in the Eastern Mediterranean-in: Reumer, J.W.F. and Wessels, W. (eds.) - Distribution And Migration Of Tertiary Mammals In Eurasia. A Volume In Honour Of Hans De Bruijn - Deinsea 10: 343-371.*
- Sickenberg F., Becker-Platen J.D., Benda L., Berg D. Engesser B., Gaziry, W., heissig, K., Hunermann, K.A., Sondaar, P.Y., Schmidt-Kittler N., Staesche K., Staesche U., Steffens P. And Tobien H. 1975. *Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die Internationale Neogen-stratigraphie* (Kanozoikum und Braunkohlen der Türkei. 17.). *Geol. Jb.*, B 15, 1-167.
- Van Der Made, J., E. Güleç, C. Erkman 2013. "Microstonyx (Suidae, Artiodactyla) From The Upper Miocene Of Hayranlı-Haliminhani, Turkey." *Turkish Journal Of Zoology* 37: 106-122.



Resim 1: Yigitler lokalitesinin konumu.



Resim 2: Yigitler lokalitesi sedimanı.



Resim 3: Yiğitler Lokalitesine Ait Fosil Buluntuları.



Resim 4: Yiğitler lokalitesine ait fosil buluntuları.



Resim 5: Yiğitler lokalitesine ait fosil buluntuları.



Resim 6: Yiğitler lokalitesine ait fosil buluntuları.





Resim 7: Yiğitler lokalitesine ait fosil buluntuları.



Resim 8: Hirfanlı-Savcılı lokalitesinin konumu.



Resim 9: Hirfanlı-Savcılı lokalitesine ait sedimanlar.



Resim 10: Hirfanlı Barajı çevresindeki lokaliteler üzerindeki su taşkınları.

# SİVAS İLİ 2011-2012 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI

**Turgay YAZAR\***  
**Ebru BİLGET FATAHA**

Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ve Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi desteği ile Sivas İli'ndeki kültür varlıklarının tespit, tescil ve tanıtımına yönelik olarak yürütülen Sivas İli yüzey araştırmasının 2012 yılı çalışmalarına Zara İlçesi'nde devam edilmiştir. Araştırmaya Cumhuriyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Cem Yüksel, İbrahim Gül ve Sanat Tarihçisi Serdar Aksoy ile Bakanlık Temsilcisi Mehmet Alkan katılmışlardır.

Sivas il merkezinin 72 km doğusunda yer alan Zara'nın batısında Hafik, güneyinde Kangal ve Divriği, batısında Suşehri ve İmranlı, kuzeyinde ise Doğanşar ve Koyulhisar ilçeleri yer almaktadır. Zara Sivas-Erzincan, arsındaki yol güzergâhı üzerinde olmasının yanı sıra Şerefîye üzerinden İç Anadolu-Karadeniz bağlantısı açısından da önemli bir konuma sahiptir<sup>1</sup>.

İç ve Doğu Anadolu'yu birbirine ve Karadeniz bölgesine bağlayan ana yol güzergâhları üzerinde yer alan Zara'nın kuruluşu kesin olarak bilinmese de bölge tarihinin Kalkolitik Çağa (MÖ 5500-3000) kadar geri gittiği anlaşılmaktadır<sup>2</sup>. Zara ile ilgili en erken tarihi yazılı bilgiler Selçuklu Dönemine aittir. İbn-i Bibi ve Anonim Selçuknâme'ye göre Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad (1220-1237) 100,000 akça iradı ve 60 kişilik sipahisi bulunan Zara'yı komutanlarından Kemaleddin Kamyar'a iktâ olarak vermiştir<sup>3</sup>. 13 ve 14. yüzyılda Zara dönemin idari sistemine göre Sivas subaşılığını oluşturan vilayetlerden biridir<sup>4</sup>. Esterâbadî'nin *Bezm u Rezm*'de belirttiğine göre 14. yüzyılın sonlarında Sivas'a hakim olan Kadı Burhaneddin "Zara ve Todurga" vilayetlerini emirlerinden Kör Bayezid'a dirlik olarak vermiştir<sup>5</sup>. Zara'nın 15. yüzyıldaki durumu hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. 16. yüzyılda Sivas Sancağı'na bağlı 261 haneli bir köy (karye)<sup>6</sup> olarak gösterilen Zara 1854 yılında yapılan idari düzenlemeyle Sivas Sancağı Koçgiri Kazası'nın merkezi olmuştur<sup>7</sup>. 1871 yılında belediye teşkilatı kurulan Zara'nın 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan göç hareketinden etkilendiği ve göçmenlerin bir

\* Yrd. Doç. Dr. Turgay YAZAR, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sivas/TÜRKİYE. E-mail:turgayyazar@yahoo.com; ebilget@gmail.com.

<sup>1</sup> Zara üzerinden geçen yol güzergâhları için bk.W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Bektas, İstanbul 1960, s. 303-304; Hakkı Acun, "Yolların Kesiştiği Şehir Sivas", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003*, Sivas 2003, s. 23-29.

<sup>2</sup> Bkz. Atilla Engin-Bora Uysal-Filiz Ay Şafak-Aydoğan Bozkurt; "Sivas İli 2010 Yılı Yüzey Araştırması", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1 23-28 Mayıs 2011 Malatya*, Ankara 2012, s. 173-208.

<sup>3</sup> Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 341.

<sup>4</sup> Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 63.

<sup>5</sup> Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 259.

<sup>6</sup> 387 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri* (937/1530) II, Ankara 1997, s. 495.

<sup>7</sup> Ramazan Özey "20. Yüzyılın Başlarında Sivas'ın Tarihi Coğrafyası", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003 Sivas Bildirileri*, Sivas 2003, s. 135,139-140.

kısımının bölgeye yerleştirildiği görülmektedir<sup>8</sup>. Günümüzde 2456 km<sup>2</sup> yüzölçümünde bir ilçe olan Zara'ya bağlı 1 belde (Şerefiye), 2 nahiye (Beypınar ve Bolucan) ve 130 köy bulunmaktadır.

2010 yılından itibaren Zara'da yürütülen çalışmalarda bölgenin yaklaşık yarısının taranması tamamlanmıştır. Çalışmalarımızda tespit edilen kültür varlıkları, mimari, devşirme veya mimari parçalar, mezar taşları ve etnografik buluntular alt başlıkları altında alfabetik bir sıra ile tanıtılacaktır.

## *1. Mimari*

### *1.1. Aksu Köyü Kaya Kilisesi*

Köyün batısındaki kayalık alanda, yaklaşık 977 rakımlı bir tepenin eteğinde kayanın oyulmasıyla yapılmış bir kilise yer almaktadır. Ulaşılması zor bir konumdaki dikdörtgen planlı yapının kuzeydoğusunda yaklaşık 178x165 cm, kuzeybatısında ise 170x126 cm ölçülerinde birer hücre bulunmaktadır (Resim: 1). Hücrelerin içerisine kayanın oyulmasıyla bir Malta ve iki Çatal Haç yapılmıştır. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak haç motiflerinden hareket ederek yapıyı Orta Bizans Dönemine, bölge tarihi de dikkate alındığında 8-11. yüzyıla tarihlemek mümkündür<sup>9</sup>.

### *1.2. Alishir Köyü Meryem Ana Şapeli*

Köyün güneyinde alt kısmı kayalık olan düzlük bir alanda Meryem Ana Manastırı'na ait izler ile kayalığın doğu eteğinde Meryem Ana Şapeli yer almaktadır. Şapel örtüsündeki küçük bozulmalar dışında iyi bir şekilde korunmuştur (Resim: 2). Şapelin içerisindeki bez parçaları yapının ziyaretçiler tarafından kutsandığını göstermektedir. Yapı doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Şapelin doğusunda içten ve dıştan yarım yuvarlak apsis bulunmaktadır. Beşik tonozlu yapıya güney duvarının ekseninin batısındaki lentolu kapı açıklığından girilir. Apsisi ana yapıdan daha alçak olan şapel kaba yontulmuş kesme taş ve moloz taşla dolgu duvar tekniğinde yapılmıştır. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ahali köyün Meryemana adlı eski bir Rum köyü olduğunu ve adını Bizans Döneminde inşa edilen manastırdan aldığını belirtse de malzeme ve teknik özelliklerine göre şapel 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır.

### *1.3. Celep Mezrası (Küme Evler) Kilisesi*

Mezranın güneyinde bulunan kilisenin duvarları kısmen, örtüsü ise tamamen yok olmuştur. Günümüze ulaşan kuzey ve doğu duvarlarından anlaşıldığı kadarıyla yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üç neflidir. Nefler birer apsisle sonuçlanmaktadır. Moloz taştan dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının kemer ve pencerelerinde kaba yontulmuş kesme taş kullanılmıştır (Resim: 3, Çizim: 1). Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoksa da mimari ve teknik özelliklerine göre yapıyı 19. yüzyıla tarihlemek gerekir.

<sup>8</sup> Zara'nın 19. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Galip Eken, "XIX. Yüzyılda Zara", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003 Sivas Bildirileri*, Sivas 2003, s. 39-45; "XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (2006), s.99-111.

<sup>9</sup> Günter Spitzing, *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole*, München 1989, s. 198.

#### 1.4. Dereköy Gözetleme Kulesi

Köyün kuzeybatısında yer alan bir burun üzerinde moloz taştan inşa edilmiş yaklaşık 7 m. yüksekliğinde bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Ortalama 150 m. uzunluğunda 25 m. genişliğinde üçgen şeklindeki burunun güneyinde, gözetleme kulesinin hemen önünde yaklaşık 2 m. derinliğinde bir hendek yer almakta ve gözetleme kulesi ile burun arasında doğal bir engel oluşturmaktadır (Resim: 4). Gözetleme kulesi doğu ve batısında bulunan iki vadiyi de kontrol edecek bir konumda inşa edilmiştir. Bu vadilerin bölgenin Ordu ile olan bağlantısını sağladığı anlaşılmaktadır. Batıdaki vadinin doğusundaki kayalık alanda farklı boyutlarda mağaralar bulunmaktadır. Kulenin tarihi hakkında yazılı bir veriye ulaşılamamıştır. Malzeme ve teknik özellikleri yapının Ortaçağ'a ait olduğu izlenimi vermektedir.

#### 1.5. Kayadibi Köyü Kayabaşı Köprüsü

Gölbaşı ve Kayadibi köyleri arasında yer alan tek gözlü bir kemerden ibaret olan köprü 19 m. uzunluğunda ve 4.2 m. genişliğindedir. 5.2 m. yüksekliğinde ve 8.5 m. kemer açıklığına sahip olan köprü kaba yontulmuş kesme taş ve moloz taştan inşa edilmiştir (Resim: 5). Üzerinde kitabe bulunmayan yapı Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa döneminde 1882-1885 yılları arasında inşa ettirilen Sivas-Ordu arasındaki yol inşaatı sırasında yapılmış olmalıdır.

#### 1.6. Kayadibi Köyü Kilisesi

Köy merkezinde yer alan ve bir dönem mescit olarak kullanılan yapının *narteks*'i kısmen, apsisi ise tamamen yok olmuştur (Resim: 6). Doğu-batı doğrultusunda üç nefli bir bazilika olduğu anlaşılan yapının apsilerin önü camiye çevrilirken örülerek kapatılmıştır. Kilisenin nef ayırımının taş kaideler üzerine oturan ahşap sütunlarla sağlandığı, ahşap tavan ve beşik çatı ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Batısında bir *narteks* bulunan yapının beden duvarları kaba yontulmuş kesme taş ve moloz taştan dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Beden duvarlarının dış kısmında kaba yontulmuş taşlar kullanılmış, moloz taş kullanılan içe bakan yüzler ise sıvanmıştır. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Mimari özellikleri kilisenin 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiğini göstermektedir. Elimizdeki bilgilere göre kilise bir Rum kilisesidir.

#### 1.7. Müslümad Köyü Kilisesi

Köy merkezine yakın bir konumda, köyün kuzeybatısında yer alan ve bir dönem mescit olarak kullanılan kilisenin kuzeydoğu köşe odası kısmen harap durumdadır. Pencere ve duvarlarındaki küçük çatlak ve dökülmeler dışında yapı iyi korunmuştur. Doğu-batı yönünde tek nefli ve beşik tonozlu bir bazilika olan yapının doğusunda yarım yuvarlak apsis ve iki yanında köşe mekânlar yer almaktadır. *Naos*'tan girilen köşe mekânlar doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup doğu duvarları ekseninde birer mazgal pencere vardır (Resim: 7). Günümüzde bir duvarla ikiye ayrılmış olan *naos* beşik tonozla örtülmüş ve tonoz belirli aralıklarla atılan kemerlerle desteklenmiştir. Yapı kesme ve kaba yontulmuş kesme taştan dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının beden duvarlarının dışa bakan yüzlerinde kesme taş, içte ise kaba yontulmuş taş kullanıldığı görülmektedir. Yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Malzeme ve teknik özelliklerine göre

kilise 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır. Elimizdeki bilgilere göre köy eski adı Alakilise olan bir Rum köyüdür.

### 1.8. Zoğalı Köyü (Mehmet Efendi) Konağı

Köy girişinde yer alan yapı Mehmet Efendi Konağı olarak bilinmektedir. Köy tüzel kişiliğine ait olan yapı duvarlardaki küçük çatlaklar ve sıva dökülmeleri dışında iyi korunmuştur. Bir süre köy okulu olan yapı günümüzde köy konağı olarak kullanılmaktadır (Resim: 8, Çizim: 2). İki katlı ve dıştan beşik çatılı olan yapının alt ve üst katları birbirine benzerdir. Orta sofalı tipte inşa edilen yapı doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Yapının alt katına eksende yer alan sofanın güneyindeki kapı açıklığından girilmektedir. Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı sofanın doğusunda kuzeydeki mutfak olarak kullanılan yaklaşık kare planlı iki, batısında ise kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı bir oda vardır. Sofanın kuzeybatısındaki merdivenle girişleri sofanın kuzeyindeki kapı açıklığından sağlanan üst kata çıkılmaktadır. Üst katta ise sofanın iki yanında yaklaşık kare planlı ikişer oda bulunmaktadır. Evin tavan süslemeleri dikkat çekicidir.

### 1.9. Zara-Mesudiye Yolu ve Yol Kitabesi

Yüzey araştırması sırasında belgelenen ünik ve en önemli kültür varlıklarından biri "*Gidemediğin yer senin değildir*" sözünün de sahibi olan Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa tarafından 1882-1885 yılları arasında inşa ettirilen Sivas-Ordu yolunun Zara-Mesudiye arasında bir kaya üzerine hak edilmiş kitabesidir. Kitabede tarihleri de verilerek Sivas-Samsun, Sivas-Harpur ve Sivas-Ordu yolunun Halil Rıfat Paşa tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir (Resim: 9).

*"Asrı gazi sultan Hamid Han-ı sanî vezir-i terakki perver Sivas valisi Halid Rifat Paşa Hazretleri'nin memaliki mahruse-i şahaneye bir misal olmak üzere 1298'de Sivas'tan Samsun'a, 1299'da Sivas'tan Harput'a 1300'de Sivas'tan Ordu limanına değin yapılan turukun tarihidir 1300".<sup>10</sup>*

Sivas'tan başlayıp Hafik, Zara, Koyulhisar-Mesudiye üzerinden Ordu İli'ne kadar uzanan 212 km.lik yol Sivas ile Karadeniz şehirleri arasındaki bağlantıyı sağlaması bakımından son derece önemlidir. Yol güzergâhı üzerinde 92 köprü ve 300 den fazla menfez bulunmaktadır.

## 2. Devşirme veya Mimari Parçalar

### 2.1. Gühertaş Köyü

#### 2.1.1. Köy Camii

Gühertaş Köyü Camii'nin içerisinde 33x33cm ölçülerinde kare biçimli mermer bir sütun başlığı tespit edilmiştir. Yapının odunluk olarak kullanılan alt katında köyün eski camiine ait iki ahşap sütun, iki sütun başlığı ve döşeme tahtaları tespit edilmiştir. 310x68 cm ölçülerinde, aralarında rozet bulunan karşılıklı hilal motifleri ile bezeli yekpare ardıc tavan tahtasının üzerine 1227 (1812-1813) ve 1241 (1825-1826) tarihleri düşülmüştür. Başlıklar 189x36cm, sütunlar ise 303x38cm ölçülerindedir.

<sup>10</sup> Adnan Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, Sivas, 1999, s. 53



Caminin avlu duvarına bitişik şekilde üç devşirme taş tespit edilmiştir. Parçalardan L biçimli olan ilki 100x47x38 cm, kenarı pahlı olan ikincisi 88x33x33 cm ve yerde yatay biçimde duran üçüncüsü ise 119x78x35cm ölçülerindedir. Caminin avlu duvarının örgüsünde de devşirme parçaların kullanıldığı görülmektedir. Duvar örgüsü içerisinde tespit edilen parça yaklaşık 9x48x18 cm. ölçülerinde ve L biçimlidir.

Caminin karşısındaki binanın duvarına bitişik olarak ise bir sütun kaidesi tespit edilmiştir. Kaide yaklaşık 70x75x75 cm. ölçülerindedir.

Köyün bugün kullanılmayan eski mezarlığında iyon tarzında bir sütun başlığı parçası bulunmaktadır. 4/3'ü kırık olan parça 47x41x40 cm. ölçülerindedir.

### 2.1.2. Emin Güzel Evi

Evin mutfak olarak kullanılan odasının tavanına sıkıştırılmış tavan göbeği olduğu sanılan yuvarlak bir parça bulunmaktadır (Resim: 10). İç içe daire biçimli üç şeride ayrılmış şeritlere stilüs hatla aşağıdaki yazı yazılmıştır.

محمد ابوبكر صدق عمر الفارق يا الله

عثمان الوزير علي المرتضى الحسن والحسين يا الله

ميكائيل جبرائيل اسرافيل عزرائيل ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

“Muhammed-Abubakır saddık- Omaru el-farık, ya Allah

Osman- vel vezir Ali el-murtaza el- Hasan vel Hüseyin ya Allah

“Mikail-Cebraıl- İsrâfıl- Azrail, ve la havla ve la kuvvette ila billa hi ali ül Azim

### 2.2. Kızık Köyü

#### 2.2.1. Hasan Işık Evi

Evin bahçe girişinde 95cm. yüksekliğinde 53 cm. genişliğinde bir sütun parçası tespit edilmiştir.

#### 2.2.2. Mustafa İlter Evi

Evin bahçe duvarının giriş kapısı üzerinde iki yanda iyon tarzındaki birer sütun başlığı bulunmaktadır. Başlıklar yaklaşık 62cm genişliğinde ve 44 cm yüksekliğindedir. Taşların içerisi oyularak saksı olarak kullanılmaktadır. Başlıkların volütlerinin arası bitkisel motifle bezenmiştir.

### 3. Mezar Taşları

Zara'daki kültür varlıkları içinde en önemli gruplardan birini mezar taşları oluşturmaktadır. Bölgede ziyaret ettiğimiz Zara Eski Mezarlık<sup>11</sup> ile Aksu, Alışır, Atgeçmez, Balık, Bolucan, Çaypınar, Çevirmehan, Dipsizgöl, Güllüali, Kardere ve Pazarcık köylerinde tarihi ve sanatsal değeri olan mezarlıklarla karşılaşılmıştır. Bölgede tespit edilen

<sup>11</sup> İçerisinde 28 mezar ile 3 baş taşı tespit edilen Zara Eski mezarlığı ayrı bir makalede ele alınıp değerlendirilecektir.

mezar taşları, İmranlı bölgesinde bulunan taşlarla ortak özellikler göstermektedir<sup>12</sup>. Zara merkezi dışında yukarıda adını verdiğimiz köylerin tamamı kendilerini Kürt ve Alevi olarak ifade etmişlerdir. Köylerde Kürtçenin Kurmanci lehçesi konuşulmaktadır. Bölgedeki mezarlıklarda toprak, çerçeveli, sandık ve sanduka mezar olarak adlandırdığımız dört farklı tip mezar tespit edilmiştir<sup>13</sup>.

### 3.1. Toprak /Açık Mezarlar

Genellikle mezar çukurunun kısa kenarlarına yerleştirilen baş ve ayak taşlarından oluşmaktadır. Az sayıda örnekte mezar çukurunu örten toprak yükseltinin moloz taşlarla çevrelenerek mezarın belirlendiği görülür. Baş ve ayak taşlarının toprağa gömülü olarak yerleştirilmesi nedeni ile birçok örnekte taşların yerlerinden oynadığı, yana, arkaya ya da öne doğru yattığı veya kaybolduğu gözlenmektedir (Resim: 11).

### 3.2. Çerçeveli Mezarlar

Mezar çukurunun çevresinin düzgün veya kaba yontulmuş veya düzleştirilmiş taşlarla çerçevesinden oluşan bu tür mezarların kısa kenarlarında genellikle baş ve ayak taşları bulunmaktadır. Bazı örneklerde baş ve ayak taşları bezelidir (Resim: 12).

### 3.3. Sandık Mezarlar

Mezarın boyutuna uygun taş plakaların yan yana getirilmesiyle oluşturulan dikdörtgen prizma biçimli mezarların üzerinde bir kapak taşı bulunmaktadır. Baş ve ayak taşları kısa kenardaki taşların işlenmesiyle yekpare olarak yapılmış veya ayrıca yapılarak kapak taşı üzerindeki yuvalara yerleştirilmiştir (Resim: 13).

### 3.4. Sandukalar

Mezar çukurunun üzerine konulan dikdörtgen prizma şeklindeki tek parça taş sandukalardan ibarettir. Sandukanın kısa kenarlarında baş ve ayak taşının yerleştirildiği yuvalar bulunmaktadır. Bazı örneklerde sandukanın üst kısmı düz bazı örneklerde ise baş ve ayak taşlarının takıldığı bölümler kademeli ve yuvarlak kemer şeklinde biçimlenmiştir. Sandukalar genellikle basamaklar şeklinde yükselen kademeli kaideler üzerinde yer almaktadır.

Koçkiri bölgedeki (Zara- İmranlı) mezar taşları bezemeleri açısından ortak özellikler göstermektedir. İmranlı bölgesindekilerle birlikte aşağıdaki motif ve kompozisyonlar tespit edilmiştir (Resim: 13).

1. Kılıç, kama, tabanca ve tüfek gibi kesici ve ateşli silahlar ile bu silahlara ait kalkan, barutluk gibi teçhizatlar
2. At, boğa, geyik, kuş, yılan gibi çeşitli hayvan figürleri
3. İnsan figürleri (süvari figürü)
4. Arma

<sup>12</sup> Turgay Yazar, “İmranlı İlçesi Bezemeli Mezar Taşları”, *Türk Yurdu*, 270 (2010), S. 84-86; “2009 Yılı Sivas Yüzey Araştırması”, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, Ankara 2011, s. 19-30.

<sup>13</sup> Köy mezarlıklarında çok sayıda mezar taşı olması nedeniyle bütün örnekleri bu makale kapsamında vermek mümkün değildir. Bu nedenle mezar taşları genel özellikleri itibarı ile gruplanarak verilmiştir.

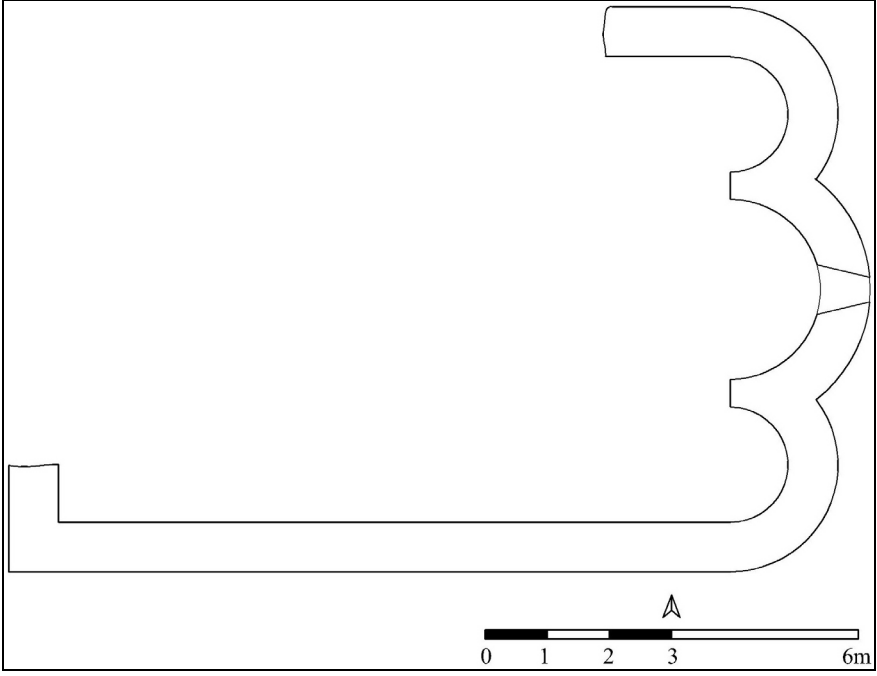
5. Teber gibi tarikat eşyaları
6. Saban gibi tarım aletleri
7. Cezve, kahve fincanı, kahve soğutucusu tepsi, leğen, ibrik, çaydanlık, makas, kirkit, şamdan, tespih ve baston gibi kullanım eşyaları
8. Saz gibi müzik aletleri
9. Çokgenler ile ay, yıldız ve çarkıfelek gibi geometrik motifler
10. Çeşitli bitkisel motifler veya çiçekler
11. Mimari yapılar (cami, ev) ve mimari formlar (kemer)

#### *4. Etnografik Buluntular*

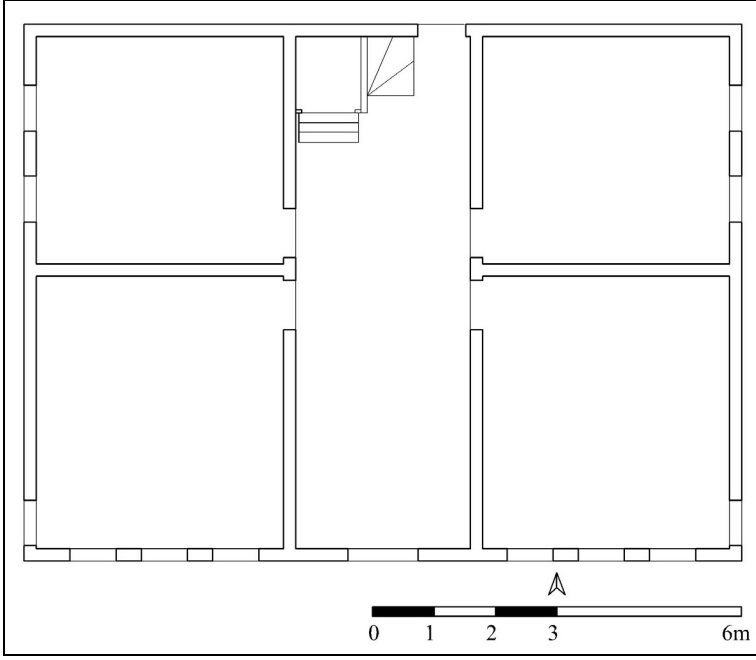
Gühertaş Köyü Camii avlusunda yaklaşık 108 cm çapında, 109 cm yüksekliğinde ve 74 cm derinliğinde bazalt, Dilekpınar Köyü Camii avlusunda 122 cm. çapında, 76 cm yüksekliğinde ve 29 cm. derinliğinde bazalt, Büyükkaya Köyü merkezinde ise 63 cm çapında, 92 cm yüksekliğinde ve 34 cm derinliğinde olmak üzere üç taş dibek tespit edilmiştir. Dibeklerden Dilekpınar Köyü'nde olanı ağız ve iç yüzeyinin yivli olması ile diğerlerinden farklıdır.

#### KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı “Yolların Kesiştiği Şehir Sivas”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003*, Sivas 2003, s. 23-29.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.
- Baykara, Tuncer, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988.
- Galip Eken,” XIX. Yüzyılda Zara”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003 Sivas Bildirileri*, Sivas 2003, s. 39-45;
- Eken, Galip "XIX. Yüzyılda Zara Üzerine Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (2006), s.99-111.
- Engin Atilla -Bora Uysal-Filiz Ay Şafak-Aydoğan Bozkurt, "Sivas İli 2010 Yılı Yüzey Araştırması", 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1 23-28 Mayıs 2011 Malatya, Ankara 2012, s. 173-208.
- Mahiroğulları, Adnan, *Dünden Bugüne Zara*, Sivas, 1999.
- Özey Ramazan “20. Yüzyılın Başlarında Sivas’ın Tarihi Coğrafyası”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003 Sivas Bildirileri*, Sivas 2003, s. 133- 146.
- Ramsay, W. M., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Bektaş, İstanbul 1960,
- Spitzing, Günter, *Lexikon byzantinisch- chistlicher Symbole*, München 1989.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.
- Yazar Turgay, “İmranlı İlçesi Bezemeli Mezar Taşları”, *Türk Yurdu*, 270 (2010), s. 84-86.
- Yazar Turgay, “2009 Yılı Sivas Yüzey Araştırması”, 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt 24-28 Mayıs 2010, İstanbul, Ankara 2011, s. 19-30.
- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Ankara 1997.



Çizim 1: Şerefiye Bucağı, Celep Mezra (Küme Evler) Kilisesi rölöve planı.



Çizim 2: Zoğalı Köyü Mehmet Efendi Konağı rölövesi.



Resim 1: Aksu Köyü Kilisesi, hücreleri.





Resim 2: Alishir Köyü, Meryemana Şapeli



Resim 3: Şerefiye Bucağı, Celep Mezar (Küme Evler) Kilisesi, apsis.





Resim 4: Dereköy, Gözetleme Kulesi.



Resim 5: Kayadibi Köyü, Kayabaşı Köprüsü.





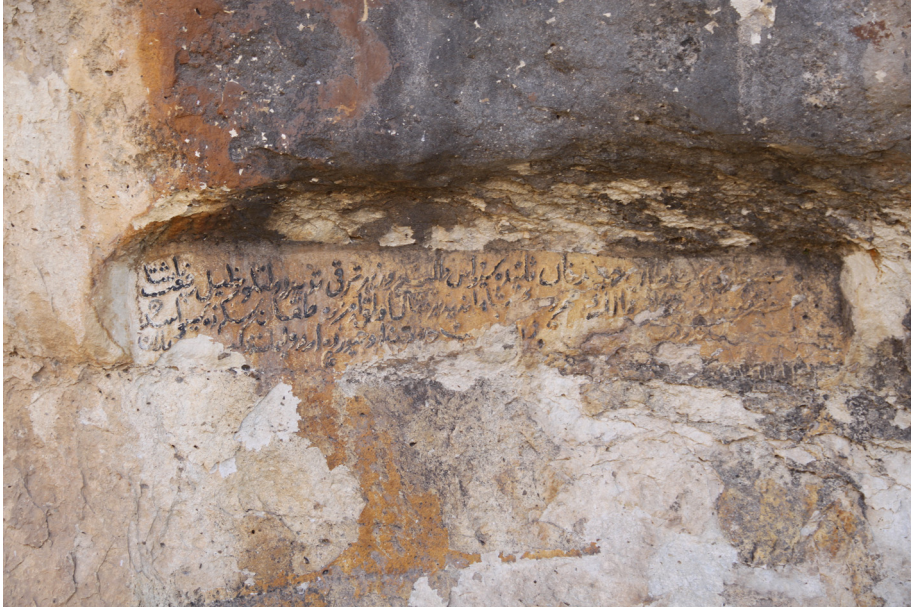
Resim 6: Kayadibi Köyü Kilisesi.



Resim 7: Müslümabat Köyü Kilisesi.



Resim 8: Zoğalı Köyü Mehmet Efendi Konağı, giriş (güney) cephe.



Resim 9: Yol Kitabesi.





Resim 10: Gühertaş Köyü, Emin Güzel Evi tavan göbeği.



Resim 11: Toprak mezar.





Resim 12: Çerçeveli mezar.



Resim 13: Sandık mezar

# SEYDİŞEHİR 2012 YILI ÇALIŞMALARI

**Asuman BALDIRAN\***  
**Aytekin BÜYÜKÖZER**  
**Zeliha GİDER**

Konya İli, Taşkent ve Seydişehir ilçelerinde devam etmekte olan yüzey araştırmasının 2012 yılı çalışmaları Prof. Dr. Asuman Baldıran başkanlığında, Dr. Aytekin Büyüközer, Dr. Zeliha Gider Büyüközer, Arkeolog Mustafa Çimen ve Serkan Akdemir'den oluşan ekiple, Bakanlık Temsilcisi Akşehir Müze Müdürlüğü Uzmanı Muzaffer Saçkesen nezaretinde 15.09.2012-25.09.2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2012 yılı çalışmaları Karacaören, Aşağı Esence, Yukarı Esence, Irmaklı, Tol Köyü, Akkise, Balıklava Köyü, Yalılıyük, Sarayköy, Arasöğüt, Ahırlı, Çukurçimen, Çatmakaya (Arvana Asarı) ve Asar Tepe (Amblada) yerleşim alanlarında gerçekleştirilmiştir.

## *1. Karacaören Köyü*

Konya-Seydişehir karayolunun 60. km'sinde yer alan Karacaören Köyü'nde, Gavur Teknesi olarak adlandırılan mevkide kayaya oyulmuş iki adet tekne mezar tespit edilmiştir. Tekne mezarlardan birinin batı yüzündeki *tabula ansata* içinde, oldukça tahrip olmuş durumdaki yazıtın birkaç harfi seçilebilmektedir (Resim: 1). Bu tip mezarlar özellikle Fasıllar<sup>1</sup> ve Karahisar yerleşim alanlarında oldukça yaygındır.

## *2. Aşağı Esence Kasabası ve Çevresi*

Seydişehir-Beyşehir karayolunun kuzeyinde yer alan Aşağı Esence, Beyşehir'e 17 km, Seydişehir'e 20 km mesafededir. Kasaba merkezindeki parkta Roma ve Bizans Dönemine ait 7 adet taş eser vardır. Bunlardan arşitrav bloğu ile parkın girişinde yer alan kireçtaşı *ostothek* gövdesi Roma Dönemine, diğer eserler Bizans Dönemine aittir. *Ostothek* gövdesinin ön cephesinde asma dalı; kısa yüzlerinden birinde kapı, diğerinde ise kılıç ve kalkan betimi vardır (Resim: 2). Bir çanaktan çıkan ve her iki yana devam eden, dolgun üzüm salkımlarına sahip asma dalı, hem bağcılığın öneminden<sup>2</sup> hem de yerel Zeus kültüyle

\* Prof. Dr. A. Baldıran, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

e-mail: [abaldiran@gmail.com](mailto:abaldiran@gmail.com).

Dr. Aytekin Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

e-mail: [aytekinbuyukozer@hotmail.com](mailto:aytekinbuyukozer@hotmail.com).

Dr. Zeliha Gider Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

e-mail: [zgider@gmail.com](mailto:zgider@gmail.com).

<sup>1</sup> Fasıllar için bkz. A. Baldıran – G. Karağuz – B. Söğüt, "Centre Unissant les Cultes Hittites et Romains: Fasıllar", *Proceedings of the International Symposium "Trade and Production through the Ages"*, Konya, 2010, 219-256.

<sup>2</sup> Antik dönemde bölgede şarap üretimi oldukça yaygındır (A. Baldıran, "Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir Cıvanı), *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi* (Ed: Ü. Aydınöğlu – A. K. Şenol), İstanbul, 2010, 303-317). Strabon'un verdiği bilgilere göre özellikle Amblada şarapları tıbbi perhizlerde kullanılmaktadır (Strabon XII. VII. 2).

bağlantılı olmasında dolayı<sup>3</sup>, bölgedeki pek çok kabartmada sıkça kullanılmıştır. Benzer şekilde yine kalkan kabartması da hem *ostothek*'ler üzerinde hem de antik yerleşim birimlerinin veya bu yerleşim alanlarındaki yapıların girişlerinde karşılaştığımız bir betimdir<sup>4</sup>. Aşağı Esence *ostothek*'i, bölge halkı için önemli değerlerin bir arada sunulduğu, bölgede tespit ettiğimiz az sayıdaki Erken İmparatorluk Dönemi örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Aşağı Esence kasabasının yaklaşık 2 km. kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Esence Köyü'nde, Bizans sütun başlığı ile kabartmalı blok tespit edilmiştir. Tol köyündeki çalışmalarımızda ise bir adet işlik bloğu, bir adet eşik taşı, iki adet ezme teknesi ve bir adet *ostothek* gövdesi tespit edilmiştir.

### 3. Akkise Kasabası ve Çevresi

2012 yılı çalışmalarının büyük bir bölümünü Ahırlı İlçesi'ne bağlı Akkise Kasabası ve kasaba sınırları içinde yer alan antik yerleşim alanları oluşturmuştur. Seydişehir-Bozkır karayolunun 20. km'sinden sola dönülerek 6 km. devam edildiğinde Akkise Kasabası'na ulaşılır. Burası Isaura'dan güneye doğru devam eden antik yol üzerinde yer almaktadır<sup>5</sup>.

Kasaba merkezindeki Cuma Camii'nde ve evlerin duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış taş eserler vardır. Eserlerin bir kısmı ise kasaba merkezindeki Atatürk Parkı'nda sergilenmektedir. Akkise Kasabası'nda tespit edilen 20 eserden 13 tanesi *ostothek* gövdesi, bir tanesi *ostothek* kapağı, ikisi mezar steli, biri İon başlığı<sup>6</sup>, biri *postament* ve ikisi yazıtlı bloktur. *Ostothek* gövdelerinin tamamında ön cephede figürlü sahnelerin betimlendiği görülmektedir (Resim: 3). Kasabadaki eserlerin bir kısmının Akkilise mevkisinden, bir kısmının ise Költe mevkisinden getirildiği ifade edilmiştir.

Akkilise (Kiliseçalı) mevkii, kasabanın yaklaşık 1 km. güneydoğusunda, hafifçe yüksek bir tepenin üzerine kurulmuş bir yerleşim alanıdır. Burasının Sedesa Antik Kenti olduğu kesinlik kazanmıştır<sup>7</sup>. Bu alanda yaptığımız yüzey araştırmasında iki kilise kalıntısı ile iyi durumda korunmuş iki sarnıç yapısı ve taş örgü duvarlara sahip yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Yerleşim alanının tamamında defineciler tarafından açılmış çok sayıda kaçak kazı çukuru vardır. Bu kaçak kazı çukurlarından birinde, gri renkli kumtaşından kesilmiş, çokgen kenarlı taşlarla örülmüş, birleştirici malzeme olarak kum katkılı kireç harç kullanılmış bir yapı yer almaktadır. Bu duvarlardan birinin hemen önünde dörtgen ve yuvarlak biçimli pişmiş toprak tuğla plakalar bulunmuştur<sup>8</sup>. Söz konusu tuğlaların varlığı yapının bir hamam kalıntısı olabileceğini düşündürmektedir. Bunların dışında yüzeyde yoğun seramik parçalarına da rastlanmıştır. Akkilise mevkisinin kuzeyinde yer alan Taşbaşı

<sup>3</sup> Bölgedeki yerel Zeus kültürüyle ilgili bkz. A. Baldiran, "A Study about Cults of Lycaonia Region", *Anodos* 6-7, 2006-2007, Trnava, 2008, 36-37, fig. 12; Baldiran vd. 2010, 225-226, fig. 16-18.

<sup>4</sup> Bölgedeki kalkan kabartmaları için bkz. M. Yılmaz, *Bozkır Çevresinin (Hadım-Ahırlı-Yalıhöyük) Antik Tarihi ve Eserleri: Isauria*, Konya, 2005, 42-47, fig. 13b, 13d; A. Baldiran, "The Arms on the Relief from the Region of Lycaonia", *Anodos* 4-5, 2006, fig. 14-15; A. Baldiran, "Taşkent-Seydişehir 2009 Yılı Yüzey Araştırması", 28. *AST-I*, 2011, 224; A. Baldiran – A. Büyükozer – Z. Gider, "Taşkent-Seydişehir 2010 Yılı Yüzey Araştırması", 29. *AST-I*, 2012, 78-80, fig. 13.

<sup>5</sup> Yılmaz 2005, 205.

<sup>6</sup> İon başlığının benzer örnekleri için bkz. A. Baldiran – Z. Gider, "Isauria Bölgesi'nin Mimari Uygulamaları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 2008, 116-117, fig. 7-8.

<sup>7</sup> J. R. S. Sterrett, *The Wolf Expedition Asia Minor. Papers of the American School of Classical Studies III*, Boston, 1888, 240; Yılmaz 2005, 205.

<sup>8</sup> Yuvarlak tuğlalar 27 cm çapında, 5,5 cm kalınlığında, dörtgen tuğlalar 30 cm genişliğinde, 6 cm kalınlığındadır.

mekkisinde ise doğal kayanın yüzeyindeki düzleştirilmiş bir alan içine yazılmış 4 satır yazıt vardır.

Költe mevkii, Akkise Kasabası'nın yaklaşık 3 km. güneydoğusunda, 1235 m. rakımlı bir tepedir. Burada, özellikle defneciler tarafından açılan kaçak kazı çukurlarında, toplama taşlardan örülmüş, çamur harçla birleştirilmiş duvar kalıntıları görülmektedir. Tepenin güneyinde ise büyük boyutlu kesme taş bloklardan oluşan bir yapı kalıntısı vardır. Üzerindeki makiliklerden dolayı boyutu ve işlevi tespit edilemeyen bu yapının yakınında, yüzeyine büst kabartması işlenmiş *ostothek* gövde parçası tespit edilmiştir. Yerleşim alanının doğusundaki vadi nekropol alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Çünkü burada yaptığımız çalışmalarda *tabula ansata*'lı blok, *ostothek* gövde parçaları ile yatar şekilde aslanların betimlendiği *ostothek* kapaklarına ait parçalar belgelenmiştir.

Akkise kasabasının yaklaşık 3 km güneydoğusunda yer alan Balıklava köyünde, eski ilkokulun karşısındaki köy çeşmesinde devşirme malzeme olarak kullanılmış iki *ostothek* gövdesi ile bir altar vardır. *Ostothek* gövdelerinden birisinin yarıya kadar kırık olan uzun yüzü ortada bir paye ile bölünerek iki farklı kabartma alanı oluşturulmuştur. Ortadaki panoda, sadece ayağı görülebilen bir süvari, diğer panoda ise kanepede oturan iki figür betimlenmiştir. Kabartma yüzeyi tıraşlanmış olduğundan detaylar seçilememektedir. Uzun yüz ile kısa yüzün birleştiği bölüm yine bir paye ile ayrılmıştır. *Ostothek*'in bu yüzünde cepheden betimlenmiş bir kadın ve yanında, kırık olduğu için vücudunun sadece bir kısmı görülen kısa elbiseli bir erkek figürü yer almaktadır (Resim: 4).

#### 4. Yalıhüyük İlçesi ve Çevresi

2012 yılı çalışmalarının bir diğer önemli bölgesi ise Yalıhüyük İlçe Merkezi ile ilçe sınırlarında yer alan yerleşim alanlarıdır. Adını üzerine kurulduğu Yalı höyükten alan, Troğitis Gölü kenarına kurulmuş olan yerleşim, Seydişehir-Bozkır karayolunun 19. km'sinde yer almaktadır. İlçe merkezinde, eski taş evler ile caminin duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış eserlerin yanı sıra, belediyenin bahçesinde sergilenen eserler de vardır.

Yalıhüyük Belediyesi'nin bahçesinde üç adet *ostothek* gövdesi, bir adet ölçü bloğu, üç adet kabartmalı blok, bir adet Attik-İon kaide, iki adet *ostothek* kapağı, bir adet lahit kapağı ile anıta ait olduğu düşünülen, üzerinde kılıç-kalkan betiminin bulunduğu bir duvar bloğu bulunmaktadır. Bu eserler arasında en dikkat çekici olan, gri renkli yerel kireçtaşından yapılmış olan bir *ostothek* gövdesidir (Resim: 5). *Ostothek*'in ön cephesinde, merkezde yer alan bir *kline* üzerinde oturur şekilde betimlenmiş üç erkek figürü ile *kline*'nin her iki yanında ayakta betimlenmiş iki kadın figürü vardır. Kadın figürlerinin başları örtülü iken, erkek figürlerinin saçları kabarık şekilde verilmiştir. *Kline*'nin önünde bir sehpa, sehpanın yanında ise bir *krater* bulunmaktadır. Sahnenin üst kısmı asma dalı ile sınırlandırılarak, asma dalından sarkan dolgun taneli üzüm salkımları figürlerin başları arasında kalan boşluklara yerleştirilmiştir. *Ostothek* gövdesinin alt kısmında, büyük oranda tahrip olmuş yazıtın tek satırı görülebilmektedir. Benzer ikonografik özelliklere sahip bir başka *ostothek* gövdesi gri renkli yerel taşından yapılmıştır<sup>9</sup>. Ön yüzde ortada bir *kline* ve *kline* üzerinde üç erkek figürü bulunmaktadır. *Kline*'nin sol tarafında iki, sağ tarafında ise bir kadın figürü betimlenmiştir. Kadın figürlerinin başı diğer örneklerde olduğu gibi örtülüdür. Sahnenin üst kısmında, *bukranion*'lar tarafından taşınan *girland*'lar vardır.

<sup>9</sup> Yılmaz 2005, 219-220, fig. 117.

Belediyenin bahçesinde yer alan iki kabartmalı bloğun ön cephesinde çift sürme sahnesi betimlenmiştir. Çift sürme, bölgedeki *ostothek* gövdeleri ile duvar blokları üzerinde görmeye alışkın olduğumuz bir sahnedir<sup>10</sup>.

Yalılıyık ilçe merkezinde 1963 yılında inşa edilmiş olan Merkez Büyük Camii'nin son cemaat mahallindeki duvarda 2 adet *ostothek* gövdesi ve bir adet kabartmalı blok bulunmaktadır. *Ostothek* gövdelerinden biri belediyenin bahçesindeki *ostothek*'lerle benzer bir ikonografiye sahiptir. Burada da *ostothek*'in görülebilen uzun yüzünde merkezde bir *kline* ve *kline* üzerinde oturan üç erkek figürü yer almaktadır. Bu figürlerin başlarının arasında kalan boşluklara dolgun taneli üzüm salkımları işlenmiştir. *Kline*'nin sol tarafında iki, sağ tarafında bir kadın figürü, önünde bir sehpa, sehpanın solunda içki kabı, sağında ise bir sandık vardır<sup>11</sup>. *Ostothek* gövdesinin kaidesinde tek satır yazıt görülmektedir. Caminin kuzeybatısında, C. Tekin'e ait evin duvarında, atlı bir süvari ile ayakta bir kadının betimlendiği kabartmalı blok yer almaktadır. İlçe merkezinde dikkat çeken eserlerden biri de E. Doğan'a ait evin doğu duvarında bulunan, elinde üç dişli bir yaba ile kayık üzerinde ayakta durur şekilde betimlenmiş erkek figürünün yer aldığı kabartmalı bloktur. Yalılıyık ilçe merkezinde *ostothek* gövdelerinin yanı sıra *ostothek* kapakları da tespit edilmiştir. Bunlardan biri ilçe mezarlığının doğu duvarı üzerindedir. Arasöğüt köyündeki okul bahçesinden buraya getirilmiş olan kapak üzerinde yatar pozisyonda betimlenmiş aslan figürü yer almaktadır. Aslanın başı dâhil ön tarafı kırık olup, arka cephesi işlenmemiştir. *Ostothek* kapakının alt tarafındaki silmede tek satır yazıt vardır.

#### 4.1 Çokalar Mevkii

Çokalar mevkii<sup>12</sup>, Yalılıyık İlçe Merkezi'nde tespit edilen eserlerin bir kısmının geldiği yer olarak belirtilmektedir. Bu alan Troğitis Gölü kenarında olup, ilçe merkezine yaklaşık 2 km. uzaklıktadır. Hafif yüksek bir tepe üzerine kurulmuş olan yerleşim birimine ait kalıntılar sadece kaçak kazı çukurları çevresinde takip edilebilmektedir. Bu çukurlardan birinde çok sayıda *kalypter* ve *stroter* parçası bulunmuştur. *Stroter* parçalarının bazıları üzerinde olasılıkla atölye isminin bulunduğu, damga şeklinde yazı görülmüştür. Farklı parçaların birleştirilmesi sonucunda *stroterler* üzerinde "KONONOC" yazısı olduğu tespit edilmiştir (Resim: 6). *Kalypter* ve *stroterler* haricinde kaçak kazı çukurunun etrafında mermer duvar kaplama parçaları da bulunmuştur. Bunun yanı sıra yine bu alanda bulunarak Yalılıyık Belediye binasına götürülen mozaik parçaları da dikkate alındığında, bu alanda yamaca konuşlandırılmış, Troğitis Gölü'ne hâkim bir Roma villasından söz edilebilir.

#### 4.2 Sarayköy

Çokalar mevkii'nin yaklaşık 600 m doğusunda yer alan Sarayköy'de<sup>13</sup> sadece bir adet *ostothek* gövdesi tespit edilmiştir. Ancak bu köy çevresindeki asıl önemli kalıntı, köy girişindeki kanalın üzerinde bulunan ve yakın zamana kadar ayakları korunmuş olan Roma köprüsüdür. Günümüzde bu alanda köprüye dair herhangi bir kalıntı yoktur. Köprüye ait

<sup>10</sup> Baldıran 2011, 222-224.

<sup>11</sup> Yılmaz 2005, 219-220, fig. 117.

<sup>12</sup> Koordinat: 36421064D-4130063K

<sup>13</sup> Koordinat: 36422153D-4130721K

olduğu belirtilen büyük boyutlu bloklar su kanalının çevresinde dağınık halde görülebilmektedir<sup>14</sup>.

Yalılıyük ilçesine bağlı ve ilçenin 2 km doğusunda yer alan Arasöğüt köyünde ise iki *ostothek* gövdesi ile bir *ostothek* kapağı tespit edilmiştir.

##### 5. Ahırlı İlçesi

Ahırlı İlçesi'ndeki Ahmet Özbek Parkı'nın girişinde karşılıklı yerleştirilmiş iki *ostothek* kapağı vardır<sup>15</sup>. Üzerinde yatar pozisyonunda aslan betiminin yer aldığı bu *ostothek* kapaklarının her iki kısa kenarına üçgen alınlıklar işlenmiştir. Kapakların alt kısmındaki silmede tek satır yazıt vardır. Yine aynı parkta bulunan, bir yapının üçgen alınlıklı çatı kısmına ait bir blok nadir rastlanan örneklerdendir. Alınlığın ortasına işlenen kalkan kabartması, yukarıda değindiğimiz gibi bölgede hem *ostothek* gövdelerinde hem de yapılarda sevilerek kullanılan bir betimdir. Sözü edilen bu eserler haricinde parkta iki adet pres mili ağırlığı ile Bizans Dönemine ait iki adet kabartmalı blok vardır.

Ahırlı Belediyesi'nin önünde, üzerinde aslan betiminin yer aldığı *ostothek* kapağı vardır (Resim: 7). Diğer örneklerden farklı olarak burada aslan yatar pozisyonundan ziyade ön ayaklarıyla *ostothek* kapağının üzerine abanmış gibi betimlenmiştir. Aslanın yeleleri, bilinen örneklerin aksine iç içe geçmiş U şekilli kabartmalardan oluşmaktadır. Sağlam durumda olan sağ kısa kenarında yer alan üçgen alınlığın tepe ve köşe *akroter*'lerinin yüzeyine *palmet*, alınlığın ortasına ise yıldız motifi işlenmiştir. Kapağın uzun yüzünde, aslan ile kapağın alt silmesi arasına yerleştirilmiş, merkezdeki bir çanaktan çıkarak her iki yöne devam eden kıvrık dal motifi, alınlığın her iki kenarında ise sarmaşık dalı betimi vardır. Sözü edilen bu betimler de bölgede tespit ettiğimiz *ostothek* gövdelerinde çok sık rastlamadığımız detaylardır.

Belediyenin önünde yer alan bir diğer eser üçgen alınlıklı bir mezar stelidir (Resim: 8). Her iki yanda plasterlerle sınırlandırılan stelin cephesine yan yana duran dört erkek, bir kadın figürü betimlenmiştir. Alınlıkta ise pençelerinde tavşan olan, kanatları yarı açık kartal figürü, alt silmede tek satır yazıt vardır. Alınlığın her iki köşesinde yarım palmetlerden oluşan köşe *akroter*'leri işlenmiştir. Yine aynı alanda iki adet Attik-İon kaide, *tabula ansata* içinde beş satır yazıt olan duvar bloğu ile ön yüzünde ayakta betimlenmiş dört figürün olduğu *ostothek* gövdesi parçası vardır.

##### 6. Arvana Asarı

2011 yılında, eski adıyla Arvana, günümüzdeki ismiyle Çatmakaya Köyü'nün yaklaşık 4 km. güneyinde, Arvana Asarı<sup>16</sup> olarak adlandırılan alanda tepenin güney yamaçları incelenmiştir<sup>17</sup>. Bu yılki araştırmalar özellikle yerleşim alanının doğu ve kuzey yamaçlarında yoğunlaştı. Güney yamaçta olduğu gibi kuzey yamaçta da kuru duvar örgü tekniği ile yapılmış, işlevi belirlenemeyen pek çok yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bu

<sup>14</sup> 1993 yılında M. Yılmaz, D. French, L. Zoroğlu ve H. Bahar'ın bu bölgede yaptıkları inceleme gezisinde köprü'nün hala ayakta olduğu belirtilmektedir. Yılmaz 2005, 217-218.

<sup>15</sup> Önceki yıllarda Ahırlı'daki eski ilköğretim okulunun girişinde yer alan bu eserler sonradan Ahmet Özbek parkına taşınmıştır. Bkz. Yılmaz 2005, 202-204, fig. 105-106.

<sup>16</sup> Koordinat: 36408319D-4121176K

<sup>17</sup> A. Baldıran – A. Büyüközer – Z. Gider, "Taşkent-Seydişehir 2011 Yılı Yüzey Araştırması", 30. *AST-II*, 2013, 88-89, fig. 110-15.



yapılardan birisinde kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmış, pek çoğu büyük oranda sağlam durumda olan *kalypter* ve *stroter* parçaları bulunmuştur. Arvana Asarı'nda tespit edilen en sıra dışı buluntu ise *poligonal* yivli dorik sütun tamburu parçalarıdır (Resim: 9). Dor düzenine özgü olan poligonal yivli sütunlar<sup>18</sup> M.Ö. 3. yy'da Pergamonlu mimarlar tarafından bulunmuş olup<sup>19</sup>, M.S. 1. yy'a kadar oldukça geniş bir coğrafyada çalışılmıştır<sup>20</sup>. Genellikle Pergamon etkisi altındaki kentlerde yayılım gösteren poligonal yivli sütunlar şimdilik bölgede sadece Taşagıl'daki Kale Tepesi yerleşim alanı<sup>21</sup> ile Arvana Asarı'nda tespit edilmiştir. Her iki yerleşim alanının topografik, yerleşim şeması, yapıların inşa teknikleri ve plan özellikleri açısından oldukça benzer özelliklere sahip olması, bu iki kent arasındaki etkileşimin göstergesidir.

Bu yıl Arvana Asarı'nda yol yapım çalışması nedeniyle ağaçların söküldüğü ve doğal alanın tahrip edildiğini, yerleşim alanında geçen yıl belgelediğimiz bazı yapıların kaçakçılar tarafından dinamitle patlatıldığını gördük (Resim: 10).

#### 8. Çukurçimen

Çukurçimen Köyü, Akkise Kasabası'nın 20 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Köyün yaklaşık 3 km. batısında, halk tarafından kale olarak adlandırılan, 1807 m. rakımlı bir tepe bulunmaktadır<sup>22</sup>. Bu tepede çok sayıda yapı kalıntısına rastlanmıştır. Temel seviyesinde koruna gelmiş bu yapıların büyük bir kısmının işlevini belirlemek mümkün olmamıştır. Alanda, kaliteli taş işçiliğine sahip en az üç kilise yer almaktadır. Kaçak kazılar sonucunda bu kiliselerin apsis kısımları da görülebilmektedir.

Kale olarak adlandırılan tepede yüksek kayalıkların batısında üst kısmı tonozlu, içerisi tamamen su ile dolu olan, 12,7 m. uzunluğunda sarnıç bulunmaktadır. Giriş kapı açıklığı 82x186 cm. ölçülerinde olan sarnıçtaki bu kapıda tamamen devşirme malzemeler kullanılmıştır. Yine bu alanda yazıtlı blok, kabartmalı blok, *ostothek* gövdesi, *ostothek* kapağı, kayaya oygu tekne mezar, altı adet lahit teknesi ve iki adet lahit kapağı tespit edilmiştir. Tepenin güneydoğu cephesi, lahit teknelerinin, kayaya oygu tekne mezarların ve *ostothek* gövdelerinin yer aldığı bir nekropol alanıdır. Bu nekropol alanında bulunan lahit teknelerinden birisinin her iki uzun yüzü de işlenmiştir. Lahidin uzun yüzlerinden birinde, merkezdeki üç yapraklı bir çanaktan çıkarak her iki yana devam eden asma dalları ile bu dallardan aşağıya doğru sarkan dolgun taneli üzüm salkımları vardır. Sağ tarafta, ayakta betimlenmiş bir erkek figürü, iki öküz tarafından çekilen kağı üzerinde yer alan bir bloğu, taş ocağından işlenmek üzere atölyeye veya ait olduğu yapıya taşır şekilde betimlenmiştir (Resim: 11). lahidin diğer uzun yüzü iki panele ayrılarak, bunlardan birine kılıç-kalkan ve triskeles, diğerine, köşede burgu yivli sütun tarafından taşınan *girland* motifi işlenmiştir. lahidin kapağı da hemen yanında ters düşmüş şekilde durmaktadır. Kapağın köşe *akroter*'leri yatar pozisyonunda aslan figürü şeklinde çalışılmıştır.

<sup>18</sup> Vitruvius IV. III. 9.

<sup>19</sup> C. Börker, "Zur Datierung des Zeus-Tempels von Olba-Diokaisareia in Kilikien", *AA*, 1971, 39-49; J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976, 112.

<sup>20</sup> Z. Gider Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Konya, 2013, 31-34.

<sup>21</sup> Balıran vd. 2012, 78.

<sup>22</sup> Koordinat 3642743K-4149352D

### 9. Amblada Antik Kenti (Asar Tepe)

Kavakköy'ün 2 km. güneyinde yer alan ve halk tarafından Asar Tepesi olarak adlandırılan, 1369 m. yükseltiyi sahip antik Amblada yerleşim alanının 2008 yılında güney yamacı<sup>23</sup>, 2009 yılında doğu yamacı<sup>24</sup> araştırılmıştır. Bu yılki çalışmalarımız ise tepenin batı ve kuzey yamacında yoğunlaşmıştır. İki tepeden oluşan Amblada'nın kuzeybatısındaki tepe üzerinde, yan yana düşmüş şekilde duran yivsiz sütun tamburları, Attik-İon kaide ve *fascia*'lı arşitrav bloğu parçası bulunmaktadır (Resim: 12). Sütunların hemen gerisinde ise büyük boyutlu bir stylobat bloğu vardır. Tüm bu mimari blokların bir arada olması, burada İon ya da Korinth düzeninde inşa edilmiş bir tapınağın var olabileceğini göstermektedir. Tapınağın yaklaşık 100 m kuzeyinde, doğal kaya yüzeyine açılmış 7 basamaktan oluşan bir alan vardır (Resim: 13). Ön tarafında moloz taş yığınlarının yer aldığı bu alanın işlevini belirlemek güçtür.

Amblada antik kentindeki çalışmalarımız sırasında bize rehberlik eden O. Özel, batıdaki tepenin üzerinde yer alan geniş bir düzlük alanın “pazar yeri” olarak adlandırıldığından söz etti. Burada, oldukça büyük boyutlu heykel kaideleri ile kemerli bir yapıya ait kilit taşı görüldü. Heykel kaidelerinden en sağlam durumda korunmuş 150 cm yüksekliğinde, 70 cm. genişliğindedir (Resim: 14). Üst kısmı kırık olduğundan tam yüksekliği belirlenemese de taç kısmı ile birlikte yaklaşık 2 m. olduğu düşünülmektedir. Bir diğer heykel kaidesinin üst kısmında bronz heykelin sabitlendiği yuvalar görülebilmektedir. Üçüncü heykel kaidesi ise patlatılarak en az dokuz parçaya ayrılmış durumdadır. Amblada antik kentindeki en geniş düzlük alan olan “pazar yerinin” mevcut durumu ve heykel kaidelerinin varlığı, kentin agorasının burası olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Nitekim alanın halen daha “pazar yeri” olarak adlandırılması da tesadüf olmamalıdır.

### 10. Çavuş Kasabası

Seydişehir-Konya karayolunun üzerinde bulunan Çavuş Kasabası, Seydişehir'e yaklaşık 30 km. mesafededir. Kasabadaki Kur'an kursunun bahçesinde bir adet *toikhobas* bloğu, Kuran Kursu'nun karşısındaki A. Caner'e ait evin duvarında üst üste yerleştirilmiş iki adet podyum kaidesi tespit edilmiştir. Podyum kaidelerinin her iki kenarına, detayları verilmiş aslan ayakları, üst kısmına ise stilize defne yaprakları işlenmiştir. Kasaba merkezindeki çeşmenin önünde, ters çevrilerek yalak olarak kullanılan Pamphylia tipi lahit kapağı vardır. Eski köy odasının duvarında, yapının iç köşesine ait arşitrav-friz bloğu bulunmaktadır. Arşitravda, *fascia* geçişlerine inci-boncuk dizisi, taç kısmına ise palmet örgesi işlenmiştir. Frizin yüzeyi dışbükey kavisli verilmiştir. Köy odasının girişinde, ters çevrilerek ahşap dikme altlığı olarak kullanılan dor başlığı vardır.

Kasaba merkezinde, M. Gökçe'nin evinin duvarında yer alan bezemeli bir köşe bloğu, bölgede tespit ettiğimiz erken örneklerden biridir. Bloğun her iki cephesine kıvrık dal motifi işlenmiş, iki cephe arasında geçiş, köşeye yerleştirilen *akanthus* yaprağıyla verilmiştir. Kıvrık dal motifinde her bir filizin ucunda, haşhaş, üzüm salkımı ya da rozet motifi yer almaktadır. Kasaba merkezinde tespit edilen Attik-İon tipi sütun kaidesi hem mermer olması hem de kaliteli işçiliğiyle bölge için sıra dışı bir örnek oluşturmaktadır (Resim: 15).

<sup>23</sup> A. Baldıran, “Taşkent-Seydişehir 2008 Yılı Yüzey Araştırması”, 27. *AST-I*, 2010, 124-125, fig. 9-11.

<sup>24</sup> Baldıran 2011, 221-222, fig. 1.

Sonuç olarak; Seydişehir ve çevresinde 2012 yılında yaptığımız çalışmaların bölge arkeolojisine önemli katkılarda bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu çalışmayla bölgedeki pek çok yerleşim alanı ve bu yerleşim alanlarından taşınan eserler belgelenmiştir.



Resim 1: Karacaören köyünde bulunan kayaya oygu tekne mezar



Resim 2: Aşağı Esence kasabasındaki parkta sergilenen ostothek gövdesi





Resim 3: Akkise Kasabası'nda, Atatürk Parkında sergilenen ostotheke gövdesi

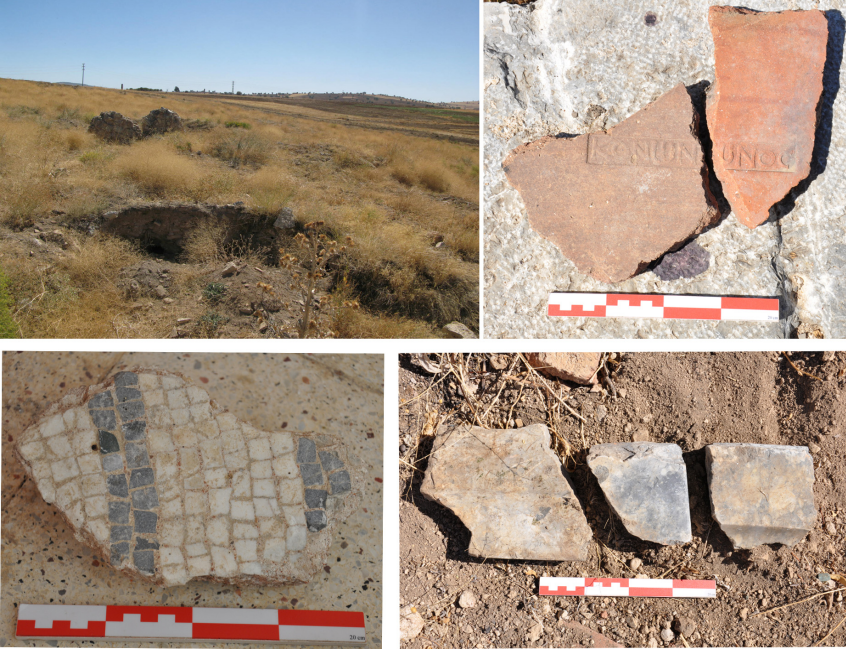


Resim 4: Balıklıva köyündeki çeşmede bulunan ostotheke gövdesi





Resim 5: Yalılıyük Belediyesi'nin bahçesindeki ostothek gövdesi



Resim 6: Yalılıyük ilçesi yakınındaki Çokalar Mevkii





Resim 7: Ahırlı İlçesi ostothek kapağı



Resim 8: Ahırlı İlçesi mezar steli



Resim 9: Arvana Asarı'nda bulunan poligonal yivli sütun tamburu



Resim 10: Arvana Asarı'nda yol yapım çalışmaları sırasındaki tahribat





Resim 11: Çukurçimen Mevkisindeki lahit teknesi



Resim 12: Amblada antik kentindeki tapınak (?) kalıntısı





Resim 13: Amblada antik kentindeki basamaklı alan



Resim 14: Amblada antik kentinin agorasında bulunan heykel kaidesi



Resim 15: Çavuş Kasabası'nda bulunan Attik-İon kaide



# YUKARI DİCLE HAVZASI'NDA NEOLİTİK ÇAĞ YONTMATAŞ ENDÜSTRİ ARAŞTIRMALARI 2005- 2013: KÖRTİK TEPE, BONCUKLU TARLA VE HAKEMİ USE

Metin KARTAL\*

## *Giriş*

Arkeolojik açıdan Yukarı Dicle Havzası çalışmalarımız 2001 yılında Profesör Harun Taşkıran ile birlikte Paleolitik Çağ yüzey araştırmalarıyla başlatılmıştır. Neolitik Çağ çalışmalarımız ise biraz daha geç bir tarihte; 2005 yılında Hakemi Use, 2007 yılında Körtik Tepe ve son olarak 2008 yılında Boncuklu Tarla ile başlatılmıştır. Bu tarihlerden başlayarak çalışmalarını devam ettirdiğimiz söz konusu yerleşimlere ve bu yerleşimlerin yontma taş endüstrilerine ilişkin çeşitli yayınlarımız da bilim âlemine sunulmuştur (Kartal, 2007; Kartal, 2013a; Kartal, 2013b; Taşkıran ve Kartal, 2010; Özkaya ve diğ., 2009; Özkaya ve diğ., 2010; Carter ve diğ., 2013). Ayrıca bu konudaki girişim ve çalışmalarımız da halen devam etmektedir. Bununla birlikte adı geçen araştırmalarımızın bütününe de sadece Ilısu Barajı etkileşim alanı ile sınırlı olduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır. Bölgede bu alanın dışında yer alan ve kazılarla ele geçecek olan birçok arkeolojik buluntunun yakın gelecekte ortaya çıkacağından da hiç şüphemiz yoktur.

1990'lı yıllarda kazıları yapılan Yayvantepe (Caneva, 2011), Hallan Çemi (Rosenberg, 2011a) ve Demirköy (Rosenberg, 2011b) gibi yerleşimlere ilişkin bulguların Neolitik Çağ kavramına ait bilgilerimizde daha karmaşık soruları ortaya çıkardığı hususunu bir kenara bırakacak olursak, neredeyse 2000'li yıllara kadar Yukarı Dicle Havzası Neolitiği hakkında sadece Çayönü Neolitiğini (Erim-Özdoğan, 2011a) örnek gösterir durumdaydık. Bu durum 1960'lı yıllardan bugüne devam etmiştir. Geçen bir düzine yıl içerisinde evvelden bildiğimiz Neolitik yerleşimlere,

---

\* Doç.Dr.Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

kazı sonuçlarıyla birlikte bilgi edinebildiğimiz 7 Neolitik yerleşim yeri<sup>1</sup> daha eklenmiş ve eskiden bildiklerimizin yeniden değerlendirilmesini gerektiren bir takım konularda birçok araştırmacının hemfikir olduğu, birçok konuda da görüş farklılıkları bulunduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşın bu tartışmaların gelecekteki 10 yıl içinde bambaşka boyutlarda yapılacağından da emin olduğumuzu belirtmek isteriz.

Günümüz bilgileri ışığında Yukarı Dicle PPNA evresinin Fırat kültürlerinden farklı oldukları çok açıktır. Bu durumun değişmeye başlaması ise PPNB içinde gerçekleşmiş ve Fırat kültür gruplarının<sup>2</sup> etkisinin başlangıcının en azından bu evrede gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Şimdiye değin yapılmış kazıların sonuçları PPNA açısından Fırat kültürlerinden öte daha çok Zagros ile olan bağlantıları gündeme taşımış görünmektedir. Şahsi kanaatimiz, çok erken biçimlenmiş görüşlere biraz daha mesafeli durup, öncelikle Anadolu'nun bu bölgesinin karakteristiklerinin daha iyi araştırılması gerektiği yönündedir. Yıllar boyu devam etmiş olan ve yerel arkeolojik kültürlerin günümüz Anadolu sınırları dışındaki geleneklere bağlanması hastalığına biraz mesafeli durulması gerektiğini düşünüyoruz. Bu durum Anadolu'yu anlamakta daha faydalı ve daha objektif bir yaklaşım olacaktır<sup>3</sup>. Eğer diğer bölgelerle ciddi anlamda bir beraberlik söz konusu ise bu zaten zamanla kendisini gösterecektir kanısındayız<sup>4</sup>.

### *Körtik Tepe*

Anadolu'nun kazılarla stratigrafiden ele geçen Epi-paleolitik gelenekli buluntuları oldukça sınırlıdır. Bu konudaki en detaylı veriler yakın geçmişte yayınlanmıştı (Kartal, 2009). 2009 yılı sonrasında çıkan yayınlar ve yeni görüşler

<sup>1</sup> Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük, Boncuklu Tarla, Sumaki Höyük, Salat Cami Yanı, Hakemi Use.

<sup>2</sup> Özellikle Orta Fırat Kültürleri.

<sup>3</sup> Çoğumuz tarafından bu şekilde davranılmasının en önemli nedeni, çok az Prehistorik kazıya sahip olmamızdan kaynaklanmaktadır. Profesör Mehmet Özdoğan bunu çok güzel özetlemiştir: Kendisi (verdiği sayıyı çok iyi hatırlamasak da) yüzlerce kazı verileriyle konuşanlar olduğu gibi ülkemiz arkeologlarının 30-40 kazıyla konuştuğundan bahseder konuşmalarında.

<sup>4</sup> Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Yukarı Dicle Havzası'nın "Neolitik" atılım açısından çekirdek bölge içinde yer alıyor olması, kendisini ayrıcalıklı kılması gerekirken, bilimsel toplantılarda veya konuşmalarda bu bölgenin kültür varlıklarının tali bölge kültür varlıklarıyla açıklanma çabaları çok anlamsız kalmaktadır. Bu durum Türkiye'deki arkeolojik kazı çalışmalarının azlığı ile açıklanabilir görünmektedir. Bu negatif durumu iyi ve geliştirilebilir yönde pozitif çevirmenin yolu, Yukarı Dicle Havzası Neolitik kültürlerini öncelikle kendi içinde değerlendirip açıklamaktır. Her bir buluntu yerini, önceden belirlenmiş ve tanımlanmış klasik kültür grupları içinde boğar ve yoğurursak olması gerekenden uzaklaşmış olabiliriz diye düşünmekteyiz.

çerçevesinde Epi-paleolitik yerleşim ve bulguların da sayısı artmaktadır. Kazısı son yıllarda gerçekleştirilen Direkli Mağarası da bunlardan birisidir (Erek, 2009). Söz konusu bu yayınlarda adı geçen yerleşimlerin birçoğu da mağara yerleşimleri şeklindedir. Bununla birlikte bu yerleşimlerdeki Epi-paleolitik katlaşımların geneli kesintiye uğramış ve akabinde Çanak-Çömlekli Neolitik ya da daha geç dönemlere ilişkin tabakalarla karşılaşmıştır.

Türkiye’de Epi-paleolitik bir yerleşimi takip eden ve neredeyse kesintiye uğramaksızın PPNA kültürüne devam eden ilk yerleşim yeri Körtik Tepe olarak karşımıza çıkmıştır<sup>5</sup>. Körtik Tepe<sup>6</sup> Diyarbakır İli, Bismil İlçesi’nin doğusunda ve Batman Çayı’nın Dicle Nehri’ne karıştığı noktaya çok yakın bir konumda yer alır.

Yerleşimde yontma taş hammadde açısından temel olarak iki tür kayaç önemlidir: Çakmaktaşı ve obsidiyen. Yerel çakmaktaşı hoyratça ve genellikle de yonga üretimi için kullanılmışsa da yerleşimdeki dilgi/dilgicik üretimi neredeyse bütünü tek kutuplu olan, ithal çakmaktaşı ve obsidiyenden ibarettir. Körtik Tepe’nin A 84 açmasında en alt seviyelerine ait AMS tarihlendirmesi<sup>7</sup> M.Ö. 10.405-9.804 *cal.* olarak tespit edilmiştir (Özkaya ve Coşkun, 2011: 103). Bu tarih aynı zamanda *Younger Dryas* olarak nitelenen çok soğuk bir evreye tekabül eder. Körtik Tepe’nin bu aşamasında yontma taş teknolojisi açısından geometrik mikrolitlerin yoğun olarak kullanıldığı bir görünüm ile karşılaşırız. Bunların geneli yarımaya, ikizkenar ve trapez tipolojilerde karşımıza çıkar. Söz konusu bu mikrolitlerin kullanım şekillerine dair çok önemli ipuçları elde etmiş bulunuyoruz. Bunların birçoğunun kemik bir sapa takılarak kompozit olarak kullanıldıklarını belirtmeliyiz (Resim: 1). Ahşap sapların kullanılıp kullanılmadığına ilişkin herhangi bir kanıtımız yoktur. Ancak ahşaptan daha iyi korunan kemik sapların her iki kenarına açılan yivler içine sabitlenen mikrolitlerin bu şekilde çok güçlü bir silah konumuna dönüşmüş olduğu da muhakkaktır. Arkeolojik bilgilerimizin, kazısının çok küçük bir alanda yapılmasından ötürü çok az olduğu bu aşamada, tarımsal hiçbir unsurla da karşılaşılmamıştır. Ele geçmiş olan hayvanların da tamamı yabanıl olup, bütünüyle avcılık-toplayıcılık ekonomisinin hâkim olduğu bir toplum yapısı ile karşılaşmıştır.

<sup>5</sup> İç Anadolu Bölgesi’nde yer alan Pınarbaşı (Baird, 2007; Baird, 2012) da benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, höyükleşme şeklinde değildir.

<sup>6</sup> Körtik Tepe çalışmalarımızda her türlü yardımı bizden esirgemeyen kazı bilimsel sorumlusu Prof.Dr.Vecihi Özkaya ve ekibi ile alan sorumluları başta Yrd.Doç.Dr.Aytaç Coşkun olmak üzere Öğr.Gör.Feridun Şahin ve Yrd.Doç.Dr.Oya San’a, ayrıca Diyarbakır Müze Müdürlüğü’ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

<sup>7</sup> 2 sigma ile.

Yontmataş teknolojisinde mikrolitlere kavisli sırtlı uçlar (Resim: 2) ve iri geometrik aletler eşlik eder. Mimarî açıdan bilginin çok az olduğu bu seviyede, dal örgü ahşap kulübe sisteminin uygulanmış olduğunu görüyoruz. Bu aşama Körtik Tepe stratigrafisinde VII. seviye olarak bilinir.

*Younger Dryas*'ın bitiminin ardından gelişen endüstriler, geneli yuvarlak planlı çukur barınakların olduğu bir yerleşim düzeni içinde, halen avcılık-toplayıcılık temelli ve bütünü yabani hayvanlardan oluşan bir diyet unsuru içeren ekonomi modeli olarak devam eder. Tarihlendirme sonuçları bu seviyeleri yaklaşık M.Ö. 10.000/9.800 *cal.* sonrasına yerleştirir (Özkaya ve Coşkun, 2011). Bu durum yaklaşık M.Ö. (*cal.*) 9.500'e kadar devam etmiştir. Ekonomik açıdan büyük değişikliklerin olmadığı bu yeni düzen içinde karşımıza çıkan yontma taş endüstri, önceki tüm elemanları da içeren ancak Körtik tip mikrolitler, budanmış dilgiler, omurgalı ve daha iri kazıyıcılar, kazmalar, iri yarımaylar, taş delgiler, taş kalemler<sup>8</sup>, *piece esquille*'ler ve daha iri dilgiler gibi yeni alet tiplerinin bulunduğu bir görünüm sergiler. Bu arada geometrik olmayan mikrolitler de yoğunlaşmaya başlamıştır. Öte yandan alet çantası çeşit açısından oldukça zengindir diyebiliriz. Bu aşama ise Körtik Tepe stratigrafisinde VI, V ve IV. seviyeler olarak bilinir.

M.Ö. (*cal.*) yaklaşık 9.500'den başlayıp M.Ö. (*cal.*) 9.300'e kadar devam eden (Benz ve diğ., 2011; Özkaya ve Coşkun, 2011) ve sonlanan Körtik Tepe Neolitik katlaşımında, Epi-paleolitik karakterli tüm mikrolitik unsurların devam ettiği gözlemlenmiştir. Daha erken seviyelerde bulunan tüm yontma taş endüstri öğeleri de varlıklarını devam ettirmiştir. Bunun yanında; boğumlu dilgiler, iri çeşitkenar üçgen uçlar, iri ikizkenar üçgen uçlar, çoklu taş kalemler, iki sırtlı uçlar, düzeltili uzun dilgiler, Gürcütepe'den de bilinen (Schmidt, 1997: 19) çok iri kazıyıcı aletler<sup>9</sup>, nemrik uçlara benzeyen uçlar ve nihayet silikalı orak dilgilerin de bulunduğu bir endüstri eşlik etmiştir. Kazmaların bir önceki aşamada ortaya çıkmasına karşın silikalı orak dilgilerin ortaya çıkışı bu aşamadır. Adı her ne olursa olsun "tohumlu bitki toplayıcılığı" ya da "tarım" diye nitelenebilecek çalışmaların başlamış olduğu bu son aşama içerisinde, aynı seviyelerden ele geçen silolar da toplanan ürünlerin belki de depolandığının kanıtlarını sergilemektedirler.

---

<sup>8</sup> Taş kalem buluntularının bu seviyelerden itibaren sıklaşması oldukça önemli bir ayrıntıdır. Nitekim aynı seviyelerden ele geçmeye başlayan ve üzerleri kazıma tekniğinin uygulandığı dekoratif figürlerle süslü taş vazo ve kapların yapımında bu aletlerin kullanıldığı bilinmektedir.

<sup>9</sup> Schmidt'e göre bu kazıyıcı aletler taş kap yapımında kullanılan yontmataş endüstri öğeleridir. Körtik Tepe'de çok sayıda ele geçen taş kaplar düşünüldüğünde bu buluntular oldukça manidar görünmektedir.

Bu son aşama ise Körtik Tepe stratigrafisinde III, II ve I. seviyeler olarak isimlendirilmiştir.

Körtik Tepe için tüm seviyelerden elde edilen bulgular özellikle yörenin yerel unsurlarını çok güzel sergiler. Bölgede Körtik Tepe'nin sadece geç seviyelerinin karşılaştırılabileceği Hasankeyf Höyük ile Gusir Höyük bulguları yeni kazılarla, buna karşın, Hallan Çemi, Demirköy ve Çayönü yuvarlak planlı yapılar evresi ise daha evvelki kazılarla elde edilmiş olan bulguları içeren yerleşimlerdir<sup>10</sup>.

#### *Boncuklu Tarla*

Ilısu Baraj Gölü etkileşim alanı ve Mardin il sınırları içinde yer alan Boncuklu Tarla, baraj gövdesinin şantiye alanı içinde Bermeçok Dere'nin hemen güney kıyısındadır. İlk kez 2008 yılı yüzey araştırmaları (Ökse ve diğ., 2010; Taşkıran ve Kartal, 2010) sırasında tesadüf edilen bu yerleşim yeri 2012 yılında kazılmaya başlanmıştır<sup>11</sup>. Yerleşimde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan kazı toprağının sırasıyla 5, 3 ve 1'er mm.lik eleklerden geçmiş olması, alandaki en küçük yontma taş kıymıkların bile ele geçmesine neden olmuştur.

Boncuklu Tarla yontma taş endüstrisi teknolojik açıdan çeşitlilik gösterir: Yerel çakmaktaşı çekirdeklerden direk darbe yöntemiyle genellikle yongalar üretilmiştir. Dolayısıyla bu teknolojiye iri, kaba ve şekilsiz çekirdekler en çok karşılaşılan tiplerdir. Yerel çakmaktaşı çekirdeklerden elde edilen dilgilerin sayısı da çok azdır. Öte yandan, çok kaliteli ve kahverengi olan ithal çakmaktaşı dilgi çekirdekleri ise gerçek dilgi üretimine yönelik unsurlardandır. Bu dilgi/dilgicik çekirdekleri ya mermi biçimli ya da tek kutuplu prizmatik ve/veya piramit biçimli tipolojiler gösterirler (Resim: 3). Yerleşimden iki kutuplu *naviform* çekirdekler ele geçmez. Esasen üretilmek istenen ürünler mikrodilgilerdir ve baskılamayla yongalanmışlardır. Yerleşimde az da olsa kesitleri trapez biçimli olan iri dilgilerle<sup>12</sup> de karşılaşmıştır. Bu durum, söz konusu çekirdeklerin yongalanmalarına başlandığında boyutlarının daha iri olduklarını ancak yongalamanın devam etmesiyle süreç içinde küçüldüklerini göstermektedir. Benzer ve/veya aynı teknoloji ve tipolojilere sahip obsidiyen çekirdek ve dilgi/dilgicikler ile yan ürünlerin varlığı,

<sup>10</sup> Buradaki amacımız bu yerleşimlerin benzer olduğunu söylemek değildir. Amacımız, tarihsel süreçte çakışan yaşlar veren bu yerleşimlerin karşılaştırılabilir olduğudur.

<sup>11</sup> Çalışmamızdaki yardımlarından ötürü kazıların bilimsel sorumlusu Prof.Dr.Tuba Ökse'ye ve ekibine, kazıdaki yontmataş uzmanı arkeologlar Kaan Bulut ve Onur Dinç'e, ayrıca Mardin Müze Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

<sup>12</sup> Bu dilgilerin boyutları 10 cm. ye varan uzunluklar gösterirler.



obsidiyenin de yerleşimde yongalandığının kanıtı niteliğindedir. Buna karşın çakmaktaşının kullanımı obsidiyene göre daha fazladır. Obsidiyenin kaynağı bilinmemekle birlikte, makroskobik gözlemlerimize göre büyük çoğunluğunun Doğu Anadolu Bölgesi kökenli olduğunu düşünmekteyiz.

Boncuklu Tarla yontma taş endüstrisi mikrolitik unsurlar açısından oldukça zengindir (Resim: 4). Geneli geometrik olmayan mikrolitler tarafından temsil edilen mikrolitler arasında, çok az sayılarda da olsa geometrik formlardan yarımaylar vardır. Sözü edilen bu geometrik olmayan mikrolitlerin genel formları üçgen biçimli olup aslında eğik budanmış sırtlı dilgicikler kategorisinde değerlendirilebilirler. Bunların boyutları da çok küçüktür. Bir kısmının iç yüzeylerinde sivri uca doğru alması düzeltilebilir bulunmaktadır. Yerleşimdeki yarımaya biçimli mikrolitlerin daha erken örneklerini, yöredeki Körtik Tepe kazılarında biliyorduk (Kartal, 2013a: 483-484). Boncuklu Tarla'dan daha eskiye tarihlenen Körtik Tepe'de çok daha fazla sayılarla karşımıza çıkan yarımayların zaman içerisinde terkedildiği ve Boncuklu Tarla'da eğik budanmış sırtlı dilgiciklerin baskın olduğu bir mikrolitik endüstri ile karşılaşırız.

Boncuklu Tarla'nın diğer bir yontma taş alet grubu saplı uçlardır (Resim: 5). Bunların geneli tek yönlü çıkarımlara sahip olmakla birlikte, az sayılarda da olsa iki yönlü çıkarımlarla yongalanmış olanlar mevcuttur. Bu uçlar; sapları, kesitleri ve düzeltilebilir açısından farklılıklar gösterirler. En genel tipler uzun yaprak biçimli olup sap ile gövde arasındaki açının  $170^0$ 'den büyük olduğu örneklerle temsil edilir. Bu uçlardan daha az sayılarda ve genellikle sap ile gövde arasındaki açıları  $120^0$ - $160^0$  değerleri arasında olan tipler ikinci grup uçlar olarak tanımlanmışlardır. Yukarıdaki bu iki grup uç tipolojisini gösteren tüm parçalar hem üçgen hem de trapez kesitlere sahip olup dilgi taşımaları üzerine yapılmışlardır. Bunların birçoğu da ithal çakmaktaşıdır. Son gruptaki uç tipleri ise yüksek trapez ya da yüksek üçgen kesitli olup iç yüzeyleri bütünüyle baskıyla yapılmış kaplayan düzeltilebilir içerirler. Bu nedenle bu parçaların iç yüzeyleri dışbükey kavislidir. Bu uçların kimilerinin üst yüzeylerinde de kısmen kaplayan fakat daha çok marjinal düzeltilebilir görülebilmektedir. Bu üç grupta yer alan uçların neredeyse tamamı yakını kırıktır. Çok az sayıdaki örnek sağlam olarak ele geçmiştir. Avi Gopher'in Levant'dan yapmış olduğu tip listelerine göre (Gopher, 1994) Boncuklu Tarla uçları: A5, A18 ve A6 ile A6 yani amuq uçlarına benzeyen fakat daha fazla kaplayan düzeltilebilir içeren örnekler ile temsil edilirler.

Boncuklu Tarla yontma taş alet endüstrisi içinde yer alan diğer tipler; sayıları ve alt tipleri çok olan ön kazıyıcılar, iri kazıyıcılar, çok ince işçiliklerde

kullanılabilecek kalitede ve çapları 2 mm. olabilen delikler açabilecek kapasitede taş delgiler<sup>13</sup> (Resim: 6), bol miktarda silikalı orak dilgiler<sup>14</sup>, taş kalemler, düzeltili dilgi-dilgicikler ve *chanfrein* ile budanmış parçalardır.

Boncuklu Tarla yontma taş buluntuları kendi içinde değerlendirildiğinde mevcut tipolojiler doğrultusunda PPNB'ye tarihlenmesi gereken örneklerle temsil edilmektedirler. Boncuklu Tarla bu haliyle Ilısu Havzası'nda kronolojik açıdan hemen Sumaki Höyük öncesine yerleştirilmesi gereken bir yerleşimdir kanısındayız. Çünkü Sumaki Höyük'ün en alt seviyelerinde ele geçen çok az sayıdaki seramik örneklerine karşın PPNB olarak değerlendirilen en eski tabakaları dikkate alındığında (Erim-Özdoğan, 2011b), Boncuklu Tarla'daki bütünüyle seramiksiz bu seviyelerin mevcut veriler doğrultusunda Sumaki Höyük öncesine tarihlenmesi gerekmektedir diye düşünüyoruz<sup>15</sup>.

### *Hakemi Use*

Çalışmalarına Ilısu Barajı Neolitik araştırmalarımız kapsamında en erken başladığımız Hakemi Use; Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Tepe Beldesi'nde ve Dicle Nehri'ne çok yakın bir konumda yer alır (Tekin, 2007: 47). Hakemi Use Ilısu Havzası'nda Çanak-Çömlekli Neolitik döneme ait kazısı yapılmış üç yerleşimden birisi olup havzanın en geç Neolitliğini temsil eder. Dolayısıyla Salat Cami Yanı yerleşiminin hemen sonrasına tarihlendirilir (Miyake, 2011; Tekin, 2011). Hafiri<sup>16</sup> tarafından Hassuna-Samarra kültür grubunun en kuzey örneklerini yansıttığı belirtilmektedir (Tekin, 2011). Söz konusu bu seviyeler kronolojik olarak M.Ö. 6.100-5.900 yıllarına yerleştirilmektedir (Tekin, 2011: 159).

---

<sup>13</sup> Yerleşimdeki bol miktardaki ve küçük boyutlardaki taş boncukların bu delgilerle yapıldığını düşünmekteyiz.

<sup>14</sup> Bu orak dilgilerin iki temel tipolojisi olup birinci grupta basit ve keskin kenarı silika parlaklığına sahip tipler, ikinci grupta ise dişlemeli kenarı silika parlaklığına sahip tipler yer alır.

<sup>15</sup> Mutlak tarihlendirmelerin çok doğru sonuçlar vereceğinden hiç şüphemiz yoktur. Buradaki amacımız elimizdeki verilerin günümüz değerlerinde kıymetlendirilmesinden ötürüdür. Bu durumun değişmez olduğunu asla savunmuyoruz.

<sup>16</sup> Çalışmalarımızdaki yardımlarından ötürü Doç.Dr.Halil Tekin'e, ekibine ve Diyarbakır Müze Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi bir borç biliyoruz.

Yerleşimde yontma taş teknoloji açısından iki temel hammadde kullanılmış olup bunlar çakmaktaşı ve obsidiyendir (Kartal, 2013b: 144). Obsidiyen<sup>17</sup> bütünüyle ithal özellikler göstermekle birlikte çakmaktaşının hem yerel hem de ithal örnekleri mevcuttur. Yerel çakmaktaşı örnekleri bir kenara bırakılacak olursa, ithal çakmaktaşı ve obsidiyenin yerleşime hazır dilgiler şeklinde getirildiğini görüyoruz. Bu dilgiler<sup>18</sup> oldukça iri boyutlarda (Resim: 7) olup yerleşimden bu dilgilerin alınmış olabileceği iri bir çekirdek ya da bu çekirdeklere ait herhangi bir yan ürün ele geçmemiştir. Kaynağında ya da başka bir yerde yontulmuş olan böylesi çekirdeklerin, bir baskı düzeneği ile yongalanmış olması gerektiğini daha önceki yayınímızda belirtmiştik (Kartal, 2013b: 146). Bu şekilde üretilmiş olan iri dilgilerin başka bölgelere dağılım ve/veya gönderim yollarının daha faydacı bir davranış olduğunu düşünüyoruz. Bu dilgilerin gittiği yerde ihtiyaca göre budanarak kullanılması oldukça mantıklı bir durumdur kanısındayız. Üstelik bu şekilde, obsidiyen hammaddenin ya da ithal olan ürünlerin ziyan edilmediği ekonomik bir durumla karşılaşılıyor. Daha eski tarihler veren ve kaynağa neredeyse 150-200 km mesafelerde bulunan PPNA ve PPNB yerleşimlerindeki ziyan edilmiş obsidiyenlerin insanlara ne kadar külfet yarattığını düşündüğümüzde, bu yeni hazır dilgi edinme davranışının çok daha ekonomik olduğu muhakkaktır. Ancak bu durum, söz konusu kazanıma karşılık anlamında ek bir yük getirmiş olmalıdır.

Hakemi Use yontma taş endüstrisinde göze çarpan bir diğer teknik de yukarıda belirtmiş olduğumuz bu iri dilgileri budama<sup>19</sup> yöntemidir (Resim: 8). Bu yöntemin yerleşimde çok sık kullanıldığını ve hatta istenen son ürünler dikkate alındığında nispi açıdan %40'ın üzerinde olduğunu görmekteyiz (Kartal, 2013b: 147). Hakemi Use'den daha eski tarihler veren Salat Cami Yanı yerleşiminde çok az da olsa bu tekniğin kullanılmaya başlandığını biliyoruz (Maeda, 2011: 322, 324). Bu durumda böylesi budama tekniğinin M.Ö. 7. bin yılın ortalarında başladığını ancak 7. binyılın sonlarında, özellikle de Hakemi Use'de yoğun olarak kullanıldığını yeniden (Kartal, 2013b: 147) vurgulamak yerinde olacaktır.

---

<sup>17</sup> Laboratuvar analizleri yapılmamış olmakla birlikte, makroskobik gözlemlerimize dayanarak obsidiyenin Doğu Anadolu Bölgesi kökenli, özellikle de Bingöl ve yakın çevresinden gelmiş olması gerektiğini düşünüyoruz.

<sup>18</sup> Şimdiye değin Hakemi Use'de tam olan en uzun dilgi 25 cm kadardır. Yerleşimde genellikle 10 cm.den iri dilgi görmek rutindir, olağandır.

<sup>19</sup> Literatürde *side blow technique* olarak da anılmaktadır. Bu tekniğin uygulanması sonucunda ortaya çıkan bazı parçalar, basit budamalar şeklinde karşımıza çıkarken, bazıları da tıpkı Resim 8'de görüldüğü gibi "keski ağızlı ok uçlarına" (*transversal arrow point*) benzemektedirler.

Hakemi Use yontma taş alet endüstrisinin tipik özelliklerinden birisi de silah olarak değerlendirilebilecek ok ya da mızrak uçlarının bulunmayışdır. Toplamda birkaç adet olan uçları bir kenara bırakacak olursak, aletlerin geneli; ön kazıyıcılar, iri ve kaba işlerde kullanılan kazıyıcılar, orak dilgiler ve kompozit kullanılabilecek kısa orak dilgi elemanları, boğumlu dilgiler, düzeltili ve sırtlı dilgiler, düzeltili yongalar, taş kalemler, kazmalar, kıyıcılar ve bıçak olarak kullanılabilecek dilgilerdir. Yerleşimde çok geniş bir yontma taş alet çeşitliliği olmamakla birlikte, yontma taş ürünlerin vazgeçilmez bir unsur olduğunu da belirtmek gerekir. Silah olarak kullanılan uçların Hakemi Use’de bulunmayışı bizi şaşırtmamıştır. Aynı durumu Hakemi Use’nin hemen öncesine tarihlenen Salat Cami Yanı (Maeda, 2011) ve ondan da eski olan Sumaki Höyük’te de (Aslı Erim Özdoğan ile kişisel görüşme) görmek mümkündür.

### *Sonuç*

Yukarı Diele Havzası’nda yer alan Ilısu Baraj Gölü alanında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Neolitik Çağa ilişkin bilgilerimizi oldukça genişletmiştir. Daha önceden bilinmeyen birçok bilgiye erişim sağlanmıştır. İşin bu kısmı oldukça sevindirici olmakla birlikte, bütün bu yerleşimlerin sular altında kalacak olması da yeterince üzücüdür. Ekonomi politikalarımızı düzenlerken arkeolojiye düşen payı göz ardı etmemek gerekirdi.

Yukarıda ana hatlarıyla değinilen her üç yerleşimde de yontma taş endüstri açısından çakmaktaşı ve obsidiyen temel hammadde olarak karşımıza çıkmıştır. Genel olarak yonga üretiminin yerel çakmaktaşı kullanılarak, öte yandan ithal ve çok kaliteli çakmaktaşı ile obsidiyenin dilgi ve dilgicik üretiminde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bölgenin bilinen ve tarihsel açıdan en eski Neolitik yerleşimi Körtik Tepe olup M.Ö. 11. binin son yarısı içinde karşımıza çıkan bir Epi-paleolitik geleneğin devamı niteliğinde gelişim göstermiştir. Körtik Tepe’nin bundan sonraki tüm aşamaları PPNA ile çağdaş olup PPNB’den önce terkedilmiştir. Yontma taş alet geleneği, mikrolitli av silahlarının bulunduğu ve büyük ok uçlarının hiç ele geçmediği bir görünüm sergiler. Gerçekten de Körtik Tepe faunası, bütünü yabani hayvanlardan oluşan bir çeşitlilik gösterir. Bu insanlar avlanırken büyük bir olasılıkla ok ve yay kullanıyor fakat aynı zamanda savurgayla atılabilen kompozit zıpkınlar da kullanıyorlardı. Bu silahların henüz bu aşamada insana çevrilmemiş olduğunu düşünüyoruz. Zira mezarlardan ele geçen insan iskeletleri üzerinde ciddi

anlamda şiddet izleri<sup>20</sup> ile karşılaşmadığını görüyoruz (Yılmaz Selim Erdal ile kişisel görüşme). Ekonomik anlamda hem bitkisel hem de hayvansal (Özkaya ve diğ., 2013: 326-328) açıdan çok çeşitli besin gruplarını tüketen bu insanların, M.Ö. 11. bin ile M.Ö. 10. binin ilk yarısında bütünüyle avcı-toplayıcı fakat tüm yıl boyunca yerleşik yaşayan insan gruplarından oluştuğunu belirtebiliriz. M.Ö. 10. binin ikinci yarısında belki de yabanıl tahıl toplayıcılığı faaliyetlerinin devreye girdiğini, siloların sıklıkla kullanılması ve sayıları artan orak dilgi aletlerin boy göstermesine dayanarak düşünebiliriz. Buna karşın avcılık devam etmiş ve dolayısıyla da yontma taş teknolojilerinde silahlar açısından çok ciddi değişimlerle karşılaşmamıştır.

Bölgede yer alan Hasankeyf Höyük (Yutaka Miyake ile kişisel görüşme) ve Gusir Höyük (Necmi Karul ile kişisel görüşme) yerleşimleri, silahlar açısından nemrik uçların ortaya çıktığı dolayısıyla bir takım değişikliklerin başladığı aşamaya denk gelir. Hasankeyf Höyük'ün geç aşamalarında karşımıza çıkan nemrik uçlara karşın, erken aşamada tıpkı Körtik Tepe'de olduğu gibi nemrik uçlar görülmez (Yutaka Miyake ile kişisel görüşme). Körtik Tepe'nin sadece geç aşamalarında nemrik uçları andıran, dipleri genellikle dışbükey ancak kısmen de sivri kemerli yani dar açılı ve iç yüzlerinde marjinal düzeltiler bulunan uçlarla karşılaşılır fakat bunların da sayısı çok azdır. Bölgede Körtik Tepe'nin kültürel açıdan paraleli olabilecek en tipik yerleşim yeri ise Hallan Çemi'dir. Öte yandan Hasankeyf Höyük'ün erken aşamalarının da Körtik Tepe ile çok yakın ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki bir yayınımda Gusir Höyük bulgularının sonuçlarını merak ettiğimizi belirtmiştik (Kartal, 2013a). Görülüyor ki en azından silahlar açısından, Gusir Höyük ve Körtik Tepe arasında bir farklılık hissedilmektedir. Ancak şu haliyle Ilısu Havzası ile Batman Çayı yerleşimlerindeki PPNA evresini kesintisiz bir biçimde izleyebilmek de mümkündür.

Sön konusu bu bölge açısından henüz bilgimizin olmadığı ve kesintiye uğrayan aşamanın PPNA'dan PPNB'ye geçiş süreci olduğunu görüyoruz<sup>21</sup>. Herhangi bir mutlak tarihlendirme çalışmasının yapılmamış olunmasına karşın, Boncuklu Tarla yontma taş bulgularının büyük olasılıkla orta ve/veya geç PPNB'ye tarihlenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Yerleşimdeki büyük ok uçlarının varlığı

---

<sup>20</sup> Çok az pozitif örneği bir kenara bırakacak olursak, Yılmaz Selim Erdal'dan edindiğimiz bilgiye dayanarak genel anlamda şiddetin olmadığını görmekteyiz.

<sup>21</sup> Bu aşamaya denk gelebilecek potansiyel yerleşimlerden birisi Gusir Höyük olmakla birlikte, bu durum henüz netlik kazanmamıştır. Bununla birlikte PPNA sonrasına tarihlenebilecek obsidiyen bulguların var olduğu düşünülmektedir (Çiler Algül ile kişisel görüşme).



önemli bir ayrıntı olup aynı zamanda bölgedeki “Orta Fırat kültürlerinin” kesin delilleri niteliğindedir. Dolayısıyla Ilısu Havzası’nda “Orta Fırat Kültürü” varlıklarının başlangıcını şimdilik kaydıyla Boncuklu Tarla’dan tespit etmiş bulunuyoruz. Havzada benzer örneklerin olduğu bir yerleşim yeri henüz yoktur. Boncuklu Tarla’nın bir diğer önemi ise büyük ok uçlarıyla (*BAI*<sup>22</sup>) birlikte mikrolitli buluntu topluluklarının bir arada bulunuyor olmasıdır. Bu durum, amacı ne olursa olsun iki farklı silah üretimi olduğunun göstergesidir. Çünkü böylesi fazla sayılarda mikrolit buluntularının büyük ok uçlarıyla ele geçtiğini belirten yerleşimlerle karşılaşmıyoruz<sup>23</sup>. Durum ne olursa olsun, Boncuklu Tarla büyük ok uçlarının ortaya çıkışı, bölgedeki bir değişimi gösteriyor anlamına gelmektedir. Bunun nedeninin; av stratejilerindeki değişim mi, yoksa insan grupları arasındaki mücadeleler mi, farklı bir göç mü ya da henüz bilemediğimiz bir nedenden mi olduğunu zaman içerisinde öğreneceğiz.

Yayın ve sempozyum bildirilerinden edindiğimiz bilgilere göre Sumaki Höyük bulguları, bölge açısından çok az bilginin olduğu PPNB aşaması hakkında önemli verilere sahip görünmektedir. Buna göre şahsi kanaatimiz, Boncuklu Tarla’nın hemen sonrasına yerleştirilebilecek bir son PPNB ile başlayan bu yerleşim, Çanak-Çömlekli Neolitik ile devam eden ve aslında bir anlamda Salat Cami Yanı yerleşimi öncesine de ışık tutan çok önemli verilere sahiptir (Erim-Özdoğan, 2011b). Bizim çalışmalarını gerçekleştirmiş olduğumuz ve kronolojik sırada en sonda yer alan yerleşim yeri Hakemi Use olup Salat Cami Yanı yerleşiminin hemen sonrasına tarihlendirilmiştir.

Hakemi Use yerleşimi Neolitik Çağ yontma taş endüstri çalışmalarımız, söz konusu bölgenin Geç Neolitiğinin (Tekin, 2011: 152) çok önemli belgelerini gündeme taşımıştır. Teknolojik açıdan dilgi ve yonga üretim şekilleri ile bunların kullanım alanlarının birbirlerine göre çok farklı olduklarını görüyoruz. Mevcut yontma taş buluntuların nitelikleri bile daha önce sözünü ettiğimiz PPNA ve PPNB buluntulardan tamamıyla farklı bir yaşam tarzının yerleştiğinin göstergesi niteliğini taşır. Nitelikli malzemenin çok iri dilgiler olduğu bu aşamada, bu dilgileri üreten insanların basit taş yontucuları değil, nitelikli ve vasıflı dilgi üreticileri olduklarını göstermektedir. Bu işi yaparken bu insanların iri dilgi üretebilen manivela sistemleri kullandıklarını düşünüyoruz. Bu iri dilgilerin neredeyse bütününün obsidiyen olduğu

---

<sup>22</sup> *Big arrowhead industries* (BAI) (İngilizce kısaltması).

<sup>23</sup> Bunun nedenlerinden birisinin çok küçük elek kullanılmamasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Başka bir nedeni ise gerçekten o yerleşimde olmadığıyla ilgilidir.

göz önüne alındığında, bu işlemlerin ya kaynakta yapılmış olabileceği ya da yerleşimde henüz bizim saptayamadığımız bir yerde yapılmış olduğu yönündedir. Şimdiye değin çok ciddi çalışmaların gerçekleştirildiği Hakemi Use kazılarının böylesi bir durumu tespit etmemiş olması, bu yontma faaliyetlerinin kaynakta üretilmiş olması gerektiğini gerektirmektedir. Dolayısıyla, yerleşime taşınmış olan iri dilgileri budama (*SBT*) teknolojisinin yerleşim içi yerel bir yontma davranışı olması gerekmektedir.

Bu durum, M.Ö. 6.100 sonrasında söz konusu bölge açısından obsidiyen kullanımı ve dağılımında çok sistematik bir anlayışın yerleşmiş olduğunu gösterir. Bunun göz ardı edilmemesi ve dikkate alınması gerekmektedir. Yani kaynağında üretilen iri dilgilerin, kaynaktan uzak yerleşimlere ulaştırılması<sup>24</sup> sonrasında yerel ihtiyaç ve davranışlarla budanarak (*SBT*) kullanıldığı varsayımını ciddiye almamız gerekmektedir diye düşünüyoruz. İşimizin teknik boyutunun detaylarının böyle olduğu bir konumda, fonksiyona yönelik yontma taş alet kullanım biçimlerinin detaylandırılacağı gelecekteki çalışmaları merakla bekliyoruz.

---

<sup>24</sup> Henüz nasıl olduğunu kesin olarak bilmememize karşın, bu durum açıklanması gereken çok önemli bir detaydır.

#### KAYNAKÇA

BAIRD, D., (2007), “Pınarbaşı, Orta Anadolu’da Epi-paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (eds. M.Özdoğan ve N.Başgelen): 286-311; Lev.289-299.

BAIRD, D., (2012), “Pınarbaşı: From Epi-paleolithic Camp-Site to Sedentarising Village in Central Anatolia”, *The Neolithic in Turkey Vol.3, New Excavations and New Research, Central Turkey*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 181-218.

BENZ, M., A.COŞKUN, B.WENINGER, K.W.ALT, V.ÖZKAYA, (2011), “Stratigraphy and Radiocarbon Dates of the PPNA Site of Körtik Tepe, Diyarbakır”, *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 81-100.

CANEVA, I., (2011), “Til Huzur – Yayvantepe”, *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 173-184.

CARTER, T., S.GRANT, M.KARTAL, A.COŞKUN, V.ÖZKAYA, (2013), “Networks and Neolithisation: Sourcing Obsidian From Körtik Tepe (SE Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science*, Vol 40: 556-569.

EREK, C.M., (2009), “2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*: 323-346.

ERİM-ÖZDOĞAN, A., (2011a), “Çayönü”, *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 185-269.

ERİM-ÖZDOĞAN, A., (2011b), “Sumaki Höyük. A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin”, *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 19-60.

GOPHER, A., (1994), *Arrowheads of the Neolithic Levant: A Seriation Analysis*, Indiana.

KARTAL, M., (2007), “Analyse Préliminaire des ensembles lithiques de Hakemi Use, site du Néolithique final dans le sud-est de la Turquie – Preliminary analysis of the knapped stone assemblages from Hakemi Use: A Late Neolithic settlement in S-E Turkey”, *L’anthropologie*, Vol. 111, N.1: 96-105.

- KARTAL, M., (2009), *Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-paleolitik Dönem, Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*, Arkeoloji Sanat Yayınları.
- KARTAL, M., (2013a), "Körtik Tepe Yontmataş Endüstrisi", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*: 475-490.
- KARTAL, M., (2013b), "Hakemi Use Yontmataş Endüstrisi", 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 143-154.
- MAEDA, O., (2011), "The social roles of the use of flint and obsidian artefacts at Salat Cami Yanı in the upper Tigris Valley", *The State of the Stone Terminologies, Continuities and Contexts in the Near Eastern Lithics, Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 13*. Berlin: *Ex Oriente* (eds. E.Healey, S.Campbell, O.Maeda): 317-326.
- MIYAKE, Y., (2011), "Salat Cami Yanı, A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley", *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 129-149.
- ÖKSE, A.T., A.GÖRMÜŞ, E.ATAY, (2010), "Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2008 Yüzey Araştırması", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*: 333-349.
- ÖZKAYA, V., O.SAN, A.COŞKUN, F.S.ŞAHİN, M.KARTAL, (2009), "Körtik Tepe 2007 Kazısı", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*: 85-106.
- ÖZKAYA, V., A.COŞKUN, O.SAN, F.S.ŞAHİN, G.BARIN, M.KARTAL, Y.S.ERDAL, (2010), "Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*: 511-535.
- ÖZKAYA, V., A.COŞKUN, (2011), "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 89-127.
- ÖZKAYA, V., A.COŞKUN, M.BENZ, Y.S.ERDAL, L.ATICI, F.S.ŞAHİN, (2013), "Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*: 315-338.
- ROSENBERG, M., (2011a), "Hallan Çemi", *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 61-78.
- ROSENBERG, M., (2011b), "Demirköy", *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 79-87.
- SCHMIDT, K., (1997), "A Note on Lithic Implements for Stone Bowl Production", *Neo-Lithics*, Vol. 97/1: 19-20.
- TAŞKIRAN, H., M.KARTAL, (2010), "2008 Yılı Ilısu Baraj Gövdesi Alanı Yüzey Araştırması", 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-III*: 233-244.

TEKİN, H., (2007), “Hakemi Use, Güneydoğu Anadolu’da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (eds. M.Özdoğan ve N.Başgelen): 47-56; Lev.41-52.

TEKİN, H., (2011), “Hakemi Use. A Newly Discovered Late Neolithic Site in Southeastern Anatolia”, *The Neolithic in Turkey Vol.1, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, (eds. M.Özdoğan, N.Başgelen and P.Kuniholm): 151-172.





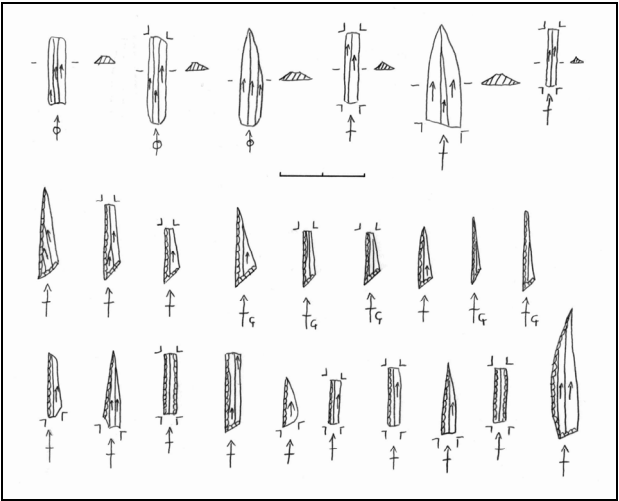
Resin: 1



Resin: 2



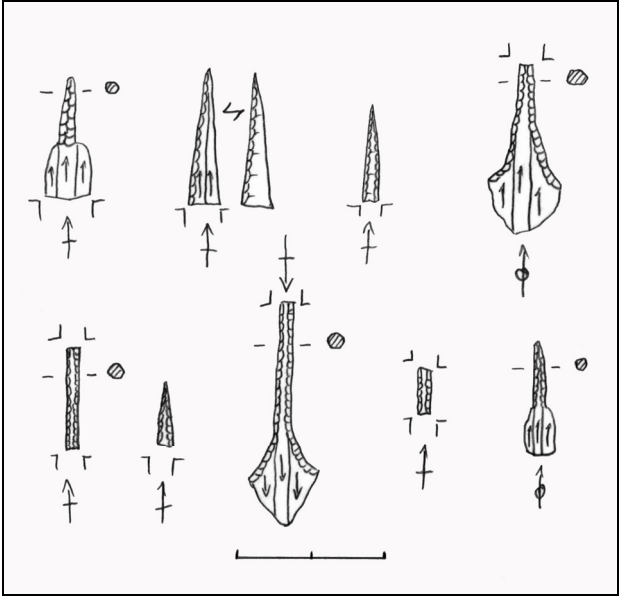
Resin: 3



Resim: 4



Resim: 5



Resim: 6



Resim: 7



Resim: 8